

2023'TE TÜRKİYE

Editörler

Nebi Miş • Murat Yeşiltaş

COPYRIGHT © 2023

Bu yayının tüm hakları Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımını yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

ISBN: 978-625-6583-14-6

1. Baskı: Aralık 2023, İstanbul

Redaksiyon : Berrin Çalışkan, Mustafa Said İşeri
Kapak ve Uygulama : Erkan Söğüt, Said Demirtaş
Kapak Fotoğrafları : Anadolu Ajansı
Baskı : Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43

Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE

Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410

Washington D.C., 20036 USA

Tel: 202 223 9885 | Faks: 202 223 6099

www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Kronenstraße 1, 10117 Berlin GERMANY

berlin@setav.org

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 27, 1000 Brussels BELGIUM

Tel: +322 652 0486

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	5
2023'TE SİYASET	9
GİRİŞ	11
2023'TE CUMHURBAŞKANLIĞI	14
2023'TE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)	27
2023'TE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)	39
2023'TE MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)	57
2023'TE İYİ PARTİ	68
2023'TE HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ (HDP)	80
2023'TE DİĞER PARTİLER	90
2023'TE DIŞ POLİTİKA	97
GİRİŞ	99
TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ	101
TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	109
TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ	121
TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ	128
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	132
TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ	139
TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ	142
TÜRKİYE-ISRAİL İLİŞKİLERİ	145
TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ	148
TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	150
TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA İLİŞKİLERİ	154
TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	163
TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ	171
TÜRKİYE'NİN ÇİN, MALEZYA VE JAPONYA İLE İLİŞKİLERİ	177
TÜRKİYE-TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ	182

2023'TE TERÖRLE MÜCADELE VE SAVUNMA SANAYİİ	191
TERÖRLE MÜCADELE	193
SAVUNMA SANAYİİ	200
2023'TE EKONOMİ	205
GİRİŞ	207
KÜRESEL SORUNLAR	208
EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM	209
ENFLASYON VE PARA POLİTİKASI	211
KAMU MALİYESİ	214
ORTA VADELİ EKONOMİ PROGRAMI	216
DIŞ TİCARET	217
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	220
2023'TE ENERJİ	225
GİRİŞ	227
ENERJİ GÖRÜNÜMÜ	227
ENERJİ İTHALATI	231
ENERJİ PROJELERİ	235
ENERJİ PİYASASINI ETKİLEYEN DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ VE ENERJİ DİPLOMASİSİ	238
2023'TE HUKUK VE YARGI	243
GİRİŞ	245
YASAMA FAALİYETLERİ	246
YÜRÜTMENİN DÜZENLEYİCİ İŞLEMLERİ: CUMHURBAŞKANLIĞI KARARNAMELERİ	248
YARGI	251
ULUSAL İNSAN HAKLARI KORUMA MEKANİZMALARI	256
2023'TE SOSYAL POLİTİKALAR	261
GİRİŞ	263
İSTİHDAM ALANINDAKİ GELİŞMELER	263
DEZAVANTAJLI GRUPLAR İÇİN SOSYAL POLİTİKALAR	265
AİLEYE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR	272

TAKDİM

Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı olarak 2010'dan beri her sene sonunda yayımladığımız *SETA Yıllığı*, ülkemizin siyasal tarih yazımı ve siyaset arşivi açısından oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Her yıl oldukça geniş bir yelpazede o senenin olaylarını derlemekte ve süreç analizi çerçevesinde okurlarına sunmaktadır. *2023'te Türkiye* adlı çalışma da bu misyonla hazırlanarak okurların beğenisine sunulmuştur.

Kuşkusuz 2023'te ülkemizin en önemli siyasi gelişmesi cumhurbaşkanı ve 28. dönem milletvekili genel seçimleri olmuştur. Mayıs 2023 seçimleri Cumhurbaşkanını Recep Tayyip Erdoğan ve Cumhuriyet İttifakı'nın zaferiyle sonuçlanırken muhalefet partilerindeki seçim yenilgisi travması uzun sürecek bir tartışma getirmiştir. CHP ve İYİ Parti arasındaki seçim ittifakı muhasebesi muhalefetin krizini derinleştiren bir seyir izlemiştir. Böylece Cumhuriyet'in 100. yıl seçimleri, muhalefet partileri açısından başarısızlık, muhalif seçmenler açısından ise hayal kırıklığı ile neticelenmiştir. Seçimlerdeki büyük yenilgi CHP ve DEM Parti'de genel başkanlık ve eş başkanlık değişimi getirirken İYİ Parti'de çok sayıda istifaya neden olmuştur.

Mayıs 2023 seçimlerinin bir diğer önemli sonucu İYİ Parti'nin yeni bir siyasi yolu seçerek Mart 2024 yerel seçimlerine “hür” ve “müstakil” olarak girme kararı olmuştur. İttifak siyasetini reddeden İYİ Parti istifa, ihraç ve sert eleştiri dalgası ile boğuşmak durumunda kalmıştır.

2023'te Türkiye'nin gündemindeki en kritik konulardan birisi şüphesiz on bir ilimizde büyük bir yıkıma sebep olan 6 Şubat depremleridir. İç siyasetten dış politikaya, ekonomiden sivil topluma kadar hayatın her alanını etkileyen depremler; yaraların sarılması, afet yönetimi, “yeniden ihya ve inşa”, kentsel dönüşüm ve dirençli kentler gibi önemli başlıkları bir kez daha Türkiye'nin gündemine taşımıştır.

Dış politikada ise 2021'de başlayan normalleşme politikalarına devam edilmiştir. Özellikle Haziran'dan itibaren yoğun bir diplomasi trafiği yürüten Cumhurbaşkanı Erdoğan, Körfez turu başta olmak üzere Birleşmiş Milletler, Türk Devletler Teşkilatı, G20 gibi büyük uluslararası zirvelere katılmış ve yüksek düzeyli iş birliği konsey toplantıları vesilesiyle birçok ziyaret gerçekleştirmiştir.

Ukrayna'da devam eden savaş, dış politika gündemindeki öncelikli başlıklardan biri olmuştur. Ankara, Tahıl Koridoru Anlaşması'nın yeniden hayata geçirilmesi konusunda gayret sarf etmekten geri durmamıştır. Yine Türkiye, ABD ve AB ile ilişkilerde yeni bir başlangıç yapma iradesini gösterirken İsveç'in NATO üyeliğine onay ve F-16 alınması siyasetin tartışma konuları arasında yer almıştır. Yunanistan ile ilişkilerin iyileştirilmesi, 2023'ün en somut dış politika gelişmelerinden biri olmuştur.

Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri iyileştirme yönünde atılan somut adımlar da 2023'ün dikkat çeken gelişmelerindendir. Bu kapsamda Mısır ile karşılıklı olarak büyükelçilerin atanması, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'dan oluşan Körfez turu kapsamında imzalanan ekonomik ortaklık anlaşmaları dikkat çekmiştir. Suriye ile yürütülen normalleşme müzakerelerinde ise 2023'te yapılan birkaç toplantı dışında bir gelişme yaşanmamıştır. Ancak Hamas'ın 7 Ekim'de başlattığı Aksa Tufanı Operasyonu ve bu operasyon sonrasında İsrail'in Gazze'ye başlattığı ağır saldırılar hem Türkiye'nin hem de Ortadoğu'daki diğer aktörlerin diplomasi gündemlerini ve önceliklerini değiştirmiştir. Bu bağlamda Türkiye, 7 Ekim sonrasında diplomasi trafiğinin odak noktasına Gazze konusunu almıştır. Türkiye bir taraftan ara buluculuk çabaları yürütürken diğer taraftan da konunun uluslararası toplumun gündeminde kalması için çabalamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan dünya kamuoyunun dikkatini İsrail'in Gazze'de uyguladığı katliama çekmek ve hızla ateşkese ulaşmak için özel bir çaba göstermiştir.

Dış politikada yaşanan önemli gelişmelerden bir diğeri ise Türkiye'nin desteğiyle İkinci Karabağ Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ve Azerbaycan'ın antiterör operasyonu ile Karabağ'ı tam olarak özgürleştirilmesidir. 2023 ayrıca Türk dünyası ve Afrika ile ilişkilerin çok boyutlu olarak derinleştirildiği bir yıl olmuştur.

Terörle mücadele 2023'te de ülkemizin gündeminde olmaya devam etmiştir. Türkiye yıl içerisinde birçok kez Irak ve Suriye'de PKK-YPG terör örgütü hedeflerine yönelik yoğun hava operasyonları düzenlemiştir. 22 Aralık'ta terör örgütü PKK'nın Pençe Kilit Harekatı bölgelerinde gerçekleştirdiği saldırı sonrası 12 askerinin şehit olması 2024'te de terörle mücadelenin yoğun bir şekilde sürdürülmesi gerektiğini göstermiştir.

2023, savunma sanayii alanında da önemli gelişmelere tanıklık etmiştir. İhracat rakamlarında yaşanan artışların yanı sıra yeni sözleşmeler imzalanmış, daha önce başlatılan projelerin teslimatları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda TCG Anadolu envantere dahil edilirken KAAN, Kızılelma ve TB3 gibi ilk defa kamuoyunun karşısına çıkarılan kritik projeler oldukça dikkat çekmiştir.

2023 enerji bakımından da kritik bir yıl olmuştur. Türkiye'nin enerjide çeşitlilik ve arz güvenliğini sağlamak için attığı adımlar kapsamında birçok yeni proje hayata geçirilmiştir. Karadeniz doğal gazının son kullanıcıya ulaştırılması ve Gabar'da gerçekleşen keşifler yine geride bıraktığımız senenin enerji sahasındaki önemli gelişmelerinin başında yer almıştır.

Ekonomi alanında ise Türkiye 2022'ye kıyasla daha az sayıda dış şoka maruz kalmıştır. 2022'deki enerji ve gıda krizleri özellikle enflasyonu negatif etkilemiştir. 2023'te küresel şokların etkisi kısmen azalarak ekonomi üzerindeki global baskı hafiflemiştir. 100 milyar doları aşan ekonomik maliyeti ve ortaya çıkardığı can kayıpları nedeniyle Cumhuriyet tarihinin en büyük sınamalarından biri olan 6 Şubat depremleri, ekonomide en büyük zorluk alanı olmuştur.

2023'te Türkiye gündeminde öne çıkan diğer başlıklar hukuk ve sosyal politika alanlarıdır. Hukuk alanında reform çalışmalarına devam edilmiş ve Yedinci Yargı Paketi Mecliste kabul edilmiştir. Sosyal politikada ise işsizlik ve iş gücüne katılım rakamları belli bir iyileşmeyi işaret etmiştir. Bu bağlamda sosyal açıdan dezavantajlı gruplara yönelik politikalarda olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi ve I. Aşama Eylem Planı, Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'na ilişkin genelgeler yayımlanmıştır. Bunların yanı sıra sene içinde VIII. Aile Şurası yapılmış ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2023 seçimlerinde en fazla dikkat çeken vaatlerinden Aile ve Gençlik Fonu hayata geçirilmiştir.

Görüldüğü üzere 2023, Türkiye açısından yakın geçmişin en yoğun senelerinden birisi olarak görülebilir. *2023'te Türkiye* adlı çalışmamız bu yoğunluğu kapsamlı bir şekilde ve çeşitli başlıklar altında özetlemektedir. SETA olarak beğeni ve ilginize sunduğumuz bu çalışmanın Cumhuriyet'in 100. yılı olması hasebiyle ayrı bir önemi bulunmaktadır. "Türkiye Yüzyılı"nın başlangıcını sembolize eden 2023 senesini geride bırakırken bu çalışmamızı siz okurlara takdim etmekten büyük mutluluk duymaktayım.

Prof. Dr. Burhanettin Duran
SETA Genel Koordinatörü

2023'TE

SIYASET

BÖLÜM EDITÖRLERİ: NEBİ MİŞ • BAKİ LALEOĞLU

YAZARLAR: FATMA ZEHRA ÖZDEMİR • BAKİ LALEOĞLU • METİN ÖZKAN

FATMA KÜBRA ALDEMİR • FERHAT TOKYÜREK

GİRİŞ

Bu bölümde Türkiye’de siyasetin en önemli makamı olan Cumhurbaşkanlığı ile önde gelen diğer aktörler olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İYİ Parti, Halkların Demokratik Partisi (HDP/YSP/HEDEP/DEM Parti) 2023’te siyasette yaşanan önemli gelişmeler bağlamında ele alınmıştır. Söz konusu aktörler, 2023 seçimleri başta olmak üzere iç ve dış politikadaki gelişmeler, partilerin kendi içindeki tartışmalar ve gündemdeki diğer önemli konulardaki söylem, tutum ve pozisyonları ekseninde incelenmiştir. Ayrıca 2023 seçimlerinde öne çıkan diğer partiler de kısaca değerlendirilmiştir.

2023’te Türkiye’de siyasetin en önemli aktörü yine Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’dı. Bu doğrultuda 2023 cumhurbaşkanı ve milletvekili genel seçimleri Erdoğan’ın bir numaralı önceliği oldu ve Erdoğan tekrar aday olduğu seçimlerde bir kez daha cumhurbaşkanı seçilirken temsil ettiği Cumhur İttifakı da yeniden Meclis çoğunluğunu kazandı. Seçimler dışında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ajandasındaki bir diğer önemli gelişme, 6 Şubat depremleri oldu. On bir ili etkileyen deprem neticesinde Türkiye gerek toplum gerek devlet olarak büyük bir sınamadan geçti. Erdoğan da bu zor günlerde liderlik ederek yaraların sarılması için çaba gösterdi.

Dış politika ve güvenlik, her yıl olduğu gibi 2023’te de cumhurbaşkanının önceliklerinden biri oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan, özellikle bu yılın ilk yarısında 6 Şubat depremleri ve seçimler sebebiyle yurt dışı ziyaretleri yapamadı. Ancak yılın ikinci yarısındaki oldukça yoğun programı ile söz konusu durumu telafi etti. Tüm bunların yanında dış politika başlığında bir numaralı gündem maddesi İsrail’in 7 Ekim’den sonra Gazze’ye başlattığı saldırı oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail’in saldırılarının durdurulması ve Gazze’ye insani yardım ve diplomatik destek sağlanması için ulusal ve uluslararası çeşitli girişimlerde bulundu ve dünya kamuoyunun dikkatini Gazze’deki katliama çekmek için çabaladı. Son olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan, sene içerisinde çeşitli yurt içi geziler gerçekleştirdi ve çeşitli programlara katıldığı bu gezilerde birçok açılış yaptı. Buna ek olarak özellikle seçimlerin ardından “yeni ve sivil anayasa” meselesini sıklıkla dile getirerek kamuoyunda tartışılmasını sağladı.

AK Parti’nin de 2023’teki en önemli gündemi cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimleriydi. 14 Mayıs’a kadar olan süreçte AK Parti, seçim çalışmalarına yoğun

bir şekilde devam etti. “Türkiye Yüzyılı için Doğru Adımlar” başlıklı seçim beyanamesi ve AK Parti milletvekili adayları 11 Nisan’da yapılan programla kamuoyuna tanıtıldı. 14 Mayıs’ta gerçekleştirilen seçimlerde ise AK Parti yüzde 35,62 oranında oy alarak yine birinci parti oldu ve Mecliste 268 vekillik kazandı. Cumhurbaşkanı seçimleri ise ilk defa ikinci tura kaldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, ikinci turda yüzde 52,18 oranında oy alarak yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Genel seçimleri yine birinci parti olarak tamamlayan AK Parti, hemen akabinde 2024’te yapılacak olan yerel seçimlere yönelik çalışmalarını başlattı. Bu doğrultuda Mart 2024’te yapılması planlanan 4. Olağanüstü Kongre’nin tarihi, yerel seçimlere hazırlık nedeniyle 7 Ekim’e çekildi. Kongrede parti yönetimi büyük oranda yenilendi.

2023’te CHP’nin seçim çalışmaları altılı masa etrafında yoğunlaştı. Öte yandan seçimlere giderken altılı masanın adayının kim olacağı tartışması CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun adaylığıyla sonlandı. Ayrıca 6 Şubat depremleri, seçimler öncesi CHP’nin gündemindeki bir başka başlıktı. Seçimlerin kaybedilmesi neticesinde CHP için en temel husus partideki değişim tartışmaları oldu. Bu doğrultuda 38. Olağan Kurultay gerçekleşti ve Özgür Özel genel başkan seçildi.

2023 yılı MHP açısından iç ve dış siyasetteki dinamikler doğrultusunda son derece yoğundu. MHP, 28. dönem milletvekili genel seçiminde yüzde 10,07 oranını elde etti ve TBMM’de 50 sandalyenin sahibi oldu. İç siyasette terörle mücadeleyi önceleyen söylemini sürdürdü. Yasama faaliyetlerinde Cumhur İttifakı çatısı altında AK Parti ile liderler seviyesinde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan ile MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli arasındaki uyum devam etti. Dış siyasette Rusya-Ukrayna savaşı, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Karabağ gerilimi ve Netanyahu yönetimindeki İsrail’in Gazze’ye yönelik başlattığı saldırı MHP’nin gündeminin ana maddeleri olarak dikkat çekti. Ayrıca yerel seçimlere doğru Cumhur İttifakı’nın iş birliğinin devam edeceği Devlet Bahçeli tarafından güçlü bir şekilde vurgulandı.

2023’te İYİ Parti’nin de en önemli gündemi tüm Türkiye’nin olduğu gibi 2023 seçimleriydi. Partinin seçim çalışmaları, aday belirleme süreci, esnaf ve halk ziyaretleri, mitingler, altılı masa ve Millet İttifakı üzerinden şekillendi. Özellikle altılı masa ve ittifak, seçim öncesi ve sonrasında yaşadığı krizlerle sık sık gündeme geldi. Bu krizlerin odağında ise İYİ Parti vardı. Bilhassa Kılıçdaroğlu’nun cumhurbaşkanı adaylığı sebebiyle İYİ Parti, ittifaktan kopma noktasına geldi. 3 Mart’ta masayı terk eden İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener, CHP’nin İstanbul ve Ankara büyükşehir belediye başkanlarına aday olma çağrısında bulundu. Ancak söz konusu isimler bu teklife olumsuz yanıt verdi. Muhafız medyanın baskısı ve yine muhafız seçimde yaşanan tedirginlik neticesinde Akşener, üç gün sonra masaya geri dönmek durumunda kaldı. Tüm bunların neticesinde ise İYİ Parti gerek kendi içinde zayıfladığı gibi seçmen nezdinde de itibar kaybetti. Seçimlerde İYİ Parti, yalnızca yüzde 9,69 oranında oy alabilirken ittifakın ortak adayı Kılıçdaroğlu seçimleri kaybetti. Bu mağlubiyet sonrası İYİ Parti’den ittifakın bittiğine dair çeşitli açıklamalar geldi. Parti,

2024 seçimlerine de tek başına girme kararı aldı. Son olarak her sene olduğu gibi bu sene de İYİ Parti'de önemli istifalar yaşandı. İstifalar sonucu İYİ Parti'nin milletvekili sayısı 44'ten 40'a düştü. İl ve ilçe teşkilatlarının yanı sıra parti kurucuları ve yönetimi düzeyinde de çeşitli istifalar gerçekleşti.

Genel olarak 2023'te HDP'de öne çıkan gelişmeler arasında kapatma davası, genel seçimlere hazırlık, Emek ve Özgürlük İttifakı'nda yaşanan milletvekilliği adaylık anlaşmazlıkları ve Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (YSP) çatısı altında yeniden yapılanma çalışmaları öne çıktı. Dikkat çeken bir diğer konu ise HDP ve PKK terör örgütünün ortak söylemiydi. İktidarın kesin olarak değişmesi gerektiğine yönelik sürdürülen karşıtlık söylemleri, seçim süreci boyunca hem HDP'li yetkililer hem de PKK'nın sözde yöneticileri tarafından sıkça dile getirildi. Ancak tüm bunlara rağmen kendisini kilit bir parti olarak sunmaya çalışan HDP, 2023 seçimlerinde beklediği etkiyi oluşturamadı ve daha önce birinci parti olarak çıktığı bölgelerde dahi önemli ölçüde oy kaybetti. HDP, seçim sonuçlarıyla birlikte parti tabanı ve seçmen nezdinde ciddi eleştirilere maruz kaldı. Genel seçimlere YSP çatısı altında giren HDP, seçim başarısızlığı neticesinde 2024 yerel seçimlerine hazırlanmak için yeniden yapılanma sürecine girdi. YSP, Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM Parti) olarak yeniden adlandırıldı ve içerisindeki tartışmalar ve değişimler devam ederken yerel seçimlere yönelik aday belirleme ve ittifak arayışlarına başladı.

Seçim sürecinde dikkat çeken diğer partiler Yeniden Refah Partisi (YRP), DEVA Partisi, Gelecek Partisi, Saadet Partisi, Demokrat Parti (DP), Zafer Partisi ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) oldu. Bu bağlamda ön plana çıkan konu ise ittifaklardı. Nitekim söz konusu partilerden YRP, Cumhuriyet İttifakı; DEVA, Gelecek, Saadet Partisi ve DP Millet İttifakı; TİP, Emek ve Özgürlük İttifakı; Zafer Partisi ise ATA İttifakı içerisinde yer aldı. Parlamento seçimlerinde bazı partiler, ittifak paydaşları ile ortak aday listesi oluştururken bazıları seçimlere müstakil olarak girmeyi tercih etti. 14 Mayıs seçimleri nihayetinde de Zafer Partisi dışındaki partiler, Mecliste temsil hakkı kazanmayı başardı.

2023'TE CUMHURBAŞKANLIĞI

2023'te Türkiye'de siyasetin en önemli aktörü yine Cumhurbaşkanı Erdoğan oldu. Bu doğrultuda 2023 cumhurbaşkanı ve milletvekili genel seçimleri Erdoğan'ın bir numaralı önceliği oldu. Zira Erdoğan, tekrar aday olduğu seçimlerde bir kez daha cumhurbaşkanı seçilirken temsil ettiği Cumhur İttifakı da yeniden Meclis çoğunluğunu kazandı.

Seçimler dışında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ajandasındaki bir diğer önemli gelişme, 6 Şubat depremleri oldu. On bir ili etkileyen depremler neticesinde Türkiye gerek toplum gerek devlet olarak büyük bir sınamadan geçti. Erdoğan da bu zor günlerde liderlik ederek yaraların sarılması için çaba gösterdi.

Dış politika ve güvenlik, her yıl olduğu gibi 2023'te de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önceliklerinden biri oldu. Erdoğan, özellikle bu yılın ilk yarısında 6 Şubat depremleri ve seçimler sebebiyle yurt dışı ziyaretleri yapamadı. Ancak yılın ikinci yarısındaki oldukça yoğun programı ile söz konusu durumu telafi etti. Böylelikle "aktif ve güçlü" dış politika vizyonundan ve terörle güçlü mücadele yaklaşımından taviz verilmedi. Tüm bunların yanında dış politika başlığında bir numaralı gündem maddesi İsrail'in 7 Ekim'den sonra Gazze'ye başlattığı saldırı oldu. Erdoğan, İsrail'in saldırılarının durdurulması, Gazze'ye insani yardım ve diplomatik destek sağlanması için ulusal ve uluslararası çeşitli girişimlerde bulundu ve dünya kamuoyunun dikkatini Gazze'deki katliama çekmek için çabaladı.

Son olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan, sene içerisinde çeşitli yurt içi geziler gerçekleştirerek birçok açılış yaptı ve programa katıldı. Buna ek olarak özellikle seçimlerin ardından "yeni ve sivil anayasa" meselesini sıklıkla dile getirerek kamuoyunda tartışılmasını sağladı. Öte yandan ülke genelinde gerçekleştirilen Cumhuriyet'in Yüzcüncü Yıl Kutlamalarına da Cumhurbaşkanlığı ev sahipliği yaptı.

2023 SEÇİMLERİ

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2023'teki ilk önceliği seçimlerdi. Zira gerek AK Parti genel başkanı gerekse de cumhurbaşkanı adayı olarak Erdoğan açısından hem

Parlamento hem de cumhurbaşkanı seçimi kritik bir öneme sahipti. Erdoğan bu doğrultuda oldukça yoğun bir program yürüttü. Esas olarak Erdoğan'ın seçimlere yönelik açıklamaları, 2022'nin sonlarında başlamıştı. Zira Haziran 2022'de tekrar aday olacağını açıklamış ve seçim gündemi, özellikle kendisinin adaylığı çevresinde şekillenmeye başlamıştı.¹ 2022 Ekim'inde ise düzenlenen programda "Türkiye Yüzyılı" vizyonunu açıklamış ve seçim çalışmalarını da gayriresmi olarak başlatmıştı.²

Öte yandan yeni yılla birlikte seçim tartışmalarının ilki, seçim tarihi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yasal olarak tekrar aday olup olamayacağı etrafında gerçekleşti. Cumhurbaşkanı Erdoğan, tartışmaların ikinci kısmına girmeyi tercih etmemekle birlikte 5 Ocak'ta seçimlerin "mevsim şartları, Hac mevsimi, öğrencilerin sınav takvimi" gibi çeşitli sebepler dolayısıyla erkene çekilebileceği mesajını verdi.³ Bu tartışma seçim tarihinin kesinleştiği güne kadar devam etti. Erdoğan, 5 Şubat'ta yaptığı açıklamada seçim tarihini 14 Mayıs olarak duyurdu ve Mart'ta açıkladığı kararname ile karar kesinleşti.⁴ Erdoğan, adaylık başvurusunu da 21 Mart'ta yaptı. Başvuru, Cumhurbaşkanlığı'nın ortak adayı olarak AK Parti ve MHP'li yöneticiler tarafından Yüksek Seçim Kuruluna yapıldı.⁵

Öte yandan seçim süreci başlarken gerçekleşen 6 Şubat depremleri ve deprem bölgesinde yaşanan yıkım, doğal olarak seçim gündemini erteledi ve Erdoğan'ın önceliği depremin yaralarının sarılması oldu. Bu noktada seçim çalışmaları geri plana itildi. Erdoğan, seçim kampanyası kapsamında yapılacak miting, toplantı ve çalışmalarının müziksiz ve eğlencesiz olması talimatını verdi.⁶

Cumhurbaşkanı Erdoğan, merakla beklenen seçim beyannamesi toplantısını da deprem nedeniyle erteledi ve kendisinin ve partisinin ortak seçim beyannamesini 11 Nisan'da açıkladı. Türkiye Yüzyılı çerçevesinde hazırlanan beyannamede yaşanan depremlerin sebep olduğu sosyal ve ekonomik yıkımın etkisi net bir biçimde görülmüyordu. Zira 481 sayfa ve 6 bölümden oluşan beyannamenin ilk bölümü, "Afetlere Karşı Risk ve Kriz Yönetimi" başlığını taşıyordu. Bu başlıkta özellikle Türkiye Yüzyılı bağlamında "dirençli toplum, dirençli şehirler" üzerinden yapılması hedeflenen dönüşüm vurgulandı.⁷ Öte yandan Erdoğan, Nisan ve Mayıs aylarında seçim çalışmalarını yoğunlaştırdı. Bu bağlamda özellikle yoğun bir miting programı başlatan

1 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: İşte söylüyorum, Cumhurbaşkanlığı'nın adayı Tayyip Erdoğan", Anadolu Ajansı, 9 Haziran 2022.

2 "Cumhurbaşkanı Erdoğan 'Türkiye Yüzyılı' Vizyonunu Açıkladı", Anadolu Ajansı, 19 Ekim 2022.

3 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 2023 Seçim Tarihini Öne Çekebiliriz", *Yeni Şafak*, 5 Ocak 2023.

4 "Cumhurbaşkanı Erdoğan 10 Mart'ı İşaret Etti: Kararnameyi Açıklayacağım ve Seçim Atmosferine Gireceğiz", *Yeni Şafak*, 5 Şubat 2023.

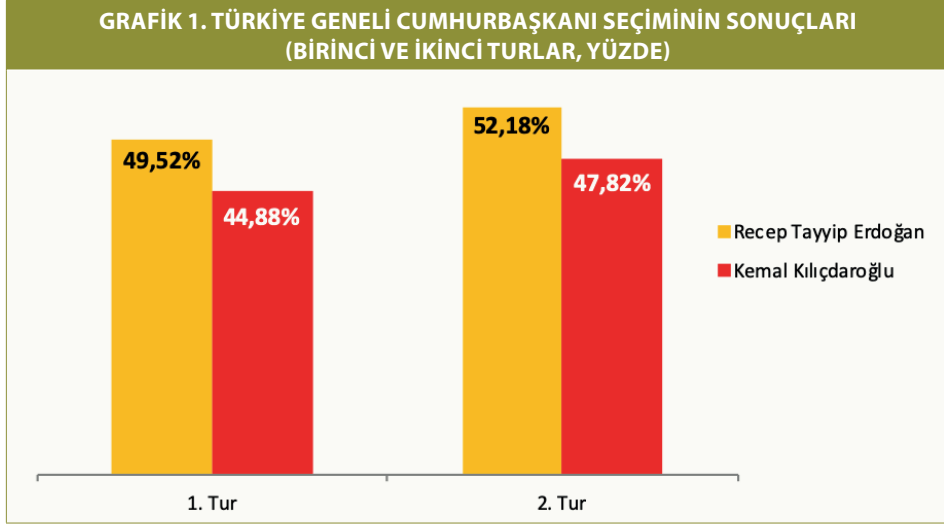
5 "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Cumhurbaşkanlığı'nın Cumhurbaşkanı Adayı Olarak Başvurusu YSK'ye Yapıldı", Anadolu Ajansı, 21 Mart 2023.

6 "Başkan Erdoğan Duyurdu: 'Seçim Kampanyamız Müziksiz Olacak'", *Sabah*, 10 Mart 2023.

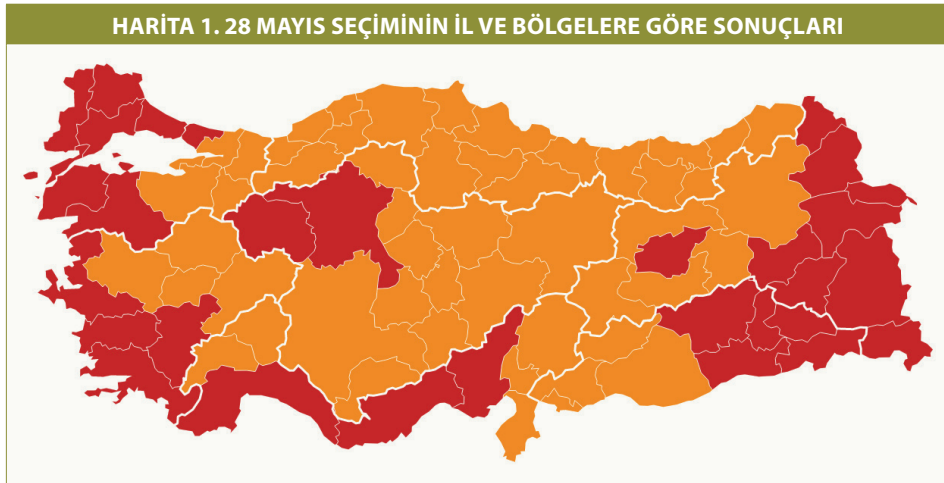
7 "AK Parti, Seçim Beyannamesini Açıkladı", T.C. İletişim Başkanlığı, 11 Nisan 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/ak-parti-secim-beyannamesini-acikladi>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

Erdoğan, başta deprem bölgesi olmak üzere çeşitli illeri ziyaret etti ve 40'ın üzerinde miting veya seçim programı gerçekleştirdi.

Seçimlerde Erdoğan'ın en önemli rakibi, muhalif partilerin büyük çoğunluğunun ortak adayı ve CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu'ydu. Öte yandan Erdoğan, her ne kadar seçimler ilk kez ikinci tura kalsa da nispeten rahat bir şekilde yeniden cumhurbaşkanı seçildi.

14 Mayıs'ta gerçekleştirilen cumhurbaşkanı seçiminde Erdoğan; yurt içi, yurt dışı ve gümrük sandıkları dahil olmak üzere Türkiye genelinde yüzde 49,52 oranında oy aldı. Adaylardan birinin yüzde 50 sınırını aşamaması sebebiyle 28 Mayıs'ta cumhurbaşkanı seçiminin ikinci turu gerçekleştirildi. İkinci turda Erdoğan yüzde 52,18 oranıyla seçimi kazandı. Kılıçdaroğlu'nun oy oranı ise yüzde 47,82 seviyesinde kaldı. 28 Mayıs seçimi nihayetinde ortaya çıkan harita aşağıdaki gibidir:

Turuncu renk ile işaretli olan alanlar 28 Mayıs seçimini Erdoğan'ın önde tamamladığı il ve bölgeleri; kırmızı renkle işaretli olan alanlar ise Kılıçdaroğlu'nun seçimi önde tamamladığı il ve bölgeleri göstermektedir. Harita 1'den de anlaşılacağı gibi Erdoğan, Karadeniz Bölgesi'nin tamamında ve İç Anadolu'nun büyük bir kısmında yer alan illerde daha fazla oy aldı.

TABLO 1. ADAYLARIN OY SAYISI VE ORANI (YÜZDE)						
RECEP TAYYİP ERDOĞAN						
	1. TUR	2. TUR	FARK	1. TUR (YÜZDE)	2. TUR (YÜZDE)	FARK (YÜZDE)
Toplam Oy Sayısı	27.133.849	27.834.589	700.740	49,52	52,18	2,66
Yurt İçi Oy Sayısı	26.086.102	26.690.529	604.427	49,24	51,91	2,67
Yurt Dışı Oy Sayısı	1.047.747	1.144.060	96.313	57,47	59,56	2,09
KEMAL KILIÇDAROĞLU						
	1. TUR	2. TUR	FARK	1. TUR (YÜZDE)	2. TUR (YÜZDE)	FARK (YÜZDE)
Toplam Oy Sayısı	24.595.178	25.504.724	909.546	44,88	47,82	2,94
Yurt İçi Oy Sayısı	23.873.749	24.728.027	854.278	45,07	48,09	3,02
Yurt Dışı Oy Sayısı	721.429	776.697	55.268	39,57	40,44	0,87

Tablo 1'den de anlaşılacağı gibi yurt içi ve yurt dışı toplamında Erdoğan birinci turda 27 milyon 133 bin 849 oy aldı. Kılıçdaroğlu'nun oy sayısı ise 24 milyon 595 bin 178'dir. Bu da ilk turda Erdoğan ve Kılıçdaroğlu arasındaki oy farkının farkın yaklaşık 2,5 milyon olduğunu göstermektedir. İkinci turda ise Erdoğan, mevcut oylarına 700 bin 740 (yüzde 2,66) oy ekledi. Kılıçdaroğlu da ikinci turda 909 bin 546 (yüzde 2,94) oy daha aldı. İkinci tur sonuçları nihayetinde Erdoğan yurt içi oy oranını 2,67 ve Kılıçdaroğlu yurt içi oy oranını 3,02 puan artırdı. Yurt dışında ise Erdoğan'ın oylarını 2,09 ve Kılıçdaroğlu'nun 0,87 oranında artırdığı anlaşılmaktadır.

Bunların yanı sıra Erdoğan'ın oy sayısı geçmiş yıllarla kıyaslandığında ortaya çıkan tablo şu şekildedir:

TABLO 2. GEÇMİŞ SEÇİMLERDE ERDOĞAN'IN ALDIĞI OY SAYISI (2014-2023)			
	2014	2018	28 MAYIS 2023
Yurt İçi	20.670.826	25.436.238	26.690.529
Yurt Dışı	329.317	894.585	1.144.060
TOPLAM	21.000.143	26.330.823	27.834.589

2014'te Erdoğan'ın yurt içinde aldığı oy sayısı 20 milyon 670 bin 826 ve yurt dışı oy sayısı 329 bin 317'dir. Böylece genel toplamda 21 milyon 143 oy kazanmıştır. 2018'de yurt içi oy sayısı 25 milyon 436 bin 238 ve yurt dışı oy sayısı 894 bin 585'tir.

Toplamda ise 26 milyon 330 bin 823 oy sayısına ulaşmıştır. 28 Mayıs 2023 seçiminde de toplam oy sayısı 27 milyon 834 bin 589'a yükseldi. Bu da aslında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın istikrarlı şekilde oy oranını artırmayı başardığını göstermektedir.

Erdoğan tekrar cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından 3 Haziran'da TBMM'de yemin etti. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde "Göreve Başlama Töreni" düzenlendi. Törene 26 farklı ülkenin devlet ve hükümet başkanları, çeşitli uluslararası kurum ve kuruluşların başkanları, dini temsilciler, yabancı ülke parlamentolarının başkan ve yöneticileri, farklı ülkelerin eski hükümet ve devlet başkanları gibi üst düzey isimler katıldı.⁸ Erdoğan törende tüm üst düzey misafirler ile selamlaştı ve kendilerine teşekkür etti.

6 ŞUBAT DEPREMLERİ

6 Şubat'ta Kahramanmaraş merkez üslü yaşanan iki büyük depremin ardından Türkiye'nin yegane odağı, depremden etkilenen ve şiddetli yıkımın yaşandığı on bir il oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan da depremin ardından 6 Şubat'ta AFAD'ı ziyaret ederek yetkililerden bilgi aldı. Deprem ile ilgili ilk açıklamasını da burada yapan Erdoğan, "Devletimiz, deprem anından itibaren tüm kurumlarıyla harekete geçmiştir, valiliklerimiz kendi illerindeki tüm imkanları derhal seferber etmiştir" ifadelerini kullandı.⁹

Erdoğan, 7 Şubat'ta ise Cumhurbaşkanlığı Devlet Bilgi Koordinasyon Merkezinde deprem bölgesinde yürütülen çalışmalarını doğrudan koordine etti. Cumhurbaşkanı, yine burada yaptığı açıklamada depremin yıkıcı etkisinin en çok hissedildiği on ilde "arama kurtarma faaliyetlerinin süratle yürütülebilmesi adına" üç aylık süreyle olağanüstü hal (OHAL) ilan edildiğini açıkladı.¹⁰ Ayrıca depremin yıkıma sebep olduğu OHAL kapsamındaki 10 ile daha sonra Elazığ da eklendi.

Cumhurbaşkanı 8 Şubat'ta deprem bölgesi ziyaretine başladı ve ilk olarak Kahramanmaraş'a gitti. Buranın ardından yine aynı gün Hatay ve Adana'yı ziyaret etti ve incelemelerde bulundu. 9 Şubat'ta ise Gaziantep, Osmaniye ve Kilis'e gitti. 10 Şubat'ta Adıyaman ve Malatya, 11 Şubat'ta ise Diyarbakır ve Şanlıurfa'yı ziyaret etti.

Arama kurtarma çalışmalarının bitmesinin ardından Erdoğan'ın en önemli söyli, deprem bölgesini "yeniden inşa ve ihya etmek" üzerinden şekillendi. Bu bağlamda cumhurbaşkanı, yıkımın etkilerini en kısa sürede hafifletmek ve önemli bir kısmı ilk yılda olmak üzere 650 bin yeni konut ve köy evi yapılacağını belirtti.¹¹ Burada da özellikle ilk bir yılda güçlü bir girişim ile bölgesel kalkınma ve insanın başlayacağını

⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan 'Göreve Başlama Töreni'ne Katılanlara Özel Teşekkür", Anadolu Ajansı, 3 Haziran 2023.

⁹ "Devletimiz, Deprem Anından İtibaren Tüm Kurumlarıyla Harekete Geçmiştir", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 6 Şubat 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/142760/-devletimiz-deprem-anindan-itybaren-tum-kurumlariyla-harekete-gecmistir->, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

¹⁰ "Arama-Kurtarma Faaliyetlerinin Süratle Yürütülebilmesini Temin için, OHAL İlan Etme Kararı Aldık", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 7 Şubat 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/142803/-arama-kurtarma-faaliyetlerinin-suratle-yurutulebilmesini-temin-icin-ohal-ilan-etme-karari-aldik->, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

¹¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Amacımız Deprem Bölgesinde 650 Bin Yeni Konut ve Köy Evi Yaparak Şehirlerimizi Normale Döndürmek", Anadolu Ajansı, 13 Nisan 2023.

vurgulaması dikkat çekiciydi. Yine Cumhurbaşkanlığının kurumsal teşvikiyle “Türkiye Tek Yürek” kampanyası düzenlendi ve deprem bölgesi için 11 milyar liralık bağış toplandı. Erdoğan, kampanya yayınına da telefonla katılarak ilk günlerdeki eksiklik ve aksaklıkların kısa sürede ve önemli ölçüde giderildiğini söyledi.¹²

Öte yandan cumhurbaşkanı, sene içerisinde deprem bölgesi kapsamındaki illeri ziyaret etmeyi ve çalışmaları yerinde incelemeyi sürdürdü. Bu bağlamda Erdoğan sene içerisinde, sonradan deprem bölgesine dahil edilen Elazığ'ı bir kez olmak üzere Kahramanmaraş'ı altı, Hatay ve Gaziantep'i beş, Adıyaman ve Malatya'yı dört, Adana, Şanlıurfa, Diyarbakır, Kilis ve Osmaniye'yi ise iki kez ziyaret etti.¹³

DIŞ POLİTİKA VE TERÖRLE MÜCADELE

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın dış politikadaki “aktif diplomasi” yaklaşımı bu sene de sürdü. Öte yandan Erdoğan, 2023'ün ilk yarısında 6 Şubat depremleri ve seçimler sebebiyle herhangi bir yurt dışı gezisi düzenlemedi. Ancak bu açık, senenin ikinci yarısındaki yoğun program ile telafi edildi. Öyle ki seçimlerin ardından Erdoğan, 16 farklı ülkeyi toplam 21 kez ziyaret etti.¹⁴ Buna ek olarak 14 Aralık itibarıyla 30 farklı ülkeden 38 devlet veya hükümet başkanını Türkiye'de ağırladı veya kabul etti.¹⁵

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sene içerisindeki ilk yurt dışı ziyaretleri, tekrar cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından bir devlet teamülü olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Azerbaycan'a oldu. Bu ziyaretlerin ardından cumhurbaşkanı, 10-12 Temmuz'da Litvanya'nın Vilnius şehrinde düzenlenen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesine katıldı.¹⁶ Zirvenin en önemli meselelerinden biri İsveç'in NATO üyeliği ve Türkiye'nin buna yönelik onay süreciydi. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı Erdoğan, NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg ve İsveç Başbakanı Ulf Kristersson ile üçlü bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmenin ardından yapılan açıklamada uzlaşya varıldığı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İsveç'in katılım protokolünü TBMM'nin onayına sunma sözü verdiği açıklandı. İsveç tarafının ise terör örgütlerini desteklemeyeceği ve Türkiye'nin AB üyelik sürecini destekleyeceği sözü verildiği belirtildi.¹⁷ Söz konusu üçlü toplantının yanı sıra Erdoğan, AB Komisyonu Başkanları ile Fransa, İngiltere, Kanada, İtalya, Almanya, ABD, İspanya, Hollanda, Yunanistan ve Arnavutluk liderleriyle ikili görüşmeler gerçekleştirdi.¹⁸

12 “Türkiye Tek Yürek Kampanyasında Rekor Bağış Toplandı”, TRT Haber, 16 Şubat 2023.

13 “Yurt İçi Ziyaretler”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/yurcticiziyaretler>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

14 “Yurt Dışı Ziyaretler”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/yurtdisiziyaretler>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

15 “Günlük Program”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/program>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

16 “Yurt Dışı Ziyaretler”.

17 “Litvanya’da Üçlü Zirve: Türkiye-İsveç-NATO Mutabakata Vardı”, NTV, 11 Temmuz 2023.

18 “Litvanya”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/147758/litvanya>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

Öte yandan İsveç'in NATO üyelik süreci, zaman zaman tekrar gündeme geldi. Erdoğan bu bağlamda sözünü tuttuğunu, katılım protokolünü imzalayarak TBMM'nin onayına sunduğunu açıkladı. Ancak yine bu bağlamda, İsveç'in terörle mücadele konusunda verdiği sözleri henüz tutmadığını belirtti ve henüz sürecin Meclis onayı aşamasında olduğunu hatırlattı.¹⁹

Cumhurbaşkanının sonraki önemli ziyaretleri Körfez ülkeleri turu kapsamında 17-19 Temmuz arasında Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne (BAE) gerçekleşti. Bu turun temel amacı ise siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesiydi. Erdoğan'ın geniş bir heyet ile gerçekleştirdiği ziyaretler sonrasında üç ülkeyle de ikili anlaşmalar imzalandı.²⁰

Erdoğan'ın dış politika ajandasındaki bir diğer başlık Ukrayna'daki savaş ve Rusya ile ilişkilereydi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, savaşın iki tarafında yer alan ülke liderleriyle iyi ilişkilere sahip az sayıdaki aktörden biri olmayı sürdürdü. Bu bağlamda başta Tahıl Koridoru Anlaşması olmak üzere savaşın bölgesel ve küresel etkilerini asgariye indirmek amacıyla diplomatik girişim ve çalışmalarına devam etti. Yine 4 Eylül'de Soçi'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile görüştü. Öte yandan sene içerisinde Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenski'yi ağırladı.

Rusya ziyaretinin hemen ardından 8-10 Eylül'de Hindistan'da düzenlenen G20 liderler zirvesine giden Cumhurbaşkanı Erdoğan, burada ilk olarak MIKTA üyesi ülkelerin (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya) devlet başkanlarıyla bir araya geldi. Erdoğan, zirvenin genel toplantısı dışında Japonya, BAE, Brezilya, Güney Kore, Almanya, Suudi Arabistan, Mısır ve Hindistan liderleriyle de ikili görüşmeler gerçekleştirdi.²¹

G20'nin ardından dünyanın diplomasi gündemi Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kuruluydu. Bu sene 78'incisi düzenlenen kurul, 16-20 Eylül arasında gerçekleşti. Erdoğan, her yıl olduğu gibi geniş ve yoğun bir programa sahipti. Bu bağlamda ABD'de yaşayan Türk topluluklar ve sivil toplum kuruluşları (STK) ile görüştü ve SETA ve İletişim Başkanlığının ortak olarak düzenlediği toplantıda yabancı düşünce kuruluşu temsilcileri ile buluştu. Cumhurbaşkanı, Genel Kurulda yaptığı konuşmada 13. kez dünya liderlerine ve dünya kamuoyuna hitap etti. Konuşmasının temel içeriği ise her sene olduğu gibi genelde BM, özelde ise BM Güvenlik Konseyinin reformuyla ilgiliydi. Bunun dışında Rusya-Ukrayna savaşı ve Tahıl Koridoru Anlaşması, Suriye, KKTC, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki anlaşmazlıklar ve dünyada Kur'an-ı Kerim'e yapılan saldırılar, konuşmasında değindiği diğer konu başlıklarıydı.²² Ayrıca New York'taki Türkevi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın diplomatik toplantı-

19 Anadolu Ajansı, X, 10 Eylül 2023, <https://twitter.com/anadolujansi/status/1700828361587597435>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

20 "Yurt Dışı Ziyaretler".

21 "Hindistan", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 8 Eylül 2023, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/149393/hindistan>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

22 "Cumhurbaşkanı Erdoğan BM Genel Kurulu'na Hitap Etti", NTV, 19 Eylül 2023.

larına ev sahipliği yapmayı sürdürdü. Bu bağlamda Erdoğan, Gürcistan, Cezayir, Polonya, İtalya, İsrail, Yunanistan, Güney Afrika ve Malezya liderleriyle ikili görüşmeler gerçekleştirdi. Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Tesla ve SpaceX şirketlerinin kurucusu Elon Musk ile yaptığı görüşme de dikkat çekti.²³

Türk dünyası ile ilişkiler, bu yıl da Türkiye'nin öncelikli diplomatik başlıklarından biriydi ve cumhurbaşkanı bu ilişkiler konusundaki özel ilgisini sürdürdü. Bu bağlamda özellikle Azerbaycan ile yürütülen yakın ilişkiler tüm hızıyla devam etti. Öyle ki Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, sene içerisinde üç kez Türkiye'yi ziyaret ederek Erdoğan ile görüştü. Erdoğan da birer kez Azerbaycan ve Nahçıvan'ı ziyaret etti. Ancak söz konusu buluşmalardan en önemlisi, 6 Şubat depremlerinin ardından Aliyev'in teklifiyle 16 Mart'ta Ankara'da düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) Devlet Başkanları Olağanüstü Zirvesi oldu. Türkiye ile dayanışma için düzenlenen zirveye Azerbaycan'ın yanında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, KKTC, Macaristan ve Türkmenistan liderleri katıldı.²⁴ Öte yandan Erdoğan'ın da katıldığı TDT Olağan Devlet Başkanları Zirvesi 2-3 Kasım'da Kazakistan'da düzenlendi.

7 Ekim'de Hamas'ın askeri kanadı Kassam Tugayları'nın İsrail'e yönelik başlattığı operasyon, o tarihten itibaren Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın dış politikadaki bir numaralı önceliği oldu. Zira operasyonun ilk şokunu atlatan İsrail'in Gazze'ye yönelik başlattığı saldırılar katliam boyutunu aştı. Erdoğan, çatışmanın başladığı ilk günlerde iki tarafa da itidal çağrısı yapsa da İsrail'in Gazze'de sivil-asker ayrımı göstermeksizin uyguladığı şiddet ve katliam, itidalli söylemin sertleşmesiyle sonuçlandı. Bu süreçte cumhurbaşkanı, uluslararası birçok girişimde bulunarak çatışmanın durması için çaba gösterdi. Öyle ki 14 Aralık itibarıyla 30 birebir görüşme, 32 de telefon görüşmesi gerçekleştirdi.²⁵

Erdoğan ayrıca Gazze'deki katliam sebebiyle 11 Kasım'da Suudi Arabistan'da düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Ligi Olağanüstü Ortak Zirvesine de katıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, bundan sonraki yurt dışı gezilerinin neredeyse tümünde Filistin ve Gazze'yi ana gündem başlığı haline getirdi ve dünya kamuoyunun dikkatini bu yöne çekmek için çabaladı. Bu doğrultuda Almanya, Cezayir, BAE'de düzenlenen COP28 ve Katar ziyaretleri ön plana çıktı.²⁶

2023'te dış politikada yaşanan bir diğer önemli gelişme de Yunanistan ile ilişkilerin pozitif anlamda ilerlemesi oldu. Özellikle 6 Şubat depremleri sonrası Yunanistan'ın insani yardımı ve olumlu mesajlarına Erdoğan da pozitif karşılık verdi ve son yıllarda gerginleşen ilişkilerde yumuşama şansı yakalandı. Sonrasında ise iki ülkenin liderleri, ortak katılım gösterilen zirvelerde ikili görüşmeler gerçekleştirdi. Son olarak

23 "ABD", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 16 Eylül 2023, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/149559/abd>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

24 "Türk Devletleri Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi Başladı", Anadolu Ajansı, 16 Mart 2023.

25 "Gazze için Diplomatik Seferberlik", *Yeni Şafak*, 14 Aralık 2023.

26 "Yurt Dışı Ziyaretler".

da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Yunan Başbakan Kiriakos Miçotakis'in daveti üzerine 7 Aralık'ta, yaklaşık sekiz senenin ardından düzenlenen Türkiye-Yunanistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi toplantısı için Atina'yı ziyaret etti. Bu ziyarette Erdoğan, Yunan cumhurbaşkanı ve başbakanı ile ikili görüşmeler gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu ziyaretteki genel yaklaşımı anlaşmazlıkları değil ortak çıkarlara odaklanmak şeklinde oldu. Bunun doğal bir neticesi olarak da konsey toplantısının ardından "Türkiye ve Yunanistan'ın Taraf Olduğu Dostane İlişkiler ve İyi Komşuluk Hakkında Atina Bildirgesi" imzalandı. Resmi veya hukuki bir bağlılığa sahip olmayan bildirme, "iyi niyet" ve "iş birliği" anlaşması olarak kamuoyuna açıklandı.²⁷

Türkiye'nin başta PKK/YPG olmak üzere terörizm ve terör örgütleriyle mücadeledeki kararlılığı 2023'te de devam etti. Bu doğrultuda gerek yurt içinde gerekse yurt dışında TSK ve MİT'in gerçekleştirdiği operasyonlar dikkat çekti. Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin bu mücadelesine liderlik etmeyi sürdürdü. Özellikle de cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Mili Güvenlik Kurulu (MGK) toplantıları sonrası açıklanan bildirimlerde terörle mücadele üst sıralarda yer aldı. Erdoğan keza yurt dışı ziyaretleri sırasında ve ayrıca misafir ettiği yabancı liderler ile yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin haklı mücadelesini anlatmaya devam etti. Öte yandan Erdoğan, 14 Aralık itibarıyla 2023'te altı MGK toplantısına başkanlık etti.

Terörle mücadele bağlamında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sıklıkla dikkat çektiği bir diğer nokta da FETÖ oldu ve yurt içinde ve dışında FETÖ'ye dikkat çekmeye yönelik söylem ve çalışmalar devam etti. Erdoğan, 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü kapsamında katıldığı programda "15 Temmuz'un 7'nci sene devriyesinde ilan ediyorum: Değil üzerinden 7 yıl, 70 yıl da geçse 15 Temmuz'un unutulmasına ve unutturulmasına izin vermeyeceğiz" ifadelerini kullandı.²⁸

DİĞER BAŞLIKLAR

Erdoğan'ın yeniden cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından oluşturacağı yeni kabine merakla bekleniyordu. Zira önceki kabineden Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy ve Sağlık Bakanı Fahrettin Koca hariç tüm isimler milletvekili seçildi. Cumhurbaşkanı, açıkladığı yeni kabinede daha önce bakanlık görevinde bulunmamış on iki isme yer verdi. Önceki kabineden yalnızca milletvekili aday olmayan Ersoy ve Koca tekrar aynı görevlere atandı. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi Erdoğan'ın bakan olarak görev verdiği ve bu kabinede yeniden görev alan dört isimse Cevdet Yılmaz, Mehmet Özhasseki, Osman Aşkın Bak ve Mehmet Şimşek oldu.

²⁷ "Yunanistan", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 7 Aralık 2023, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/150482/yunanistan>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

²⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 15 Temmuz'un Unutulmasına ve Unutturulmasına İzin Vermeyeceğiz", Anadolu Ajansı, 16 Temmuz 2023.

TABLO 3. CUMHURBAŞKANLIĞI KABİNESİ (2023)

Cumhurbaşkanı Yardımcısı	Cevdet Yılmaz
Adalet Bakanı	Yılmaz Tunç
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı	Mahinur Özdemir Gökteş
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Vedat Işıkhani
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı	Mehmet Özhasseki
Dışişleri Bakanı	Hakan Fidan
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Alparslan Bayraktar
Gençlik ve Spor Bakanı	Osman Aşkın Bak
Hazine ve Maliye Bakanı	Mehmet Şimşek
İçişleri Bakanı	Ali Yerlikaya
Kültür ve Turizm Bakanı	Mehmet Nuri Ersoy
Milli Eğitim Bakanı	Yusuf Tekin
Milli Savunma Bakanı	Yaşar Güler
Sağlık Bakanı	Fahrettin Koca
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Mehmet Fatih Kacır
Tarım ve Orman Bakanı	İbrahim Yumaklı
Ticaret Bakanı	Ömer Bolat
Ulaştırma ve Altyapı Bakanı	Abdulkadir Uraloğlu

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 14 Aralık itibarıyla sene içerisinde toplam on yedi kez kabine toplantısına başkanlık etti. Buna ek olarak iki kez Türkiye Varlık Fonu Yönetim Kurulu ve her sene olduğu gibi bir kez de Yüksek Askeri Şura, cumhurbaşkanı başkanlığında toplandı.²⁹

Erdoğan'ın 2023 senesindeki yurt içi programı da oldukça yoğundu. Gerek seçim çalışmaları gerek deprem bölgesinde yapılan çalışmalar gerekse Türkiye'nin çeşitli illerinde yapılan açılış ve programlar sebebiyle Erdoğan, birçok yurt içi gezisi düzenledi. Bu bağlamda yine 14 Aralık itibarıyla Erdoğan, İstanbul ve Ankara dışında 46 farklı ili toplam 76 kez ziyaret etti.³⁰

Erdoğan'ın yurt içi gezilerinin büyük çoğunluğunu oluşturan çeşitli açılış programları ve organizasyonlar arasında ilk gerçekleşeni Rami Kütüphanesi'nin açılışı oldu. Buna ek olarak Kağıthane-İstanbul Havalimanı ve Ankara AKM-Gar-Kızılay metro hatları, İstanbul Finans Merkezi, Kocaeli Şehir Hastanesi, Amasya Badal ve Yeni Zigana Tüneli ile Mor Efrem Süryani Kadim Ortodoks Kilisesi ve Darülaceze

29 "Günlük Program".

30 "Yurt İçi Ziyaretler".

Sosyal Hizmet Şehri açılışları dikkat çeken diğer programlardı. Öte yandan yerli otomobil Togg'un ve TCG Anadolu gemisinin teslim törenleri de öne çıkan organizasyonlardı. Erdoğan ayrıca 2023 Roman Buluşması, TEKNOFEST'ler, Türkiye Gençlik Zirvesi ve Ahlat'ta düzenlenen Malazgirt Zaferi yıl dönümü programlarına da katıldı.³¹ Tüm bunların yanında dikkat çeken bir diğer program ise Karadeniz Doğal Gazı Devreye Alma Töreni oldu. Erdoğan, bu törende yaptığı konuşmada hanelere aylık 25 metreüp doğal gazın bir sene boyunca ücretsiz verileceğini, ilk ay ise tüm doğal gaz tüketiminin ücretsiz olacağını duyurdu.³²

Öte yandan Cumhuriyet'in 100. yılını doldurması münasebetiyle yurt genelinde Cumhurbaşkanlığı himayesinde çeşitli programlar gerçekleştirildi. Bu programlar arasında en dikkat çekenini ise Türk Donanmasının gerçekleştirdiği ve tarihinin en büyük resmigeçidi özelliğine sahip etkinlik oldu. "100. Yılda 100 Gemi" adıyla İstanbul Boğazı'nda düzenlenen kutlama etkinliğini Cumhurbaşkanı Erdoğan da Vahdettin Köşkü'nden takip etti.³³

Cumhurbaşkanı, 100. yıl hitabında ise "Türkiye Yüzyılı" vurgusu yaptı ve Atatürk'ün Cumhuriyet hedeflerini paylaştıklarının altını çizdi.³⁴ Erdoğan konuşmasında "Gazi Mustafa Kemal'in hayallerini gerçekleştirmiş bir kadro olarak Türkiye Yüzyılı vizyonu ile Cumhuriyetimizin ikinci asrına girmiş bulunuyoruz. Cumhuriyetimizi daha nice yıllara çok daha güçlü, çok daha müreffeh, çok daha itibarlı bir şekilde taşıma azmindeyiz" ifadelerini kullandı.³⁵

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 100. yıl kutlamalarında altını çizdiği bir diğer noktada ise Türkiye'nin yeni ve sivil anayasa ihtiyacı oldu. Bu doğrultuda cumhurbaşkanı, özellikle seçim sonrasında bu meseleyi daha fazla dile getirerek tartışılmasını sağladı. Erdoğan, Kasım'da Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay arasında yaşanan ve kamuoyunca tartışılan anlaşmazlık sırasında bu konuyu yeniden gündeme getirerek yeni anayasanın bir ihtiyaç olduğunu yaptığı çeşitli konuşmalarda sık sık vurguladı.

Netice itibarıyla 2023, Türkiye, Cumhurbaşkanlığı kurumu ve Recep Tayyip Erdoğan açısından bir dönüm noktasıydı. Zira 2023, hem seçim yılı olması hem de Cumhuriyet'in ve doğal olarak Cumhurbaşkanlığı kurum ve makamınının 100. yılı olması sebebiyle somut ve sembolik bir anlama sahipti. Seçimlerden Erdoğan tekrar galip ayrıldı ve yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Bu noktada 6 Şubat depremleri, Türkiye'nin yaşadığı kayıp bağlamında olumsuz açıdan 2023 ile birlikte tarihe geçti. Öte

31 "Yurt İçi Ziyaretler".

32 "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Karadeniz Doğal Gazı Devreye Alma Töreni'ne Katıldı", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 20 Nisan 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/145795/cumhurbaskani-erdogan-karadeniz-dogal-gazi-devreye-alma-toreni-ne-katildi>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

33 "Cumhurbaşkanı Erdoğan, İstanbul Boğazı'nda Düzenlenen Cumhuriyet Bayramı Kutlama Etkinlikleri'ne Katıldı", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 29 Ekim 2023, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

34 "100. Yılında Cumhuriyet ve Türkiye Yüzyılı", *Sabah*, 28 Ekim 2023.

35 "Yüzüncü Yıl Hitapları", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 29 Ekim 2023, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/149944/100-yil-hitapları>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

yandan Erdoğan, depremin yaralarının sarılması ve yıkıma uğrayan bölgenin yeniden inşa ve ihyası için yapılan çalışmalara liderlik etmeyi sürdürdü.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın içeride ve dışarıdaki gündemi de oldukça yoğundu. Yılın ilk yarısında depremler ve seçimler sebebiyle yurt içindeki programına odaklanan cumhurbaşkanı, yılın ikinci yarısında ise dış politikadaki meselelere yoğunlaştı. Bu bağlamda yurt dışı ziyaretleri ve İsrail'in Gazze'de başlattığı yıkım dikkat çekici başlıklardı. Cumhuriyet'in 100. yıl kutlamaları ve yeni anayasa tartışmaları da yıl sonuna doğru yurt içinde öne çıkan diğer meseleler oldu.

KRONOLOJİ: 2023'TE CUMHURBAŞKANLIĞI	
5 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçim tarihinin erkene çekilebileceğini açıkladı.
5 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan seçimlerin 14 Mayıs gününde yapılacağını duyurdu.
6 Şubat	On bir ilde büyük yıkıma sebep olan depremler gerçekleşti.
7 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, depremden en çok etkilenen on ilde OHAL ilan etti.
8-11 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, çalışmaları yerinde incelemek için deprem bölgesine gitti.
20-21 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Gaziantep'teki deprem bölgelerini tekrar ziyaret etti.
27-28 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan Adıyaman ve Kahramanmaraş'taki deprem bölgelerini tekrar ziyaret etti.
16 Mart	6 Şubat depremleri sonrası Türkiye ile dayanışma amacıyla gerçekleştirilen TDT Olağanüstü Zirvesi Ankara'da yapıldı.
3 Nisan	Togg Teslim Töreni gerçekleşti. İlk teslim Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yapıldı.
10 Nisan	TCG Anadolu gemisi Türk Donanmasına teslim edildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan geminin halk ziyaretine açılacağını duyurdu.
20 Nisan	Karadeniz doğal gazı devreye alındı. Cumhurbaşkanı Erdoğan tüm hanelerde doğal gaz kullanımının ilk ay tamamen, bir yıl boyunca ise 25 metreküp kadarının ücretsiz olacağını duyurdu.
14 Mayıs	Milletvekili genel ve cumhurbaşkanı seçimleri ilk turu gerçekleşti. Erdoğan sandıktan yüzde 49,52 oy oranıyla birinci çıksa da seçimler ikinci tura kaldı.
21 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan, deprem sonrası inşaatına başlanan Hatay'daki Defne Devlet Hastanesi'nin açılışını yaptı.
28 Mayıs	Recep Tayyip Erdoğan, yüzde 52,18 oy oranıyla yeniden cumhurbaşkanı seçildi.
3 Haziran	Erdoğan TBMM'de yemin etti ve cumhurbaşkanı görevinin yeni dönemine başladı. Cumhurbaşkanı yeni kabineyi de Külliye'de düzenlenen törenin ardından açıkladı.
12 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan hem yeni görev döneminin hem de 2023'ün ilk yurt dışı ziyaretlerini KKTC ve Azerbaycan'a gerçekleştirdi.
10 Temmuz	Erdoğan, NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesine katılmak üzere Litvanya'ya gitti.
17-19 Temmuz	Erdoğan, Suudi Arabistan, Katar ve BAE'yi kapsayan Körfez ülkeleri turuna çıktı.
8 Eylül	Cumhurbaşkanı, G20 liderler zirvesine katılmak için Hindistan'a gitti.
16-20 Eylül	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, BM 78. Genel Kuruluna katılmak üzere 16-20 Eylül'de ABD'ye bir ziyaret gerçekleştirdi.
8 Ekim	Cumhuriyet tarihinin inşa edilen ilk kilisesi olan Mor Efrem Süryani Kadim Ortodoks Kilisesi Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıldı.

29 Ekim	Cumhuriyet'in 100. yılı kutlandı.
2 Kasım	Erdoğan, TDT 10. zirvesine katılmak için Kazakistan'a gitti.
11 Kasım	Cumhurbaşkanı, İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları sebebiyle düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Ligi Olağanüstü Ortak Zirvesine katılmak üzere Suudi Arabistan'a gitti.
7 Aralık	Erdoğan Yunanistan'a gitti ve iki devlet arasında "Atina Bildirgesi" imzalandı.

2023'TE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)

AK Parti'nin 2023'teki en önemli gündemi cumhurbaşkanı ve milletvekili seçimleriydi. 14 Mayıs'a kadar olan süreçte AK Parti, il ve ilçe danışma meclisi, genişletilmiş il başkanları, şehir buluşmaları gibi toplantılara ve seçim beyannamesi mesaisine yoğun bir şekilde devam etti. "Türkiye Yüzyılı için Doğru Adımlar" başlıklı seçim beyannamesi ve AK Parti milletvekili adayları 11 Nisan'da yapılan programla kamuoyuna tanıtıldı. Seçim süreci aynı zamanda Cumhur İttifakı'nda da hareketliliğe neden oldu. Ana bileşenleri, AK Parti ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olan ittifak, Büyük Birlik Partisi (BBP), Yeniden Refah Partisi (YRP), Hür Dava Partisi (HÜDA-PAR) ve Demokratik Sol Parti'nin (DSP) de katılımıyla genişledi.

14 Mayıs'ta gerçekleştirilen seçimlerde ise AK Parti yüzde 35,62 oranında oy alarak yine birinci parti oldu ve Mecliste 268 vekillik kazandı. Cumhurbaşkanı seçimi ise ilk defa ikinci tura kaldı ve Erdoğan ikinci turda yüzde 52,18 oranında oy alarak yeniden cumhurbaşkanı seçildi.

Genel seçimleri yine birinci parti olarak tamamlayan AK Parti, hemen akabinde 2024'te yapılacak olan yerel seçimlere yönelik çalışmalarını başlattı. Bu doğrultuda Mart 2024'te yapılması planlanan olağanüstü kongrenin tarihi, yerel seçimlere hazırlık nedeniyle 7 Ekim'e çekildi. Kongrede parti yönetimi büyük oranda yenilendi.

2023 SEÇİMLERİ

Seçim Çalışmaları

2023 yılının en önemli gündemi, milletvekili ve cumhurbaşkanı seçimleriydi. 2022'de seçim çalışmalarına başlayan AK Parti, 2023'e girerken de bunu sürdürdü. Ocak ve Mart aylarında il başkanları AK Parti Genel Merkezi'nde bir araya geldi. Diğer taraftan Denizli, Nevşehir, Adana, Ordu, Kütahya ve Samsun'da İl Danışma

Meclisi toplantıları yapıldı. Bunların yanı sıra birçok ilçede “İlçe Danışma Meclisi” toplantıları gerçekleştirildi.

Seçimlerin 18 Haziran 2023'te gerçekleştirilmesi beklenirken Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, mevsim şartlarını dikkate alarak bu tarihi öne çekebileceklerini duyurdu.³⁶ Nitekim bu açıklamanın akabinde Erdoğan, Kurban Bayramı arifesine, Hac dönemine, sınav takvimine ve ilk ve orta öğretim okullarının tatiline denk gelmesi sebebiyle seçim tarihini güncelleme ihtiyacı duyduklarını, bu sebeple de seçimlerin 14 Mayıs 2023'e alınması kararına vardıklarını belirtti.³⁷

Seçim tarihinin kesinleşmesinin ardından AK Parti'de aday belirleme süreci hız kazandı. 13 Mart'ta başlayan aday adaylığı başvuruları 26 Mart'a kadar devam etti. Aday adaylarının başvuru yapabilmesi için başvuru aidatı yerine 6 Şubat depremleri sebebiyle AFAD'a bağış yapma zorunluluğu getirildi. Bağışlar, erkekler için 20 bin, kadın ve gençler için 10 bin, engelli adaylar için ise 5 bin lira olarak belirlendi.³⁸ Başvuruların tamamlanmasının ardından teşkilatlar temayül yoklaması başlattı. Temayül yoklamaları 81 il başkanlığınca eş zamanlı olarak elektronik ortamda gerçekleştirildi. Yoklamadan çıkan sonuçlar Merkez Yürütme Kurulu (MYK) ile Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (MKYK) üyelerinden oluşan alt komisyona sunuldu. Komisyonun değerlendirmeleri ise Erdoğan başkanlığındaki üst komisyona iletildi.³⁹ Üst komisyonun değerlendirmelerinin sonucunda ise 9 Nisan'da nihai aday listesi YSK'ya sunuldu. Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy ve Sağlık Bakanı Fahrettin Koca dışındaki tüm bakanlar ve Cumhurbaşkanı Yardımcı Fuat Oktay, milletvekili adayları arasında yer aldı.⁴⁰

SEÇİM BEYANNAMESİ: TÜRKİYE YÜZYILI İÇİN DOĞRU ADIMLAR

Öte yandan 11 Nisan'da AK Parti, seçim beyannamesi ve aday tanıtım toplantısı düzenledi. Toplantıda AK Parti'nin seçim sloganı “Doğru Zaman, Doğru Adam” olarak belirlenirken uzun süredir üzerinde çalışılan seçim beyannamesini kamuoyu ile paylaştı. “Türkiye Yüzyılı için Doğru Adımlar” başlığı taşıyan beyanname 6 bölüm ve 31 başlıktan oluştu. İlk kısımda 6 Şubat depremleri nedeniyle “Afetlere Karşı Risk ve Kriz Yönetimi” başlığı yer aldı. Bu başlık altında afetlere karşı dirençli toplum ve dirençli kentlerin inşasına vurgu yapıldı. Türkiye Ulusal Risk Kalkanı Modeli ile Türkiye'nin tüm afetlere karşı hazır hale getirileceği belirtildi. Deprem bölgesinde, sanayi ve ticaret koridoru oluşturularak bölgenin sahip olduğu üretim, ticaret ve ihracat potansiyelinin ayağa kaldıracağı ifade edildi. Türkiye Afet Mü-

36 “Cumhurbaşkanı Erdoğan: 2023 Seçim Tarihini Öne Çekebiliriz”, *Yeni Şafak*, 5 Ocak 2023.

37 “Kabine Toplantısı Kararları Açıklandı”, *Habertürk*, 23 Ocak 2023.

38 “AK Parti'de Milletvekilliği Aday Adaylığı Başvuruları Başladı”, TRT Haber, 13 Mart 2023.

39 “AK Parti'de Adaylık için Temayül Yoklaması”, NTV, 25 Mart 2023.

40 “AK Parti'den İki Bakan Milletvekili Adayı Değil”, *Yeni Şafak*, 9 Nisan 2023.

dahale Planı'nın güncelleneceği, kentsel dönüşümün hızlandırılacağı, Dijital Yapı Bilgi Bankası kurulacağı, binalarda risk analizinin zorunlu kılınacağı gibi vaatler de beyannamede yer aldı.

İkinci bölüm "Sağlam Toplumsal Yapı" başlığı ile sunuldu. Bu başlık altında ise eğitim, sağlık, aile, kadın, çocuk, şehit yakınları ve gaziler, engelliler, yaşlılar ve gençler ile ilgili vaatlere yer verildi. Okullarda etüt imkanının yaygınlaştırılacağı, tüm eğitim kademelerinde değerler eğitiminin müfredata entegre edileceği, aile dış hekimliği uygulamasının hayata geçirileceği, Gelir Tamamlayıcı Aile Destek Sistemi ve Aile Bazlı Vatandaşlık Maaşı uygulamasının başlatılacağı vurgulandı. Yeni evlenen çiftlere iki yıl geri ödemesiz kredi verileceği, çocuk dostu şehirler oluşturulacağı, üniversiteli gençler için "Gençlik Kartı" uygulamasının başlatılacağı ve "kültür kentleri" kurulacağı ifade edildi.

Üçüncü bölümde "İstikrarlı ve Güçlü Ekonomi" başlığı altında ticaret, girişimcilik, enerji ve madencilik, milli savunma, dijitalleşme, ulaştırma ve haberleşme, gıda politikaları, turizm çevre ve şehircilik başlıkları ile ilgili vaatler sunuldu. Bu bağlamda ihracatın yükseltileceği, enflasyonun orta vadede tek haneli rakamlara düşürüleceği, memur, işçi ve emekli aylıklarına refah payı artışı verileceği, turizmde dolar gelirinin artırılacağı ve kamu görevi atamalarında mülakatın kaldırılacağı vaatler arasında yer aldı.

Dördüncü bölüm "Adalet, Demokrasi, İnsan Hak ve Hürriyetleri" başlığıyla sunuldu. Bu bölümde yüksek standartlı demokrasiye, yeni anayasaya ve hak ve özgürlüklerin genişletilmesine yer verildi. Belirli sayıda vatandaşın kanun teklifi vermesine imkan tanıyan "Halk Teşebbüsü" uygulamasının başlatılacağı, işkence ve kötü muameleye sıfır tolerans politikasının uygulanacağı, "Ayrımcılık ve Nefretle Mücadele Kurulu" oluşturulacağı ve adalet reformunun uygulanacağı belirtildi.

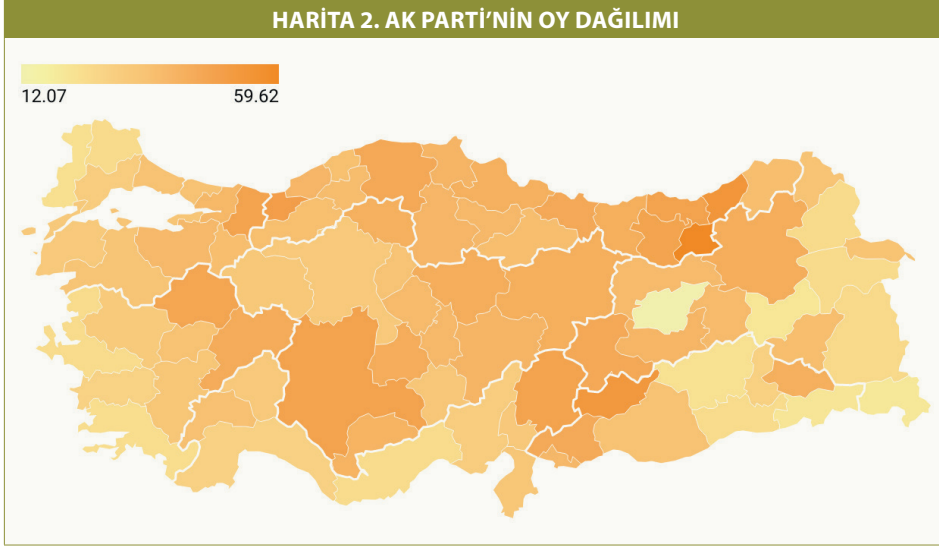
Beşinci bölümde "Türkiye Ekseni" başlığı ile dış politikaya yönelik vaatler sıralandı. Bu bağlamda göç yönetimi, komşularla barışçıl diplomasi, çok taraflı aktif diplomasi ve önleyici güvenlik gibi alt başlıklara yer verildi. Altıncı ve son bölüm ise "Güven ve İstikrarla Huzurlu Gelecek" başlığına ayrıldı. Burada ise Güvenlik ve Asayiş, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve İletişim Politikaları alt başlıkları yer aldı.⁴¹

Beyannamenin kamuoyu ile paylaşılmasının akabinde Erdoğan, 29 Nisan'da İzmir ile seçim mitinglerine başladı. İzmir'den sonra Ankara, Antalya, Konya, Rize, Trabzon, Van, Erzurum, Kayseri ve Mersin ile mitinglere devam etti. 7 Mayıs'ta ise yoğun katılım nedeniyle "yüzyılın mitingi" olarak nitelendirilen İstanbul mitingini gerçekleştirdi. Bunu Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Aydın, Adana, Batman, Mardin mitingleri izledi. 11 Mayıs'ta Erdoğan, Ankara'nın üç farklı ilçesinde (Pursaklar, Altındağ, Sincan) son mitinglerini yaptı.

41 Beyannamenin tamamı için bkz. "Türkiye Yüzyılı için Doğru Adımlar Seçim Beyannamesi 2023", AK Parti, <https://www.akparti.org.tr/media/dwyd05pu/tu-rkiye-yu-zyili-ic-in-dog-ru-adimlar-2023-sec-im.pdf>, (Erişim tarihi: 5 Kasım 2023).

SEÇİM SONUÇLARI

14 Mayıs'ta milletvekili ve cumhurbaşkanı seçimleri yapıldı. Seçimlere katılım, 1987'den bu yana en üst seviyeye ulaşarak yüzde 87 oldu. Seçimlerin nihayetinde ise AK Parti yüzde 35,62 oranında oy alarak yeniden birinci parti oldu ve 268 milletvekili kazandı. AK Parti'nin ana bileşeni olduğu Cumhurbaşkanlığı İttifakı'nın toplam oy oranı yüzde 49,46 ve milletvekili sayısı 323 oldu. Böylelikle ittifak Mecliste çoğunluğu kazanmayı başardı.

Harita 2'de AK Parti'nin en düşük oy aldığı yerler açık, en yüksek oy aldığı yerler ise koyu renk ile işaretlenmiştir. 14 Mayıs seçimlerinde AK Parti'nin aldığı en düşük oy yüzde 12,07 ve en yüksek oy yüzde 59,62 olurken parti en yüksek oy oranına Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinde ulaştı.⁴²

TABLO 4. AK PARTİ'NİN EN YÜKSEK VE EN DÜŞÜK OY ALDIĞI İLLER

EN YÜKSEK OY ALDIĞI 10 İL		EN DÜŞÜK OY ALDIĞI 10 İL	
İLLER	OY ORANI (YÜZDE)	İLLER	OY ORANI (YÜZDE)
Bayburt	59,62	Tunceli	12,07
Rize	53,27	Hakkari	19,57
Adıyaman	52,09	Muş	20,23
Düzce	49,26	Şırnak	20,49
Konya	47,60	Diyarbakır	22,25
Trabzon	47,44	Edirne	22,83
Kahramanmaraş	47,21	Muğla	23,60
Sakarya	46,97	Mersin	23,96
Gümüşhane	46,92	Mardin	24,30
Kütahya	46,24	İzmir	24,34

⁴² "Seçim Arşivi", Yüksek Seçim Kurulu, <https://www.ysk.gov.tr>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2023).

AK Parti'nin en yüksek oy aldığı iller, sırasıyla Bayburt, Rize, Adıyaman, Düzce, Konya oldu. Bunları Trabzon, Kahramanmaraş, Sakarya, Gümüşhane ve Kütahya takip etti. En yüksek oy aldığı iller arasında deprem bölgesinde yer alan Adıyaman ve Kahramanmaraş'ın bulunması dikkat çekti. Bununla birlikte en düşük oy oranını yüzde 12 ile Tunceli'de aldı. Hakkari, Muş, Şırnak ve Diyarbakır, Edirne, Muğla, Mersin ve Mardin de en düşük oy aldığı iller arasındaydı. Ancak bu illerde de yüzde 20 ile 24 arasında oy oranına ulaştı.⁴³

TABLO 5. AK PARTİ'NİN MİLLETVEKİLİ ÇIKARDIĞI İL SAYISI

Milletvekili Çıkardığı İl Sayısı	79
Milletvekili Çıkaramadığı İl Sayısı	2
Birinci Olduğu İl Sayısı	58
İkinci Olduğu İl Sayısı	22
Birinci veya İkinci Olduğu Toplam İl Sayısı	80

AK Parti, oy oranı her ne kadar geçmiş dönemlere göre düşüş gösterse de 81 ilin 79'unda milletvekili çıkarmayı başardı. Yalnızca Tunceli ve Hakkari'de sandalye kazanamadı. Ayrıca AK Parti, 58 ilde birinci parti olurken 22 ilde ikinci sırada yer aldı. Böylece toplam 80 ilde seçimleri ya birinci ya da ikinci olarak bitirdi ve Türkiye'nin her ilinde ana aktör olma iddiasını sürdürdü.

Öte yandan AK Parti listelerinden seçimlere girip Mecliste bulunmaya hak kazanan 268 vekilin yüzde 54,5'i daha önce milletvekilliği yapmamış yeni isimlerden oluştu. Ayrıca vekillerin yüzde 81,3'ü erkeklerden yüzde 18,7'si de kadınlardan oluştu. Böylece 50 kadın vekili bulunan AK Parti, en fazla kadın vekil sayısına sahip parti olarak dikkat çekti. Aynı zamanda Meclisin 25 yaşındaki en genç vekili de AK Parti sıralarında yer aldı. Meclisin genel yaş ortalaması 52 iken AK Parti de yaş ortalaması 51,5 oldu.⁴⁴

14 Mayıs'ta gerçekleştirilen cumhurbaşkanı seçiminde ise AK Parti Genel Başkanı ve Cumhuriyet Halk Partisi adayı Recep Tayyip Erdoğan yüzde 49,52 oranında oy aldı ve seçimler ufak bir farkla ikinci tura kaldı. 28 Mayıs'ta yapılan 2. tur seçiminde ise Erdoğan yüzde 52,18 oranında oy alarak yeniden cumhurbaşkanı seçildi.⁴⁵ Erdoğan seçimleri kazanmasının ardından Kısıklı'da yaptığı teşekkür konuşmasında 2024'te yapılacak yerel seçimlere değinerek "Şimdi önümüzde 2024 var... 2024'te Üsküdar'ı da İstanbul'u da yerel seçimlerde kazanmaya hazır mıyız? Öyleyse durmak yok, çok

43 "Seçim Arşivi".

44 Fatma Zehra Özdemir, *Türkiye Yüzyılı'na Girerken TBMM: Parlamenter Profil Analizi*, (SETA Rapor, İstanbul: 2023).

45 "Seçim Arşivi".

çalışacağız” ifadelerini kullandı.⁴⁶ Böylece AK Parti’de seçim çalışmaları bu defa yerel seçimler için hız kesmeden sürdü.

14 Mayıs seçimleri sonrasında ilk MYK toplantısı 30 Mayıs’ta yapıldı. Akabinde TBMM Grup Yönetimi belirlendi. Abdullah Güler grup başkanı olurken Abdülhamit Gül, Leyla Şahin Usta, Bahadır Yenişehirlioğlu grup başkanvekili oldu. Mevcut grup başkanvekilleri Özlem Zengin ve Muhammet Emin Akbaşoğlu ise görevlerine devam etti.⁴⁷ 7 Haziran’da AK Parti İstanbul Milletvekili Numan Kurtulmuş, TBMM Başkanlığı seçiminin üçüncü turunda 321 oy alarak Meclisin 30. başkanı oldu.⁴⁸

Bunların ardından yerel seçim çalışmalarına hız verildi. Bu kapsamda atılan ilk adım genel seçim sonuçlarının detaylı analizi ve oy değişikliği yaşanan illerin tespiti oldu. Ayrıca ilgili illerde talep ve beklentilerin ölçülmesi amacıyla saha çalışmaları başlatıldı. 4 Ağustos’ta AK Parti’nin seçim öncesi çalışmaları arasında yer alan Şehir Buluşmaları yeniden başladı. Bu doğrultuda bakanların ve parti yönetiminin katılımıyla 81 ilde ve ilçelerinde seçmenlerle bir araya gelineceği ve seçmenlerin taleplerini dinleneceği açıklandı.⁴⁹

CUMHUR İTTİFAKI

Seçim sürecinde diğer parti ve ittifaklardan farklı olarak Cumhur İttifakı geçmiş dönemlerde olduğu gibi istikrarını korudu. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Devlet Bahçeli, sene içinde 11 defa bir araya geldi. Görüşmelerin üçünde Erdoğan Bahçeli’yi evinde ziyaret ederken diğer görüşmelerde Bahçeli’yi Külliye’de kabul etti. Erdoğan, BBP Genel Başkanı Mustafa Destici ile de 5 kez görüşme gerçekleştirdi. Söz konusu görüşmelerdeki en önemli gündem maddesi milletvekili ve cumhurbaşkanı seçimleri ve ittifaklar oldu. AK Parti, MHP ve BBP’den oluşan Cumhur İttifakı, seçim sürecinde YRP, HÜDA-PAR ve DSP’yi bünyesine dahil ederek genişledi.

Genişlemeyle sonuçlanan süreçte AK Parti, MHP’nin de desteğiyle Cumhur İttifakı’nın bileşenlerini çoğaltmaya yönelik çalışmalar başlattı. İlk olarak HÜDA-PAR Genel Başkanı Zekeriya Yapıcıoğlu 5 Ocak’ta AK Parti Genel Merkezi’ni ziyaret ederek Erdoğan ile görüştü.⁵⁰ 11 Mart’ta ise Yapıcıoğlu, cumhurbaşkanı seçimlerde aday göstermeyerek Erdoğan’ı destekleyeceklerini açıkladı.⁵¹ Akabinde ittifak görüşmeleri milletvekili seçimleri bağlamında yürütüldü. Bu doğrultuda AK Parti Genel Başkanvekili Numan Kurtulmuş ve Seçim İşlerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Ali

46 “Cumhurbaşkanı Erdoğan: 14 Mayıs Seçiminin de 28 Mayıs Seçiminin de Galibi 85 Milyon Vatandaşımızın Tamamıdır”, Anadolu Ajansı, 28 Mayıs 2023.

47 Sinan Uslu, “AK Parti’de Grup Başkanı ve Grup Başkanvekilleri Belli Oldu”, Anadolu Ajansı, 3 Haziran 2023.

48 “Numan Kurtulmuş TBMM Başkanı Seçildi”, Anadolu Ajansı, 7 Haziran 2023.

49 “AK Parti, ‘Şehir Buluşmaları’na Yeniden Başlıyor”, Anadolu Ajansı, 4 Ağustos 2023.

50 “Cumhurbaşkanı Erdoğan, HÜDA-PAR Genel Başkanı Yapıcıoğlu’nu Kabul Etti”, *Hürriyet*, 5 Ocak 2023.

51 “HÜDA-PAR’dan Cumhur İttifakı’na Katılma Kararı”, NTV, 11 Mart 2023.

İhsan Yavuz, Yapıcıoğlu'nu ziyaret etti. Görüşmeler neticesinde HÜDA-PAR Cumhur İttifakı'na katıldı.

HÜDA-PAR'ın yanı sıra YRP ile de ittifak görüşmeleri yürütüldü. Bu süreçte AK Parti Genel Başkanvekili Binali Yıldırım ve Ali İhsan Yavuz, 10 Mart'ta YRP Genel Merkezi'nde Fatih Erbakan'ı ziyaret etti. Görüşme sonrası açıklama yapan Yıldırım, YRP'ye birlikte yol yürüme teklifinde bulduklarını ve YRP'li kurmayların cevabını beklediklerini ifade etti.⁵² Erbakan ilk aşamada 20 Mart'ta ittifak talebini reddettiklerini ve seçimlerde cumhurbaşkanı adayı olduğunu açıkladı.⁵³ Ancak ittifak protokolünün YSK'ya teslim edileceği 24 Mart'ta Erdoğan'ın daveti ile Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ne geldi. Buradaki görüşmenin nihayetinde Erbakan, mutabakatın sağlandığını ve Cumhur İttifakı'na katıldıklarını ve kendisinin cumhurbaşkanlığı adaylığından çekildiğini bildirdi.⁵⁴ 24 Mart'ta AK Parti, MHP, BBP ve YRP'nin imzasıyla ittifak protokolü imzalanarak YSK'ya teslim edildi.

Son olarak ittifak kapsamına dahil edilen bir diğer parti DSP oldu. 7 Nisan'da Binali Yıldırım ve Ömer Çelik, DSP Genel Merkezi'ne giderek Genel Başkan Önder Aksakal ile görüştü. Aynı gün Aksakal, Cumhur İttifakı'nı destekleyeceklerini bildirdi. Böylece Cumhur İttifakı AK Parti, MHP, BBP, YRP, HÜDA-PAR ve DSP'nin içinde yer aldığı geniş spektrumlu bir yapıya sahip oldu. HÜDA-PAR'lı ve DSP'li isimler AK Parti listelerinden aday gösterilirken diğer ittifak ortakları seçimlere müstakil olarak girdi. Seçimler neticesinde ise HÜDA-PAR'dan dört, DSP'den ise bir isim Meclise girmeyi başardı.

Diğer taraftan cumhurbaşkanı seçimlerinin ikinci tura kalması üzerine farklı isimler ile de görüşüldü. Seçimlerde cumhurbaşkanı adayı olarak yüzde 5,7 oranında oy alan Sinan Oğan, 19 Mayıs'ta Erdoğan ile görüştü. 22 Mayıs'ta ise Numan Kurtulmuş, ilk turda Oğan'ı aday gösteren Zafer Partisi'nin Genel Merkezi'ni ziyaret ederek Ümit Özdağ ile görüştü.⁵⁵ Görüşmeler neticesinde Oğan Erdoğan'ı, Zafer Partisi ise Kılıçdaroğlu'nu destekleme kararı aldı. Kurtulmuş, ilerleyen günlerde yaptığı açıklamada Özdağ'ın Erdoğan'ı destekleme karşılığında İçişleri Bakanlığını talep ettiğini, ancak Cumhur İttifakı içinde "hiçbir zaman pazarlık olmadığını" ve bu sebeple anlaşamadıklarını belirtti.⁵⁶

OLAĞANÜSTÜ KONGRE

2023'te AK Parti açısından bir diğer önemli gelişme olağanüstü kongreydi. Mart 2024'te yapılması planlanan kongrenin tarihi, yerel seçimlere hazırlık nedeniyle 7

52 "AK Parti'den Yeniden Refah Partisi'ne Cumhur İttifakı Teklifi", TRT Haber, 10 Mart 2023.

53 "Fatih Erbakan: Hiçbir İttifaka Dahil Olmayacağız", TRT Haber, 20 Mart 2023.

54 "Yeniden Refah Partisi Cumhur İttifakı'nda Fatih Erbakan Adaylıktan Çekildi", NTV, 24 Mart 2023.

55 "AK Parti-Zafer Partisi Görüşmesi", *Hürriyet*, 2 Mayıs 2023.

56 "Ümit Özdağ Bizden İçişleri Bakanlığını Talep Etti", *Yeni Şafak*, 25 Mayıs 2023.

Ekim'e çekildi. Partili kurmaylar, olağanüstü kongre kararının yerel seçimler öncesinde parti içi yenilenmenin gerçekleştirilmesi için alındığını belirtti.⁵⁷

Kongrenin ana slogan ve teması, "Türkiye için Hep Yeni, Hep İleri" olarak belirlendi. Kongrede bunun yanı sıra "Cumhuriyetin Yüz Akı, Türkiye'nin Ortak Aklı" ile "Türkiye Yüzyılı için Hazırız, Kararlıyız" sloganları kullanıldı.⁵⁸ Kongreye geniş çaplı katılım sağlanırken Kuzey KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar, Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi Başkanı Jelka Sviyanoviç ve Özbekistan Devleti Ali Meclis Başkanı Nuriddin İsmoilov da konuklar arasında yer aldı. Kongrede Almanya, Arnavutluk, Azerbaycan, Birleşik Krallık, Çin, Rusya başta olmak üzere birçok ülkeden 200 siyasi parti temsilcisinin yanı sıra MHP, CHP, İYİ Parti başta olmak üzere Türkiye'den de 10 siyasi partinin temsilcisi hazır bulundu.

Kongrede Erdoğan, geçerli olan 1.399 oyun tamamını alarak yeniden genel başkan seçildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan burada yaptığı konuşmada AK Parti'nin kendi iradesiyle kendini sürekli yenilemeyi başarabilen en büyük siyasi organizasyon olduğunu vurguladı. Türkiye Yüzyılı'na da vurgu yapan Erdoğan, yeni bir döneme başladıklarını ve bu dönemin en önemli sorumluluklarından birinin de yerel seçimler olduğunu ifade etti.⁵⁹

Kongrede Merkez Karar ve Yönetim Kurulunun (MKYK) yanı sıra Merkez Disiplin Kurulu, Parti İçi Demokrasi Hakem Kurulu, Siyasi Erdem ve Etik Kurulu üyeleri belirlendi.⁶⁰ 75 üyeden oluşan MKYK üyeleri yüzde 65 oranında yenilendi. MKYK'da 49 yeni isim alırken 26 isim yerini korudu. Akabinde MKYK üyeleri arasından seçilen MYK üyeleri belirlendi. MYK'daki 14 isim görevine devam ederken 4'ü yenilendi. Buna göre genel başkanvekili görevine Efkân Ala devam ederken Binali Yıldırım'ın yerine Mustafa Elitaş getirildi. Ekonomi İşlerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Nihat Zeybekci, Nurettin Canikli'nin yerini aldı. İnsan Haklarından Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Ali Zengin görevini Hasan Basri Yalçın'a devretti. Sosyal Politikalardan Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Jülide Sarıeroğlu'nun yerine ise bir önceki dönem yine bu görevde bulunan eski Bakan Fatma Betül Sayan Kaya getirildi.⁶¹

Hayati Yazıcı, Siyasi ve Hukuki İşlerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı oldu. Teşkilat Başkanı Erkan Kandemir, Seçim İşleri Başkanı Ali İhsan Yavuz, Tanıtım ve Medyadan Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Hamza Dağ, Dış İlişkilerden Sorumlu

57 "AK Parti Kongre Sürecini Başlattı", *Hürriyet*, 22 Haziran 2023.

58 Resul Ekrem Şahan, "AK Parti'de Kongre Teması Belirlendi: Hep Yeni Hep İleri", *Yeni Şafak*, 14 Eylül 2023.

59 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Sizlerden, Türkiye Yüzyılı'nın İnşasına Tüm Kuvvetinizle Omuz Vermenizi Rica Ediyorum'", T.C. İletişim Başkanlığı, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-sizlerden-turkiye-yuzyilinin-insasina-tum-kuvvetinizle-omuz-vermenizi-rica-ediyorum>, 7 Ekim 2023, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2023).

60 "Cumhurbaşkanı Erdoğan, AK Parti 4. Olağanüstü Büyük Kongresi'nde Yeniden Genel Başkanlığa Seçildi", T.C. İletişim Başkanlığı, 7 Ekim 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-ak-parti-4-olanustu-buyuk-kongresinde-yeniden-genel-baskanliga-secildi>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2023).

61 Mert Gökhan Koç ve Ebru Karatosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Kongre Mesajları", *Hürriyet*, 8 Ekim 2023.

Genel Başkan Yardımcısı Zafer Sırakaya olarak belirlendi. Yusuf Ziya Yılmaz Yerel Yönetimlerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı ve Belgin Uygur Sivil Toplumdan Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı olarak seçildi. Mali ve İdari İşlerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Vedat Demiröz, Çevre ve Şehircilikten Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Çiğdem Karaaslan, Ar-Ge'den Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Şen, Bilgi ve İletişim Teknolojilerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Ömer İleri olurken Fatih Şahin AK Parti Genel Sekreter olarak görev aldı.⁶²

Bunların yanı sıra il ve ilçe teşkilatlarında da yenilenme süreci gerçekleşti. AK Parti'de 14 Mayıs seçimlerinden sonra 52 il başkanı ve 400'ün üzerinde ilçe başkanı değişti.⁶³ Yaşanan değişimlerden bazılarının sebebi, yerel seçimlerde belediye başkanı olmak isteyen başkanların istifa etmesiydi.

6 ŞUBAT DEPREMLERİ

6 Şubat'ta Kahramanmaraş'ta ilki 7,7 ve ikincisi 7,6 büyüklüğünde art arda iki deprem meydana geldi. Akabinde en küçüğü 5,7 olmak üzere yedi farklı büyük ve orta-büyük deprem gerçekleşti.⁶⁴ İki büyük deprem ve ardından yaşanan artçı sarsıntılar birçok ilde hissedilirken Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Osmaniye, Gaziantep, Şanlıurfa, Malatya, Diyarbakır, Adana, Kilis ve Elazığ'ın aralarında bulunduğu on bir ilde ciddi kayıpların yaşanmasına neden oldu. Söz konusu iller afet bölgesi ilan edildi. Yaşanan deprem, gerçekleşme şeklinin istisnai oluşu, geniş çaplı etkiye sahip olması ve çok sayıda kişinin can kaybı ile sonuçlanması sebebiyle hem ulusal hem de uluslararası medyada “asrın felaketi” olarak nitelendirildi.

Pazarcık merkezli ilk depremin ardından ivedilikle arama kurtarma çalışmaları başlatıldı. Büyük depremden birkaç saat sonra dördüncü seviyede uluslararası alarm ilan edildi. Azerbaycan başta olmak üzere birçok ülke Türkiye'ye yardım göndereceğini açıkladı. Bu süreçte ilk depremden yaklaşık dokuz saat sonra Elbistan merkezli 7,6 büyüklüğünde ikinci deprem meydana geldi. Deprem bölgesindeki okullar tatil edilirken 1 haftalık ulusal yas ilan edildi. Deprem illerinde üç aylık OHAL başlatıldı. Deprem bölgesinde bulunanlar ise başka illere sevk edildi. Arama kurtarma çalışmalarının devam ettiği sırada Türkiye'nin ve dünyanın birçok yerinden gelen yardımlar bölgeye ulaştırılmaya devam etti. Başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere bakanlar, milletvekilleri ve birçok isim deprem bölgesine ziyaretlerde bulundu. Arama kurtarma çalışmaları ise 20 Şubat'a kadar devam etti. Bu süreçte 50 binin üzerinde kişi hayatını kaybederken birçok kişi de yaralandı.⁶⁵ AK Parti Adıyaman Milletvekili Yakup Taş da depremde hayatını kaybedenler arasında yer aldı.

62 Esin Işık, Yıldız Nevin Gündoğmuş, “AK Parti'nin Yeni MYK Üyeleri Belirlendi”, Anadolu Ajansı, 7 Ekim 2023.

63 “Seçimde Başarıya Götürecek 4 Faktör”, A Haber, 16 Ekim 2023

64 Baki Laleoğlu, “Uluslararası Veriler Işığında 6 Şubat Depremleri”, *Kriter*, Yıl: 7, Sayı: 77, (Mart 2023).

65 “Türkiye'nin Acı Günü: 6 Şubat Depreminin Yıkıcı Etkileri”, *Yeni Şafak*, 7 Eylül 2023.

Öte yandan deprem bölgesi için birçok yardım çalışması ve program hayata geçirildi. Depremden zarar gören her aileye 10 bin TL, taşınanlara ise 15 bin TL yardım yapıldı. Hayatını kaybedenlerin ailelerine 100 bin nakdi yardım sağlandı. Konteyner kentlerin dışında barınacaklara ise 3 veya 5 bin TL kira desteği verildi. Depremzedelerin vergi, ceza, kredi, fatura vb. ödemelerinin ertelenmesi ve taksitlendirilmesi de yürütülen projeler arasında yer aldı.

Tüm bunların yanı sıra deprem bölgesindeki binalar hızla incelendi ve ağır hasarlı binaların yıkımına başlandı. Ardından deprem bölgesinde yeniden inşa sürecine girildi. Bölgede konut inşaları için ilk sözleşme 21 Şubat'ta yapıldı ve 11 ilde eş zamanlı olarak "konut seferberliği" başlatıldı. Mart ayı içinde 53 bin 830 konutun yapım süreci başlatıldı, 22 bin 467 konutun da temeli atıldı.⁶⁶ Nisan ayı içinde akıllı köy evlerinin bir kısmı tamamlanarak sahiplerine teslim edildi. Erdoğan, 507 bini konut ve 143 bini köy evi olmak üzere 650 bin yerleşim yeri inşa edildiğini ve bunların 319 bininin bir yıl içinde teslim edileceğini belirtti.⁶⁷ Sene sonuna kadar ise 40 bin deprem konutu ve 5 bin köy evinin sahiplerine teslim edileceğini açıkladı.⁶⁸

İSRAİL'İN GAZZE'YE SALDIRISI

7 Ekim'de Hamas'ın askeri kanadı olan Kassam Tugayları, İsrail'e yönelik "Aksa Tufanı Operasyonu"nu başlattı. Saldırının ardından İsrail kaynakları, operasyonda en az 800 İsraillinin öldüğünü açıkladı.⁶⁹ Akabinde İsrail'in Filistin'e yönelik saldırıları başladı.

Erdoğan, 7 Ekim'de yaptığı ilk açıklamada çatışmaların bir an önce son bulması gerektiğini ve bunun için Türkiye'nin elinden geleni yapmaya hazır olduğunu belirtti. Daha sonra yaptığı açıklamada ise bağımsız bir Filistin devletinin kurulması gerektiğini ifade etti.⁷⁰ Her fırsatta itidal çağrısını ve ara buluculuk teklifini yineleyen Erdoğan, İsrail'in insan haklarını ihlal ettiğini belirterek bu tutumun kabul edilemeyeceğini dile getirdi. 17 Ekim'de İsrail'in el-Ehli Hastanesi'ne saldırması ve bu saldırıda birçok kişinin hayatını kaybetmesi sebebiyle Türkiye'de üç günlük milli yas ilan edildi.⁷¹

28 Ekim'de AK Parti İstanbul İl Başkanlığı, "Büyük Filistin Mitingi" düzenledi. Yoğun katılımın olduğu mitinge Erdoğan'ın yanı sıra Devlet Bahçeli, Mustafa Destici, Fatih Erbakan, Zekeriya Yapıcıoğlu ve Önder Aksakal da katıldı. Ayrıca farklı ülkelerin hükümet temsilcileri ve siyasi parti liderleri ile sanatçılar, çeşitli STK'ların temsilcileri, medya, sanat, spor, kültür ve iş dünyasından isimler de mitingde yer

66 "Deprem Bölgesinde 22 Binden Fazla Konutun Temeli Atıldı", NTV, 26 Mart 2023.

67 "Deprem Evleri 2,5 Ayda Teslim", *Yeni Şafak*, 23 Nisan 2023.

68 "Cumhurbaşkanı Erdoğan 40 Bin Deprem Konutu ve 5 Bin Köy Evinin Teslimat Tarihini Duyurdu!", *Habertürk*, 1 Kasım 2023.

69 "İsrail, Aksa Tufanı Saldırısında En Az 800 İsraillinin Öldüğünü Duyurdu", TRT Haber, 9 Kasım 2023.

70 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Adil Bir Barışın Kaybedeni Olmaz", TRT Haber, 8 Ekim 2023.

71 "Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'de 3 Günlük Milli Yas İlan Edildiğini Duyurdu", Anadolu Ajansı, 18 Ekim 2023.

aldı.⁷² Erdoğan, miting konuşmasında “İsrail tam 22 gündür açıkça savaş suçu işliyor. Şimdi biz de İsrail’i savaş suçlusunu olarak dünyaya ilan edeceğiz. Şimdi bunun hazırlığı içindeyiz” ifadelerini kullandı.⁷³ Nitekim miting, Filistin için yapılan ilk ve en geniş çaplı tepkilerden birini ortaya koyması sebebiyle uluslararası mecralarda da dikkat çekti.

CUMHURİYET’İN 100. YILI

Mitingin ertesi günü, 29 Ekim’de Türkiye Cumhuriyeti 100 yılını doldurdu. 2012’den itibaren “Hedef 2023” sloganıyla Cumhuriyet’in 100. yılını bekleyen Türkiye, yeni dönemi Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın kavramsallaştırması ile “Türkiye Yüzyılı” olarak adlandırdı. AK Parti seçimler başta olmak üzere birçok çalışmasını da bu tema üzerine inşa etti.

100. yıl için birçok etkinlik ve program düzenlendi. Erdoğan ise Vahdettin Köşkü’nde gerçekleştirilen programda güçlü bir hitap gerçekleştirdi. Konuşmasında en çok öne çıkan başlıklardan biri yeni anayasa oldu. Uzun zamandır yeni anayasa için çağrıda bulunan Erdoğan, konuşmasında “Önümüzdeki dönemde en büyük hedefimiz, demokrasimizi darbe anayasası utancından kurtarıp Cumhuriyetimizin 100. yaşına yakışır sivil, özgürlükçü ve kuşatıcı bir anayasaya kavuşturmak” ifadelerini kullandı.⁷⁴

Sonuç olarak birçok uluslararası uzman ve kurum tarafından da dile getirildiği şekilde, Mayıs ayında 2023 yılının dünyadaki en önemli seçimi gerçekleşti.⁷⁵ AK Parti için de sene başından itibaren en önemli gündem maddesi seçimler oldu. Bu bağlamda seçim çalışmaları 29 Ekim 2023’te Cumhuriyet’in 100. yılını doldurması sebebiyle “Türkiye Yüzyılı” kavramsallaştırması üzerine inşa edildi. AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye Yüzyılı kavramsallaştırması altında küresel bir kutup olarak Türkiye’yi işaret etti ve yeni yüzyıl iddiasını bu çatı kavram altında kapsayıcı yaklaşım üzerine kurdu. Bu süreçte Cumhuriyet İttifakı genişletildi. 14 Mayıs seçimlerinde de AK Parti, yedinci defa genel seçimlerde birinci parti olmayı başardı. Erdoğan ise yeniden cumhurbaşkanı olarak seçildi. Seçimlerin ardından AK Parti’de yenilenme süreci başladı ve bu doğrultuda olağanüstü kongre düzenlendi. Kongrede parti yönetimi büyük oranda yenilendi. Akabinde ise 2024’te yapılacak olan yerel seçim çalışmaları başladı.

72 “İstanbul’da ‘Büyük Filistin Mitingi’ Gerçekleştirildi”, Anadolu Ajansı, 28 Ekim 2023.

73 “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İsrail’i Savaş Suçlusunu Olarak Dünyaya İlan Edeceğiz”, TRT Haber, 28 Ekim 2023.

74 “Cumhurbaşkanımız Erdoğan, Cumhuriyet’in 100’üncü Yıl Dönümünde Millete Seslendi”, AK Parti, 29 Ekim 2023, <https://www.akparti.org.tr/ana-slider-haberleri/cumhurbaskanimiz-erdogan-cumhuriyet-in-100-uncu-yil-donumunde-millete-seslendi-29-10-2023-21-11-43>, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2023).

75 Başlıca örnekler bkz. “The Most Important Elections of 2023”, *The Economist*, 6 Mayıs 2023; “2023’s Most Important Election: Turkey”, *Politico*, 17 Nisan 2023; “The Most Important Election in 2023?”, *Foreign Policy*, 5 Mayıs 2023; “The World’s Most Important Election in 2023 will Be in Turkey”, *The Washington Post*, 9 Ocak 2023.

KRONOLOJİ: 2023'TE AK PARTİ	
23 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan, 18 Haziran'da gerçekleştirilmesi planlanan milletvekili ve cumhurbaşkanı seçimlerinin 14 Mayıs'a alınacağını açıkladı.
6 Şubat	"Asrın felaketi" olarak nitelendirilen Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat depremleri yaşandı.
11 Mart	AK Parti ile görüşmeler neticesinde HÜDA-PAR, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı destekleyeceklerini açıkladı.
24 Mart	YRP, AK Parti ile görüşmeler neticesinde Cumhur İttifakı'na katıldı. AK Parti, MHP, BBP ve YRP'nin imzasıyla ittifak protokolü imzalanarak YSK'ya teslim edildi.
7 Nisan	Binali Yıldırım ve Ömer Çelik, DSP Genel Merkezi'nde partinin genel başkanı Önder Aksakal ile görüştü. Aynı gün Aksakal, seçimlerde Cumhur İttifakı'nı destekleyeceklerini bildirdi.
9 Nisan	Milletvekili aday listeleri YSK'ya teslim edildi. Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy ve Sağlık Bakanı Fahrettin Koca dışındaki tüm bakanlar ve Cumhurbaşkanı Yardımcı Fuat Oktay milletvekili adayları arasında yer aldı.
11 Nisan	AK Parti, "Türkiye Yüzyılı için Doğru Adımlar" başlıklı seçim beyannamesi ve milletvekili adayları tanıtım toplantısı gerçekleştirildi.
14 Mayıs	Milletvekili ve cumhurbaşkanı seçimleri yapıldı. AK Parti yüzde 35,62 oranında oy alarak yeniden birinci parti oldu ve 268 milletvekili kazandı. Cumhurbaşkanı seçimi ise ikinci tura kaldı.
22 Mayıs	Erdoğan ile görüşmesi neticesinde Sinan Oğan, ikinci turda Erdoğan'ı destekleyeceğini açıkladı.
28 Mayıs	Cumhurbaşkanı seçiminin ikinci turu gerçekleştirildi. Erdoğan ikinci turda yüzde 52,18 oranında oy alarak yeniden cumhurbaşkanı seçildi.
3 Haziran	AK Parti grup başkanı ve grup başkanvekilleri belli oldu.
4 Ağustos	Yerel seçim hazırlıkları kapsamında Şehir Buluşmaları başlatıldı.
7 Ekim	AK Parti Olağanüstü Kongresi gerçekleştirildi. Kongrede MKYK'nın yanı sıra Merkez Disiplin Kurulu, Parti İçi Demokrasi Hakem Kurulu, Siyasi Erdem ve Etik Kurulu üyeleri belirlendi. Akabinde ise MYK değişti. Hamas, İsrail'e yönelik Aksa Tufanı Operasyonu'nu başlattı. İsrail buna, Gazze'yi hedef alan topyekün bir saldırı ile karşılık verdi.
29 Ekim	Cumhuriyet'in 100. yılı çeşitli etkinliklerle kutlandı.
7 Kasım	İYİ Parti'den istifa eden Eskişehir Milletvekili Nebi Hatipoğlu, AK Parti'ye katıldı.

2023'TE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)

2023'te CHP'nin gündeminin ilk sırasında seçimler vardı. Öte yandan seçimlere giderken altılı masanın adayının kim olacağı tartışması CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun adaylığıyla sonlandı. Ayrıca 6 Şubat depremleri, seçimler önce- si CHP'nin gündemindeki bir başka başlıktı. Seçimlerin kaybedilmesi neticesinde CHP için en temel husus partideki değişim tartışmaları oldu. Bu doğrultuda 38. CHP Olağan Kurultayı gerçekleşti ve parti içerisindeki muhalefet ve mevcut yö- netim arasında çekişme yaşandı. Kurultay süreci dahilindeki il ve ilçe kongreleri, seçim yenilgisiyle hesaplaşma gibi konular CHP adına önemli meselelerdi. Öte yandan Kurultayın genel başkan değişimiyle sonuçlanması ile beraber yeni dönemin nasıl farklılar getireceği tartışılmaya başlandı.

ALTILI MASA VE KILIÇDAROĞLU'NUN ADAYLIĞI

Altılı masanın yaklaşık bir yıl süren toplantılarının ardından, 30 Ocak'ta "Ortak Politikalar Mutabakat Metni" yayımlandı. Bu metin 2023 seçimlerinde CHP'nin ve Millet İttifakı'nın temel stratejisini oluşturdu. Kılıçdaroğlu da partisinin grup top- lantısında yaptığı konuşmada metni şu şekilde özetledi:

Bu ülkeye gerçek anlamda demokrasiyi getirmek için bir araya geldik. Hiç kimse endi- şe etmesin, devleti yeniden inşa edeceğiz. Dokuz ana başlık, 2 bin 300'den fazla çözüm vaadimiz var. Ortak karar, ortak imza ve oy birliğiyle alındı bunların tamamı.⁷⁶

Metnin en temel özelliği Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin uygulamala- rına karşı geliştirilen güçlendirilmiş parlamenter sistem vaadine yönelik bir tasarım

⁷⁶ "CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, TBMM CHP Grup Toplantısında Konuştu", CHP, 31 Ocak 2023, <https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-tbmm-chp-grup-toplantisinda-konustu-31-o-cak-2023>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

barındırmasıydı. Metin içerik bakımından birçok başlığa değiniyor olması nedeniyle konu çeşitliliği açısından kapsamlı olarak değerlendirilse de nitelik ve pratik açısından yetersiz olması, çelişkiler barındırması ve uygulanabilirlik konusunda tatmin edicilikten uzak olması nedeniyle eleştiri aldı.⁷⁷ Bunun yanı sıra metinde ortaya koyulan önerilerde resmîyette Millet İttifakı'na dahil olmayan HDP'nin talepleri de yer aldı. Kayyum uygulamalarına son verme vaadi bu doğrultuda yorumlanan maddeler arasındaydı.⁷⁸

Henüz adaylığı ilan edilmeden önce Kılıçdaroğlu gerek partisinin grup toplantılarında gerekse katıldığı programlarda seçimlere yönelik propagandasını sürdürdü. Kimi zaman “demokrasi için bir araya gelen” altı lider olduklarını söyledi kimi zaman da Selahattin Demirtaş, Osman Kavala, Mücella Yapıcı gibi “terör örgütüne yardım ve yataklık suçu” olmak üzere çeşitli suçlardan yargılanan isimlere özgürlük talebinde bulundu.⁷⁹ Yine bu süreç içerisinde “helalleşme” ve “kucaklaşma” söylemleriyle toplumun çeşitli kesimlerine seslenen CHP genel başkanı “biz değiştik, biz halkın partisiyiz” diyerek CHP'nin değiştiğine dair toplumu ikna etmeye yönelik konuşmalar yaptı.⁸⁰

Öte yandan altılı masa, 26 Ocak'taki 11. toplantısından sonra kendisini “Millet İttifakı” olarak tanımladı. Bu süreçte cumhurbaşkanı adaylığı için ibre Kılıçdaroğlu'na kaymaktaydı. Ancak ittifak üyesi İYİ Parti, uzun bir süredir Kılıçdaroğlu'nun adaylığı konusunda çeşitli itirazlar ortaya koyuyor, alternatif olarak İstanbul ve Ankara büyükşehir belediye başkanlarını kamuoyuna sunuyordu. Millet İttifakı'nın seçimler ve seçimlerden sonrasına yönelik yol haritasının tartışıldığı altılı masa toplantıları devam ederken Ocak'ta İYİ Parti'nin ev sahipliğinde gerçekleşecek toplantı öncesinde İYİ Parti Genel Başkan Yardımcısı Cihan Paçacı, Kılıçdaroğlu'nu “kazanacak aday” olarak görmediklerini ve partinin yetkili kurullarının Kılıçdaroğlu'nun adaylığını onaylama noktasından uzak olduğunu açıkladı.⁸¹ İlgili açıklamanın ardından Paçacı, İYİ Parti'deki kurumsal ilişkiler başkanlığı görevinden istifa ettiğini duyurdu. İlerleyen günlerde Kılıçdaroğlu, Millet İttifakı adayının 13 Şubat'ta açıklanacağını fakat bu tarihin daha ileriye de alınabileceğini belirtti. Adaylık sorusuna ise “Her parti doğal olarak kendi liderini görmek ister. CHP'liler de kendi genel başkanlarını cumhurbaşkanı aday olarak görmek isterler” yanıtıyla karşılık verdi.⁸²

77 Baki Laleoğlu, “Altılı Masanın Koalisyon Metni Sorunlar ve Çelişkiler”, *SETA Perspektif*, Sayı: 354, (Şubat 2023).

78 Burhanettin Duran, “Kapsamlı Olması Koalisyon Metni Olmaktan Çıkmıyor”, *Sabah*, 31 Ocak 2023.

79 “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, TBMM CHP Grup Toplantısında Konuştu”, *CHP*, 3 Ocak 2023, <https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-tbmm-chp-grup-toplantisinda-konustu-3-ocak-2023>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

80 “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, TBMM CHP Grup Toplantısında Konuştu”, *CHP Çankaya*, 10 Ocak 2023, <https://www.chpcankaya.org/haberdetay--1646--chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-tbmm-chp-grup-toplantisinda-konustu>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

81 “Son Dakika: İYİ Parti'de Kılıçdaroğlu İstifası... Cihan Paçacı, Genel Başkan Yardımcılığı Görevinden İstifa Etti”, *Hürriyet*, 26 Ocak 2023.

82 Rana Büyüktaş, “Kılıçdaroğlu ‘13 Şubat’ Dedi, Sonra Geri Adım Attı: Masa Ortaklarından Çekindi Kesin Tarih Vermek İstemedi”, *Sabah*, 30 Ocak 2023.

Ancak 6 Şubat depremleri dolayısıyla Millet İttifakı toplantıları ertelendi. 26 Şubat'ta CHP grubu bundan sonraki süreçte seçimlere yönelik karar alma ve aday belirleme konusunda Kılıçdaroğlu'na oy birliğiyle tam yetki verdiğini açıkladı.⁸³ Aradan bir hafta geçtikten sonra Millet İttifakı'nın nihai olarak cumhurbaşkanı adayını açıklaması beklenen 12. toplantısında büyük bir kriz yaşandı. "3 Mart krizi" olarak nitelendirilen olayda İttifak'ın en büyük ikinci partisi olan İYİ Parti, Kılıçdaroğlu'nun adaylığının ilan edilmesi görüşüne karşı çıkararak masadan ayrıldığını duyurdu.

Masadan ayrılışı üzerine Akşener, "İYİ Parti bir kısıpaca alınmış, tıpkı yıllardır Türk milletine yapıldığı gibi ölümlle sıtma arasında bir tercihe zorlanmıştı" açıklaması yaptı. Akşener, altılı masanın Kılıçdaroğlu'nun adaylığı üzerinde mutabakata varmasını kesin bir dille reddederken "şahsi hırsların Türkiye'ye tercih edildiğini" söyledi. Yine İmamoğlu ile Yavaş'ı aday olmaları adına "göreve çağırıldığını" ilan etti.⁸⁴ Fakat Akşener her iki belediye başkanından da beklediği yanıtları alamadı. İki belediye başkanı eş zamanlı olarak yaptıkları paylaşımlarda "iradelerini temsil eden" Kılıçdaroğlu'nun "iradesi dışında" hareket etmeyeceklerini duyurdular.⁸⁵

Kılıçdaroğlu ise Akşener'in masadan kalkışına "hiç merak etmeyin taşlar yerine oturacak, yolumuza devam ediyoruz" sözleriyle yanıt verdi. Bu andan itibaren "altılı masa", "beşli masa" olarak anılmaya başlandı. Saadet Partisi'nin ev sahibi olduğu 6 Mart toplantısında ittifakın, İYİ Parti olmadan Kılıçdaroğlu'nun adaylığının ilan edeceği basın aracılığıyla kamuoyuna servis edildi. Ancak toplantı öncesi İmamoğlu ve Yavaş, masaya geri dönme konusunda ikna etmek üzere Akşener'i ziyaret ettiler. Akşener nihai adayın açıklanacağı toplantıya katılmayı kabul etti. İYİ Parti her ne kadar istediği isimlerden birisinin aday gösterilmesini sağlayamamış olsa da ittifak ortaklarının genel başkanlarıyla birlikte İmamoğlu ve Yavaş'ın icracı cumhurbaşkanı yardımcısı olma önerisini masaya kabul ettirdiğini açıkladı. Böylelikle Akşener, "kumar masası" olarak nitelendirdiği ittifaka geri döndü.⁸⁶

Saadet Partisi'nde (SP) gerçekleştirilen toplantı sonrasında Kemal Kılıçdaroğlu, Millet İttifakı'nın cumhurbaşkanı adayı olarak ilan edildi.⁸⁷ Toplantının bir diğer önemli çıktısı ise "Güçlendirilmiş Parlamenter Sisteme Geçiş Sürecinin Yol Haritası" metni oldu.⁸⁸ Metin, Millet İttifakı'nın seçimleri kazanması halinde en büyük vaadi olan güçlendirilmiş parlamenter sisteme dönüşün nasıl gerçekleşeceğini 12 maddeyle

83 "CHP'den Kemal Kılıçdaroğlu'na Tam Yetki", TRT Haber, 26 Şubat 2023.

84 "Meral Akşener 6'lı Masadan Kalktı: 'Dayatmaya Boyun Eğmeyeceğiz'", NTV, 3 Mart 2023.

85 Ekrem İmamoğlu, X, 3 Mart 2023, https://twitter.com/ekrem_imamoglu/status/1631756430561648640?s=20, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023); Mansur Yavaş, X, 3 Mart 2023, <https://twitter.com/mansuryavas06/status/1631756334088462339?s=20>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

86 "Meral Akşener: 6'lı Masa Millet İradesini Kararlarına Yansıtma Kabiliyetini Kaybetmiştir", TRT Haber, 3 Mart 2023.

87 Barış Gündoğan, Merve Yıldızalp, Kemal Karadağ, "Millet İttifakı'nın Cumhurbaşkanı Adayının Kemal Kılıçdaroğlu Olduğu Açıklandı", Anadolu Ajansı, 6 Mart 2023.

88 "Güçlendirilmiş Parlamenter Sisteme Geçiş Sürecinin Yol Haritası", CHP, 6 Mart 2023, <https://chp.org.tr/haberler/guclendirilmis-parlamenter-sisteme-gecis-surecinin-yol-haritasi>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

ortaya koydu. Buna göre şimdiye kadar gerçekleştirilen altılı masa toplantılarında kabul gören metinler referans alınarak bir sistem değişikliğine gidilmesi kararlaştırıldı. Hükümet sistemi değişikliği için gerekli olacak milletvekili sayısına ulaşılacağını te reddütsüz bir biçimde varsayan belgede, bakanlıkların dağılımı ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ittifakla ortak uzlaşısı içerisinde işletilmesi gibi konuların yanı sıra İmamoğlu ve Yavaş'ın, cumhurbaşkanının “uygun gördüğü zamanda” ve “tanımlanacak görevlerle” cumhurbaşkanı yardımcılarını olacaklarına dair maddeler yer aldı. Öte yandan sistem değişikliği gerçekleşene kadar cumhurbaşkanının partisinden istifaya etmeyeceği de kabul edilen bir diğer konuydu. Bununla birlikte adaylığının açıklanmasından sonra Kılıçdaroğlu, “seçim süreci boyunca” parti kürsüsüne veda edeceğini fakat genel başkanlığı sürdüreceğini duyurdu.⁸⁹

CHP VE ORTAK LİSTE SORUNU

Cumhurbaşkanlığı adaylığının da kesinleşmesiyle beraber CHP'nin birinci maddesi, milletvekili aday listelerinin belirlenmesi konusu oldu. Bu konuda da CHP Parti Meclisi Kılıçdaroğlu'na tam yetki verdi.⁹⁰ Milletvekili listelerinin belirlenmesinde seçimlerin erkene alınması sebebiyle CHP tüzüğüne dayanarak ön seçim yerine merkez yoklaması usulünün kullanılması kararlaştırıldı. CHP sürecin sonunda bazı illerde Millet İttifakı'nın İYİ Parti dışındaki diğer dört parti ile ortak liste halinde seçimlere girdi ve bu partilere tartışmalı bir şekilde, oy potansiyellerinin çok ötesinde 40'tan fazla seçilebilecek milletvekili kontenjanı ayırdı.

Bu şekilde düzenlenen aday listelerinde; DEVA Partisi'nden 25, SP'den 24, Gelecek Partisi'nden 19, Demokrat Parti'den (DP) 3 ve kendi listeleriyle de seçime giren İYİ Parti'den 5 isim olmak üzere toplam 76 kişi yer aldı. Aynı zamanda CHP ve İYİ Parti 16 ilde ortak listeye seçime girdi.⁹¹ Ayrıca Kılıçdaroğlu'nu destekleyeceğini açıklayan Türkiye Değişim Partisi Genel Başkanı Mustafa Sarıgül, Erzincan'da CHP listesinden seçime girdi. Öte yandan seçimlerden önceki mevcut 134 CHP'li milletvekilinin yarısı listelerde kendine yer bulamadı. Konu hakkında Kılıçdaroğlu, aday gösterilmeyen Levent Gök, Mehmet Bekaroğlu, Akif Hamzaçebi ve Cihangir İslam gibi CHP'li isimlerin devlet kademelerinde görevlendirileceği açıklamasını yaptı.⁹² CHP'li milletvekillerinin yarısının listelerde yer almaması yürütmeye yönelik bir hazırlık olarak nitelendirildiyse de sayının bu kadar fazla olması diğer tartışmaları da beraberinde getirdi. Örneğin CHP'nin Muğla'da yer alan 4 milletvekili, yeniden adaylık talepleri olmasına rağmen listelerde yer bulamadı. Aynı şekilde Hatay'da Su-

89 Ayşe Sayın, “Kılıçdaroğlu Seçim Sürecinde CHP Genel Başkanlığı Görevini Sürdüreceğini Söyledi”, BBC News Türkçe, 7 Mart 2023.

90 Sarp Sağkal, “CHP PM, Seçimlerde Aday Listelerinin Belirlenmesinde Kemal Kılıçdaroğlu'na Tam Yetki Verdi”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 2023.

91 Ayşe Sayın, “CHP'nin Aday Listesinde Millet İttifakı'ndaki Diğer Parti 5 Partiden 76 Aday da Yer Aldı”, BBC News Türkçe, 9 Nisan 2023.

92 “CHP'nin Milletvekili Aday Listesi Netleşti”, NTV, 10 Nisan 2023.

zan Şahin ve Serkan Topal da liste dışı kaldı. Bu gibi örnekler beraberinde “çizik atma” tartışmalarını başlattı ve çeşitli tepkiler topladı.⁹³

İsimleri listelerde yer almayanlardan ziyade diğer partilere ayrılan kontenjanlardan aday olanlar CHP tabanında büyük hoşnutsuzluklara sebep oldu. Ayrılan kontenjanlardan aday gösterilen DP Genel Başkan Yardımcısı Cemal Enginyurt geçmişte CHP’li isimlerden “hain” diye söz etmişti. İzmir’de 1. Bölge 1. Sıra’dan aday gösterilen Yüksel Taşkın ise Kemalizmi “ırkçı” olarak tanımlamakla suçlandı. Hendek operasyonları sırasında Türk askerine yönelik açıklamalarıyla tepki toplayan Hacer Foggo ve terörist elebaşı Abdullah Öcalan hakkında “Öcalan’ın yeni fotoğrafı. Tarzı hiç fena değil” diyen Onur Konuralp gibi isimler de listelerde yer alan tartışmalı kişiler arasında ön plandaydı.⁹⁴

Yine tepki çeken bir diğer isim DEVA Partili Sadullah Ergin’di. Eski Adalet Bakanı Ergin, Ergenekon ve Balyoz davaları sürecinde görev başında olması sebebiyle CHP taban ve seçmeni tarafından sempati duyulmayan bir isimdi. CHP’nin ideolojik duruşuna zıt bir profilde olan Ergin, Ankara 1. Bölge 4. Sıra’dan, diğer bir ifadeyle Çankaya’dan aday oldu. Ergin’in Çankaya’dan aday gösterilmesi çok sert tepki gördü. Memleket Partisi Genel Başkanı Muharrem İnce de CHP listelerini kendi listeleriyle karşılaştırarak CHP’yi eleştirdi. Listelerdeki isimler nedeniyle büyük çapta bir tepki meydana gelince CHP Parti Örgütü ve Örgüt Yönetimlerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Oğuz Kaan Salıcı, “İsimler üzerinden giden bir süreç yürütmedik. Siyasetler; partiler ve fikirler üzerinden yürür” şeklinde bir açıklama yaptı.⁹⁵

KILIÇDAROĞLU’NUN SEÇİM VAATLERİ

Seçim sathına girilmesiyle birlikte Kılıçdaroğlu, gündemdeki meseleler üzerinden partisinin vaatlerini ortaya koymayı sürdürdü. Miting konuşmalarında bir yandan gündemdeki sıcak gelişmeleri dile getirirken diğer yandan ekonomi ağırlıklı bir kampanya süreci yürüttü. Bunun yanı sıra zaman zaman milliyetçilik ve göçmen meselesinin de konuşmalarda ön plana çıktığı bir süreç yaşandı. Kılıçdaroğlu, mitinglere katıldığı illerin demografik ve ideolojik durumuna göre değişken konuşmalar yaptı. Bu bağlamda sabit bir söylem ve plan yerine daha çok popülist vaatler üzerinden seçim propagandası yapmayı tercih etti. Öyle ki miting konuşmaları hangi kesimden geldiği fark etmeksizin en yüksek oyu almaya yönelik kurgulanan bir çerçevede şekillendi. Bu çerçeveye kimi zaman karar hükmünde kararname ile ihraç olanlar (KHK’lilar), kimi zaman HDP seçmeni, kimi zaman milliyetçi seçmen, kimi zaman da muhafazakar seçmen dahil oldu.

93 Yıldız Yazıcıoğlu, “CHP’de Çizik Atma mı Yoksa Yürütme Hazırlığı mı?”, VOA Türkçe, 9 Nisan 2023.

94 “CHP Listesindeki Cemal Enginyurt’un Sözleri Gündem Oldu”, *Sabah*, 9 Nisan 2023.

95 “CHP’li Oğuz Kaan Salıcı’dan ‘Liste Kavgası’ İddialarına Yanıt”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 2023.

Kılıçdaroğlu, geliri olmayan ya da düşük gelirli hiçbir hanenin elektriğinin, suyunun, doğal gazının kesilmeyeceği, bu meseleye yönelik aile destekleri sigortası oluşturacaklarını söyledi. Okullarda beslenme işini devletin üstleneceğini, ücretli öğretmen ve kadrolu öğretmen ayırımının ortadan kaldırılacağını vadetti. Bununla beraber mültecileri iki yıl içerisinde “davulla zurnayla” ülkelerine göndereceklerini ve mültecilerin bir “beka sorunu” olduğunu ifade etti.⁹⁶ İstanbul mitinginde, KHK'lılara “bahar geleceğini”⁹⁷ Cumhurbaşkanlığı ofisini Çankaya'ya taşıyacağını; Zonguldak mitinginde seçildiği vakit 5 bin maden işçisi istihdam edeceğini; Manisa mitinginde çiftçiden üzüm alımının 2 doların altında olmayacağını; Ağrı mitinginde kırsal bölgede çalışan kadın ve çocukların sigorta primlerinin devlet tarafından ödeneceğini; Van mitinginde yerel yönetimlere yönelik uygulanan kayyum uygulamasına son verileceğini; Sinop mitinginde taşeron olarak çalışan bütün işçilere kadro vereceğini; Ordu mitinginde mevsim fark etmeksizin fındık alımının 4 doların altında olmayacağını; Denizli mitinginde polislerin çalışma yükünü azaltmak amacıyla 100 bin güvenlik görevlisi istihdam edeceğini; Mersin'de yaptığı mitingde ise 5 yıl içerisinde Mersin adına 850 bin kişilik istihdam oluşturacaklarını vadetti. Kırşehir mitinginde, bütün köy okullarını açacağını, Orta Anadolu bölgesini yapılacak demir yolları aracılığıyla Mersin ve İskenderun limanlarına ve Karadeniz'e bağlayacaklarını söyledi. Bu yolla Kırşehir gibi görece küçük illerimizdeki üretimin artacağını ve bölgenin kalkınacağını ifade etti. Adana'daki konuşmasında depremzede vatandaşlarımızın zarar gören veya yıkılan iş yeri, ahır ve evlerini “tek kuruş para almadan” yeniden inşa edeceğini belirtti. Kütahya'da KPSS mülakatlarının kaldırılacağını ve 100 bin öğretmen ataması yapılacağını vadetti. Yine Bursa'daki mitinginde ise Sinan Ateş ve Gaffar Okkan cinayetlerinin faillerini yakalayacağını dile getirdi. Ankara'da gerçekleştirdiği mitingde ise uyuşturucu baronlarının “kökünü kazıyacağını” söyledi.

Kılıçdaroğlu mitingler haricinde çeşitli medya kuruluşlarına da demeçler verdi. Özellikle yabancı medya kuruluşlarıyla gerçekleştirdiği röportajlar Türkiye'nin dış politikasına yönelikti. Deutsche Welle (DW) Türkçe'ye verdiği bir röportajda, Avrupa Birliği yolunun Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarının uygulanmasından geçtiğini söyledi. Bu söylem özellikle Selahattin Demirtaş ve Osman Kavala gibi terör örgütü yöneticisi ve destekçisi olma suçlarından yargılanan isimlere özgürlük taleplerini içerdi. Ayrıca Türkiye'nin dış politikasını “180 derece değiştireceğini” belirtti.⁹⁸ Kılıçdaroğlu, benzer bir şekilde Van'da gerçekleştirdiği bir konuşmasında “Selahattin Demirtaş'ın, Osman Kavala'nın serbest bırakılmasını istiyorsanız bize katılacaksınız” ifadeleriyle seçmene seslendi.⁹⁹ Erzurum mitinginde ise

96 “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, TBMM CHP Grup Toplantısında Konuştu”, CHP, 17 Ocak 2023.

97 “Kılıçdaroğlu, Millet İttifakı'nın İstanbul Mitinginde Konuştu”, Independent Türkçe, 6 Mayıs 2023.

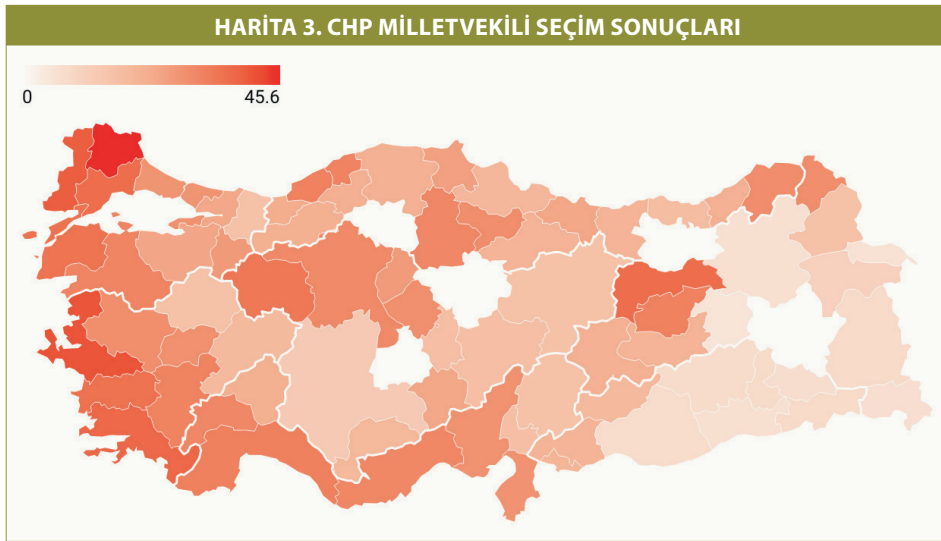
98 “Kılıçdaroğlu'ndan DW'ye Demeç: Kavala ve Demirtaş'ı Serbest Bırakacağız”, TRT Haber, 10 Mayıs 2023.

99 “Kılıçdaroğlu: ‘Selahattin Demirtaş'ın Serbest Bırakılmasını İstiyorsanız Bize Katılın’”, *Habertürk*, 28 Mayıs 2023.

Sinan Ateş suikastı üzerinden Cumhur İttifakı'nı eleştirerek “mevsimlik milliyetçilik” yapmakla suçladı ve asıl milliyetçiliğin CHP’de bulunduğunu söyledi. Cumhurbaşkanı seçiminin ikinci turu öncesi sayısını 10 milyona çıkardığı mültecileri de memleketlerine göndereceği vaadini sık sık tekrarladı. Antalya mitingindeki konuşmasında ise terör örgütleriyle iş birliği yapıldığına dair iddiaların propagandadan ibaret olduğundan bahsetti. Düzce mitinginde CHP’nin altı okundan birisinin milliyetçilik olduğunu yineledi ve “Zaman zaman terör örgütleriyle bağlantımız varmış gibi dillendiriyorlar. Daha bize milliyetçilik dersi verecek kişi anasından doğmadı” dedi.

SEÇİM SONUÇLARI

CHP 14 Mayıs 2023 seçimlerinde en yüksek oylarını Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarından, en düşük oyları ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden aldı.

TABLO 6. CHP’NİN 2023 SEÇİMLERİNDE EN YÜKSEK VE EN DÜŞÜK OY ALDIĞI İLLER

EN YÜKSEK OY ALDIĞI 10 İL (YÜZDE)		EN DÜŞÜK OY ALDIĞI 10 İL (YÜZDE)	
Kırklareli	45,60	Şırnak	8,15
İzmir	41,06	Batman	7,91
Edirne	39,36	Diyarbakır	7,64
Muğla	37,62	Şanlıurfa	7,46
Erzincan	36,31	Siirt	7,16
Tekirdağ	36,26	Hakkari	6,67
Aydın	35,51	Mardin	6,55
Çanakkale	35,28	Erzurum	6,40
Eskişehir	34,06	İğdır	5,91
Antalya	32,26	Bingöl	5,16

Bu bağlamda CHP'nin en yüksek oy aldığı ilk 5 il sırasıyla Kırklareli, İzmir, Edirne, Muğla ve Erzincan; en düşük oy aldığı iller ise Şırnak, Batman, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Siirt oldu. Yurt içinde CHP'nin aldığı oy oranı yüzde 25,18'di. Yurt dışı oyları da eklendiğinde bu oran yüzde 25,35 oldu. CHP bu seçimlerde Ağrı, Batman, Bingöl, Erzurum, Hakkari, Iğdır, Kilis, Mardin, Nevşehir, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van olmak üzere on üç ilden milletvekili çıkaramadı. Ayrıca Aksaray, Bayburt, Bitlis, Gümüşhane, Muş, Yozgat ve Çankırı'dan da aday çıkarmamıştı. Karabük ve Düzce'den ilk defa birer milletvekili, Rize'den ise 46 yıl sonra 1 tane milletvekili çıkardı. Bu illerden Düzce ve Rize'de İYİ Parti'nin aday göstermemiş olması CHP'nin milletvekili çıkarmasındaki en büyük etmen oldu.

CHP, bu oy oranına karşılık TBMM'de 169 koltuk elde etti. İYİ Parti'den 17 isim, 11 ilde CHP listelerinden seçime girdi ve bunlardan yalnızca birisi milletvekilli seçildi. Gelecek Partisi'nden 19 isim 14 ilde CHP listelerinden seçime girdi ve 10 milletvekili çıkardı. Türkiye Değişim Partisi Genel Başkanı Mustafa Sarıgül de CHP listelerinden milletvekili seçildi. DEVA Partisi'nden 24 aday CHP listelerinden seçime girdi ve bu isimlerden 14 tanesi milletvekili oldu. SP'den de 24 aday CHP listelerinden seçime girdi ve 10 milletvekili çıkardı. Son olarak DP'den 3 isim CHP listelerinden seçime girdi ve 3 isim de milletvekili oldu.¹⁰⁰ Böylelikle 39 milletvekilinin de ittifakın diğer partilerine ayrıldığı göz önünde bulundurulduğunda CHP'nin milletvekili sayısı 2018 seçimleri sonrasında 146 iken 2023 seçimleri sonrasında 130'a gerilemiş oldu.

Adaylardan hiçbirinin ilk turda yüzde 50+1 oy oranına ulaşamamış olması nedeniyle ikinci tura giden cumhurbaşkanı seçiminin ilk turunda Millet İttifakı'nın adayı Kemal Kılıçdaroğlu yüzde 44,88 oy aldı. Kılıçdaroğlu yurt içinde yüzde 45,07; yurt dışında ise yüzde 39,57 oy oranına ulaştı. Kılıçdaroğlu en yüksek oylarını sırasıyla Tunceli, Şırnak, Hakkari, Diyarbakır ve Batman illerinden aldı. Milletvekilliği seçimlerinde CHP'nin en az oy aldığı 3 il, cumhurbaşkanı seçiminde Kılıçdaroğlu'nun en çok oy aldığı 3 il oldu. Milletvekilliğinde YSP'ye (YSP-HDP-HEDEP) oy veren seçmen cumhurbaşkanı seçiminde büyük ölçüde Kılıçdaroğlu'nu destekledi.

Seçimleri ilk turda büyük bir farkla kazanacağını düşünen CHP, sonuçların istenildiği gibi çıkmaması üzerine ikinci tur çalışmalarına büyük bir moral eksikliğiyle başladı. Bu moral eksikliği Kılıçdaroğlu'nun ikinci tur öncesi söylemlerinde de kendini hissettirdi. İlk tur için toplumsal muhalefeti bir arada tutmak ve elleriyle kalp sembolleri yapmak gibi daha yumuşak bir söylem takip eden Kılıçdaroğlu, ilk tur sonuçları açıklandıktan sonra masaya yumruğunu vurarak "Buradayım be buradayım, siz de buradasınız!" ifadelerini kullanmasıyla dikkat çekti.¹⁰¹

100 Ertuğrul Subaşı, Gazi Nogay, "Millet İttifakı Partilerinden 39 Aday, CHP Listesinden Meclise Girdi", Anadolu Ajansı, 15 Mayıs 2023.

101 Medyascope, "Kılıçdaroğlu: Buradayım be, Buradayım!", YouTube, <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=mcNMxJbpK3Q>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

TABLO 7. KILIÇDAROĞLU'NUN EN YÜKSEK OY ALDIĞI İLLER (2023, YÜZDE)

1. TUR		2. TUR	
Tunceli	80,26	Tunceli	82,81
Şırnak	75,85	Şırnak	76,30
Hakkari	72,32	Hakkari	72,11
Diyarbakır	71,96	Diyarbakır	71,66
Batman	67,57	Kırklareli	68,42
Mardin	66,11	Batman	68,06
Ağrı	65,80	İzmir	67,13
Kırklareli	65,02	Edirne	66,91
Edirne	63,46	İğdır	66,78
İzmir	63,31	Muğla	66,54

Kılıçdaroğlu kendisine oy veren seçmeni ikinci turda konsolide etmek ve diri tutmak, buna ek olarak Sinan Oğan'a oy vermiş milliyetçi seçmeni ikna etmek amacıyla daha sert bir dile yöneldi. İlk turda "Halil İbrahim sofrası"na toplumsal konumu, dini, dili, yaşayış tarzı fark etmeksizin davet edilen seçmenler ikinci turda davete icabet etmekle yükümlü bir pozisyonda konumlandırıldı. Bu söylem farklılığından hareketle ilk turda Kılıçdaroğlu'na oy vermediği görülen seçmen kitleleri "eğitimsizler", "sığınmacılar" ve "güçsüzler" oldu.¹⁰²

Bir ötekileştirme dilinin hakimiyeti altında geçen ikinci tur seçim kampanyası, özellikle depremzedeler ve sığınmacıların genelde de Millet İttifakı'na oy vermeyen seçmenin ötekileştirildiği bir sahne ortaya koydu. İlerleyen süreçte üçüncü aday olan Sinan Oğan'ın aldığı yüzde 5,17'lik oy oranını her iki ittifak da kendi cephesine çekebilmek için görüşmeler gerçekleştirdi. ATA İttifakı'nın adayı Sinan Oğan yapılan görüşmeler neticesinde ikinci turda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı destekleme kararı aldı. İttifak'ın en büyük partisi olan ve göçmen karşıtlığını kendisine şiar edinen Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ ise Kemal Kılıçdaroğlu'na destek vereceğini duyurdu.

Sinan Oğan ve Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında herhangi bir sözleşme imzalanmadı fakat buna karşılık Özdağ ve Kılıçdaroğlu bir ortaklık protokolü üzerinde anlaşmaya vardı. İmzalanan bu protokolda "Sığınmacıların en geç bir yıl içerisinde ülkelerine geri gönderilmesi, Anayasa'nın ilk dört maddesi ile 66. maddesinde yer alan Türk vatandaşlığı tanımının korunması, kayyum uygulamasının devam ettirilmesi,

¹⁰² Yenal Göksün, "Aşırı Sevgi'den Kontrolsüz Öfke'ye Kılıçdaroğlu'nun Söylemsel Değişimi", *Sabah*, 20 Mayıs 2023.

1924'te kurulan milli, üniter ve laik devletten taviz verilmemesi, FETÖ-PKK-DEAŞ gibi terör örgütleriyle etkin ve kararlı bir şekilde mücadele edilmesi” maddeleri yer aldı. Özdağ'ın, Kılıçdaroğlu'nun cumhurbaşkanı olduğu bir senaryo hakkındaki çekincelelerini ortaya koyan bu protokolle HDP-YSP-HEDEP seçmeninin oylarını almaya yönelik kayyum uygulamasının kaldırılması vaadinden vazgeçildi. Aynı şekilde FETÖ ile mücadeleye devam edileceği notunun düşülmesi, Türk vatandaşlığı tanımı ve anayasal düzenin sabit kalacağı maddeleri de Özdağ'ın gözünden Kılıçdaroğlu hakkındaki diğer çekincelerini yansıtmaması açısından önemliydi.

Seçimlerden yaklaşık 6 ay sonra Kasım'da Özdağ, Kılıçdaroğlu ile bu süreçte imzaladığı “gizli” bir protokolü de yayımladı. İlk protokolün son maddesinde “Devletin vatandaşına karşı şeffaf olması ve açık davranması” ilkesi yer alırken ikinci protokolda gizli ve Millet İttifakı bileşenlerinden ayrı bir şekilde Zafer Partisi'ne İçişleri Bakanlığı dahil olmak üzere 3 adet bakanlık ve çeşitli üst düzey bürokrasi atamaları vadedildiği ortaya çıktı.¹⁰³

Seçim sonuçlarının kesinleşmesiyle birlikte Kılıçdaroğlu, seçimleri bir yenilgi olarak nitelendirmekten uzak durdu. “Kazanamadık doğru, ama bunu ağır bir yenilgi olarak kamuoyu önüne koymak doğru olmaz” sözleriyle seçim sürecinde muhalefeti bir araya getirme pratiğinin başarılı olduğu iddiasını savundu.¹⁰⁴ Yine CHP Sözcüsü Faik Öztrak da benzer minvalde bir açıklama yaptı. Muhalefetin bileşenleriyle kurulan birlikteliğin “Erdoğan'ı tir tir titrettiği” söylemi üzerinden seçim sonuçlarından bağımsız bir başarı anlatısı resmetti.¹⁰⁵

Kemal Kılıçdaroğlu cumhurbaşkanı seçiminde ulaştığı 25 milyona karşılık gelen yüzde 48'lik oy oranını, yüzde 25'lerden yükselen bir değişim istenci olarak yorumladı. CHP'nin farklı genel seçimlerdeki sabit oy oranını gösteren yüzde 25'in, bütün muhalefetin bir araya gelmesiyle oluşan yüzde 48'e ulaşmasını CHP yönetimine dair bir başarı olarak resmetti ve bundan sonraki süreçte partisinde başlayan değişim tartışmalarına yönelik bir karşı duruş ortaya koydu.

Kılıçdaroğlu'na göre seçimi kazanamamış olmanın bir başka sebebi ise partisinin kırsal nüfusu ikna edememesiydi. Seçim sonrası katıldığı bir programda “kırsal kesimin TRT'den başka kanal izlememesi” argümanı ile hükümetin eşitsiz bir propaganda gücüne sahip olduğu iddiasını ortaya koydu. Ayrıca “500 lira verdiğinizde harcayacak başka yer yok, ekonomik yıkımdan etkilenmiyor” argümanı üzerinden de kırsal kesimin ülkenin temel problemlerinden habersiz olduğunu ve bu nedenle kendilerine oy vermediklerini dile getirdi. Kılıçdaroğlu benzer bir şekilde “okuyan yazan kesimin” ise kendisini desteklediğini iddia etti. Oy oranlarının düşük seviyelerde ol-

103 Ümit Özdağ, X, 23 Kasım 2023, <https://twitter.com/umitozdag/status/1727596160506900701>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

104 “Kılıçdaroğlu: Kazanamadık Ama Tablo Ağır Bir Yenilgi Değil”, Euronews, 9 Haziran 2023.

105 “CHP Sözcüsü Öztrak: Erdoğan'ı Korkudan Tir Tir Titreten Beraberliğimizin Bu Olağanüstü Gücüdür”, Sputnik Türkiye, 22 Haziran 2023.

masına karşı ittifakın diğer partilerine verilen 39 milletvekilini ise “demokrasinin bir gerekliliği” şeklinde savundu.¹⁰⁶

CHP'DE DEĞİŞİM TARTIŞMALARI

Seçimlerin sona ermesiyle CHP'de genel başkanlık değişim tartışmaları başladı. Değişim tartışmalarının öncüsü olan İstanbul Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu, 29 Mayıs'ta “Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir” başlıklı bir video yayımlayarak parti içerisindeki muhalefetin lideri konumuna yükseldi.¹⁰⁷ İmamoğlu'nun değişimi dile getirmesiyle birlikte parti içerisinde Kasım'da yapılan Kurultaya kadar devam edecek bir mücadele furçası başladı. Bu mücadelede CHP, iç siyasetten geçmişe kıyasla uzaklaştığı ve kendi sorunlarına yoğunlaştığı bir dönem yaşadı.

Öte yandan seçimler sonrası CHP Merkez Yönetim Kurulu (MYK) toplu bir şekilde istifalarını Kılıçdaroğlu'na sundu. Şekillenen yeni MYK'da ise üye sayısı 18'den 15'e düşürüldü ve İYİ Parti'dekine benzer bir şekilde parti örgütleri genel başkana bağlandı.¹⁰⁸ Bu şekilde CHP'nin Kurultay sürecine yeni MYK ile gideceği kesinleşti. Parti örgütlerinin Kemal Kılıçdaroğlu'na bağlanması da Kurultay sürecinde genel başkanlığın elinin güçlenmesi adına yapılan bir hamle olarak nitelendirildi. Buna paralel olarak yeni MYK, Kurultay sürecinde tüzük değişikliğine dair önemli bir karar aldı. İttifak döneminde milletvekili adaylarının belirlenmesine yönelik hoşnutsuzlukları dikkate alan açıklamada “Bundan sonra adaylarımızın, üyelerimizin katılacağı ön seçimle belirlenmesi yönünde karar aldık” ifadeleri yer aldı.¹⁰⁹ Böylelikle Kılıçdaroğlu'nun “değişim” taleplerine karşı geliştirmeye başladığı “dönüşüm” fikri pratikte bu gibi çeşitli şekillerde karşılıklar bulmaya başladı.

Her ne kadar değişim talepleri “demokratik talepler” ve “parti içi fikir özgürlüğü” şeklinde dile getirilmiş olsa da bu gibi kritik hamlelerle Kılıçdaroğlu, gönüllü bir şekilde partisinin yönetimini terk etmeyeceği ve mücadeleye devam edeceğinin sinyallerini verdi. Kılıçdaroğlu sonraki süreçte değişimin kişiler üzerinden değil kurumsal ve fikri bir boyutta gerçekleşmesi gerektiğini savundu. Örneğin, Temmuz'da gerçekleştirdiği bir grup toplantısında “Lider partisi değiliz, kadro partisiyiz” sözleriyle CHP için genel başkanlık makamından ziyade parti kadrosunun ön planda olduğunu, kurumsal kimliğin genel başkandan daha fazla önem arz ettiğini dile ge-

106 “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Sözcü TV Canlı Yayınına Katıldı”, CHP, 9 Haziran 2023, <https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-sozcu-tv-canli-yayinina-katildi-9-haziran-2023>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

107 Ekrem İmamoğlu, X, 29 Mayıs 2023, https://twitter.com/ekrem_imamoglu/status/1663078997561860096, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

108 “CHP'de Yeni MYK Belli Oldu, Kılıçdaroğlu Parti Örgütlerini Kendisine Bağladı”, BBC Türkçe, 5 Haziran 2023.

109 “Eren Erdem: “Yalanla, Dolanla, Dezenformasyonla Mücadele Etmek İçin Yalanlarla Mücadele Ekibi Kurduk”, CHP, 7 Haziran 2023, <https://chp.org.tr/haberler/eren-erdem-yalanla-dolanla-dezenformasyonla-mucadele-etmek-cin-yanlanlar-la-mucadele-ekibi-kurduk>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

tirdi.¹¹⁰ Yine benzer minvaldeki bir başka açıklamasında “örgütün de mutlu olacağı çok güzel değişiklikler” yapılacağını ve günün sonunda CHP’nin “Değişime değil yenilenmeye ihtiyacı olduğunu” söyledi.¹¹¹

İl başkanlarının bildirisine yönelik Haliç’te düzenlenen bir kongrede konuşan İmamoğlu “Çaresizlik ve ümitsizlik Türkiye’yi, giderek muhalefetsiz bir otoriterliğe doğru sürüklüyor. Bu tablo devam ederse yerel seçimlerde de başarı şansı kalmaz” diyerek değişimin gerekliliğini “muhalefetsiz” olmak üzerinden bir kez daha dile getirdi.¹¹² Dönemin İstanbul İl Başkanı Canan Kaftancıoğlu ise değişimi dile getiren isimlere yönelik tepki gösterdi. Kaftancıoğlu, Kılıçdaroğlu gibi birisi olmasaydı “İmamoğlu profilinde birisinin” İstanbul’da aday gösterilmeyeceğini ve değişim tartışmalarının Kılıçdaroğlu’nu “itibarsızlaştırdığı” nı söyledi.¹¹³

Bir diğer yandan dönemin CHP Grup Başkanvekili Özgür Özel genel başkan aday olup olmayacağına dair bir soruya “Gerektiği yerde sorumluluk almaktan kaçınmayacağım. Adaylık ilanım yoktur ama sorumluluk düşerse kaçınmam” sözleriyle yanıt verdi.¹¹⁴ Özel “değişim” yanlısı olduğunu Kılıçdaroğlu’yla çatışma içerisine girmekten kaçınarak dile getirdi. Yine bir diğer açıklamasında “Yeter ki değişim olsun, ben aday olayım demiyorum. Yerel seçimlere doğru giderken yani Ekim-Kasım gibi CHP’nin yenilenip güçlenmesi lazım” sözleriyle İmamoğlu’yla benzer bir konumda olduğunu ifade etti.¹¹⁵ Özel’in bu açıklamaları sonrasında Kılıçdaroğlu, “Eğer aday olacaksa saygı duyarım ama bunun için grup başkanlığından istifa etmesi lazım” dedi.

Değişim tartışmaları sürerken Temmuz’da bir diğer önemli gelişme daha yaşandı. Ekrem İmamoğlu, Engin Altay, Bülent Tezcan, Onursal Adıgüzel gibi CHP’deki önemli üst düzey isimlerin katıldığı “İşte yüzyılın ihaneti! Kılıçdaroğlu’na tarihi ihanet!” başlığıyla paylaşılan bir toplantının kaydı ortaya çıktı. Toplantının genel merkezden gizli bir şekilde yürütüldüğünün anlaşılması üzerine parti yönetiminden toplantıya yönelik eleştiriler geldi. CHP Sözcüsü Faik Öztrak “Partimizin kongreler süreci hızla ilerlerken partimizin geleneklerine uymayan, hiyerarşisini dikkate almayan, etik olmayan toplantıları doğru bulmayız” sözleriyle toplantıyı eleştirdi. Buna karşılık Özgür Özel şu ifadeleri kullandı:

110 “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, TBMM CHP Grup Toplantısında Konuştu”, CHP, 7 Haziran 2023, <https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-tbmm-chp-grup-toplantisinda-konustu-4-temmuz-2023>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

111 Saygı Öztürk, “CHP’nin Yenilenmeye Değil Değişime İhtiyacı Var”, *Sözcü*, 15 Temmuz 2023.

112 “İmamoğlu: Değişmek Zorundayız”, *Independent Türkçe*, 22 Haziran 2023.

113 “Canan Kaftancıoğlu: Kılıçdaroğlu Olmasa Ekrem İmamoğlu Profilinde Biri İBB Adayı Olamazdı”, *Yeni Şafak*, 28 Haziran 2023.

114 “Özgür Özel’den Başkanlık Çıkışı: Adaylık İlanım Yoktur Ama Sorumluluk Düşerse Kaçınmam”, *CNN Türk*, 16 Haziran 2023.

115 “Kılıçdaroğlu’na Kazan Kaldıran Özgür Özel’den Yeni Açıklama: CHP’nin Yenilenip Güçlenmesi Lazım”, *Yeni Şafak*, 12 Haziran 2023.

Partimizle tabanımız arasında oluştuğunu gördüğümüz ancak Genel Merkezimiz tarafından yok sayılan duygusal kopuşa bir çare arıyoruz ve yaklaşan yerel seçimlerden en güçlü biçimde çıkmanın yolunu açmayı istiyoruz.¹¹⁶

Değişimci isimlerin sızdırılan bu toplantısı Genel Merkez ve değişimciler arasındaki mücadelenin açığa çıktığı önemli anlardan birisiydi. Toplantı hakkında İmamoğlu ise “Partinin mevzuları, partililerle konuşulur hiçbir gizli tarafı yok” dedi.¹¹⁷

Genel Merkez ve değişimci isimler arasında süregelen mücadeleye medya organları da dahil oldu. CHP'deki değişimin lehinde taraf olduğu iddia edilen Halk TV ile yapılmış yayın anlaşması Temmuz'da CHP tarafından tek tarafı olarak feshedildi.¹¹⁸ Kararı açıklayan isim dönemin CHP Genel Başkan Yardımcısı Eren Erdem'di. Halk TV'nin sahibi Cafer Mahiroğlu ise bu olaydan sonra Erdem hakkında “kime hizmet ettiği belli olmayan karanlık genel başkan yardımcısı” sözlerini kullanarak uygulanan politikanın “sansür” ve “ambargo” olduğunu savundu.¹¹⁹

Ağustos'a gelindiğinde İmamoğlu CHP genel başkanlığına aday olmayacağına yönelik bir açıklama yaptı. İmamoğlu “İstanbul'a mühürlüyüm” ve “İstanbul'u bir kez daha savunmak için yola çıkıyorum” sözleriyle değişimcilerin adayının kendisi olmayacağını ilan etti.¹²⁰ “İstanbul İttifakı” vurgusu da ayrıca dikkat çekiciydi. İmamoğlu'nun açıklamasının ardından CHP sözcüsü Öztrak “Genel başkanın dediği gibi oldu, gemiyi sağlam limana ulaştıracağız” sözlerini kullandı.

Öte yandan Özgür Özel de konu hakkında “Ekrem Bey'in vermiş olduğu kararı doğru buluyorum” dedi.¹²¹ İmamoğlu, genel başkanlığa aday olmayacağını duyurduğu konuşmasında değişim talebinden de vazgeçmedi. Özgür Özel'in ismini dile getirerek “CHP'nin tarihini bilen ve sicili temiz evlatları var” dedi. Bu noktadan itibaren Özel'in aday olup olmayacağı tartışmaları gün yüzüne çıkmaya başladı. Özel ise katıldığı bir söyleşide kendisine yöneltilen “İmamoğlu'nun emanetçi genel başkan adayı mısınız?” sorusuna “Şu güne kadar ben durayım, bu günden sonra sen dur gibi en ufak bir konuşma yok. Bunu reddederim” yanıtını verdi. Bununla birlikte “Ancak İmamoğlu ile ortak bir hayalimiz var. CHP'de göreve gelsem İmamoğlu ile uyumlu şekilde çalışacağımı biliyorum” sözleriyle değişimin adayının kendisi olabileceğinin sinyallerini verdi.¹²²

116 “CHP'de Kaydı İnternete Sızan Toplantı Tartışma Yarattı: Katılımcılar ve Genel Merkez Ne Diyor?”, BBC Türkçe, 19 Temmuz 2023.

117 “Ekrem İmamoğlu'nun CHP'li Kurmaylarla Yaptığı Toplantı Kaydı Sızdırıldı: ‘Hiçbir Gizli Tarafı Yok’”, Euro-news Türkçe, 19 Temmuz 2023.

118 “CHP, Halk TV'yle Yapılan Tüm Anlaşmaları Feshetti”, *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 2023.

119 “Halk TV'nin Sahibi Cafer Mahiroğlu: CHP Trollere Para Yağdırıyor”, *Yeni Şafak*, 26 Temmuz 2023.

120 “İmamoğlu, ‘İstanbul'u Bir Kez Daha Savunmak İçin Yola Çıkıyorum’ dedi: Muhalefet Partileri Nasıl Yorumladı?”, BBC Türkçe, 15 Ağustos 2023.

121 “İmamoğlu'nun Mesajlarına CHP'den İlk Tepki”, NTV, 15 Ağustos 2023.

122 “Özgür Özel: İmamoğlu ile Ortak Bir Hayalimiz Var”, NTV, 17 Ağustos 2023.

Nihai olarak 15 Eylül'de Özgür Özel, CHP genel başkanlığına aday olduğunu açıkladı. İmamoğlu da "CHP değişirse Türkiye değişir. Türkiye'nin değişimi için yola çıkan Özgür Özel'e ve yol arkadaşlarına başarılar diliyorum" açıklamasını paylaşarak Özel'e desteğini duyurdu.¹²³ Özel, seçim sürecinde ittifakın diğer partilerine 39 milletvekili verilmesine değindi. Bu durumun "Parti tarihinde unutulmayacak bir hasar" bıraktığını söyledi. Milletvekili kontenjanlarının ayrılması ve diğer partilerle protokoller imzalanması gibi süreçlerin parti kurullarının bilgilendirilmeden işle-tildiğini söyleyerek Kılıçdaroğlu yönetimine karşı eleştirilerini ortaya koydu. Özel, CHP'nin son dönemdeki ahvalini tanımlarken "Parti içi kurumların, karar ve yö-netim organlarının işlevsiz kılınması, siyasal yetki ve sorumluluğu olmayan danış-manlık kurumunun partinin kurumsal yapısının yerine geçmesi, partimizi bir bütün olarak etkisiz ve işlevsiz hale getirerek zayıflatmıştır" dedi. Partinin bu şekilde "kayıt dışı" siyaset yapmaya başladığını belirtti.¹²⁴

Özel bir diğer yandan seçilmesi halinde nasıl bir genel başkan olacağını sinyallerini şu sözlerle verdi:

Tüm toplumsal kesimlerin yaşam, eşitlik, emek, barınma, beslenme ve örgütlenme hakkını birlikte savunuyoruz. Tüm farklılıkları kucaklıyor, toplumun tüm yoksullarına, işsizlerine, güvencesizlerine birlikte sahip çıkıyoruz. Hepsinin talep ve umutlarını ortak hedeflerimiz olarak benimsiyoruz. Toplumun dikine kesen ve ayırtıran siyaseti reddediyor, toplumun her kesimine dokunan yatay siyaset anlayışını savunuyor ve sahipleniyoruz.¹²⁵

Kılıçdaroğlu'nun önceki söylemine rağmen de grup başkanvekilliğinden istifaya etmedi.

KURULTAY SÜRECİ

26 Eylül'de gerçekleştirilen Parti Meclisi toplantısında 38. CHP Olağan Kurultayının 4-5 Kasım arasında gerçekleştirilmesi kararı verildi.¹²⁶ Süreç içerisinde il ve ilçe kongrelerindeki en büyük ilgi odağı hiç şüphesiz iç mücadele ve kavgalardı. Seçimlerin ertesi günü başlayan CHP'deki değişim tartışmaları bu şekilde ilerlerken Kurultay süreci için Ağustos'ta ilçe kongreleri başladı. İlçe yönetimlerinin il delegelerini belirlemesi, il delegelerinin de son aşamada genel başkanı belirleyecek olması açısından ilçe kongreleri hayati öneme sahipti. Değişim ve direnç sarkacında CHP, Kurultaya doğru yol almaya devam etti.

123 Ekrem İmamoğlu, X, 15 Eylül 2023, https://twitter.com/ekrem_imamoglu/status/1702646542996287654, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

124 Hıdır Göktaş, "CHP'de Başkanlık Yarışı Resmen Başladı: Özgür Özel Adaylığını Açıkladı", Medyascope, <https://medyascope.tv/2023/09/15/ozgur-ozel-chp-genel-baskanligina-adayligini-acikladi>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

125 "Özgür Özel'in Açıkladığı Tutum Belgesinin Tam Metni", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 2023.

126 "CHP 57'nci Kurultayına Hazırlanıyor", *Anadolu Ajansı*, 27 Temmuz 2023.

Ankara ilçe kongreleri sürecinde değişimciler azınlıkta kaldı. Özellikle Çankaya'da üyelerin kongreye katılımının düşük olması parti örgütünde değişime dair umutsuzluk havasının hakim olduğu şeklinde yorumlara sebep oldu.¹²⁷ İzmir İl Kongresinde ise oldukça gergin bir hava hakimdi. Blok liste ve çarşaf listeye seçime gitmek isteyen üyeler arasında kavga çıktı. Divana verilen blok liste önerisi sonrasında partililer kürsüye yürüdü. Polis ekipleri de olaya müdahil oldu ve kongreye bir müddet ara verildi.¹²⁸ Sonrasında kongredeki bazı katılımcılar adaylığını daha öncesinde açıklamış Özel'in konuşmasını sık sık Kılıçdaroğlu lehine attıkları sloganlarla kesti.

İstanbul ilçe kongrelerinde ise durumun Genel Merkez lehine olduğuna dair yorumlar mevcuttu.¹²⁹ Fakat Özel'in sonraki tarihlerde yaptığı bir açıklama farklı yöndeydi. Özel, Genel Merkezi eleştirerek şu ifadeleri kullandı:

İstanbul'un neredeyse tamamına yakınına değişimciler kazanmış. İlk gün hemen yapacağız diyorlardı, İstanbul kaybedilince bütün Anadolu, İstanbul'u değişimcilerin kazandığını konuşmasını diye Kongre'yi kaçırıyorlar.¹³⁰

İstanbul, Kurultaya gönderilecek 1.200 kongre delegeinden toplam 196'sının belirlenmesi açısından en önemli il kongresiydi. İstanbul il kongresinde değişimcilerin adayı Bahçelievler İlçe Başkanı Özgür Çelik'in karşısında eski İstanbul İl Başkanı Cemal Canpolat vardı. Kılıçdaroğlu, üzeri örtülü bir biçimde Canpolat'ı destekledi.

8 Ekim'de İstanbul il kongresi gerçekleşti. Kongre sırasında mevcut il başkanı olan Kaftancıoğlu kürsüye konuşma yapmaya çıktığında bazı partililer tarafından yuhalandı. Öte yandan kongrede İmamoğlu da "Her şey çok güzel olacak" ve "Halkın umudu Kılıçdaroğlu" sloganları arasında geçen bir konuşma yaptı. İmamoğlu konuşmasında "İktidar olma hevesine karşılık veremiyoruz" dedi. Parti yönetimine dair gerçekleştirilen eleştirilerin ise "saldırı olarak" algılanmaması gerektiğini söyledi. İmamoğlu, iki adaydan yalnızca Özgür Çelik'in listesinde delege olarak gösterildi. Diğer aday Cemal Canpolat, listesinde İmamoğlu'na yer vermedi. Canpolat kongredeki konuşmasında "Bakan olmak için kapıda bekleyenlerin değişim diye ortaya çıkması kabul edilemez" ifadeleriyle değişimcileri eleştirdi. Kongre sonucunda 310 oy alan Cemal Canpolat'a karşılık 342 oy alan Özgür Çelik İstanbul'un yeni CHP il başkanı oldu. İzmir ve Ankara'yı kaybetmelerine rağmen değişimcilerin İstanbul il kongresini kazanmış olması, değişime yönelik inançlarını kuvvetlendirdi.

Üç büyük il kongresinin yalnızca bir tanesini kazanmış olmakla beraber İstanbul'un delege ağırlığı hesaba katıldığında değişimcilerin genel başkanlığı da elde edebileceği bir durum oluştu. Öte yandan Özgür Özel, parti geleneği olarak yapılan

127 "CHP'de İlçe Kongreleri Sürüyor... Ankara'da Durum Ne?", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 2023.

128 "CHP İzmir İl Kongresi'nde Arbede: Toplantıya Ara Verildi", TRT Haber, 16 Eylül 2023.

129 "CHP İstanbul'da Genel Merkez Önde", *Yeni Şafak*, 28 Ağustos 2023.

130 "Özel: İstanbul Kongresi Kaçırılıyor", CNN Türk, 22 Eylül 2023.

milletvekili yoklamalarına atıfta bulunarak CHP milletvekili grubunda da değişimcilerin yüzde 55'e 45 önde olduklarını açıkladı.¹³¹ Özel, Adıyaman'da parti örgütüyle gerçekleştirdiği bir toplantısında ise üyelerin yüzde 85'inin değişim talebi olduğunu söyledi. Mevcut durum sürerse CHP'nin önümüzdeki yerel seçimleri de kaybedeceğini ve bu nedenle değişim talebine karşı durulmaması gerektiğini belirtti.¹³²

"İkinci Yüzyılda Demokrasi ve Birlik Kurultayı" sloganıyla 38. CHP Olağan Kurultayı, Ankara'da gerçekleşti. 4-5 Kasım arasında gerçekleşen Kurultayın ilk gününde genel başkan, ikinci gününde ise 60 kişilik Parti Meclisi ve 15 kişilik Yüksek Disiplin Kurulu seçildi. Kurultayın Divan Kurulu başkanlığını Ekrem İmamoğlu yürüttü. Genel başkanlık yarışında CHP delegeleri tarafından aday gösterilen Kemal Kılıçdaroğlu, değişimcilerin adayı Özgür Özel, eski Parti Meclisi üyesi Örsan Öymen, eski Milletvekili İlhan Cihaner ve Ünal Karahasan aday oldu. Özel ve Kılıçdaroğlu haricindeki diğer adaylar daha sonra adaylıktan çekildiğini duyurdu. Cihaner, adaylıktan çekildiğini sosyal medya hesabından "Bu antidemokratik, siyasetçi ve kişilere indirgenmiş yarışın bir parçası olmayı reddediyoruz" sözleriyle ilan etti.¹³³

Kurultayda öncelikle Kılıçdaroğlu konuştu. Kılıçdaroğlu konuşmasına Selahattin Demirtaş ve Osman Kavala'yı selamlayarak başladı ve değişim sürecinden bu yana kendisine yöneltilen eleştirileri de "Sırtımdan hançerlendim" diyerek yanıt verdi. Kılıçdaroğlu'nun bu sözlerine Özgür Özel kendi konuşmasında yanıt verdi. Özel "CHP'de hançer olmaz ama bizim partide kılıç da olmaz" dedi. Tıpkı Kılıçdaroğlu gibi Özgür Özel de konuşmasının başında Selahattin Demirtaş, Can Atalay ve Osman Kavala gibi isimleri selamladı. Özel, "Biz altı okumuzdan mahcup olmayacağız" diyerek CHP'deki sağa kayma eleştirilerine atıfta bulundu ve konuşmasını "Biz yolculuktayız, bu 'sana söz' deyip yola çıkıp boynunu büktüklerimizden helallik isteme yolculuğudur" sözleriyle sonlandırdı.¹³⁴

Kurultay'da yapılan delege oylaması neticesinde seçimlerin ilk turunda Özel 682, Kılıçdaroğlu ise 664 oy aldı. Genel başkan seçilebilmek için gerekli olan 684 oyun ilk turda alınamaması neticesinde oylama ikinci tura kaldı. İkinci turda Özel oylarını 812'ye yükseltti, Kılıçdaroğlu ise 536 oy alabildi. Bu sonuçlarla birlikte 2010'dan beri genel başkan olan Kemal Kılıçdaroğlu'nun görevi sona erdi ve CHP'nin yeni genel başkanı Özgür Özel oldu. Özel, seçildikten sonraki konuşmasında "Bundan sonra hep beraber büyük zaferler kazanacağız" dedi.¹³⁵

131 "CHP'li Özel: Milletvekili Grubunda Yüzde 55'e 45, Biz Öndeyiz", CNN Türk, 19 Ekim 2023.

132 "CHP'li Özel: Değişim Talebine Karşı Durulmaması Lazım", *Habertürk*, 23 Ekim 2023.

133 İlhan Cihaner, X, 4 Kasım 2023, <https://twitter.com/ilhancihaner/status/1720707152141017158>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

134 "CHP'de 'Değişim' Kurultayı: 13 Yıllık Kılıçdaroğlu Dönemi Kapandı, Yeni Genel Başkan Özgür Özel", *Euronews Türkçe*, 5 Kasım 2023.

135 CHP, X, 5 Kasım 2023, <https://twitter.com/herkesicinCHP/status/1721065293823267047>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

Diğer yandan Parti Meclisi ve Yüksek Disiplin Kurulu seçimlerinde de delegeler Genel Başkan Özgür Özel'e bir anlamda güvenoyu verdi. Parti Meclisinin 52 üyesi çarşaf liste yöntemiyle, 8 üyesi de “genel başkan kontenjanı” olarak adlandırılan Bilim Yönetim Kültür Platformu kontenjanından seçildi. CHP Parti Meclisinde yüzde 33 kadın ve yüzde 20 gençlik kotası mevcuttu. Parti Meclisine toplam 387 kişi aday oldu. Özgür Özel bu süreçte 70 kişinin yer aldığı bir anahtar liste çıkardı. Kılıçdaroğlu'nu desteklediği bilinen İstanbul Milletvekili Oğuz Kaan Salıcı'nın karşı liste sunduğu Kurultayda anahtar liste dışından yalnızca 9 isim Parti Meclisine girdi. Fakat listeyi hazırlayan Salıcı, cinsiyet kotasına takıldığından ötürü Parti Meclisine giremedi. Parti Meclisinde en yüksek oyu İstanbul Milletvekili Gökhan Zeybek aldı. Özgür Karabat, Bedirhan Berk Doğru ve Ozan Işık gibi isimler de 600'den fazla oy aldılar.¹³⁶ Bu durum CHP'nin MYK, belediye başkan adayları, milletvekili adayları ve parti politikalarının belirlenmesi gibi konularda Özgür Özel'in güç sahibi olacağı bir tablo ortaya çıkardı.

Sonuç olarak CHP'nin genel seçimlere yönelik adaylık tartışmalarıyla başlayan 2023 yılı, genel başkan değişimiyle sona erdi. CHP yılın ilk yarısında Millet İttifakı ile kurduğu ortaklık dahilinde genel seçimlere girdi. Millet İttifakı'nı oluşturan en büyük ikinci parti olan İYİ Parti'den CHP genel başkanının cumhurbaşkanı adayı olmasına yönelik ciddi eleştiriler geldi. Buna rağmen Kemal Kılıçdaroğlu adaylığını masaya kabul ettirebilmeyi başardı. Ancak seçimler muhalefet açısından mağlubiyetle sonuçlandı. Seçim sonuçlarının ardından parti içerisinde değişim talepleri yükselmeye başladı. Bu talepler doğrultusunda CHP, “değişim mi yoksa dönüşüm mü olacak” şeklindeki tartışmalarla Kurultay sürecine girdi. Tüm bunların sonucunda 38. CHP Olağan Kurultayı gerçekleşti ve değişimcilerin adayı Özgür Özel CHP'nin yeni genel başkanı seçildi.

KRONOLOJİ: 2023'TE CHP	
26 Ocak	Altılı masa on birinci toplantısından sonra Millet İttifakı adını aldı.
29 Ocak	Kılıçdaroğlu “Her CHP'li kendi genel başkanını aday olarak görmek ister” dedi.
30 Ocak	Millet İttifakı'nın Ortak Politikalar Mutabakat Metni yayımlandı.
6 Şubat	Kemal Kılıçdaroğlu, AFAD ile koordinasyon halinde arama ve kurtarma çalışmalarına dahil olduklarını söyledi.
26 Şubat	CHP grubu seçimlere yönelik karar alma ve aday belirleme yetkisini Kemal Kılıçdaroğlu'na devretti.
3 Mart	Kemal Kılıçdaroğlu'nun aday olması üzerine Meral Akşener altılı masadan kalktı. Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş'ı cumhurbaşkanı adayı olmaya çağırırdı. İmamoğlu ve Yavaş, adaylık konusunda Kılıçdaroğlu'nun iradesi dışında hareket etmeyeceklerini duyurdu.
6 Mart	Akşener ikna edildi. Kılıçdaroğlu Millet İttifakı'nın cumhurbaşkanı adayı oldu. Güçlendirilmiş Parlamenter Sisteme Geçiş Sürecinin Yol Haritası kamuoyuna duyuruldu.

136 “CHP Kurultayı'nda PM ve YDK Seçimi Tamamlandı”, TRT Haber, 6 Kasım 2023.

14 Mayıs	169 isim CHP listelerinden milletvekili seçildi. Millet İttifakı seçimleri kaybetti. Kılıçdaroğlu ise yüzde 44,88 oyla Erdoğan'ın gerisinde kalarak ikinci oldu. Cumhurbaşkanı seçimi ikinci tura kaldı.
24 Mayıs	Kılıçdaroğlu ve Ümit Özdağ arasında seçimlerin ikinci turu için protokol imzalandı. Özdağ, Kılıçdaroğlu'nu destekleyeceklerini açıkladı.
28 Mayıs	Kılıçdaroğlu, ikinci turda yüzde 47,82 oy alarak cumhurbaşkanı seçimini kaybetti. Erdoğan tekrar cumhurbaşkanı seçildi.
29 Mayıs	İmamoğlu, "Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir" başlıklı bir video paylaştı.
5 Haziran	Kılıçdaroğlu'na yapılan sert eleştiriler, değişim ve istifa çağrılarının ardından CHP MYK'sı istifa etti. CHP'de yeni MYK belli oldu. Parti örgütleri Kılıçdaroğlu'na bağlandı.
16 Haziran	Özgür Özel genel başkanlık makamı için gerektiğinde sorumluluk almaktan kaçınmayacağını açıkladı.
21 Haziran	CHP il başkanları, Kılıçdaroğlu ile görüşükten sonra "değişim" karşıtı bir bildiri yayımladı.
19 Temmuz	CHP'de değişimci isimlerin katıldığı gizli toplantı kaydı sızdırıldı.
22 Temmuz	CHP, Halk TV ile olan yayın anlaşmasını feshetti.
15 Ağustos	İmamoğlu, genel başkan adayı olmayacağını duyurdu.
15 Eylül	Özgür Özel, genel başkan adaylığını açıkladı.
17 Ekim	CHP Irak-Suriye tezkeresine hayır oyu kullandı.
4 Kasım	38. CHP Olağan Kurultayı düzenlendi. İkinci tur sonucunda Özgür Özel, CHP'nin yeni genel başkanı oldu.

2023'TE MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)

2023'te MHP'nin gündemi, iç ve dış siyasetteki dinamikler doğrultusunda son derece yoğundu. MHP, 28. dönem milletvekili genel seçiminde yüzde 10,07 oy oranı elde etti ve TBMM'de 50 sandalyenin sahibi oldu. İç siyasette terörle mücadeleyi ön-
celeyen söylemini sürdürdü. Yasama faaliyetlerinde Cumhur İttifakı çatısı altında AK Parti ile, liderler seviyesinde ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli arasındaki uyum devam etti. Dış siyasette Rusya-Ukrayna savaşı, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Karabağ gerilimi ve Binyamin Netanyahu yönetimindeki İsrail'in Gazze'ye karşı yürüttüğü saldırılar MHP'nin gündeminde yer alan ana maddeler olarak dikkat çekti.

2023 SEÇİMLERİ

MHP, 2023 seçimlerine yönelik hazırlıklarını Kızılcahamam'da gerçekleştirdiği kampın ardından tamamlayarak 15 Ocak günü propaganda faaliyetlerini başlattı. Bu bağlamda “Adım Adım 2023: 14 Mayıs'a Doğru” temasıyla yurt genelinde açık hava toplantıları düzenlendi. 2023 seçimlerinde kullanılan ana slogan ise “Aziz Milletim Sıra Sende” oldu. Bu kapsamda gerçekleştirilen ilk açık hava toplantısının adresi 29 Ocak günü Amasya idi. Bahçeli, “Milli Mücadele'nin ilk karargahı” olarak gösterdiği Amasya'da, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın adaylığına karşı çıkan muhalefeti eleştirdi ve “Sayın Cumhurbaşkanımızın adaylığına karşı çıkılmasını esas alan metin nerede hazırlanmış, hangi ülkenin büyükelçiliğinde kaleme alınmıştır?” sorusunu gündeme getirdi.¹³⁷

MHP'nin seçim çalışmaları kapsamında ikinci mitingi 5 Şubat'ta Tekirdağ'da düzenlendi. Genel Başkan Bahçeli konuşmasında, altılı masanın ortak aday belirleme

137 “Devlet Bahçeli'nin Amasya Açık Hava Toplantısındaki Konuşması”, MHP, 29 Ocak 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5118/index.html, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2023).

konusunda yaşadığı gerilim üzerinde durdu ve İYİ Parti ile CHP arasındaki görüş ayrılığına işaret etti. Ayrıca terör, milli ekonomi, enerji, eğitim, sağlık ve sanat politikalarını kapsayan alanlardaki reformlar için Cumhur İttifakı'na destek istedi.¹³⁸ 6 Şubat'tan itibaren deprem bölgesinde mesai yapan MHP yönetimi, seçim faaliyetlerine 24 Nisan'da Kastamonu ve Çankırı'da gerçekleştirilen açık hava toplantılarıyla tekrar başladı. Açık hava toplantılarını 25 Nisan'da Niğde ve Nevşehir durakları izledi.

Devlet Bahçeli, 2023 seçimlerine yönelik süreçte toplam 25 farklı ilde partisinin düzenlediği açık hava toplantılarına katıldı. Bu kapsamda 29 Nisan'da Eskişehir ve Kütahya, 30 Nisan'da Karabük ve Bartın mitingleri gerçekleştirildi. Konuşmalarda, Millet İttifakı'nın ortak adayı Kemal Kılıçdaroğlu'nun HDP/YSB ile örtük anlaşması Türk demokrasi tarihine geçmiş yeni bir "ihane" olarak tanımlandı.¹³⁹ Mayıs'ta ise Aydın, Muğla, Çorum, Yozgat, Balıkesir, Yalova, Trabzon, Giresun, Ordu, Tokat, Karaman, Aksaray, Isparta, Burdur ve son olarak Antalya'da açık hava toplantıları düzenlendi. Gerçekleştirilen bu mitinglerin konusu Kılıçdaroğlu'nun seçim vaatlerinin eleştirileri, Millet İttifakı'nın siyasi pazarlıkları ve bakanlık paylaşımları, Togg, TCG Anadolu Gemisi, Milli Muharip Uçak Kaan ve İHA/SİHA atılımlarına yönelik vurgulardı.

2023 Mayıs'ındaki MHP mitinglerinde ise "PKK'nın Kılıçdaroğlu ile yol yürüdüğü" ve "FETÖ'nün Kılıçdaroğlu'na umut bağladığı" savlarıyla Bahçeli, muhalefeti tenkit etti.¹⁴⁰ Bunlara ek olarak seçim anketlerine dair sosyal medya operasyonları, Demirtaş'ın "oyum Kılıçdaroğlu'na" açıklaması, *The Washington Post*'ta Kılıçdaroğlu'nu Joe Biden'a benzeten yayınlar ve *The Economist*'in "Erdoğan Gitmeli" manşeti de Bahçeli'nin uzun süre gündeminde kaldı. MHP'nin seçim kampanyası kapsamındaki son açık hava toplantısı ise Antalya'da gerçekleştirildi. Böylelikle açık hava toplantıları 13 Mayıs'ta Antalya'da düzenlenen mitingle tamamlandı.

14 Mayıs'ta gerçekleştirilen 28. dönem TBMM genel seçimlerinde MHP, yüzde 10,07 oy oranıyla TBMM'de 50 milletvekiliyle temsil edilmeye hak kazandı. Bölgeler bazında MHP, en yüksek oyu yüzde 15,18 ile Karadeniz, en düşük oyu ise yüzde 6,19 ile Güneydoğu Anadolu'dan aldı. Şehirler bazında MHP'nin en yüksek oyu yüzde 31,15 ile Çankırı, en düşük oyu ise yüzde 1,47 ile Batman'dan geldi.¹⁴¹ Öte yandan 13. cumhurbaşkanı seçiminin ikinci tura kalması hasebiyle 27 Mayıs'ta MHP, Ankara Etimesgut'ta "Yeni Yüzyıl Yeni Türkiye için Omuz Omuz" temalı bir miting düzenlendi. Bahçeli, konuşmasında, Cumhur İttifakı'nın TBMM'de çoğunluğu kazandığını belirtti ve sandıkta tecessüm eden demokratik iradeye bağlılıklarını

138 "Devlet Bahçeli'nin Tekirdağ Açık Hava Toplantısındaki Konuşması", MHP, 5 Şubat 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5121/index.html, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

139 "Devlet Bahçeli'nin Kütahya Açık Hava Toplantısındaki Konuşması", MHP, 29 Nisan 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5173/index.html, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

140 "Devlet Bahçeli'nin Aksaray Açık Hava Toplantısındaki Konuşması", MHP, 12 Mayıs 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5188/index.html, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

141 "MHP Oy İstatistikleri", Anadolu Ajansı, 15 Mayıs 2023.

ifade ederek cumhurbaşkanı seçiminin ikinci turu için Recep Tayyip Erdoğan'a oy istedi. Bunun yanı sıra seçimlerin akabinde parlamenter sistem tartışmasının kapandığını belirterek Millet İttifakı'nda yaşanan çözülmeye işaret etti ve CHP'li belediyelerin depremzedelere yönelik geliştirdiği söylemleri eleştirdi. Sosyal medyada deprem mağdurlarının demokratik tercihlerini "aşağılayan" kişilere muhalefet kanadından bir tepki gelmemesi de yine Bahçeli'nin gündemindeydi.¹⁴² 28 Mayıs'ta partisinin genel merkezinde düzenlediği basın toplantısında Bahçeli, Cumhuriyet İttifakı'nın adayı Erdoğan'ın sandıktan birinci isim olarak çıkması üzerine bir teşekkür konuşması gerçekleştirdi ve "küresel lobilerin, sermaye çevrelerinin, terör yanlılarının ve provokatörlerin" seçmen nezdinde karşılık bulmadığını vurguladı.¹⁴³

TÜRKİYE SİYASETİNDE MHP

3 Ocak 2023 tarihli MHP'nin ilk TBMM grup toplantısı 2022'nin muhasebesi niteliğindedir. MHP lideri Devlet Bahçeli konuşmasında, Kafkaslardan Balkanlara, Orta Asya'dan Ortadoğu'ya ve Afrika'dan Avrupa'ya uzanan çeşitli bölgelerdeki gerilimler karşısında Türkiye'nin istikrarlı yapısına dikkat çekti. Bu bağlamda Bahçeli, göçmenlerin yaşadığı trajediler ve koronavirüs (Covid-19) salgını sonrası ülke ekonomilerinde ortaya çıkan hasarlar ekseninde küresel ekonomi resesyon krizine maruz kalmışken Türkiye ekonomisinin kaydettiği büyüme başarısını gündeme getirdi. İhracat rekorları, büyük yatırımlar, vatandaşların beklentilerini karşılayan yasal/idari düzenlemeler ve terörle mücadele konuları da konuşmada yer aldı. Bu doğrultuda Bahçeli, 2023'ün Türk tarihi için bir kavşak noktası teşkil ettiğini ifade ederek "Türkiye Yüzyılı" tahayyülüne vurgu yaptı.¹⁴⁴

MHP'nin önemle üzerinde durduğu bir diğer husus altılı masa tarafından deklare edilen "Ortak Politikalar Mutabakat Metni" oldu. 31 Ocak tarihli TBMM grup toplantısında Bahçeli, bu protokolü bir "ihanet belgesi, yıkım beyannamesi" olarak tanımladı. Buradan hareketle muhalefet liderlerinin Türk-İslam düşmanlarıyla ve terör örgütleriyle birleştiğini ifade ederek ilgili "ortaklığın" yöneldiği hedefleri sıraladı:

- 15 Temmuz'un rövanşını alarak terör suçlularına ve casuslara af çıkarmak
- Eser ve hizmet siyasetini baltalamak, ekonomide dışa bağımlılığın önünü açmak
- Milli savunma ve silah sanayindeki kalkınmayı sekteye uğratmak
- Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemini rafa kaldırmak, vesayet ve darbe dönemlerinin kapısını aralamak, devlet ve toplum hayatını istikrarsızlığa sürüklemek

142 "Devlet Bahçeli'nin Ankara-Etimesgut'ta Düzenlenen Açık Hava Toplantısındaki Konuşması", MHP, 27 Mayıs 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5199/index.html, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2023).

143 "Devlet Bahçeli'nin 28 Mayıs 2023 tarihli Basın Toplantısı", MHP, 28 Mayıs 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5200/index.html, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2023).

144 "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma", MHP, 3 Ocak 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5100/index.html, (Erişim tarihi: 21 Kasım 2023).

- Terörle mücadeleyi durdurmak
- Özerklik ve federasyon tartışmalarını körükleyerek güney sınırlarımız boyunca projeksi hazırlanan terör devletinin kuruluşuna müşahitlik ve mihmandarlık yapmak
- Diplomaside yaşanan başarıları kösteklemek
- Türkiye Yüzyılı'nı sabote etmek
- Boyun eğen bir Türkiye'yi zillete mahkum etmek
- İç kargaşa ve çatışma ortamına sürüklenmiş, etnik ve mezhep bölücülüğüne havale edilmiş, öz değerleri erimiş, kimliğinden ve hedeflerinden kopmuş bir ülke tablosu oluşturmak¹⁴⁵

2023'te MHP'nin gündemini yoğunlaştırdığı konular arasında Türkiye ekonomisi de vardı. Bahçeli, Ocak-Nisan arasında yaptığı konuşmalarda asgari ücret zammını, sosyal konut desteklerini, emekli ve memur maaşlarına yönelik düzenlemeleri işaret ederek Türkiye ekonomisinin 2023'e birbirini takip eden birçok müjdeyle girdiğini dile getirdi. Ayrıca Karadeniz'de keşfedilen 710 milyar metreküplük doğal gaz rezervi, Gabar Dağı'nda bulunan 150 milyon varillik petrol rezervi ve yerli otomobil Togg ile birlikte silah sanayinde gerçekleştirilen atılımların Türkiye'yi bölgesinde "lider ülke" konumuna getireceğini savundu.¹⁴⁶

MHP yönetimi başta hükümet sistemi tartışması ve terörle mücadele olmak üzere muhalefet partilerini sert bir şekilde eleştirmeye 2023'te de devam etti. Bahçeli, Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle siyasi istikrarın kurumsallaştığını belirterek muhalefet partilerinin "güçlendirilmiş parlamenter sistem" çalışmalarını tartışmaya açtı. 10 Ocak'taki TBMM grup toplantısında parlamenter sistemin Türkiye şartlarında "miadını doldurduğu" belirten Bahçeli, "6+1 formatlı Millet İttifakı'nın Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine muhalefet üzerine bina edildiğini" söyledi. Ek olarak 12 Şubat 2022'den 5 Ocak 2023'e kadar on kez toplanan Millet İttifakı liderlerinin ortak cumhurbaşkanı adayını belirleyememesi de Bahçeli'nin gündemindeydi.¹⁴⁷ Bu konu seçim sürecine gelene dek partiler tarafından da sıklıkla dillendirildi.

MHP'nin 30 Nisan'da Karabük'te düzenlenen açık hava toplantısında Bahçeli, "Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile daha kararlı ve hızlı adımların atılabildiği, milli iradenin hem yaşamada hem de yürütmede tecelli ettiği, böylece Türk demokrasisinin geliştiği ve güçlendiği" değerlendirmesini yaptı.¹⁴⁸ MHP Genel Başkanı

145 "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma", MHP, 31 Ocak 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5120/index.html, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2023).

146 "Bahçeli: Türkiye'yi Lider Ülke Seviyesine Biz Taşıyacağız", Anadolu Ajansı, 30 Nisan 2023.

147 "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma", MHP, 10 Ocak 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5102/index.html, (Erişim tarihi: 21 Kasım 2023).

148 "Bahçeli: Çağrımız Önce Vatan Diyen Herkesedir", *Milliyet*, 30 Nisan 2023.

Bahçeli, bu konuşmasında “Vesayetçi anlayışın tortuları varlığını sürdürse de artık darbe ve demokrasi dışı arayışlardan, millet egemenliğini hiçe sayan yerli ya da yabancı aktörlerin kirli hesap ve kumpaslarından iz bırakılmamıştır. ‘Parlamentar sistem’, siyasi anlaşmazlık ve kriz demektir” ifadeleriyle sistem tartışmasını kamuoyuna taşıyan muhalefet partilerini sert bir dille eleştirdi.¹⁴⁹

Geçtiğimiz sene içerisinde muhalefet eleştirilerine yönelik MHP yönetiminin işaret ettiği önemli konulardan bir diğeri terörle mücadeleydi. Bu bağlamda MHP lideri Devlet Bahçeli teröre karşı son on yılda süregelen duruşunu takip etti. Ayrıca HDP ve CHP’nin terörle mücadele politikalarına kayıtsızlığını gündeme taşıdı. Nitekim sınır ötesi operasyonlara mesafeli yaklaşan CHP ve HDP’li vekillerin TBMM’deki tezkere görüşmelerinde “hayır” oyu kullanması Bahçeli’nin tepkisini çekmişti. Diğer yandan Bahçeli çeşitli açıklamalarında, CHP yönetiminin “Türkiye düşmanlarıyla birlikte hareket ettiğini” dile getirdi. Buna ek olarak 2023 genel seçimlerine gidilen süreçte CHP-HDP ortaklığını kamuoyuyla paylaşmayan muhalefet blokunu birçok kez eleştirdi. MHP lideri, 18 Mart’ta Çanakkale Zaferi’nin yıl dönümü hasebiyle yayımlanan mesajında, muhalefetin “siyasi ikbal uğruna FETÖ ve PKK’ya el uzattığını” ileri sürdü.¹⁵⁰

Bahçeli, 2023 içerisinde yaptığı konuşmalarda, PKK ile iş birliği yaptığı gerekçesiyle HDP’nin kapatılması ve hazine yardımının kesilmesi çağrısını yineledi. Bu konu, MHP ile CHP arasındaki krizin derinleşmesine sebebiyet verdi. Zira Kemal Kılıçdaroğlu’nun “demokrasilerde siyasi partiler kapatılamaz” ve “hazine yardımının kesilmesi demokrasi dışıdır” savunusuna karşın Bahçeli, “CHP, HDP’nin yedek kulübesine, siyasi amigoluğuna, ikmal kafilesine, Türkiye aleyhine kurgulanan beşinci kol faaliyetine tam olarak dönüşmüştür” ifadelerini kullandı.¹⁵¹ 24 Ocak tarihli TBMM grup toplantısında yaptığı konuşmasında ise Anayasa Mahkemesini, HDP’nin kapatılmasına ve hazine yardımının kesilmesine ilişkin davayı seçim sonrasına bırakması sebebiyle tenkit etti.¹⁵²

MHP’nin 2023 yılı içerisinde siyaseten eleştiri oklarına hedef olan bir diğer gelişme DEVA Partisi tarafından gündeme getirilen “Temel Haklar ve Eylem Planı” çerçevesinde yaşandı. Anayasa’nın 66. maddesini modern bir içerikle “yeniden ele almayı” teklif eden Ali Babacan’ın açıklamaları karşısında Bahçeli, mezkur maddenin “Türk Vatandaşlığı” üst başlığını vurguladı. Anayasa’daki “Türk” ibaresini tartışmaya açan ve “Anayasa’dan Türklüğü çıkarıyor musunuz?” sorusuna “doğru” cevabını

149 “Bahçeli: Parlamentar Sistem, Siyasi Anlaşmazlık ve Kriz Demektir”, TRT Haber, 30 Nisan 2023.

150 “Bahçeli’den Kılıçdaroğlu’na HDP Tepkisi”, NTV, 18 Mart 2023.

151 “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli’nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 17 Ocak 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5108/index.html, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2023).

152 “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli’nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 24 Ocak 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5111/index.html, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2023).

veren DEVA yönetimine CHP'den, İYİ Parti'den ve Millet İttifakı'nın diğer paydaşlarından tepki gelmemesi uzun süre MHP'nin gündeminde kaldı. Bahçeli, bu talebi “vatana ihanet” olarak tanımladı ve Cumhuriyet'in 100. yıl dönümünde muhalefetin “Türklükle hesaplaşma sayfasını açtığını” ifade etti.¹⁵³

Asrın felaketi niteliği taşıyan Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat depremleri de MHP'nin 2023'te gündemini şekillendiren konular arasındaydı. Bahçeli, 7 Şubat tarihli TBMM grup toplantısında “birlik” mesajı verdi. MHP, milletvekillerinden oluşan bir heyet teşkil edip afet bölgesindeki çalışmalara iştirak etti. Süreç boyunca parti teşkilatları ve Ülkü Ocakları gönüllü olarak arama kurtarma faaliyetlerine katıldı. Genel Başkan Devlet Bahçeli'nin talimatıyla oluşturulan “Deprem Felaketini İnceleme, Değerlendirme ve İzleme Kurulu” ise “sağlık”, “ekonomi”, “afet ve kriz yönetimi”, “çevre ve şehircilik”, “hukuk” ve “sosyal bilimler” alanlarındaki altı komisyonla faaliyetlerini yürüttü.¹⁵⁴ Ek olarak Bahçeli, depremle mücadele kampanyasında şahsi olarak AFAD'a 1 milyon liralık yardım yaptı.

MHP yönetimi, 6 Şubat depremlerini siyasi “malzeme” yaptıkları gerekçesiyle muhalefet liderlerine tepki gösterdi. Bu bağlamda İngiliz, Alman ve Amerikan menşeli basın organlarında yer alan manşetleri ve iddiaları kullanmaları hasebiyle Kılıçdaroğlu, Akşener ve Demirtaş yoğun şekilde eleştirildi.¹⁵⁵ Türkiye son yüzyılın en büyük felaketlerinden biriyle mücadele halindeyken muhalefet kanadının iş birliğinden uzak yaklaşımına mesafe koyan Bahçeli, spor müsabakalarındaki taraftar söylemlerinden de rahatsızlığını açıkça dile getirdi. Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş tribünlerinden yükselen “istifa sloganlarını” depremde hayatını kaybetmiş vatandaşlara yapılan “saygısızlık” olarak niteleyen Bahçeli, sporun siyasete alet edilmesini kınadı ve Beşiktaş Jimnastik Kulübü üyeliğinden ayrıldı.¹⁵⁶ Bahçeli, 11 Mart'ta gerçekleştirdiği basın toplantısında ise deprem bölgesindeki yaraların sarılmasını öncelleyen bir politika teklifini kamuoyuyla paylaştı. Buna göre 2023 seçimleri için siyasi partilere ödenecek hazine yardımlarının doğrudan deprem bölgesine ve depremzede vatandaşlara aktarılması teklif edildi.¹⁵⁷

2 Haziran'da Devlet Bahçeli, TBMM'nin 28. Yasama Dönemi'nin açılışını “geçici başkan” sıfatıyla gerçekleştirdi. MHP saflarından ilk kez seçilerek TBMM'de görev alan 18 milletvekiline başarı diledi. 13 Haziran'daki TBMM grup toplantısında

153 “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 10 Ocak 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5102/index.html, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2023).

154 “MHP'nin 'Deprem Felaketini İnceleme, Değerlendirme ve İzleme Kurulu' Çalışmalarına Başladı”, Anadolu Ajansı, 27 Şubat 2023.

155 Baki Laleoğlu, “Verilerle 6 Şubat Depremleri ve Özellikleri”, *Sabah*, 11 Şubat 2023.

156 “MHP Lideri Bahçeli, Beşiktaş Üyeliğinden Ayrıldı”, NTV, 26 Şubat 2023.

157 “Devlet Bahçeli'nin 11 Mart 2023 Tarihli Basın Toplantısı”, MHP, 11 Mart 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5137/index.html, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2023).

seçimleri takip eden altıncı günde yeni Kabine'nin göreve başlamasını Türkiye adına önemli bir gelişme olarak kaydetti ve siyasi istikrar vurgusu yaptı.¹⁵⁸

Geçtiğimiz yıl MHP yönetiminin iç siyaset paradigmasına yön veren bir diğer gelişme Muğla Akbelen'deki toplumsal gösterilerdi. Ağustos'ta vuku bulan gösteriler karşısında Bahçeli, CHP ile HDP'nin FETÖ ve PKK iltisaklı "kriminal tiplere" eylem alanı açtığını ileri sürdü. Muhalefet kanadının istismar siyaseti göttüğünü belirtti. Ayrıca "Bu Meclis, Gazi Meclis değildir" sözleri sebebiyle Kılıçdaroğlu'na Milli Mücadele yıllarını ve 15 Temmuz gecesini hatırlattı. Bu bağlamda da merkezi yönetimle yerel yönetimler arasında siyasi ve fikri birlikteliğin ehemmiyetine vurgu yaparak yaklaşan yerel seçimlerde "2024'e Doğru Diyar Diyar Anadolu" temalı programı açıkladı.¹⁵⁹ Bu kapsamda siyasi ve stratejik planlarını gözden geçirmek adına MHP yönetimi, Ekim-Kasım arasında genişletilmiş bölge istişare toplantılarını gerçekleştirdi. 14 Ekim'de, birinci bölge istişare toplantısı; Bursa, Balıkesir, Yalova, Bilecik, Kütahya, Eskişehir ve Afyonkarahisar il/ilçe teşkilatlarıyla icra edildi. 15 Ekim'de ikinci bölge istişare toplantısı; Kayseri, Nevşehir, Niğde, Kırşehir, Yozgat, Sivas ve Kahramanmaraş il/ilçe teşkilatlarıyla yapıldı. MHP yönetimi, 26 Kasım'a kadar 9 ayrı bölge istişare toplantısını gerçekleştirerek stratejik çalışmalarını derinleştirdi.

CUMHUR İTTİFAKI

2023, MHP'nin Cumhuriyet İttifakı çatısı altında AK Parti ile güçlü ilişkilerini ve iş birliğini devam ettirdiği bir yıl oldu. Bahçeli, 3 Ocak'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan'a desteğini tekrar açıkladı ve geçen sene başlatılan "2023'e Doğru Aday Belli Karar Net" kampanyası devam etti. Ayrıca Millet İttifakı'nın ortak adayını belirleyemediği dönemde muhalefet liderlerinin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın adaylığını tartışmaya açması da Bahçeli'nin son derece sert çıkışlarına neden oldu.¹⁶⁰

Bahçeli ve Erdoğan, iç ve dış siyasi gelişmeler ekseninde 2023'te de görüşme ve istişarelerini sürdürdü. Söz konusu görüşmelerde seçimler ve sosyoekonomik politikalar hakkında bilgi alışverişlerinde bulunulduğu açıklandı.¹⁶¹ Özel görüşmelerin yanı sıra Bahçeli ve Erdoğan ortak programlara da katıldı. Taraflar 28 Ekim'de İstanbul'da düzenlenen Büyük Filistin mitinginde birlikte yer aldılar. Bahçeli, 7 Kasım'daki TBMM grup toplantısında "Milliyetçi Hareket Partisi, Sayın Cumhurbaşkanımızın ve Cumhurbaşkanlığı Kabinesinin alacağı ve tatbik edeceği her karar ve

158 "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma", MHP, 13 Haziran 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5204/index.html, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2023).

159 "Devlet Bahçeli'nin 1 Ağustos 2023 Tarihli Basın Açıklaması", MHP, 1 Ağustos 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5221/index.html, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2023).

160 "Bahçeli: Adayımız Belli Kararımız Nettir", Anadolu Ajansı, 10 Ocak 2023.

161 "Cumhurbaşkanı Erdoğan Bahçeli ile Bir Araya Geldi", TRT Haber, 8 Mart 2023.

politikanın sonuna kadar yanındadır” ifadelerini kullandı.¹⁶² Ek olarak Bahçeli ve Erdoğan yıl içerisinde 18 Mart, 23 Nisan, 30 Ağustos, 29 Ekim ve 10 Kasım tarihlerinde düzenlenen anma törenlerine eş anlı katıldılar.

Cumhur İttifakı olarak AK Parti ve MHP'nin iş birliği, yasama faaliyetlerinin yanında “asrın felaketi” 6 Şubat depremlerine yönelik tatbik edilen politikalara da yansdı. Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Anayasa'nın 119. maddesi uyarınca üç ay süreyle ilan edilen OHAL, MHP yönetimince desteklendi. 20 Şubat'ta Bahçeli ve Erdoğan, Hatay'ı ve ilçelerini ziyaret etti. Müteakiben Kahramanmaraş, Osmaniye, Gaziantep, Adıyaman ve Malatya'da detaylı incelemeler gerçekleştirildi.¹⁶³ Deprem bölgesindeki yaraların sarılması için AK Parti ile MHP yönetimleri seçim çalışmalarına ara verdi ve afet bölgesine yönelik politikaları önceledi.

14 Mayıs seçimleri, Cumhur İttifakı'nın üstünlüğüyle sonuçlandı. Cumhurbaşkanı Ant İçme Töreni'ndeki konuşmasında Erdoğan, Bahçeli'ye ayrı bir parantez açarak hassaten teşekkür etti. 2023 seçimlerinin tamamlanmasının ardından 20 Haziran'da MHP, mahalli idareler seçimlerine yönelik hazırlık sürecini başlattı. Bu noktada Bahçeli, iki temel strateji açıkladı. Bunlardan birincisi, mevcut belediye başkanlıklarının muhafaza edilmesiydi. İkincisi ise “Cumhur İttifakı'nın doğasına ve ruhuna muvafık hareket edip” muhalefet partilerinin yönetimindeki belediyelerin “hizmet siyasetinden uzak görüntüsüne son vermek” idi. Böylelikle MHP; İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediyeleri başta olmak üzere, tüm büyükşehir belediyelerinin, il belediyelerinin, ilçe ve belde belediyelerinin Türkiye Yüzyılı değerine müzahir şekilde yönetilmesi için Cumhur İttifakı ortaklığında yerel seçim kampanyası hazırlıklarına başladı.¹⁶⁴ Nitekim Bahçeli, 11 Temmuz'da gerçekleşen TBMM'nin I. Yasama Yılı'nın son toplantısındaki konuşmasında, milletvekillerinden yaz ayları süresince seçim çevrelerinde Cumhur İttifakı'nın hedeflerini anlatmalarını özellikle istedi.¹⁶⁵

Cumhur İttifakı mensubu siyasal partilerin koordineli çalıştığı bir diğer konu ekonomi politikaları oldu. Bu noktada Bahçeli, enflasyonla mücadele konusunda AK Parti yönetiminin politikalarına destek verdi. Ayrıca döviz fiyatlarındaki dalgalanmalardan hareketle “etiket değişimi” yapan kuruluşlarla mücadelenin önemine değindi. Asgari ücret düzenlemeleri ile memur ve emekli maaş zamlarını memnuniyetle karşılayan MHP yönetimi, bazı hususlarda çeşitli öneriler de geliştirdi. Bahçeli, memur maaşlarına ilave edilen seyyanen artışın emeklilere de yansıtılması talep etti ve Perakende

162 “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 7 Kasım 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5249/index.html, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2023).

163 “Erdoğan ve Bahçeli Deprem Bölgesinde”, CNN Türk, 12 Mart 2023.

164 “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 20 Haziran 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5205/index.html, (Erişim tarihi: 2 Aralık, 2023).

165 “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 11 Temmuz 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5214/index.html, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2023).

Kanunu'nda haksız rekabeti önleyecek değişiklikler yapılması, SGK üst limiti, gelir vergisi dilimleri ve kıdem tazminatıyla ilgili düzenlemelerin hayata geçirilmesinin önemi üzerinde durdu.¹⁶⁶ Bu kapsamda MHP, “Ekonomik Büyüme, Sosyal Gelişme ve Milli Bütünleşme” temelinde “Geleceğin Ekonomi Vizyonu” isimli strateji belgesini 20 uzman akademisyenin iştirakiyle hazırlayıp kamuoyunun bilgisine sundu.¹⁶⁷

Son olarak her sene olduğu gibi, muhalefet kanadı tarafından öne sürülen Cumhuriyet İttifakı içinde anlaşmazlıklar olduğu iddiası 2023'te de gündeme geldi. Özellikle Anayasa Mahkemesi ile Yargıtay etrafında gerçekleşen tartışmalar kamuoyunda önemli ölçüde yankı buldu. Buna karşın Bahçeli, 14 Kasım tarihli açıklamalarında, Anayasa Mahkemesi ile Yargıtay arasındaki hukuki anlaşmazlığın iki nedenden kaynaklandığını belirterek Anayasa'nın ilgili hükümlerine işaret etti. Bunlardan birincisi, Anayasa'nın 83. maddesinin 2. fıkrasındaki dokunulmazlığın istisnasına yönelik amir hükmün hukuki belirliliğe sahip olmaması idi. İkincisi ise yeniden yargılamalara ilişkin yasal düzenlemelerdeki çelişki ve boşluklardı.¹⁶⁸ Tüm bunların yanında Cumhuriyet İttifakı içerisinde anlaşmazlıklar olduğu iddiasını besleyen bir diğer husus “50+1 tartışmaları” etrafında şekillendi. Bahçeli, 21 Kasım'daki TBMM grup toplantısında Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin doğasını zedelemeyecek onarımın uzlaşıyla yapılacağı inancını paylaştı. “Cumhuriyet İttifakı'nda pazarlık yoktur”, “Cumhuriyet İttifakı bir planın ürünü, sipariş edilmiş bir projenin üretimi değildir”, “Bu ittifak 15 Temmuz işgal ve ihanetine karşı meydanlarda kurulmuştur” sözleriyle Cumhuriyet İttifakı'nda ihtilaf olmadığını deklare etti.¹⁶⁹

DIŞ POLİTİKA

MHP'nin dış politika gündem maddelerinin başında Doğu Akdeniz ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki (KKTC) gelişmeler bağlamında Avrupa ve ABD yönetimleriyle yaşanan gerilimler yer aldı. 2023'te Türkiye'nin diplomasi alanında “altın çağ”ını yaşadığını savunan Bahçeli, Yunanistan'ın izlediği politik çizginin bölgede bir güvenlik tehdidi oluşturduğunu söyledi. Ayrıca Kazakistan'da 3 Kasım'da gerçekleştirilen Türk Devletleri Teşkilatı toplantısında KKTC'nin gözlemci ülke olarak yerini almasının, Kıbrıs Türklüğünün tanınmasında önemli bir eşik olduğuna işaret eden Bahçeli, “Artık Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti demeye gerek yok, Kıbrıs devleti demek gerek” ifadesini kullandı.¹⁷⁰

166 “Devlet Bahçeli'den Emekli Maaşlarına Seyyane Zam Çağrısı”, NTV, 11 Temmuz 2023.

167 “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 11 Temmuz 2023.

168 Mert Hüseyin Akgün, “1982 Anayasasının Kriz Potansiyeli”, *Sabah*, 18 Kasım 2023.

169 “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 21 Kasım 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5251/index.html, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2023).

170 “Bahçeli: Artık 'Kıbrıs Devleti' Demek Gerekir”, TRT Haber, 3 Ekim 2023.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya-Ukrayna savaşındaki stratejisini destekleyen bir tutum sergileyen MHP yönetimi, 2023 seçimlerine yönelik süreçte dış basında yer alan provokatif içeriklere de tepki gösterdi. Ocak ayından itibaren ABD menşeli *Foreign Policy* ile İngiliz menşeli *The Economist*'in “Türkiye felaketin eşiğinde” iddiaları Bahçeli tarafından sıklıkla eleştirildi. Bunlara paralel olarak 16 Ocak'ta eski ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton'un *The Wall Street Journal*'da yayımlanan makalesinde “Erdoğan'ın kaybetmesi için muhalefeti birlik içinde kampanya yürütmeye davet etmesi” de uzun süre MHP'nin gündeminde kaldı.

Öte yandan Bahçeli, İsveç'in başkenti Stockholm'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef alan gösterilere ve Türkiye'nin Stockholm Büyükelçiliği önünde Kur'an-ı Kerim'in yakılmasına sert tepki gösterdi. MHP, “Türk-İslam düşmanlığında sınır tanımayan” ve periyodik olarak düzenlenen bu tür provokatif eylemleri ifade özgürlüğü kapsamında değerlendiren İsveç hükümetini lanetledi.¹⁷¹ İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyeliği sürecinde Türkiye'nin haklı gerekçeleri gündeme taşındı ve söz konusu iki ülkenin terör örgütleriyle aralarına mesafe koymaları gerektiği vurgulandı. Bunlara paralel olarak Bahçeli, Karabağ ile Doğu Türkistan'da baskı ve dayatmalara maruz kalan Müslümanlara da dikkat çekti.

MHP'nin dış politika gündeminin bir diğer maddesi ise Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerdi. 13 Eylül'de “Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinin yeniden başlatılmayacağını” ilan eden Avrupa Parlamentosunun Türkiye Raporu, Bahçeli tarafından artık taşınması ve tahammülü imkansız bir gelişme olarak nitelendirildi. 15 Temmuz 2016'daki FETÖ darbe girişimi sonrasında AB'nin Türkiye'ye karşı sergilediği dayanışma eksikliğine ve terörle mücadeleye mesafeli yaklaşımına dikkat çeken Bahçeli, ne yapılırsa yapılsın, Türkiye-AB arasındaki güven bunalımının aşılanmadığını söyledi. Raporda, Türkiye'nin İsrail-Filistin savaşına dair duruşunun AB'yle tamamen uyumsuz olduğu vurgusu ise eleştiri oklarının asıl hedefi oldu.¹⁷²

Uluslararası ilişkiler bağlamında 2023'ün en önemli konularından biri şüphesiz İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarıydı. Bu noktada Bahçeli, hükümet politikalarının “yapıcı, dengeli ve sorumlu duruşunu” destekledi ve diplomasi kanallarının aktif hale getirilmesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın atacağı adımların sahiplenilmesi gerektiğini söyledi. Özellikle Türkiye öncülüğünde gelişen ara buluculuk formüllerinin devreye sokulması için uluslararası toplumu sorumluluk almaya davet etti.¹⁷³ Krizin ulaştığı boyutta, AB ve ABD politikalarını eleştiren Bahçeli, ateşkes rejiminin acilen

171 “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, 24 Ocak 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5111/index.html, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2023).

172 “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 19 Eylül 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5235/index.html, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2023).

173 “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 17 Ekim 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5241/index.html, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2023).

tesis edilmesi gerektiğini dile getirdi. Ayrıca 11 Kasım'da İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Ligi Ortak Zirvesinden krizin çözümü için tatmin edici bir sonuç çıkmaması da Bahçeli'nin eleştirdiği konular arasında yerini aldı. Tüm bu gelişmeler üzerine MHP yönetimi bir dizi stratejik öneri geliştirdi: (i) İnsani yardım koridorlarının açılması, (ii) Gazze'ye yönelik eylemleri sebebiyle İsrail'e kapsamlı yaptırım programlarının hazırlanması, (iii) İslam ülkelerinin katılım ve desteğiyle barış gücünün oluşturulması ve garantörlük kurumunun işletilmesi, (iv) Uluslararası barış konferansının toplanması, (v) BM desteğiyle iki devlet çözüm ikliminin başlatılması ve son olarak (vi) Netanyahu ve yönetiminin işledikleri savaş suçlarından dolayı Lahey Adalet Divanında yargılanması.¹⁷⁴ Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "akılcı, ahlaklı ve aktif diplomasi" çabasına işaret ederek MHP, "Türk Kuşağı: Türkiye'nin Büyük Stratejisi" isimli dış politika vizyon belgesini hazırlayıp yayımladı.

Sonuç olarak MHP, 2023'ü yoğun bir gündemle geride bıraktı. Seçimlerde her zaman olduğu gibi beklenilenin üzerine bir oy orana ulaşan MHP, Cumhur İttifakı'nın ortağı olarak seçimlerin kazananlarında biri oldu. İç ve dış politikadaki gelişmelerde de Bahçeli'nin Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Cumhur İttifakı'na yönelik desteği devam etti. Yine genel seçimlerde olduğu gibi yerel seçimlerin hazırlıklarına da erken başlayan MHP, spekülasyonların önünü de erken bir tarihte keserek ittifakın yerelde de devam edeceğini açıkladı.

KRONOLOJİ: 2023'TE MHP	
13 Ocak	MHP, Devlet Bahçeli başkanlığında, Kızılcahamam'da seçim çalışmaları için kampa girdi.
20 Şubat	Bahçeli, Hatay'dan başlayarak deprem bölgesi ziyaretlerini gerçekleştirdi.
24 Nisan	Bahçeli, deprem sebebiyle verdiği aranın ardından, Kastamonu'da düzenlenen "14 Mayıs'ta Aziz Millet'in Sıra Sende" temalı açık hava toplantısıyla seçim faaliyetleri için tekrar sahaya indi.
14 Mayıs	MHP, 28. dönem milletvekiliği genel seçimlerinde yüzde 10,07 oy oranıyla TBMM'de 50 vekil kazandı.
2 Haziran	Devlet Bahçeli, TBMM'nin 28. Yasama Dönemi'nin açılışını "geçici başkan" sıfatıyla gerçekleştirdi.
11 Temmuz	MHP, "ekonomik büyüme, sosyal gelişme ve milli bütünlüşme" temelinde "Geleceğin Ekonomi Vizyonu" isimli strateji belgesini paylaştı.
9 Ağustos	MHP il ve ilçe kongreleri başladı.
14 Ekim	MHP Bölge İstişare Toplantıları'na başladı.
7 Kasım	MHP, "Türk Kuşağı: Türkiye'nin Büyük Stratejisi" isimli dış politika vizyon belgesini yayımladı.

174 "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma", MHP, 7 Kasım 2023, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/5249/index.html, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2023).

2023'TE İYİ PARTİ

Bu yıl İYİ Parti'nin de en önemli gündemi tüm Türkiye'nin olduğu gibi 2023 seçimleriydi. Partinin seçim çalışmaları, aday belirleme süreci, esnaf ve halk ziyaretleri, mitingler, altılı masa ve Millet İttifakı üzerinden şekillendi. Özellikle altılı masa ve ittifak, seçim öncesi ve sonrasında yaşadığı krizlerle sık sık gündeme geldi. Bu krizlerin odağında ise İYİ Parti vardı. Özellikle Kemal Kılıçdaroğlu'nun cumhurbaşkanı adaylığı sebebiyle İYİ Parti, ittifaktan kopma noktasına geldi. İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener, CHP'nin İstanbul ve Ankara büyükşehir belediye başkanlarına aday olma çağrısında bulundu ve masayı terk etti. Ancak söz konusu isimler bu teklife olumsuz yanıt verdi. Muhafif medyanın baskısı ve yine muhalif seçimde yaşanan tedirginlik neticesinde Akşener, masaya geri dönmek durumunda kaldı. Tüm bunların neticesinde ise İYİ Parti gerek kendi içinde gerekse seçmen nezdinde itibar kaybetti.

Öte yandan seçimlerde İYİ Parti, yalnızca yüzde 9,69 oranında oy alabilirken ittifakın ortak adayı Kılıçdaroğlu seçimleri kaybetti. Bu mağlubiyet sonrası İYİ Parti'den ittifakın bittiğine dair çeşitli açıklamalar geldi. Parti, 2024 seçimlerine de tek başına girme kararı aldı. Bunların yanı sıra yaşanan mağlubiyete rağmen Akşener, 3. Olağan Kurultay'da yeniden genel başkan seçildi. Kurultayda ve sonrasında ise parti içi muhalefete karşı sert açıklamalarda bulundu. Son olarak her sene olduğu gibi bu sene de İYİ Parti'de önemli istifalar yaşandı. İstifalar sonucu İYİ Parti'nin milletvekili sayısı 44'ten 38'e düştü. İl ve ilçe teşkilatlarında, parti kurucuları ve yönetimi düzeyinde de çeşitli istifalar gerçekleşti.

ALTILI MASA VE ADAYLIK KRİZİ

Millet İttifakı bileşenlerinden oluşan altılı masa, sene içinde altı defa bir araya geldi. Bu toplantıların beşinde İYİ Parti'yi temsilen Akşener de bulundu. Ancak Akşener, cumhurbaşkanı adayı krizi sebebiyle toplantılardan birine katılmadı.

Akşener, 2022'den itibaren cumhurbaşkanı adaylığı için İmamoğlu ve Yavaş'ı işaret ederek ittifakın ortak adayının bu iki isimden biri olması gerektiğinin altını çiziyordu. Sık sık "kazanacak aday" vurgusu yapan Akşener, Kılıçdaroğlu'nun adaylığına mesafeli olduğunu farklı şekillerde birçok kez dile getirdi. 3 Aralık 2022'de yaptığı

konuşmada Akşener, “İki arkadaşımızdan biri (Yavaş ve İmamoğlu) bu masada aday gösterilirse hayır demeyeceğiz” ifadelerini kullandı. Kılıçdaroğlu ise bu sözlere karşılık “Bir parti başka bir partinin içişlerine karışmamalı. Her partinin kendi kuralları vardır. İmamoğlu ve Yavaş görevinin başındadır” diyerek Akşener’in aday göstermek istediği iki ismin de CHP’li olduğunu hatırlattı.¹⁷⁵

Akşener adaylık konusundaki ilk somut adımı ise Aralık 2022’de attı. İmamoğlu, YSK üyelerine hakaret ettiği iddiasıyla yargılandığı davada 2 yıl 7 ay 15 gün hapis cezasına çarptırıldı. İmamoğlu hakkında Türk Ceza Kanunu’nun siyasi yasak içeren 53. maddesinin uygulanmasına da karar verildi.¹⁷⁶ Kararın çıkmasının ardından İmamoğlu, Saraçhane’de bir miting düzenledi. Akşener de bu çağrıya yanıt vererek mitinge gitti. Kılıçdaroğlu’nun olmadığı mitingde konuşma yapan Akşener, İmamoğlu’nun içinde bulunduğu durumu Cumhurbaşkanı Erdoğan’a benzeterek İmamoğlu’nun cumhurbaşkanı adaylığına bir kez daha yeşil ışık yaktı.¹⁷⁷

Sonraki süreçte ise altılı masa toplantılarının temel gündemi cumhurbaşkanı adayı oldu. Masa, Ocak ayında 2 defa toplandı ancak aday konusunda bir açıklama yapılmadı. Şubat ayında ise deprem gündemiyle toplandı ve aday açıklaması ertelendi. 2 Mart’ı 3 Mart’a bağlayan gece ise aday gündemiyle masa yeniden bir araya geldi. Kılıçdaroğlu’nun adaylığı diğer partiler tarafından kabul edildi. Akşener, her toplantı sonrası imzalanan ortak açıklama metnini imzaladı ve aday konusunu tartışmak üzere parti yönetimi ile bir araya geldi.

Toplantı sonrası açıklama yapan Akşener, gelinen noktada İYİ Parti’nin kısaca alındığını, dayatmaya mecbur bırakıldığını söyledi. Kendilerinin “ölümle sıtma arasında bir tercihe” zorlandığını ve “buna boyun eğmeyeceklerini” söyledi. Masadaki diğer beş partinin Kılıçdaroğlu’nun cumhurbaşkanlığı adaylığı üzerinde anlaşacağını ancak kendilerinin İmamoğlu ve Yavaş’ın adaylığı konusunda ısrarcı olduklarını tekrarladı. Bu bağlamda da “Bu vesileyle anlamış olduk ki şahsi hırslar Türkiye’ye tercih edilmiştir. Anlamış olduk ki kişisel ajandalar uğruna mubah sayılan kuyruklu yalanlar milletin kazandığı bir büyük hakikate tercih edilmiştir. Anlamış olduk ki yenilgi büyüyen küçük hesaplar, 85 milyonun kazandığı kutlu bir zafere tercih edilmiştir” sözlerini kullandı. Altılı masanın artık millet iradesini yansıtmaya kabiliyetini kaybettiğini, potansiyel adayların tartışılabilirdiği bir ortak akıl platformu olmaktan çıktığını, tüm alternatiflerin kara listeye alınarak tek bir adayın tasdiki için çalışan bir “noter” masasına dönüştüğünü söyledi. İYİ Parti’nin ise ne “kumar” ne de “noter” masasında yer almayacağını belirtti. Son olarak İmamoğlu ve Yavaş’a seslenerek aday olmaları çağrısında bulundu.¹⁷⁸

175 “Bir Parti Başka Bir Partinin İçişlerine Karışmamalı”, *Hürriyet*, 20 Aralık 2022.

176 “İBB Başkanı İmamoğlu’na Verilen Ceza Belli Oldu”, TRT Haber, 14 Aralık 2022.

177 “İmamoğlu ve Akşener’den Açıklamalar”, *Habertürk*, 14 Aralık 2022.

178 “İYİ Parti Genel Başkanı Akşener: Altılı Masa Tek Bir Adayın Tasdiki İçin Çalışan Noter Masasına Dönüştü”, Anadolu Ajansı, 3 Mart 2023.

Bu süreçte ittifak ortakları, 6 Mart'ta yapılması planlanan toplantının “beşli masa” şeklinde gerçekleştirileceğini açıkladı. İYİ Parti Grup Başkanvekillerinden Müsavat Derişoğlu, Akşener'in 6 Mart'taki altılı masa toplantısına katılmayacağını söyledi. Erhan Usta ise sonraki kararların tam mutabakat ile alınması şartıyla masaya dönebileceklerini söyledi ve ittifaka açık kapı bıraktı.¹⁷⁹ Bu süreçte Akşener'in çağrı yaptığı İmamoğlu ve Yavaş, Kılıçdaroğlu'nun iradesi dışında hareket etmeyeceklerini açıkladılar.¹⁸⁰ Bu durum ise sürekli “kazanacak aday” vurgusu yapan Akşener'in manevra alanını daralttı.

Krizin aşılması için ilk olarak 5 Mart'ta altılı masa, İYİ Parti olmadan bir araya geldi. 6 Mart'ta ise İmamoğlu ve Yavaş, Akşener ile görüşmeler gerçekleştirdi. Aynı gün, Kılıçdaroğlu ve Akşener baş başa bir toplantı yaptı. Görüşmeler nihayetinde İmamoğlu ve Yavaş'ın “yetkili ve icracı” cumhurbaşkanı yardımcılarının olmasına karar verildi ve mutabakat sağlandı.¹⁸¹ Akşener ise mutabakatın ardından altılı masa toplantısına katıldı. Toplantı sonunda altı genel başkan ortak açıklama ile Kılıçdaroğlu'nun aday olduğunu kamuoyu ile paylaştı.

Millet İttifakı yalnızca cumhurbaşkanı adayı ile değil, milletvekili seçimleri konusunda yaşadığı tartışmalarla da gündeme geldi. Masada TBMM çoğunluğu elde etme amacıyla altı partinin ortak bir tek listeye seçime girmesi formülü tartışıldı. İYİ Parti dışındaki partiler bu formüle sıcak yaklaşırken İYİ Parti seçimlere kendi logosuyla gireceğini açıkladı. İYİ Parti ve CHP arasındaki ortak liste özelindeki iş birliği 16 il ile sınırlı tutuldu. CHP; Yozgat, Aksaray, Gümüşhane, Çankırı, Bayburt, Bitlis ve Muş'ta aday göstermedi. İYİ Parti de Adıyaman, Erzincan, Hakkari, Rize, Batman, Bartın, Düzce, Çorum ve Van'da müstakil aday çıkarmadı.¹⁸²

2023 SEÇİMLERİ

İYİ Parti'nin kurumsal seçim çalışmaları aday ve ittifak tartışmalarının gölgesinde kaldı. Öte yandan partinin kurumsal seçim sloganı “Tarih Yazacağız” ve “Birlikte Kazanacağız” olarak belirlendi. Kampanya kapsamında Akşener'in fotoğrafı Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş ile “Tarih Yazacağız” sloganıyla, Kemal Kılıçdaroğlu ile fotoğrafı da “Birlikte Kazanacağız” sloganıyla kullanıldı.

Seçim çalışmalarının bir ayağını milletvekili adaylarının belirlenmesi oluşturdu. Seçim takvimi çerçevesinde süre yetişmediği gerekçesiyle adayların belirlenmesinde ön seçim yerine yalnızca bazı illerde temayül yoklaması yapıldı. Diğer taraftan daha önce Genel İdare Kurulundan konuyla ilgili yetki alan Akşener, genel başkan kontenjanından milletvekili adaylarını kendi belirledi.¹⁸³

179 “İYİ Parti'den Son Açıklama: Meral Akşener 6 Mart'taki Toplantıya Katılmayacak”, NTV, 4 Mart 2023.

180 Mansur Yavaş, X, 3 Mart 2023, <https://twitter.com/mansuryavas06/status/1631756334088462339>, (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2023).

181 “6'lı Masada Krizi Çözen Formül”, NTV, 6 Mart 2023.

182 “CHP'de Milletvekili Aday Listesi Belli Oldu”, TRT Haber, 10 Nisan 2023.

183 “İYİ Parti Büyükşehirlerde Milletvekili Adaylarını Nasıl Belirleyecek?”, NTV, 20 Mart 2023.

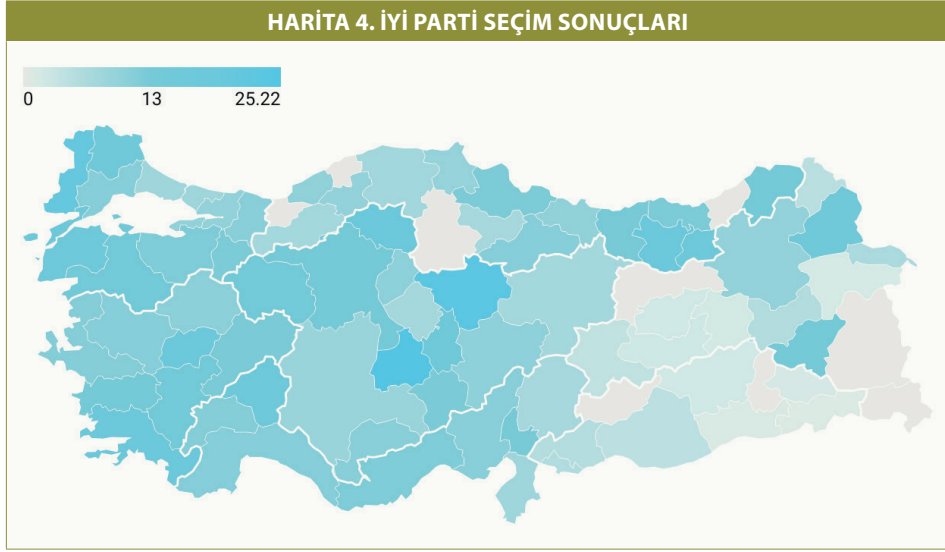
Aday listelerinin belirlenerek YSK'ya teslim edilmesinin ardından 16 Nisan'da Seçim Beyannamesi ve Milletvekili Adayları Tanıtım Toplantısı düzenlendi. İYİ Parti'nin seçim beyannamesinde yer verilen politikalar, "Adil Türkiye", "Saygılı Türkiye", "Nitelikli Türkiye" ve "Güçlü Türkiye" olmak üzere dört ana başlıkta sıralandı. Beyanname, Millet İttifakı paydaşları tarafından imzalanan "Ortak Politikalar Mutabakat Metni" ile paralellik gösterdi. "Milli Göç Doktrini" adı verilen çerçeve doğrultusunda Türkiye'ye yönelik kitlesel göçün sınıra ulaşmadan sınır ötesinde tutulacağı vaat edildi. Buna ek olarak sığınmacılara hiçbir şart altında vatandaşlık verilmeyeceği ve geri gönderme merkezleri üzerinden peyderpey gönderileceği belirtildi. Ayrıca merkezi ve yerel yönetim iş birliğinin sağlanacağı, mülkiyet hakkının ihlal edilmeyeceği ve aksaklıkların giderildiği bir "Kentsel Dönüşüm Yasası" çıkarılacağı anlatıldı. Beyannamede cumhurbaşkanının istisnai nitelikte tek başına yapabileceği işlemlerin Anayasa'da açıkça düzenleneceği, bir dönem seçilebilmesi kuralının getirileceği ve görev süresinin yedi yıla sınırlı tutulacağı vurgulandı. Seçim barajının yüzde 3'e düşürüleceği, aile bütünlüğünü korumak amacıyla nöbetli çalışmayı gözeterek yirmi dört saat hizmet veren kreş, yuva ve etüt merkezleri açılacağı bilgisi verildi.¹⁸⁴ Beyannamenin en önemli özelliklerinden biri, interaktif ve kişiselleştirilebilir olmasıydı. Nitekim İYİ Parti sitesinde yer alan beyannamede vaatler; seçilen şehir, yaş, meslek, medeni durum ve bilgi edinmek istenen konuya göre sunuldu.¹⁸⁵

Yine seçim çalışmaları kapsamında parti yönetimi ve milletvekilleri çeşitli şehirlerde halk ve esnaf buluşmaları düzenledi. Öte yandan Genel Başkan Meral Akşener de miting sürecini Nisan ayında başlattı. Bu süreçte Akşener, Bolu, Balıkesir, Erzurum, Giresun, Gaziantep, Denizli ve Mersin'de mitinglere katıldı. Bununla birlikte mitinglerinin büyük kısmını Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş ile birlikte gerçekleştirdi. Antalya, Sinop, Konya, Kayseri, Afyonkarahisar, Sivas, Bursa, Aydın, Manisa, Sakarya, Çanakkale ve Yozgat mitinglerinde kendisine Yavaş da eşlik etti. Ayrıca Kocaeli'de Kemal Kılıçdaroğlu ile, Trabzon'da ise Yavaş ve İmamoglu ile ortak mitingler gerçekleştirdi. Yine İstanbul, Ankara ve İzmir'de de Millet İttifakı, tüm paydaşları ile ortak bir şekilde mitingler düzenledi. Akşener'in katıldığı son miting 12 Mayıs'taki Ankara mitingi oldu.

14 Mayıs'ta gerçekleştirilen seçimler nihayetinde ise İYİ Parti, Türkiye genelinde yüzde 9,69 oranında oy aldı.

184 "Akşener, İYİ Parti Seçim Beyannamesi ve Milletvekili Adayları Tanıtım Toplantısı'nda Konuştu", *Habertürk*, 16 Nisan 2023.

185 "Türkiye Tarih Yazacak: Kişiyi Özel Beyanname", İYİ Parti, <https://www.turkiyetarih yazacak.com/home>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2023).

İYİ Parti 2023 seçimlerinde 9 ilde aday göstermeyerek bu illerde CHP listelerinden aday olan isimleri destekledi. Bu bağlamda Adıyaman, Çorum, Erzincan, Hakkari, Rize, Van, Batman, Bartın ve Düzce İYİ Parti'nin aday göstermediği iller oldu. Kalan 72 ilde ise en düşük yüzde 1,0 ve en yüksek yüzde 25,22 oranında oy aldı. En düşük oyu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden alırken en yüksek oy aldığı illerden birkaçı İç Anadolu Bölgesi'nde yer aldı.

TABLO 8. İYİ PARTİ'NİN 2023 SEÇİMLERİNDE EN YÜKSEK VE EN DÜŞÜK OY ALDIĞI İLLER

EN YÜKSEK OY ALDIĞI 10 İL (YÜZDE)		EN DÜŞÜK OY ALDIĞI 10 İL (YÜZDE)	
Aksaray	25,22	Şırnak	1,07
Yozgat	23,39	Mardin	1,11
Edirne	20,74	Siirt	1,42
Gümüşhane	18,67	Ağrı	1,63
Çankırı	18,05	Bingöl	1,95
Uşak	17,71	Tunceli	2,20
Muğla	17,29	Diyarbakır	2,22
Isparta	16,59	Elazığ	2,35
Çanakkale	16,57	Malatya	3,92
Bayburt	16,27	Şanlıurfa	4,56

Tablo 8'de yeşil ile işaretli olan iller, CHP'nin aday göstermeyerek İYİ Parti'yi desteklediği illeri ifade etmektedir. Nitekim İYİ Parti'nin en yüksek oy aldığı 10 ilden beşi, CHP'nin kendisini desteklediği illerdir. İYİ Parti, CHP'nin desteği ile Aksaray'da yüzde 25,22 ve Yozgat'ta yüzde 23,39 oranında oy aldı. Edirne, CHP

desteği olmaksızın, en çok oy aldığı üçüncü il oldu. Gümüşhane ve Çankırı'da yine CHP desteği ile İYİ Parti'nin oyu yüzde 18 bandına çıktı. Bunu sırasıyla Uşak, Muğla, Isparta ve Çanakkale ve Bayburt takip etti. İYİ Parti'nin en düşük oy aldığı iller ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer aldı. Bu bağlamda en düşük oyu yüzde 1,07 ile Şırnak'tan aldı.

Seçimlerin nihayetinde İYİ Parti toplam 44 milletvekili kazandı. Ancak sayımların tamamlanmasının ardından bazı il ve ilçelerdeki sandık sonuçlarına parti tarafından itirazlar yöneltildi. İlk aşamada İYİ Parti ve AK Parti'nin birer milletvekili kazandığı Isparta da itiraz edilen illerden biriydi. Ancak itirazın değerlendirilmesi neticesinde İYİ Parti bir vekilini kaybetti, AK Parti'nin vekil sayısı ise 2'ye yükseldi. Böylece İYİ Parti'nin toplam vekil sayısı 43 oldu.¹⁸⁶ Öte yandan CHP listelerinden seçime giren Ahmet Ersagun Yücel, milletvekili seçildi. Yücel'in seçildikten sonra CHP'den istifa ederek İYİ Parti'ye dönmesi neticesinde partinin nihai vekil sayısı 44 oldu.

3. OLAĞAN KURULTAY

Seçimlerin ardından, 24 Haziran'da İYİ Parti'nin 3. Olağan Kurultayı "Rotamız Net Pusulamız Millet" sloganıyla gerçekleştirildi. Kurultayda genel başkan seçiminin ardından 50 üyeden oluşan Genel İdare Kurulu (GİK) ile 11 üyeden oluşan Merkez Disiplin Kurulu (MDK) belirlendi. Kurultayın tek adayı olan Akşener, 1.151 delegenin 1.127 geçerli oyunu aldı ve yeniden genel başkan seçildi.

Kurultayda konuşan Akşener hem parti içi muhalefete hem de Millet İttifakı ve seçim sürecine yönelik genel değerlendirmelerde bulundu. Çeşitli yöntemlerle demokrasiyi oluşturmaya çalışıldığını, bu amaçla iki kere blok liste, çarşaf liste ve yarı çarşaf liste yaptığını ancak bunlara itirazlar geldiğini ve parti içinde kimseyi mutlu edemediğini anlattı. Akşener, kurultayların hesaplaşma yeri olduğuna işaret ederek "Ben hesap vereceğim, siz de hesap vereceksiniz" ifadelerini kullandı. Parti içinde yöneticilik taleplerinin bitmediğini ifade etti ve "Artık bu partide şımarıklık, hadsizlik bitmiştir. Herkes haddini bilecek" ifadelerini kullandı.

İttifaklara ve seçimlere yönelik değerlendirmelerde de bulunan Akşener, hayataki en büyük pişmanlığının CHP'den 15 vekil istemek olduğunu söyledi ve "Sayın Kılıçdaroğlu'na buradan bir kez daha teşekkür ediyorum. Ama o gün bugün 15 milletvekilinin bedelini ödeyemedik" şeklinde konuştu. Ayrıca CHP ile İYİ Parti ilişkisinde "kuyruk siyaseti" durumu olduğunu belirtti.¹⁸⁷

Kurultaya sunulan GİK listesinde yalnızca 15 isim yerini korurken diğer isimler yenilendi. Uğur Poyraz, Ümit Dikbayır, Ümit Özlale, Bahadır Erdem, Ünzile Yüksel, Metin Ergun, Dursun Çolak, Mehmet Tolga Akalın, Naci Cinisli, Burak Akburak,

¹⁸⁶ "Isparta'da İtirazlar Sonucu AK Parti Milletvekili Sayısını 2'ye Yükseltti", TRT Haber, 17 Mayıs 2023.

¹⁸⁷ "İYİ Parti'de 3. Olağan Kurultay", NTV, 24 Haziran 2023.

Taha Orhun Ertürkmen, Şükrü Küleyin, Cumali Durmuş, Sevin Çağlayan ve Mehmet Aslan yerini koruyan isimler oldu. Eski MHP Grup Başkanvekili Oktay Vural, eski Devlet Bakanı Ayfer Yılmaz, MHP Kurucu Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in kızı Ayyüce Türkeş GİK'te dikkat çeken yeni yüzlerden oldu.

Kurultayın ardından ilk kez toplanan GİK'te Başkanlık Divanı belirlendi. Ayrıca beş yeni başkanlık eklendi. Parti sözcüsü olarak yerini koruyan Kürşad Zorlu aynı zamanda yeni oluşturulan Medya İlişkileri Başkanı oldu. Partide yeni ihdas edilen Göç ve Sığınmacı Politikaları Başkanlığına Tolga Akalın, Araştırma ve Veri Yönetimi Başkanlığına Birol Aydemir, Şehircilik Politikaları ve Afet Yönetimi Başkanlığına Türker Yörükçüoğlu ve Parti İçi Eğitim Başkanlığına Ayşe Sucu getirildi. Geçen yıl Akşener'e bağlanan Teşkilat Başkanlığı ise Buğra Kavuncu başkanlığında yeniden düzenlendi.¹⁸⁸

PARTİ İÇİ GELİŞMELER

2024 Yerel Seçimleri ve İttifak Gündemi

14 ve 28 Mayıs seçimlerinde Millet İttifakı'nın başarıya ulaşamaması, seçim süreci sonrasında da ittifak içinde yeni krizlerin oluşmasına neden oldu. İYİ Parti kanadından yapılan açıklamalarda ittifakın sona erdiği vurgulandı. İYİ Parti Genel Sekreteri Uğur Poyraz, "Bu ittifakın adı seçim ittifakıdır. Seçim bittiği zaman ittifak durumu ortadan kalkar. Yani 14 Mayıs genel seçimleri bitti, ittifak tamamlanmıştır" ifadesini kullandı.

Bu süreçte MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, Millet İttifakı'nın sona erdiğine yönelik açıklamalar yapan İYİ Parti'ye "Çağırıldık dönmediniz yuvaya, yerel iktidarda komşu olalım ülke hayrına" ifadeleriyle yeniden iş birliği çağrısında bulundu. İYİ Parti'den yapılan resmi açıklamada ise "26 Ağustos ruhuyla rotamız net, pusulamız millet!" ifadeleri kullanıldı ve Bahçeli'nin çağrısı olumsuz yanıtlandı.¹⁸⁹

Diğer taraftan yaklaşan yerel seçimler, İYİ Parti ve Millet İttifakı iş birliği konusunu da sıcak tuttu. İYİ Parti'nin ittifakta yer alıp almayacağı tartışılırken Akşener, 26 Ağustos'ta Afyonkarahisar'da yaptığı mitingde yerel seçimlerdeki yol haritasını açıkladı. Akşener, burada yaptığı konuşmada genel seçim sürecini ve Millet İttifakı'nı eleştirerek asıl sorunun "kendi saflarında olduğunu" belirtti. Yavaş ve İmamoğlu'nun adaylığı için elinden geleni yaptığını ancak onların yolunu kapatanlara engel olamadığını ifade ederek özür diledi. Cumhurbaşkanı seçimini "çantada keklik" görenlerin şimdi de yerel seçimleri genel seçim havasında değerlendirmeye başladığına işaret eden Akşener, bütün partileri yerel seçimlere tek başına ve ayrı olarak girmeye çağır-
dı.¹⁹⁰ Böylece ittifaka yönelik tavrını ortaya koymuş oldu. 20 Eylül'de ise Akşener,

188 "İYİ Parti'nin A Takımı Belli Oldu", *Hürriyet*, 4 Temmuz 2023.

189 "MHP'den İYİ Parti'ye Yerel Seçimlerde İttifak Çağrısı | İYİ Parti'den İlk Açıklama", NTV, 11 Ağustos 2023.

190 "Meral Akşener: Her Birimiz Seçime Ayrı Ayrı Girelim", TRT Haber, 26 Ağustos 2023.

CHP'nin etkin olduğu İzmir'de büyükşehir belediye başkan adayının Ümit Özlale olduğunu açıklayarak ittifaka olumsuz yaklaştığını gösterdi.¹⁹¹ Nitekim aday duyuruları art arda devam etti. Eskişehir adayını açıkladığı sırada Akşener, İYİ Parti'nin kuruluş ayarlarına döndüğünü, seçim kazanmakta ittifak sisteminin başarısız olduğunu, dolayısıyla seçimlere müstakil olarak gireceklerini söyledi.¹⁹² 30 Kasım'da ise CHP Genel Başkanı Özgür Özel, Akşener'i ziyaret ederek İYİ Parti'ye yeniden iş birliği teklifinde bulundu. Akşener ise konuyu değerlendirmek üzere GİK'i topladı. Toplantı sonrası açıklama yapan İYİ Parti Sözcüsü ve Medya İlişkileri Başkanı Kürşad Zorlu, oy çokluğu ile ittifak teklifinin reddedildiğini, 2024 seçimlerine "hür ve müstakil" olarak gireceklerini ifade etti.¹⁹³

İstifalar

Her sene olduğu gibi 2023'te de İYİ Parti, yaşanan istifalar ve istifa açıklamalarıyla sık sık gündeme geldi. İlk olarak 4 Mart'ta Ankara Milletvekili Ayhan Altıntaş, sosyal medya hesabı üzerinden yaptığı paylaşımda partisinden istifa ettiğini duyurdu. İki saat sonra ise tekrar açıklama yaparak istifasını geri çektiğini söyledi.¹⁹⁴ Yine 22 Mart'ta Yavuz Ağırlioğlu, Mecliste bir basın açıklaması yaptı. Açıklamasında İYİ Parti'nin dayatmaya maruz kaldığını söyledi ve "Kurucusu olduğumuz masada bize pusu kurulmasından rahatsız" ifadelerini kullandı. Kılıçdaroğlu'na şahsen oy vermeyeceğini belirtti ve HDP'nin Kılıçdaroğlu'na destek vermesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Akabinde 28 Mart'ta "Parti yetkililerine yük haline geldim. Kuralsız, ahlaksız, ilkesiz kazanmaktansa, doğruluktan kaybetmeyi seçtim" ifadelerini kullanarak partisinden istifa etti. Aynı gün için Ağırlioğlu, Akşener'den görüşme talep etti. Ancak İYİ Parti Sözcüsü Kürşad Zorlu, "İstifa müessesesi kişinin tek taraflı bir karar verme usulüdür... Herhangi bir görüşme gerçekleşmeyecektir" diyerek bu talebin reddedildiğini açıkladı.¹⁹⁵

Bunların yanı sıra 1 Nisan'da İYİ Parti İstanbul İl Binası'na kurşun isabet etti. Bunun üzerine Akşener, grup toplantısına elinde kurşunlarla gelerek "Bunca tuzağı bozduktan sonra şimdi bizi, bu kurşun mu öldürecek? Bunca hainliğin üstesinden geldikten sonra şimdi bizi bu kurşun mu vazgeçirecek?" ifadelerini kullandı ve elindeki kurşunları yere fırlattı. Akşener'in kürsüden kurşun atması, birçok kişi tarafından eleştirildi.¹⁹⁶ Yapılan incelemelerde ise kurşunun bir güvenlik görevlisinin ruhsatlı silahına ait olduğu, görevlinin yaşanan hırsızlık vakasını engellemek için uyarı ateşi açtığı ve kurşunun bu esnada İYİ Parti İl Başkanlığı binasına isabet ettiği anlaşıldı.

191 "İYİ Parti'nin İzmir Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Belli Oldu", NTV, 20 Eylül 2023.

192 "İYİ Parti'nin Eskişehir Adayı Belli Oldu", TRT Haber, 5 Ekim 2023.

193 "İYİ Parti'de Yerel Seçim Kararı: CHP'nin İş Birliği Teklifi Reddedildi", *Yeni Şafak*, 4 Aralık 2023.

194 "İYİ Parti Ankara Milletvekili Ayhan Altıntaş Partisinden İstifa Etti, Ardında Geri Aldı", *Habertürk*, 5 Mart 2023.

195 "Ağırlioğlu İyi Parti'den İstifa Etti", TRT Haber, 28 Mart 2023.

196 Abdulkadir Selvi, "Akşener'den Kurşunla Tehlikeli Şov", *Hürriyet*, 6 Nisan 2023.

İstifa eden bir diğer isim 27. dönem İzmir Milletvekili ve parti kurucusu Aytun Çıray oldu. Çıray, 6 Haziran'da yaptığı istifa açıklamasında Akşener'in masadan ve ittifaktan ayrılmasını eleştirdi, Kılıçdaroğlu ve CHP'ye ise teşekkür etti. 12 Haziran'da İYİ Parti kurucularından Ahat Andican ve İYİ Parti Kurucular Kurulu ve Genel İdare Kurulu üyesi Emine Küçükali istifa etti. Andican, yaptığı açıklamada İYİ Parti yönetimi ile siyasal ve yapısal açıdan uyumlu bir çalışma yürütme imkanı kalmadığını, bu nedenle "partisiz muhalefet" saflarına katıldığını açıkladı. Küçükali de dayatmalara boyun eğildiğini, bunun da seçimlerde başarısızlıkla sonuçlandığını vurguladı.¹⁹⁷ 19 Haziran'da bir diğer istifa da parti kurucularından ve İBB Meclis üyelerinden Taylan Yıldız'dan geldi. Yıldız, istifa sebebinin kişisel değil "sistemsel" olduğunu vurguladı.¹⁹⁸ İstifa eden bir diğer parti kurucusu da Aydın Adnan Sezgin oldu.

27. dönem Antalya milletvekili olan ve 28. dönem için milletvekili adaylığına başvuru yapmayan Hasan Subaşı, 9 Ekim'de istifa ettiğini açıkladı. Kasım ayında ise istifalar hız kazandı. 2 Kasım'da Eskişehir Milletvekili Nebi Hatipoğlu, partisi ile görüş ayrılığı içinde olduğunu belirterek istifa etti. Hatipoğlu 7 Kasım'da ise AK Parti'ye katıldı. 10 Kasım'da da Durmuş Yılmaz ve İYİ Parti GİK üyesi Bahadır Erdem istifa etti. Erdem, yerel seçimlere ittifak yerine müstakil adaylarla gidilmesini eleştirdi ve mevcut kazanımların riske atılmasını kabul edemeyeceğini belirtti.¹⁹⁹ 16 Kasım'da istifa edenlere Ankara Milletvekili Adnan Beker de eklendi. Bunların yanı sıra il ve ilçe teşkilatlarında da birtakım istifalar yaşandı.

Dikkat çekici gelişmelerden biri de İYİ Parti'de 132 milyon liranın eksik olduğu ve partili milletvekillerinden para istendiğini iddiasıydı. Parti içindeki kayıp para iddialarıyla ilgili konuşan Akşener, "Benim, eşimin ve oğlumun hesapları gayriresmi kontrol edildi. Bu doğru. Benim ve ailemin belediyelerle işi gücü yok. Kanıtlanırsa siyaseti bırakırım" dedi. Akşener ve ailesinin hesaplarını inceleyen kişinin Sakarya Milletvekili ve partinin eski Mali İşler Başkanı Ümit Dikbayır olduğu iddia edildi. Dikbayır, partinin Disiplin Kurulu Başkanlığına başvurarak hakkındaki iddiaların açıklığa kavuşturulmasını, aksi halde Ankara Cumhuriyet Savcılığına başvuracağını söyledi. Mali İşler Başkanlığı görevinden, partisi kasasında 132 milyon lira bırakarak ayrıldığını belirten Dikbayır, yeni yönetimin milletvekillerini maddi durumlarına göre sınıflandırıp, "kiminden 250 bin lira, kiminden 500 bin lira, kiminden 1 milyon lira para topladığını" öne sürdü. Hesap inceletme iddialarını reddeden Dikbayır, bunun kanıtlanması durumunda milletvekilliğinden istifa edeceğini duyurdu. Akabinde ise kesin ihraç talebiyle disipline sevk edildi.²⁰⁰

Ancak ihraç talebinde Dikbayır'ın taciz iddiasıyla suçlandığı öne sürüldü. Söz konusu taciz olayının 2018'de yaşandığı, taciz şikayetinde bulunan kişinin partiden

197 "Ahat Andican ve Emine Küçükali İYİ Parti'den İstifa Etti", *Hürriyet*, 12 Haziran 2023.

198 "İyi Parti Kurucularından Taylan Yıldız Partisinden İstifa Etti", TRT Haber, 19 Haziran 2023.

199 "Durmuş Yılmaz ve Bahadır Erdem İYİ Parti'den İstifa Ettiklerini Duyurdu", *Yeni Şafak*, 10 Kasım 2023.

200 "İYİ Parti'de Ümit Dikbayır'ın İhracı İstendi", NTV, 20 Kasım 2023.

uzaklaştırıldığı; Dikbayır'ın istenmeyen açıklamalar yapması üzerine taciz suçlamasının beş yıl sonra gündeme getirilerek Dikbayır'ın disipline sevk edildiği iddia edildi.²⁰¹ Dikbayır ise “Bazı parti yetkililerimizin çok utanacağı bir şey var. Ben onu anlattığım zaman rezil, kepaze olacaklar. Bazı şeyleri anlatmaya utanıyorum” açıklamasını yaptı ve hakkındaki iddiaları yalanladı. Bunların yanı sıra Akşener'in oğlu Fatih Akşener'in seçim sonrası süreçte kendi ekibine poşetlerle 200'er bin TL para verdiğini ileri sürdü.²⁰² Aralık ayında ise Dikbayır'ın ihracı, Disiplin Kurulu tarafından onaylandı.

Son olarak 7 Aralık'ta Kurucular Kurulu üyesi ve İstanbul Milletvekili Ayşe Sibel Yanıkömeroğlu, partisinin kuruluş amaç ve ilkelerinden uzaklaştığını belirterek istifa ettiğini açıkladı. Yanıkömeroğlu, açıklamasında “CHP'nin iş birliği önerisinin reddedilmesi bardağı taşıran damla oldu; istifamı verdim. Millet bize bu sistemi değiştirelim diye oy verdi. Milletvekili olarak bu misyona devam edeceğim” ifadelerini kullandı.

DİĞER GELİŞMELER

6 Şubat Depremleri

Meral Akşener depremin yaşandığı gün Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile telefonda görüştü. 9 Şubat'ta ise parti kurmayları ile 11 ilde büyük yıkıma neden olan, iki büyük depremin meydana geldiği Kahramanmaraş'a gitti ve üç gün boyunca deprem bölgesinde kaldı. Burada yaptığı ilk açıklamalarda yeterli AFAD personeli olmadığını ve askerinin enkaza müdahalede geç kaldığını iddia etti. Ayrıca sıklıkla AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı eleştirdi. Açıklamalarında seçimlerin 18 Haziran'a kalabileceğini de dile getirdi.²⁰³

Akşener, 11 Mart'ta seçim çalışmaları kapsamında bu defa İmamoğlu ile birlikte yeniden deprem bölgesini ziyaret etti. Yine Erdoğan'ı eleştiren Akşener, deprem sabahı Erdoğan'ın bütün partilerin genel başkanlarını toplayıp fikir alışverişinde bulunması gerektiğini söyledi.²⁰⁴

İsrail'in Gazze Saldırıları

Hamas'ın 7 Ekim'deki saldırılarının ardından İsrail, Gazze'ye yönelik ağır bir katliam başlattı. Akşener konuya ilişkin yaptığı ilk açıklamada Hamas'ı hedef alarak “Filistin halkının meşru ve haklı talebinin terör eylemleri ile kirletilmesi kabul edilebilir değildir. Bu tür eylemler, bugüne kadar maalesef Filistin halkının acısını artırmaktan başka bir işe yaramamıştır” dedi.²⁰⁵ İsrail'in sivil katliamlarını kınamakla birlikte Ha-

201 Abdulkadir Selvi, “İYİ Parti'de Cinsel Taciz İddiaları Büyüyor”, *Hürriyet*, 22 Kasım 2023.

202 “Ümit Dikbayır'dan Dikkat Çeken İddia: Akşener'in Oğlu Poşetlerle 200'er Bin TL Para Dağıttı”, *Milliyet*, 24 Kasım 2023.

203 “Üç Gün Sonra Deprem Bölgesine Giden Akşener Seçim Konuştu”, *Yeni Şafak*, 10 Şubat 2023.

204 “Kılıçdaroğlu ve Akşener Deprem Bölgesinde”, NTV, 11 Mart 2023.

205 Meral Akşener, X, 7 Ekim 2023, https://twitter.com/meral_aksener/status/1710746672832168432, (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2023).

mas'ın eylemlerinin de “ayıplanması” gerektiğini savundu.²⁰⁶ Diğer taraftan Hamas ve İsrail'in konumunu eşitleyerek “Sivilleri, çocukları öldüren Netanyahu terörüyle müzik festivalinde gençleri tarayan Hamas terörü aynı şeydir ve sıfatına bakılmadan hak ettiği gibi bir katil gibi bir terörist gibi muamele görmelidir” ifadelerini kullandı. Türkiye'nin ise taraflar arasında ara buluculuk yapması gerektiğini ifade etti.²⁰⁷ Akşener'in doğrudan Hamas'ı hedef alması, bu süreçte en çok eleştirilen konuların başında geldi.

Bunların yanı sıra Akşener, 28 Ekim'de AK Parti tarafından düzenlenen “Büyük Filistin Mitingi”ne de tepki gösterdi. Mitingin Cumhuriyet'in 100. yılı olan 29 Ekim'den bir gün önce yapılacak olmasını “29 Ekim'de, geçtim mitingi, fener alayına bile mesafeli dururken 28 Ekim'de Filistin mitingi yapanlar var” diyerek eleştirdi ve bu sözleriyle tepki topladı.²⁰⁸

Son olarak İYİ Parti, Suriye-Irak tezkeresinin iki yıl süreyle uzatılmasını öngören teklife destek verdi. Akşener, terörle mücadelenin siyasi bir konu değil milli bir mesele olduğunu belirterek Irak ve Suriye tezkereleri kapsamında verdikleri desteği sürdüreceklerini belirtti.²⁰⁹ Bununla birlikte tezkereye “hayır” oyu veren CHP'yi de eleştirdi. Geçmiş dönemde bu tür tezkereleri HDP hariç tüm Meclisin kabul ettiğini hatırlattı ve “Ama bu dönem başka bir şey yaşandı. Birden bire geçen dönem “hayır” dendi. Bu “hayır” denirken bir tane yabancı postalı bu ülkeye giremez diye bir argüman üzerinden “evet” diyenlerin tamamı yabancı postala buyur demiş gibi bir hainlikle suçlandı” ifadelerini kullandı.²¹⁰

Sonuç olarak İYİ Parti'nin sene içindeki en önemli gündemi seçimler oldu. Bu süreçte partinin seçim stratejisi ittifaklar üzerinden şekillendi. Ancak ittifak içindeki görüş ayrılıkları, cumhurbaşkanı adaylığı meselesi ile birlikte krize dönüştü. Nihayetinde İYİ Parti, Kılıçdaroğlu'nun adaylığını kabul etmeyerek önce ittifaktan ayrıldı; 72 saatin ardından “kumar” ve “noter” masası olarak nitelendirdiği ittifaka geri döndü. Ancak ittifak özelinde aşılacak kriz, parti içinde büyümeye başladı. Bu süreçte parti içi tartışmalar artarken birçok partili istifa etti. Genel seçimlerdeki başarısızlık sonrası, İYİ Parti “hür ve müstakil” siyaset yapacağını ilan etti. Bu bağlamda partinin yerel seçimlere ittifak olmaksızın tek başına gireceği açıklandı.

206 “Meral Akşener: Hamas'ı da Ayıplamak Zorundayız”, NTV, 27 Ekim 2023.

207 “Akşener'den ‘İsveç’ Tepkisi”, NTV, 25 Ekim 2023.

208 “Akşener: Netanyahu Savaş Suçlusudur, Bebek Katilidir”, TRT Haber, 25 Ekim 2023.

209 “İYİ Parti'nin Tezkere Kararı Belli Oldu! Akşener'den Açıklama”, *Milliyet*, 11 Ekim 2023.

210 “Meral Akşener'den CHP'ye Tezkere Eleştirisi”, NTV, 20 Ekim 2023.

KRONOLOJİ: 2023'TE İYİ PARTİ	
5 Ocak	Altılı masanın 2023'teki ilk toplantısı yapıldı.
30 Ocak	Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metni yayımlandı.
9 Şubat	Akşener deprem bölgesini ziyaret etti.
28 Mart	Yavuz Ağırhaoğlu partısından istifa etti.
16 Nisan	Seçim Beyannamesi ve Milletvekili Adayları Tanıtım Toplantısı düzenlendi.
3 Mart	Akşener, Kılıçdaroğlu'nun cumhurbaşkanı adaylığını kabul etmeyerek masadan ayrıldı. Sert açıklamalarla altılı masayı eleştiren Akşener, masayı "kumar" ve "noter" masası olarak nitelendirdi.
6 Mart	Akşener, altılı masaya ve ittifaka geri döndü. Kılıçdaroğlu'nun adaylığı ise kamuoyuna açıklandı.
14 Mayıs	İYİ Parti milletvekili seçimlerinde yüzde 9,69 oranında oy aldı ve 43 milletvekili kazandı. CHP listelerinden seçilen Ahmet Ersagun Yücel'in de partisine dönmesi ile birlikte nihai vekil sayısı 44 oldu.
6 Haziran	Aytun Çıray partısından istifa etti. 12 Haziran'da ise Ahat Andıcan istifa eden isimlerden oldu.
24 Haziran	İYİ Parti 3. Olağan Kurultayı gerçekleştirildi. Akşener yeniden genel başkan seçilirken GİK ve MDK üyeleri belirlendi.
4 Temmuz	İYİ Parti Başkanlık Divanı belirlendi.
20 Eylül	Akşener, Ümit Özlale'yi İYİ Parti'nin İzmir Büyükşehir Belediye adayı olarak açıkladı.
2 Kasım	Eskişehir Milletvekili Nebi Hatipoğlu istifa etti.
10 Kasım	Durmuş Yılmaz ve İYİ Parti GİK üyesi Bahadır Erdem istifa etti. 16 Kasım'da Ankara Milletvekili Adnan Beker de istifa ettiğini açıkladı.
5 Aralık	Sakarya Milletvekili Ümit Dıkbayır partiden ihraç edildi.
7 Aralık	Kurucular Kurulu üyesi ve İstanbul Milletvekili Ayşe Sibel Yanıkömeroğlu partısından istifa etti. Böylece İYİ Parti'nin vekil sayısı 38'e düştü.

2023'TE HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ (HDP)

HDP'nin²¹¹ geçtiğimiz yılda ana gündem maddesi 2023 seçimleriydi. Bu doğrultuda izlenecek seçim stratejisi, diğer partiler ile yapılacak iş birlikleri ve cumhurbaşkanı adayı sene içerisinde öne çıkan başlıklardı. Propaganda sürecini her zaman olduğu gibi iktidar karşıtlığı üzerine inşa eden HDP, Doğu'da Kürt kimliği üzerinden bir söylem oluştururken Batı'da daha çok insan hakları, kadın hakları ve LGBT konuları üzerinden Kürt olmayan sol ve sosyalist seçmeni hedefledi. Genel olarak 2023'te HDP'nin ana gündem başlıkları arasında kapatma davası, genel seçimlere hazırlık, Emek ve Özgürlük İttifakı'nda yaşanan milletvekilliği adaylık anlaşmazlıkları ve Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (YSP) çatısı altında yeniden yapılanma çalışmaları öne çıktı.

Dikkat çeken bir diğer konu ise HDP ve PKK terör örgütünün ortak söylemiydi. İktidarın kesin olarak değişmesi gerektiğine yönelik sürdürülen karşıtlık söylemleri, seçim süreci boyunca hem HDP'li yetkililer hem de PKK'nın sözde yöneticileri tarafından sıkça dile getirildi. Ancak tüm bunlara rağmen kendisini kilit bir parti olarak sunmaya çalışan HDP, 2023 seçimlerinde beklediği etkiyi oluşturamadı. Daha önce birinci parti olarak çıktığı bölgelerde dahi önemli ölçüde oy kaybetti. HDP, seçim sonuçlarıyla birlikte parti tabanı ve seçmen nezdinde ciddi eleştirilere maruz kaldı. Genel seçimlere YSP çatısı altında giren HDP, seçim başarısızlığı neticesinde 2024 yerel seçimlerine hazırlanmak için yeniden yapılanma sürecine girdi. YSP, Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM Parti) olarak yeniden adlandırıldı ve içerisindeki

211 2023'e HDP olarak başlayan parti, sene içerisinde yaşanan gelişmelerde YSP, HEDEP ve son olarak DEM Parti isimlerini kullanmıştır. Detaylar için metni inceleyiniz.

tartışmalar ve değişimler devam ederken yerel seçimlere yönelik aday belirleme ve ittifak arayışlarına başladı.

KAPATMA DAVASI VE YSP

HDP, 2023'te kapatma davası ile karşı karşıyaydı. 17 Mart 2021'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, HDP'nin kapatılması talebiyle Anayasa Mahkemesinde dava açmıştı. Ancak iddianamenin eksiklikleri nedeniyle 31 Mart 2021'de Anayasa Mahkemesi tarafından oy birliğiyle reddedilmişti. Buna karşılık başsavcılık 7 Haziran 2021'de tekrar dava açmış ve Anayasa Mahkemesi, 21 Haziran 2021'de yeni iddianameyi oy birliğiyle kabul etmişti. Yüksek Mahkemeye gönderilen iddianamede, HDP'nin terör eylemlerinin odağı haline geldiği ve HDP üyelerinin beyan ve eylemleriyle devletin milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve ortadan kaldırmayı amaçladıkları belirtildi.²¹²

Bu süreçte Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı ek deliller sunarken HDP bu ek delillere karşı ek savunma süreleri talep etti.²¹³ HDP'nin seçimlerden önce kapatılması ihtimaline karşı partililer, kapatma davasının 2023 cumhurbaşkanı ve milletvekili genel seçimleri sonrasında ertelenmesi için Anayasa Mahkemesine başvurdu.²¹⁴ Fakat Anayasa Mahkemesi, davayı gündemine almadı.²¹⁵ HDP, kapatılma ihtimaline karşı seçimlere YSP çatısı altında ortak bir listeye katılma kararı aldı.²¹⁶

2023 SEÇİMLERİNE HAZIRLIK

YSP ile birlikte, Türkiye İşçi Partisi (TİP), Emek Partisi (EMEP), Emekçi Hareket Partisi (EHP), Toplumsal Özgürlük Partisi (TÖP), Sosyalist Meclisler Federasyonu (SMF), 14 Mayıs seçimlerinde "Emek ve Özgürlük İttifakı" çatısı altında ortak bir strateji belirleme kararı aldı.²¹⁷

Emek ve Özgürlük İttifakı, 15 Ocak'ta İstanbul Kartal Meydanı'nda düzenlediği ilk mitinginde kendi adaylarını çıkartacaklarını duyurdu.²¹⁸ Bununla birlikte Eş Genel Başkan Mithat Sancar ise muhalefet partileriyle anlaştıkları takdirde muhalefetin ortak aday fikrine ve müzakerelere açık olduklarını belirtti.²¹⁹ Dolayısıyla HDP'nin

212 "HDP'ye Yeniden Kapatma Davası", TRT Haber, 7 Haziran 2021.

213 "HDP'ye Kapatma Davası: Sözlü Savunma Tarihi Ertelendi", TRT Haber, 9 Mart 2023.

214 "HDP'ye Kapatma Davası: Erteleme Talebi Yarın Karara Bağlanacak", TRT Haber, 25 Ocak 2023.

215 "HDP'ye Kapatma Davası: Sözlü Savunma Tarihi Ertelendi".

216 "Sancar: Seçimlere Yeşil Sol Parti Çatısı Altında Girme Kararı Aldık", HDP, 23 Mart 2023, <https://hdp.org.tr/tr/sancar-secimlere-yesil-sol-parti-catisi-altinda-girme-karari-aldik/17244>, (Erişim tarihi: 30 Kasım).

217 "HDP'nin Başını Çektiği Emek ve Özgürlük İttifakı, Aday Çıkarmayacak", Kanal 7, 22 Mart 2023.

218 "On Binler Kartal'da Buluştu: Emek ve Özgürlük İttifakı Seçim Startını Verdi", HDP, 15 Ocak 2023, <https://hdp.org.tr/tr/on-binler-kartal-da-bulustu-emek-ve-ozgurluk-ittifaki-secim-startini-verdi/17061>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2023).

219 "Sancar: Kamuoyu 'Demokrasinin Yolu Diyarbakır'dan Geçer' Sözü'nün İçeriğinin Doldurulmasını Bekliyor", HDP, 2 Şubat 2023, <https://hdp.org.tr/tr/sancar-kamuoyu-demokrasinin-yolu-diyarbakirdan-gecer-sozunun-iceriginin-doldurulmasini-bekliyor/16100>, (Erişim tarihi: 30 Kasım).

cumhurbaşkanı seçim stratejisi ikili şekilde yürütüldü. Partinin kurumsal duruşu da buna paralel şekillendi.

Millet İttifakı'nın cumhurbaşkanı adayı belirleme sürecinde öne çıkan isimler olan Kemal Kılıçdaroğlu, Mansur Yavaş ve Ekrem İmamoğlu, HDP içerisinde tartışıldı. HDP'li Garo Paylan, Mansur Yavaş ismini asla desteklemeyeceklerini belirtti.²²⁰ HDP Grup Başkanvekili Meral Danış Beştaş da Mansur Yavaş ismini desteklemeyeceklerini açıkladı.²²¹ Dolayısıyla partiden Yavaş haricindeki diğer iki ismin cumhurbaşkanı adaylığının desteklenebileceği mesajı verildi.

Öte yandan Millet İttifakı'nın CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nu cumhurbaşkanı adayı olarak ilan etmesiyle birlikte gözler HDP'ye çevrildi. Kılıçdaroğlu'nun adaylığının açıklanmasının ardından HDP Eş Genel Başkanı Mithat Sancar, Kılıçdaroğlu'nu HDP Genel Merkezi'ne davet etti.²²² HDP Diyarbakır Milletvekili Garo Paylan, partisinin iktidar veya bakanlık paylaşımı hedefi olmadığını, ancak Kılıçdaroğlu ve yeni yönetimden beklentilerinin 2021 tarihli Tutum Belgesi'nde ortaya koydukları ilkeler çerçevesinde şekillendiğini belirtti.²²³ Belgedeki en önemli başlıklar ise parlamenter sisteme geçilmesi ve terörle mücadele kapsamında gerçekleştirilen sınır ötesi operasyonların durdurulması ilkeleriydi.

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ise başlangıçta 18 Mart olarak planlanan ancak program yoğunluğu nedeniyle ertelenen HDP ziyaretini 20 Mart'ta gerçekleştirdi. Kılıçdaroğlu, adaylığına destek istediği ziyaretinde HDP Eş Genel Başkanları Pervin Buldan ve Mithat Sancar ile Mecliste bir araya geldi. Görüşmede, HDP'nin Tutum Belgesi'nde belirtilen ilkeler ele alındı.²²⁴

Bu görüşmenin ardından HDP, TİP, EHP, EMEP, SMF ve TÖP'ün bir araya geldiği Emek ve Özgürlük İttifakı, 14 Mayıs seçimlerinde cumhurbaşkanı adayı göstermeme kararı aldı.²²⁵ Ancak bu karar Millet İttifakı'nın ortak adayı olan CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'na destek olarak değerlendirilse de ilk açıklamada Kılıçdaroğlu'na ismi zikredilerek açık bir destek beyanı yapılmadı.²²⁶ Bunun üzerine başlayan tartışmaların ardından Emek ve Özgürlük İttifakı, yazılı bir açıklama ile 14 Mayıs 2023'te yapılacak olan cumhurbaşkanı seçiminde Kemal Kılıçdaroğlu'nu destekleme kararını kamuoyuyla paylaştı.²²⁷ Buna rağmen Meral Akşener'in, HDP'nin masada olmadığına yönelik açıklamaları oldukça tepki çekti.²²⁸

220 "Ortağı İYİ Parti'yi Üzecek! HDP'den 'Akşener ve Yavaş'ı Desteklemeyiz' Açıklaması", A Haber, 9 Ocak 2023.

221 "HDP'den Aday Çıkışı: Mansur Yavaş'a Karşımız", En Son Haber, 7 Ocak 2023.

222 "Gölge Ortak HDPKK'dan Masaya Yanaşma Sinyali!", *Takvim*, 6 Mart 2023.

223 "Mansur Yavaş ve Meral Akşener'i Veto Eden HDP'den Bir İsme Yeşil Işık", TGRT Haber, 11 Ocak 2023.

224 "Kılıçdaroğlu HDP ile Görüştü", TRT Haber, 20 Mart 2023.

225 "Emek ve Özgürlük İttifakı: Tarihsel Sorumluluğumuzu Yerine Getiriyoruz, Cumhurbaşkanı Adayı Çıkarmıyoruz", HDP, 22 Mart 2023, <https://hdp.org.tr/tr/emek-ve-ozgurluk-ittifaki-tarihsel-sorumlulukumuzu-yerine-getiriyoruz-cumhurbaşkanı-adayı-cikarmiyoruz/17239>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2023).

226 "HDP 2023 Seçim Kararını Verdi: Millet İttifakı'nın Adayı Kılıçdaroğlu'nu Destekleyecek", *Yeni Şafak*, 22 Mart 2023.

227 "Emek ve Özgürlük İttifakı'ndan Kılıçdaroğlu'na Destek Kararı", NTV, 28 Nisan 2023.

228 "Akşener: Bizim Masada HDP Yok", TRT Haber, 6 Mayıs 2023.

Milletvekilliği seçimlerinde ise seçime TİP hariç ortak milletvekili listesiyle katılma kararı alan Emek ve Özgürlük İttifakı, ittifak içindeki partilerin seçime kendi isim ve listeleriyle katılmasının önünde bir engel olmayacağına yönelik bir açıklama yaptı. Bu karar özellikle kendi ismi ve listesiyle seçime girmekte ısrarlı olan TİP için önemliydi. YSP listelerinden seçime katılma kararı alan HDP'de ise eş genel başkanlar Pervin Buldan ve Mithat Sancar, mevcut görevlerinden ve partilerinden ayrılmadan YSP listelerinden aday oldu. TİP dışındaki diğer siyasi partiler ise ittifak içinde ortak listeye seçime katılma konusunda anlaşmaya vardı.²²⁹ TİP, 49 ilde kendi kurumsal kimliğiyle seçimlere girdi. Diğer seçim çevrelerinde ise YSP'yi destekleme kararı aldı.²³⁰

HDP/YSP'NİN PKK İLE SÖYLEM BİRLİĞİ

HDP, 14 Mayıs seçimleri öncesinde, cumhurbaşkanlığı için Kemal Kılıçdaroğlu'na destek vereceğini duyurdu. PKK terör örgütünün Kandil'deki elebaşları da yaptıkları açıklamalarda Kılıçdaroğlu'na desteklerini belirttiler. PKK elebaşlarından Duran Kalkan, "AK Parti-MHP ittifakının yıkılmasının temel gündem olması" gerektiğini açıklayarak Kemal Kılıçdaroğlu'na oy istedi.²³¹ Yine PKK'lı terörist elebaşlarından Cemil Bayık, HDP'nin Millet İttifakı ile birlikte hareket etmesi ve YSP'nin adres gösterdiği adaya oy vermesi gerektiği yönünde açıklamalar yaparak Kılıçdaroğlu'nun seçimi kazanamaması durumunda Türkiye'de iç savaş çıkarılacağı tehdidinde bulundu.²³²

Terör örgütü PKK/KCK sözde dış ilişkiler komitesi üyesi Roni Erdem, Kılıçdaroğlu'nun zaferini ve PKK'ya yönelik gerçekleştirilen operasyonların durdurulmasını arzuladıklarını açıkladı.²³³ PKK'lı Mustafa Karasu da HDP'nin üzerine düşeni yapacağını ve Emek ve Özgürlük İttifakı'nın Kılıçdaroğlu'nu destekleyerek terörist Öcalan'ın hapisten çıkarılması için mücadele edeceğini duyurdu.²³⁴

PKK elebaşlarından Bese Hozat, Cumhur İttifakı'nın iktidara gelmesi durumunda PKK ile mücadelenin devam edileceği dolayısıyla Kemal Kılıçdaroğlu'nun desteklenmesi gerektiği açıklamasında bulundu. Hozat ayrıca terörist başı Abdullah Öcalan'ın serbest bırakılabilmesi için de AK Parti-MHP İttifakı'na karşı Kılıçdaroğlu'nun desteklenmesi gerektiğini söyledi. HDP Milletvekili Serhat Eren, PKK'nın yayın organına yaptığı açıklamada, belediyelere kayyum atanmaması ve cezaevinde bulunan PKK'lı teröristlerin serbest bırakılması için seçimlere katılma çağrısı yaptı.²³⁵

229 "Seçimde 13 Siyasi Parti Tek Başına, Diğerleri İttifak Çatısında Yarışacak", Anadolu Ajansı, 10 Nisan 2023.

230 "Emek ve Özgürlük İttifakı'nda 5 Partiden Ortak Liste", NTV, 8 Nisan 2023.

231 "PKK Elebaşı Duran Kalkan'dan Yedili Masa'ya Talimat", *Yeni Şafak*, 18 Nisan 2023.

232 "Teröristbaşı Cemil Bayık Kılıçdaroğlu'na Oy İsteyerek İç Savaş Tehdidinde Bulundu", *Yeni Şafak*, 5 Mayıs 2023.

233 "PKK'lı Teröristbaşı Roni Serdem'den Kılıçdaroğlu'na Destek Çağrısı", *Yeni Şafak*, 8 Mayıs 2023.

234 "Altılı Masa'ya Bir Destek de PKK Elebaşı Murat Karayılan'dan Geldi", *Yeni Şafak*, 15 Mayıs 2023.

235 "PKK Medyasında Kılıçdaroğlu'na Destek İstedi!", *Sabah*, 18 Mayıs 2023.

PKK'nın sözde yöneticilerinden Remzi Kartal ise Parlamento seçimlerinde HDP'nin, cumhurbaşkanı seçimlerinde ise Kemal Kılıçdaroğlu'nun desteklenmesi çağrısında bulundu.²³⁶ Bu isimlerin yanı sıra PKK terör örgütü üyeleri seçim süreci boyunca HDP/YSP ve Kılıçdaroğlu'nun desteklenmesi yönündeki açıklamalarını sürdürdü.

SEÇİM SONUÇLARI

YSP'nin Seçim Bildirgesi'nin açıklandığı gün Pervin Buldan ve Mithat Sancar Parlamentoda en az 100 vekil çıkarmak ve çoğulcu bir güç oluşturmak istediklerini vurgulamıştı.²³⁷ Ancak seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından partide büyük bir hayal kırıklığı yaşandı. YSP'nin listelerinde yer alan HDP, yalnızca 62 milletvekili çıkarabildi. HDP'nin 2018 seçimlerindeki oy oranı yüzde 11,7 iken YSP, 14 Mayıs'taki seçimlerde oyların yalnızca yüzde 8,8'ini kazanabildi. HDP özellikle Batı'daki metropollerde oy kaybı yaşarken Doğu ve Güneydoğu'daki oylarını kısmen koruyabildi.

Bunun neticesinde YSP ve TİP'in içinde bulunduğu Emek ve Özgürlük İttifakı ise yüzde 10,6 oy alarak 65 milletvekiliyle Mecliste yer alabildi.²³⁸ Sonuç itibarıyla HDP'nin hem cumhurbaşkanlığı seçiminde hem de genel seçimde "kilit parti" olma iddia ve stratejisi büyük oranda geçersiz kaldı.²³⁹ Desteklediği Millet İttifakı cumhurbaşkanı adayı Kemal Kılıçdaroğlu ilk turda geride kaldı ve Cumhur İttifakı Mecliste çoğunluğu elde etti.²⁴⁰

236 "Kandil Kadrosunu Peşine Taktı Listeyi Tamamlıyor", *Yeni Şafak*, 19 Mayıs 2023.

237 "Sancar: Yeşil Sol Parti İle 100 Milletvekili Hedefliyoruz; Beyannamemiz Demokratik Çözüm Programıdır", HDP, 1 Nisan 2023, <https://hdp.org.tr/sancar-yesil-sol-parti-ile-100-milletvekili-hedefliyoruz-beyannamemiz-demokratik-cozum-programidir/17258>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2023).

238 "Cumhurbaşkanı ve 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Milletvekili Seçimleri Sonucu", YSK, <https://www.ysk.gov.tr/14-mayis-2023-secimleri/82491>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2023).

239 "AKP-MHP İttifakının Mayası Kürt Düşmanlığıdır; Kürt Sorununu Çözeceğiz", HDP, 12 Eylül 2022, <https://hdp.org.tr/akp-mhp-ittifakinin-mayasi-kurt-dusmanligidir-kurt-sorununu-cozecegiz/16687>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2023).

240 "Meclis'te Çoğunluk Cumhur İttifakı'nın Oldu", TRT Haber, 16 Mayıs 2023.

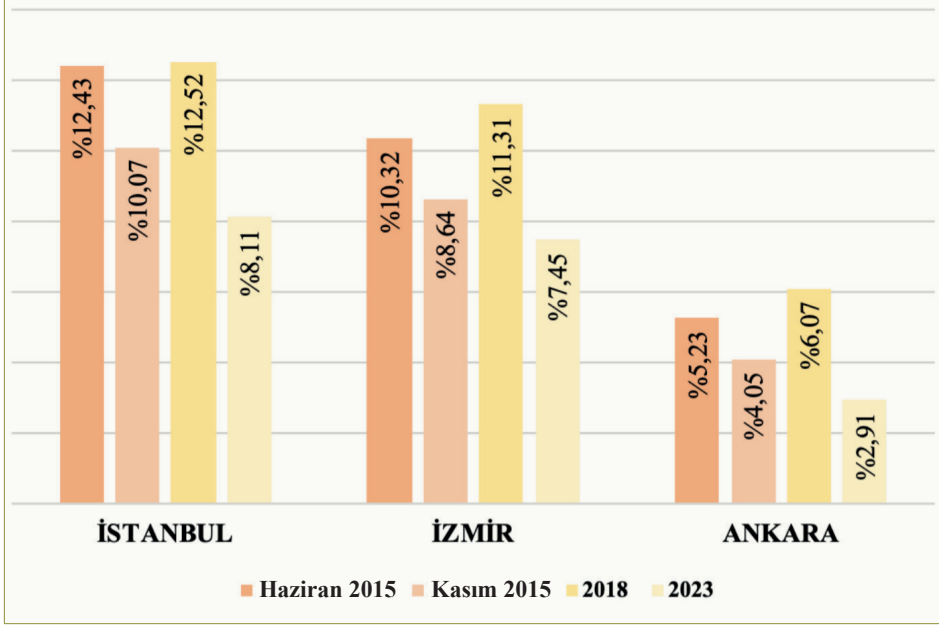
TABLO 9. HDP'İN DOĞU VE GÜNEYDOĞU'DAKİ BAZI İLLERDE YAŞADIĞI OY DEĞİŞİKLİĞİ (YÜZDE, 2015-2023)

İLLER	HAZİRAN 2015	KASIM 2015	2018	2023
Hakkari	86,37	83,71	71,80	64,10
Şırnak	85,32	85,53	71,88	64,43
Diyarbakır	79,06	72,82	67,07	62,60
Ağrı	78,22	68,14	63,62	55,92
Van	74,81	65,53	60,62	54,27
Mardin	73,25	68,36	60,65	56,11
Batman	72,57	68,15	63,48	59,29
Muş	71,32	61,80	55,59	51,53
Siirt	65,76	58,28	52,11	47,89
Tunceli	60,94	55,85	52,07	43,87
Bitlis	60,35	49,44	43,32	40,84
Iğdır	56,73	52,64	45,06	44,66
Kars	44,00	34,47	32,36	28,49
Bingöl	40,98	29,45	27,10	24,40
Şanlıurfa	38,49	28,46	29,30	25,33
Ardahan	30,37	22,19	23,57	21,75
Adıyaman	22,68	14,20	15,35	12,08

HDP'nin büyükşehirlerde ve birinci çıktığı illerde yaşanan oy kaybı ise oldukça dikkat çekiciydi. HDP, bir önceki seçimde İstanbul'da yüzde 12,52 oy alarak 12 milletvekili elde etmişken bu seçimde oy oranını yüzde 8,11'e düşürerek 8 milletvekili kazanabildi. Ankara'da da oy kaybı yaşayan HDP, 2018 seçimlerinde yüzde 6,07 oy alarak 1 milletvekili çıkarmıştı; ancak bu seçimde yüzde 2,91 oy oranıyla Ankara'dan milletvekili çıkaramadı. İzmir'de ise 2018 seçimlerinde yüzde 11,31 oy alan HDP, bu seçimde İzmir'deki oy oranını yüzde 7,45'e düşürdü. Ayrıca Antalya ve Mersin gibi bazı illerde TİP'in ayrı bir liste ile seçimlere katılması, milletvekili kayıplarına yol açtı.²⁴¹

²⁴¹ "HDP'nin Oy Oranı Düştü", TRT Haber, 15 Mayıs 2023.

GRAFİK 2. HDP'NİN ÜÇ BÜYÜKŞEHİRDEKİ SEÇİM PERFORMANSI (YÜZDE, 2015-2023)

HDP, ittifak kurduğu aktörlere destek veren ancak kendi siyasi dinamiklerinde ilerleme kaydedemeyen bir partiye dönüştüğü şeklinde eleştiriler aldı. CHP ve TİP'e alan açan HDP'nin, kendi tabanının taleplerini ve haklarını güvenceye alamadığı ifade edildi.

Öte yandan ilk turda beklediği sonuçları alamayan Kılıçdaroğlu'nun ikinci turda aşırı milliyetçi bir söylem geliştirmesi ve Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ ile anlaşması HDP ve seçmenlerinde büyük tepkiye sebep oldu. Özdağ'ın Kılıçdaroğlu ile imzaladığı protokoldeki kayyum ve terörle mücadele vaatleri HDP'li bazı isimler tarafından sert şekilde eleştirildi. Bunun üzerine Ümit Özdağ, HDP'yi düşman olarak niteleyerek "Oy vermezlerse vermesinler. Hiç umurumda değil" çıkışında bulundu.²⁴²

HDP/YSP, Kılıçdaroğlu ve Özdağ arasında gerçekleşen protokol nedeniyle durumu değerlendireceklerini bildirdi.²⁴³ Eleştirilere ve seçmenin tepkisine rağmen HDP eş genel başkanları Pervin Buldan ve Mithat Sancar ile YSP eş sözcüleri Çiğdem Kılıçgün ve İbrahim Akın, Ankara'da düzenledikleri basın toplantısında Millet İttifakı'nın Cumhurbaşkanı Adayı ve CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'na cumhurbaşkanı seçiminin ikinci turunda da destek vereceklerini açıkladılar.

Seçim sonuçları ardından terör soruşturması nedeniyle Edirne Cezaevinde tutuklu olan eski HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş, siyasete son verdiğini

242 "Ümit Özdağ'dan Ortaklarını Kızdıracak Çıkış", *Yeni Şafak*, 24 Mayıs 2023.

243 "HDP ve YSP'den Protokole İtiraz", TRT Haber, 24 Mayıs 2023.

açıkladı.²⁴⁴ Bu açıklama HDP içerisinde de tartışmalara sebep oldu. Demirtaş'ın yalnız bırakıldığı ve dışlandığı, PKK'nın Demirtaş'ı pasifize ettiği veya Demirtaş'ın popülizm yaparak partinin ve hareketin önüne geçirmeye çalıştığı şeklinde yorumlar ve eleştiriler dikkat çekiciydi.

Sonuç olarak HDP'nin seçim stratejisi, cumhurbaşkanı adayı çıkarmama kararı, ittifak çatısı altındaki TİP'in kendi listesiyle aday gösterme tercihi ve HDP'nin buna karşı net bir tavır sergileyememesi eleştirilerin odağındaydı. Ancak bunların da ötesinde Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ'ın Kılıçdaroğlu'na destek açıklamasının ardından aralarında yapılan protokol ve Kılıçdaroğlu'nun ikinci tur öncesi değişen söylemi tabanda büyük rahatsızlığa sebep oldu.

HDP'NİN YENİDEN YAPILANMASI

Hakkında Türkiye Cumhuriyeti devletinin bölünmez bütünlüğüne aykırı eylemlerinden ötürü kapatma davası bulunan HDP, siyasi faaliyetlerini YSP'ye devredeceğini açıkladı ve 4. Olağanüstü Kongresini gerçekleştirdi. Kongre sonucunda partinin yeni eş genel başkanları Sultan Özcan ve Cahit Kırkazak oldu ancak parti kurumsal açıdan pasif hale getirildi.²⁴⁵ Ancak HDP Eş Genel Başkanı Mithat Sancar, her fırsatta HDP'yi sürdüreceklerini ifade etti.

Öte yandan YSP'nin 4. Olağan Büyük Kongresi, Ankara Atatürk Spor Salonu'nda düzenlendi. Kongrede alınan kararlar arasında en dikkat çeken, YSP'nin isminin Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (HEDEP) olarak değiştirilmesi oldu. Eş genel başkanlıklara ise YSP Adana Milletvekili Tülay Hatimoğulları Oruç ile Yeşil Sol Parti Siirt Milletvekili Tuncer Bakırhan seçildi. Kongrede yaklaşık 800 delegenin oy kullandığı belirtildi ve eş genel başkanlarla birlikte 80 asil ve 35 yedek üyeden oluşan Parti Meclisi ile Merkez Disiplin Kurulu ve Uzlaşma Kurulu üyeleri de belirlendi.²⁴⁶ Ancak HEDEP resmi kısaltılması Yargıtay tarafından kabul edilmedi ve partinin yeni bir kısaltma ile yoluna devam edeceği açıklandı.²⁴⁷ Karar ardından parti kısa adını "DEM Parti" olarak belirledi.²⁴⁸

2024 yerel seçimlerine DEM Parti çatısı altında girecek olan HDP, 31 Mart 2019'daki son yerel seçimlerde, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi birçok şehirde kendi adaylarını göstermeyerek Cumhuriyet İttifakı'na karşı olan diğer muhalefet adaylarına destek vermişti. 2023 seçimleri sonrası alınan mağlubiyet ve yeniden yapılanma

244 "Selahattin Demirtaş Aktif Politikayı Bıraktığını Açıkladı", NTV, 31 Mayıs 2023.

245 "HDP'nin Yeni Eş Genel Başkanları Belli Oldu", NTV, 27 Ağustos 2023.

246 "Yeşil Sol Parti'nin Adı HEDEP Olarak Değişiyor", NTV, 16 Ekim 2023.

247 "Doğan: Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi Adı Değiştirilmeyecek, Sadece Kısa Adımız Olan HEDEP Değiştirilecek", Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi, 24 Kasım 2023, <https://hedep.org.tr/tr/dogan-halklarin-esitlik-ve-demokrasi-partisi-adi-degistirilmeyecek-sadece-kisa-adimiz-olan-hedep-degistirilecek/17622>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2023).

248 "Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi'nin Yeni Kısa Adı DEM Parti Oldu", NTV, 11 Aralık 2023.

süreci ile 2024 yerel seçimlerine hazırlık sürecini erkenden başlattı. İlk açıklama ise 2024 yerel seçimlerinde her ilde aday çıkartacakları şeklinde oldu.²⁴⁹

DİĞER GELİŞMELER

Türkiye’de 6 Şubat’ta “asrın felaketi” olarak adlandırılan bir depremler zinciri meydana geldi. HDP’nin depremi siyasi bir meseleye dönüştürüp seçim propagandası yapması halk nezdinde tepki topladı. Buna rağmen ilk günden itibaren terörlü mücadele kapsamında PKK’ya karşı gerçekleştirilen sınır ötesi operasyonların acilen durdurulması gerektiğine yönelik açıklamalar yaptı.²⁵⁰

Bir diğer başlık ise Diyarbakır anneleri oldu. HDP il binası önünde oturma eylemi yaparak terör örgütüne kaçırılan çocuklarına kavuşma umuduyla bekleyen Diyarbakır annelerinin evlat nöbeti 5. yılına girdi. Evlat nöbetine katılan annelerin sayısı ise 364’e ulaştı.²⁵¹ Eylemlerin aralıksız devam etmesi ve annelerin kararlı duruşu karşısında HDP, il binasını terk ederek faaliyetlerini ilçe binalarına taşıdı.²⁵²

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ve Cumhuriyet’in 100. yılı tüm Türkiye’de büyük bir coşku ile kutlandı. DEM Parti, Cumhuriyet’in 100. yıl dönümü için yaptığı açıklamalarda Türkiye Cumhuriyeti’ni antidemokratik olmakla suçladı.²⁵³

Özetle HDP açısından 2023, olumsuz gelişmeler ile geride kaldı. Parti, seçim öncesi kapatılma ihtimaline karşı çeşitli seçim stratejileri geliştirdi. Bu çerçevede seçimlere başka parti listelerinden girme seçeneği ön plana çıktı. Partinin belirlediği yol haritasına göre YSP çatısı altında ortak bir listeyle seçimlere katılma kararı alındı. HDP, 14 Mayıs seçimlerinde Emek ve Özgürlük İttifakı ile birlikte ortak bir strateji belirledi. Buna paralel olarak 2023 cumhurbaşkanı seçiminde aday göstermeme ve Kemal Kılıçdaroğlu’nu destekleme kararı aldı. PKK’nın da Kılıçdaroğlu’nu desteklemesi ve HDP’ye Kılıçdaroğlu’nu desteklemelerine yönelik talimatların açıkça verilmesi kamuoyunda büyük tepki topladı. Milletvekilliği seçimlerinde ise ittifak, TİP hariç ortak milletvekili listesiyle hareket etme kararı aldı. HDP, ittifak kurduğu aktörlere destek veren ancak kendi siyasi dinamiklerinde ilerleme kaydedemeyen bir partiye dönüştüğü şeklinde çokça eleştirildi. Seçimlerin ardından ise HDP, kapatılmayı beklemeden kendini pasifize etti ve siyasi faaliyetlerini YSP’ye devretti. Parti ismini Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (HEDEP) olarak değiştirdi. Ancak Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, “HEDEP” kısaltılmasını kabul etmedi. Sonrasında partinin kısa isminin “DEM Parti” olarak değiştirilmesine karar verildi. 2023 genel

249 “HDP’den Yerel Seçim Kararı”, NTV, 30 Haziran 2023.

250 “Günay: Deprem Anında Devlet Sınır Dışında Savaş Siyasetini Sürdürmekle Meşguldü”, HDP, 2 Mart 2023, <https://hdp.org.tr/tr/gunay-deprem-aninda-devlet-sinir-disinda-savas-siyasetini-surdurmekle-mesguldu/17194>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2023).

251 “Diyarbakır Annelerinin Evlat Nöbeti 5. Yılına Giriyor”, Anadolu Ajansı, 1 Eylül 2023.

252 “Evlat Nöbeti 5. Yılında! Diyarbakır Anneleri Çocukları için Nöbette”, *Sabah*, 3 Eylül 2023.

253 “Cumhuriyeti demokratikleştirmek tarihsel görevimizdir!”. Bkz. Tülay Hatimoğulları, X, 29 Ekim 2023, <https://twitter.com/TulayHatim/status/1718557977005744209>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2023).

seçimleri sonrası durumu ve yeniden yapılanma süreciyle HDP, 2024 yerel seçimlerine hazırlık sürecini başlattı, her ilde aday çıkartacaklarını duyurdu. Fakat aynı zamanda iş birliklerine açık olduğu mesajı da verildi.

KRONOLOJİ: 2023'TE HDP	
7 Ocak	HDP Eş Genel Başkanı Pervin Buldan, Kars'ta yaptığı konuşmada cumhurbaşkanı seçimine kendi adaylarıyla gireceklerini söyledi.
15 Ocak	Emek ve Özgürlük İttifakı, ilk mitingini İstanbul Kartal Meydanı'nda yaptı. Kendi adaylarını belirleyeceklerini duyurdu.
9 Mart	Anayasa Mahkemesi, HDP hakkındaki kapatma davasında, sözlü savunmayı 11 Nisan'a erteledi.
16 Mart	HDP'nin de içinde yer aldığı 6 siyasi parti, 14 Mayıs seçimlerine "Emek ve Özgürlük İttifakı" olarak girme kararı aldı.
20 Mart	Millet İttifakı cumhurbaşkanı adayı Kemal Kılıçdaroğlu, adaylığına destek isteme amacıyla HDP eş genel başkanları Pervin Buldan ve Mithat Sançar ile Mecliste bir araya geldi.
21 Mart	Emek ve Özgürlük İttifakı'ndaki siyasi partiler 14 Mayıs seçimlerinde cumhurbaşkanı adayı çıkarmama kararı aldı. Ancak Kemal Kılıçdaroğlu'na açık bir destek verilmedi.
22 Mart	AYM, kapatma davasında HDP'nin sözlü savunmanın seçim sonuna bırakılması talebini reddetti.
30 Mart	HDP seçim bildirgesini açıkladı.
3 Nisan	Emek ve Özgürlük İttifakı'nın mensubu olan Türkiye İşçi Partisi, 14 Mayıs'ta yapılacak Parlamento seçimine, en az 41 ilde kendi adı, amblemi ve adaylarıyla gireceğini açıkladı.
11 Nisan	Emek ve Özgürlük İttifakı'nın seçimlerdeki çatı partisi olan YSP, Ankara'da düzenlediği toplantıyla 14 Mayıs seçimlerinde yarışacak milletvekili adaylarını kamuoyuna tanıttı.
25 Nisan	HDP ve YSP, 14 Mayıs'taki tutumlarının değişmediğini, Millet İttifakı adayı Kemal Kılıçdaroğlu'nu destekleyeceklerini açıkladı.
14 Mayıs	Seçimlerde YSP yüzde 8,8; Emek ve Özgürlük İttifakı ise yüzde 10,6 oy alabildi.
1 Haziran	Eski HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş, aktif siyaseti bıraktığını duyurdu.
20 Haziran	HDP Eş Genel Başkanı Pervin Buldan, yerel seçimlerde kendi ayarlarını çıkartacaklarını duyurdu.
27 Ağustos	Hakkında kapatma davası bulunan ve aktif siyasi çalışmalarını YSP'ye devredebileceğini açıklayan HDP, 4. Olağanüstü Kongresini gerçekleştirdi.
15 Ekim	YSP'nin 4. Olağan Büyük Kongresi, Ankara Atatürk Spor Salonu'nda düzenlendi. Partinin yeni ismi "Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi" oldu.
11 Aralık	Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi'nin HEDEP olan resmi kısaltması Yargıtay tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine parti isminin resmi kısaltması olarak "DEM Parti" belirlendi.

2023'TE DİĞER PARTİLER

Yeniden Refah Partisi (YRP), Demokrasi ve Atılım (DEVA) Partisi, Gelecek Partisi, Saadet Partisi, Demokrat Parti (DP), Zafer Partisi ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) olmak üzere diğer siyasi partilerin de 2023'teki en önemli gündemi seçimlerdi. Bu bağlamda ön plana çıkan konu ise ittifaklar oldu. Nitekim söz konusu partilerden YRP, Cumhur İttifakı; DEVA, Gelecek, Saadet Partisi ve DP, Millet İttifakı; TİP, Emek ve Özgürlük İttifakı; Zafer Partisi de ATA İttifakı içerisinde yer aldı. Parlamento seçimlerinde bazı partiler, ittifak ortakları ile ortak aday listesi oluştururken bazıları seçimlere müstakil olarak girmeyi tercih etti. 14 Mayıs seçimleri nihayetinde de Zafer Partisi dışındaki partiler, Mecliste temsil hakkı kazanabildi.

Seçimlerin yanı sıra diğer partilerin gündemi, sene içinde yaşanan kritik olaylara karşı aldığı tutumlar üzerinden şekillendi. Bu bağlamda 6 Şubat depremleri ve İsrail'in Filistin'e başlattığı saldırı gibi hususlar ön plana çıktı.

2023 SEÇİMLERİ

CHP, İYİ Parti, Saadet Partisi, DP, Gelecek ve DEVA Partisi'nin oluşturduğu "altılı masa" olarak adlandırılan ittifak sene içinde altı defa bir araya geldi. Altılı masanın 2023'teki ilk toplantısı 5 Ocak'ta gerçekleşti. Gelecek Partisi ev sahipliğinde yapılan toplantıda ana gündem maddesi cumhurbaşkanı adayı belirleme ve seçim beyannamesi oldu. Ancak bu doğrultuda somut bir adım atılmadı. 26 Ocak'ta ise senenin ikinci toplantısı gerçekleştirildi. Bu toplantıda da kamuoyuna adaylıkla ilgili bir açıklama yapılmadı. Fakat Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu, adaylık konusunun şimdiye kadarki toplantılarda ciddi bir şekilde ele alınmadığını ancak Ekrem İmamoğlu, Mansur Yavaş ve Kemal Kılıçdaroğlu isimlerinin gündeme geldiğini açıkladı.²⁵⁴ 25 Şubat'ta yaptığı açıklamada ise Kılıçdaroğlu'nun olası adaylığı için "Ana muhalefet partisi genel başkanı olarak böyle bir şeyi söylemesi, dü-

²⁵⁴ "6'lı Masada Adaylık için 3 İsim Konuşuldu! Temel Karamollaoğlu Açıkladı", Haber7, 25 Şubat 2023.

şünmesi gayet makul... Muhalefetin cumhurbaşkanı adayı Kılıçdaroğlu da olabilir” ifadelerini kullandı.²⁵⁵ Böylece ilk defa altılı masa paydaşlarından biri, açık bir şekilde Kılıçdaroğlu'nun adaylığını dile getirdi.

Aday belirlemek için ise 2 Mart'ta masa yeniden bir araya geldi. 6 saat süren toplantının sonunda kamuoyuna, bazı konuların partilerin yönetim kurullarında görüşülmesi ve 6 Mart'ta cumhurbaşkanı adayını açıklamak üzere genel başkanların tekrar bir araya gelmesi yönünde bir karar alındığı açıklandı.²⁵⁶ Ancak Meral Akşener, diğer partilerin Kılıçdaroğlu'nun adaylığı üzerinde uzlaştığını ve kendilerine de bu yönde bir dayatma yapıldığını söyleyerek 3 Mart'ta masadan kalktığını ve Millet İttifakı'ndan ayrıldığını açıkladı.²⁵⁷ Ertesi gün altılı masa, İYİ Parti olmadan yeniden bir araya geldi.²⁵⁸ Bu süreçte ittifak ortakları Akşener'e tepki gösterdi. DEVA Partisi tarafından yapılan açıklama, görüşmeler boyunca hiçbir siyasi partinin kabul etmeyeceği bir tutuma zorlanmadığı ve bir dayatma olmadığı vurgulandı. Akşener'in masa hakkındaki açıklamaları için de “Nezaketi ve hakikati yansıtmayan ve sağduyuya dayanmayan, itham edici açıklamalar doğru olmamıştır” ifadeleri kullanıldı. Gelecek Partisi Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu da cumhurbaşkanlığı makamını bir isme indirgemenin yanlış olduğunu ifade ederek partisinin bugüne kadar attığı imzaların arkasında duracağını vurguladı. Karamollaoğlu, söz verdikleri gibi 6 Mart'ta aday açıklamak üzere bir araya geleceklerini ve kararlılıkla yola devam ettiklerini belirtti. DP Genel Başkanı Gültekin Uysal da benzer bir şekilde “Millet İttifakı olarak çalışmalarımıza devam edeceğimizi bir kez daha beyan ve taahhüt ediyoruz” açıklamasını yaptı.²⁵⁹ 4 Mart'ta masa, İYİ Parti olmadan olağanüstü toplantı gerçekleştirdi. 6 Mart'ta ise Akşener'in de masaya dönmesi ile birlikte ittifak ortakları yeniden bir araya geldi ve Kılıçdaroğlu'nun adaylığı kamuoyuna açıklandı.²⁶⁰

Diğer taraftan Parlamento seçimleri için Millet İttifakı içinde ortak liste formülü geliştirildi. İYİ Parti dışındaki diğer ortaklar, müstakil listeler çıkarmayıp seçimlere CHP listesinden girme kararı aldı.²⁶¹ DEVA Partisi'nden 25, Saadet Partisi'nden 24, Gelecek Partisi'nden 19 ve DP'den 3 isim CHP listelerinden seçime girdi. Seçimlerin nihayetinde DEVA Partisi 15, Gelecek Partisi 10, Saadet Partisi 10 ve DP de 3 vekillik kazandı. Söz konusu vekiller mazbatalarını almalarının hemen ardından kendi partilerine geçti. CHP'de yaşanan vekil kaybı ise tartışmalara neden oldu. Tartışmalar üzerine Babacan “15 milletvekili anamızın sütü kadar helal ve hak ettiği sonuç” ifa-

255 “Saadet Partisi Lideri Karamollaoğlu: Muhalefetin Cumhurbaşkanı Adayı Kılıçdaroğlu da Olabilir Ama Çok İyi Etüt Edilmeli”, BBC Türkçe, 25 Şubat 2023.

256 “Altılı Masa Toplandı! 12'nci Toplantıda Cumhurbaşkanı Adayı Belirleniyor”, *Habertürk*, 2 Mart 2023.

257 “Meral Akşener 6'lı Masadan Kalktı: ‘Dayatmaya Boyun Eğmeyeceğiz’”, NTV, 3 Mart 2023.

258 “Millet İttifakı'nın 5 Lideri Olağanüstü Toplantısı Sona Erdi”, *Hürriyet*, 4 Mart 2023.

259 “DP Genel Başkanı Uysal: Millet İttifakı Olarak Çalışmalara Devam Edeceğiz”, *Yeni Şafak*, 3 Mart 2023.

260 “Millet İttifakı'nın Cumhurbaşkanı Adayının Kemal Kılıçdaroğlu Olduğu Açıklandı”, Anadolu Ajansı, 6 Mart 2023.

261 “Millet İttifakı'nda Ortak Liste Kararı”, NTV, 6 Nisan 2023.

delerini kullanırken Davutoğlu “Ben 10 milletvekili ile ölçülemeyecek bir fedakarlık yaptım” açıklamasını yaptı.²⁶² Akabinde ise DEVA, Gelecek ve Saadet partileri arasında Mecliste grup kurma konusunda görüşmeler başladı. DEVA Partisi ortak grup teklifini reddederken Gelecek ve Saadet partileri kendi arasında ittifak yaparak Mecliste ortak grup kurdu.²⁶³

Öte yandan YRP, seçim sürecinde Cumhur İttifakı'na dahil oldu. İlk olarak 10 Mart'ta AK Parti Genel Başkanvekili Binali Yıldırım ve Ali İhsan Yavuz, YRP Genel Merkezi'nde Genel Başkan Fatih Erbakan'ı ziyaret etti. Görüşme sonrası açıklama yapan Yıldırım, YRP'ye birlikte yol yürüme teklifinde bulduklarını ve YRP'li kurmayların cevabını beklediklerini ifade etti.²⁶⁴ YRP Genel Başkanı Erbakan ilk olarak 20 Mart'ta ittifak talebini reddettiklerini, seçimlere tek başına gireceklerini ve cumhurbaşkanı adayı olduğunu açıkladı.²⁶⁵ Ancak ittifak protokolünün YSK'ya teslim edileceği 24 Mart'ta Erdoğan'ın daveti ile Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ne gitti. Buradaki görüşmenin nihayetinde Erbakan, mutabakatın sağlandığını ve Cumhur İttifakı'na katıldıklarını, kendisinin de cumhurbaşkanlığı adaylığından çekildiğini bildirdi.²⁶⁶ Buna karşın milletvekili seçimlerinde kendi müstakil adayları ile seçime gireceklerini vurguladı. Seçimler nihayetinde de YRP, yüzde 2,8 oranında oy alarak 5 milletvekili kazandı.

Seçim sürecindeki bir başka iş birliği de Emek ve Özgürlük İttifakı çatısı altına gerçekleşti. YSP ve TİP'in ana bileşeni olduğu ittifakta cumhurbaşkanı adayı olarak Kemal Kılıçdaroğlu desteklendi. Parlamento seçimlerinde ise TİP, 49 ilde kendi listesiyle seçime girme, kalan illerde ise YSP'yi destekleme kararı aldı.²⁶⁷ TİP'in bu kararı, ortak liste planı yapılan ittifak içinde tartışmalara neden oldu. Ancak tartışmalar ittifakta ayrılık meydana getirmedi ve 8 Nisan'da ittifakın mutabakat bildirgesi yayımlandı. Bunların yanı sıra TİP, bazı tanınmış isimlerin milletvekili adayı olmasıyla da dikkat çekti. Oyuncu Mehmet Aslantuğ ve Serhat Özcan, gazeteci İrfan Değirmenci, Gezi Parkı Davası tutuklusunu olan Can Atalay aday olan isimler arasında yer aldı. 14 Mayıs'ta gerçekleştirilen seçimler nihayetinde TİP, yüzde 1,7 oy oranı ile 4 milletvekili çıkardı. Genel Başkan Erkan Baş, önceki dönem milletvekilleri Sera Kadıgil ve Ahmet Şık yeniden Meclise girdi. Tutuklu Can Atalay da milletvekili seçilen bir diğer isim oldu.

14 Mayıs seçimlerindeki bir diğer ittifak Zafer Partisi'nin liderliğindeki ATA İttifakı oldu. İttifak görüşmeleri öncelikle 2022'nin sonunda Zafer Partisi ve Memleket Partisi arasında başladı. Görüşmeler neticesinde Zafer Partisi Ge-

262 “Davutoğlu'ndan CHP'lileri Çıldırtacak Sözler: 10 Milletvekili İle Ölçülemeyecek Bir Fedakarlık Yaptım”, *Sabah*, 31 Temmuz 2023.

263 “TBMM'ye 6'ncı Grup | Saadet-Gelecek İttifakı Kuruldu”, NTV, 6 Temmuz 2023.

264 “AK Parti'den Yeniden Refah Partisi'ne Cumhur İttifakı Teklifi”, TRT Haber, 10 Mart 2023.

265 “Fatih Erbakan: Hiçbir İttifaka Dahil Olmayacağız”, TRT Haber, 20 Mart 2023.

266 “Yeniden Refah Partisi Cumhur İttifakı'nda Fatih Erbakan Adaylıktan Çekildi”, NTV, 24 Mart 2023.

267 “Emek ve Özgürlük İttifakı'nda 5 Partiden Ortak Liste”, NTV, 8 Nisan 2023.

nel Başkanı Ümit Özdağ, cumhurbaşkanı adaylarının Muharrem İnce olacağını ancak Mansur Yavaş'ın olası adaylığı durumunda Yavaş'ı destekleyeceklerini söyledi.²⁶⁸ Bunun üzerine İnce “Ben kimsenin yedek adayı değilim. Konuştum, aradım, nezaketsiz bulduğumu söyledim. Böyle bir şey olmaz” açıklamasını yaptı ve ittifak henüz kurulmadan dağıldı.²⁶⁹ Zafer Partisi; Adalet Partisi, Ülkem Partisi ve Türkiye İttifakı Partisi ile ittifak görüşmelerini sürdürdü. Bunun neticesinde söz konusu partilerin içinde yer aldığı ATA İttifakı 11 Mart'ta ilan edildi ve ittifakın cumhurbaşkanı adayının da Sinan Oğan olduğu açıklandı.²⁷⁰ Anavatan Partisi, Güven Adalet ve Aydınlik Partisi, Vatan ve Hürriyet Partisi de ATA İttifakı'nı dışarıdan desteklediğini açıkladı. Seçimler neticesinde Zafer Partisi yüzde 2,2 oranında oy aldı ve herhangi bir milletvekilliği kazanamadı. Sinan Oğan ise ilk turda yüzde 5,17 oranında oy alabildi.

Bu süreçte Muharrem İnce, hakkında çıkan “kaset” iddiaları sebebiyle 11 Mayıs'ta, seçimlere dört gün kala, adaylıktan çekildi. İnce, açıklamasında “Sahte dekontlar, sahte cipler, olmayan bacanaklar, olmayan görüntüler, olmayan fotoğraflar. Yani İsraili bir porno sitesinden alıyor görüntüyü, benim kelleyi kesiyor oraya koyuyor. Bunu FETÖ'cüler yapıyor. Ama ne yazık ki Türkiye'de de ‘muhalif olacağım’ diye bunu paylaşanlar var” ifadelerini kullandı. Üçüncü bir yol önerdiğini ancak bunu başaramadığını söyleyen İnce, “Bahaneleri kalmasın, yoksa seçimi kaybettiklerinde seçimin sabahı bütün suçu bize atacaklar” ifadelerini kullandı ve adaylıktan çekildi. Fakat oy pusulaları YSK tarafından basılmış olduğu için seçim günü oy pusulasında İnce de yer aldı.²⁷¹

Cumhurbaşkanı seçiminin ikinci tura kalması üzerine Özdağ, Kılıçdaroğlu'nu, Oğan ise Erdoğan'ı destekleme kararı aldı. İlerleyen günlerde açıklama yapan Özdağ, Kılıçdaroğlu ile görüşmelerinde mutabakat imzaladıklarını; Kılıçdaroğlu'nu “İçişleri Bakanlığı dahil üç bakanlık ve Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı” karşılığında desteklediklerini söyledi.²⁷² CHP Sözcüsü Faik Öztrak, Özdağ'ın açıklamasını yalanladı. Ancak Kılıçdaroğlu, protokolün var olduğunu doğruladı. Kılıçdaroğlu, Öztrak dahil olmak üzere danışmanlarının dahi protokolden haberi olmadığını ve protokolün yalnızca iki genel başkan düzeyinde bilindiğini belirtti. Kılıçdaroğlu'nun bu açıklaması ise Millet İttifakı partilerinden tepki topladı.²⁷³

268 Fatih Altaylı, “Özdağ: Yavaş Aday Yapılmaz ise Adayımız İnce”, *Habertürk*, 28 Şubat 2023.

269 “Bir İttifak Daha Dağıldı... Özdağ-İnce Yolları Ayırdı”, *Hürriyet*, 6 Mart 2023.

270 “ATA İttifakı Kuruldu”, Zafer Partisi, 11 Mart 2023, <https://zaferpartisi.org.tr/ata-ittifaki-kuruldu>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2023).

271 “Muharrem İnce Adaylıktan Çekildi”, TRT Haber, 11 Mayıs 2023.

272 “Ümit Özdağ'dan ‘Gizli Mutabakat’ Açıklaması: Kemal Bey Attığı İmzayı İnkâr Edecek İnsan Değildir”, CNN Türk, 19 Temmuz 2023.

273 “Kemal Kılıçdaroğlu, Ümit Özdağ'ın ‘Gizli Protokol’ Açıklamasını Doğruladı: 6'lı Masadan Sert Tepkiler”, NTV, 22 Temmuz 2023.

6 ŞUBAT DEPREMLERİ

6 Şubat'ta Kahramanmaraş'ta ilki 7,7 ve ikincisi 7,6 büyüklüğünde art arda iki deprem yaşandı. Akabinde en küçüğü 5,7 olmak üzere yedi farklı büyük ve orta büyüklükte deprem gerçekleşti.²⁷⁴ Yaşanan depremde çok sayıda insan hayatını kaybetti.

YRP, DEVA, Gelecek, Saadet, Zafer ve Memleket partileri, DP ve TİP'in parti yönetimi ve yetkilileri de çeşitli tarihlerde deprem bölgesini ziyaret etti ve bölgeye yardımlar ulaştırdı. 18 Şubat'ta ise altılı masa deprem gündemiyle toplandı. Toplantı sonrası yapılan ortak açıklamada "Gün tartışma günü değil, günü geldiğinde tuttuğumuz defteri açacağız" ifadeleri kullanıldı.

Fatih Erbakan, "Bugüne kadar yeterli dersleri alamadığımızı maalesef görüyoruz. İnşallah bundan sonra gereken dersi çıkartıp sağlam zemin ve sağlam binalarla gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de gerekli tedbirleri almak nasip olur" ifadelerini kullandı.²⁷⁵ Babacan, yakın dönemdeki en büyük deprem felaketinin yaşandığını belirterek dayanışma ve koordinasyon içinde çalışılması gerektiğini ve yardım çalışmalarını başlattıklarını belirtti.²⁷⁶ Davutoğlu da "Birlik, beraberlik ve dayanışma ile bu felaketten en az hasarla çıkmak için milletimizle beraberiz" açıklamasını yaptı. Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın deprem bölgesine depremin beşinci günü gittiğini iddia ederek bu konuda Erdoğan'ı eleştirdi. Ancak bu iddianın doğru olmadığı anlaşıldı.²⁷⁷ Karamollaoğlu da Cumhuriyet tarihinin en büyük afetlerinden biriyle karşı karşıya olduklarını ve topyekün seferberlik günü olduğunu ifade etti.

Bölgede bulunan isimlerden biri de Ümit Özdağ oldu. Ancak Özdağ, daha ziyade yaptığı bazı provokatif açıklamalarla gündeme geldi ve tepki topladı. İlk olarak bölgede yağmacıların olduğunu belirten Özdağ, yağmaya karşı "vur emri" verilmesini talep etti.²⁷⁸ Akabinde paylaştığı bir görüntüde yer alan gencin "Suriyeli hırsız" olduğunu iddia etti. Özdağ'ın hedef gösterdiği ve linçe maruz kalan gencin deprem çalışmalarına yardım eden gönüllü bir vatandaş olduğu ortaya çıktı.²⁷⁹ Ayrıca Özdağ, yaralıların enkazdan çıkarılmasında AK Partililere ayrıcalık yapıldığını iddia etti.²⁸⁰ Özdağ'ın bu iddiaları "provokasyon" olarak nitelendirildi ve birçok kişi tarafından tepkiyle karşılandı.

274 Baki Laleoğlu, "Uluslararası Veriler Işığında 6 Şubat Depremleri", *Kriter*, Cilt: 7, Sayı: 77, (Mart 2023).

275 "Yeniden Refah Partisi Lideri Fatih Erbakan'dan Depreme İlişkin Açıklama", Haber 7, 18 Şubat 2023.

276 Ali Babacan, X, 6 Şubat 2023, <https://twitter.com/alibabacan/status/1622629313215356928>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2023).

277 "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afet Bölgesine 5. Gün Gittiği İddiası", Anadolu Ajansı, 12 Mart 2023.

278 Ümit Özdağ, X, 6 Şubat 2023, <https://twitter.com/umitozdog/status/1622621388187045889?s=20&t=Exh-Zhrl-rTB54pvJL127sw>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2023).

279 "Ümit Özdağ 'Suriyeli Hırsız' Diye Paylaşmıştı! Şanlıurfalı Genç: Bana Attığı Lekeyi Allah'a Havale Ediyorum", *Hürriyet*, 11 Şubat 2023.

280 "Ümit Özdağ'dan İnsanlık Dışı İddia!", *Sabah*, 10 Şubat 2023.

İSRAİL'İN GAZZE'YE SALDIRISI

7 Ekim'de Hamas'ın askeri kanadı olan Kassam Tugayları, İsrail'e yönelik Aksa Tufanı Operasyonu'nu başlattı. Saldırının ardından İsrail kaynakları, operasyonda en az 800 İsraillinin öldüğünü açıkladı.²⁸¹ Akabinde İsrail'in Filistin'e yönelik saldırıları başladı. Bu saldırılarda ise 10 bini aşkın sivil Filistinli yaşamını kaybetti. İsrail'in Filistin saldırıları konusunda siyasi partilerin büyük bir kısmı benzer bir tutum sergileyerek Filistin'e destek oldu.

İsrail'in Gazze saldırıları üzerine YRP Genel Başkanı Fatih Erbakan, İsrail ve ABD'ye yaptırım uygulanması çağrısında bulundu. Erbakan, Ankara'daki İsrail büyükelçisinin gönderilmesi, ABD'nin Kürecik ve İncirlik üslerinin kapatılması, petrol başta olmak üzere bütün stratejik maddelerin ABD ve İsrail'e satışının durdurulması gerektiğini ifade etti.²⁸² DEVA Partisi Genel Başkanı Ali Babacan ise "İktidarın İsrail-Filistin meselesinde ilk 6 günde ortaya koyduğu tutumu ve diyalog için yaptığı çağrıyı olumlu buluyorum" açıklamasını yaptı ve tarafları itidale davet etti.²⁸³ Davutoğlu ise "Filistinli kardeşlerimizin haklı direnişini dün olduğu gibi bugün de destekliyorum" ifadelerini kullandı.²⁸⁴ Temel Karamollağlu da İsrail'in dünya huzuru ve barışı için "tehdit" haline geldiğini belirtti ve Aksa Tufanı Operasyonu'nun Filistin halkının kendini savunma hakkı olarak değerlendirilmesi gerektiğini söyledi.²⁸⁵ Bununla birlikte HÜDA-PAR, Gelecek Partisi ve Saadet Partisi ortaklaşa bir şekilde "Özgür Filistin Mitingi" düzenledi. Davutoğlu'nun miting konuşması ve Hamas'ın görüntülerinin kullanıldığı bir tanıtım filmi paylaşması ise bazı isimlerden tepki çekti.²⁸⁶

Gültekin Uysal da Gazze'de insanlığın yüzünü kızartacak katliamlar yapıldığını belirtti ve bu katliamları kınadı. Zafer Partisi'nden yapılan resmi açıklamada taraflar arasında bir an önce ateşkes sağlanması gerektiği vurgulandı. Buna ek olarak Özdağ'ın "Filistin davası, İslam davası değildir. Filistin davası, Türk milletinin davası değildir. Filistin davası, Filistinli Arapların davasıdır" açıklaması tepki çekti.²⁸⁷ Son olarak TİP'ten yapılan resmi açıklamada Filistin'in halkının ve kendini savunma hakkının yanında oldukları, barış yerine savaşı tercih eden tarafın Siyonistler olduğu belirtildi.²⁸⁸

281 "İsrail, Aksa Tufanı Saldırısında En Az 800 İsraillinin Öldüğünü Duyurdu", TRT Haber, 9 Kasım 2023.

282 "Fatih Erbakan'dan İsrail ve ABD Çağrısı: Türkiye'nin Yapacaklarını Tek Tek Sıraladı", *Yeni Şafak*, 12 Ekim 2023.

283 "Babacan: İktidarın İsrail-Filistin Meselesinde Diyalog Çağrısını Olumlu Buluyorum", *Hürriyet*, 12 Ekim 2023.

284 Ahmet Davutoğlu, X, 7 Ekim 2023, https://twitter.com/Ahmet_Davutoglu/status/1710592870074220808, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2023).

285 Temel Karamollağlu, X, 7 Ekim 2023, https://twitter.com/T_Karamollaoglu/status/1710620971319677370, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2023).

286 Cüneyt Özdemir, X, 16 Ekim 2023, <https://twitter.com/cuneytozdemir/status/1714021154388578425>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2023).

287 "Ümit Özdağ'dan Filistin Konusunda Skandal Sözler", *Yeni Şafak*, 16 Ekim 2023.

288 "Filistin Halkının Yanında, Barbarlığın Karşındayız!", TİP, 7 Ekim 2023, <https://tip.org.tr/basin-aciklamalari/filistin-halkinin-yaninda-barbarligin-karsisindayiz>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2023).

Sonuç olarak diğer partilerin 2023'teki en önemli gündemi seçimler oldu. Seçimlerde her parti bir ittifaka dahil olmayı tercih etti. Bu süreçte yürütülen ittifak siyaseti ise söz konusu küçük partileri oy oranlarının ötesinde aktörleştirdi. Nitekim DEVA ve Gelecek Partisi gibi daha önce hiçbir seçim deneyimlememiş veya Saadet Partisi gibi geçmiş dönemlerdeki oy oranı oldukça kısıtlı olan ve tek başına seçimlere girmesi durumunda milletvekili kazanamaması kuvvetle muhtemel olan partiler, ittifak siyaseti ve ortak liste yöntemiyle milletvekili kazanabildi. Bu partilerden bazıları (Gelecek ve Saadet Partisi) daha sonra yürütülen "ittifak içinde ittifak" stratejisi ile de Mecliste bir araya gelerek grup oluşturabildi.

KRONOLOJİ: 2023'TE DİĞER PARTİLER	
5 Ocak	Altılı masanın 2023'teki ilk toplantısı yapıldı.
26 Ocak	Temel Karamollaoğlu, altılı masa toplantılarında cumhurbaşkanı adayı olarak Ekrem İmamoğlu, Mansur Yavaş ve Kemal Kılıçdaroğlu isimlerinin gündeme geldiğini açıkladı.
6 Şubat	Kahramanmaraş merkezli on bir ili etkileyen depremler meydana geldi.
18 Şubat	Altılı masa deprem gündemiyle bir araya geldi.
11 Mart	Zafer Partisi; Adalet Partisi, Ülkem Partisi ve Türkiye İttifakı Partisi'nden oluşan ATA İttifakı kuruldu.
4 Mart	İYİ Parti'nin ittifaktan ayrılması sebebiyle altılı masa kalan beş parti ile bir araya geldi.
8 Nisan	TİP'in içinde yer aldığı Emek ve Özgürlük İttifakı, mutabakat metnini yayımladı. Metinde TİP'in 49 ilde seçimlere tek başına gireceği, diğer illerde ise YSP'yi destekleyeceği bildirildi.
9 Nisan	DEVA, Gelecek Partisi, DP ve Saadet Partisi müstakil aday çıkarmak yerine CHP listelerinden seçime girdi. YRP ise müstakil aday listesi oluşturdu. Nihai listeler YSK'ya teslim edildi.
11 Mayıs	Muharrem İnce cumhurbaşkanı adaylığından çekildi.
14 Mayıs	Seçimler nihayetinde YRP 5 milletvekili ile Meclise girdi. CHP listesinden giren DEVA Partisi 15, Gelecek Partisi 10, Saadet Partisi 10 ve DP 3 milletvekili kazandı. TİP'in milletvekili sayısı 4 olurken Zafer Partisi vekil çıkaramadı.
6 Temmuz	Saadet ve Gelecek partileri bir araya gelerek Mecliste ortak grup kurdu.
19 Temmuz	Ümit Özdağ, Kılıçdaroğlu ile gizli bir mutabakat imzaladıklarını açıkladı.
7 Ekim	Hamas'ın askeri kanadı olan Kassam Tugayları, İsrail'e yönelik Aksa Tufanı Operasyonu'nu başlattı. Partilerin neredeyse tamamı açıklama yaparak Filistin'e destek oldu.

2023'TE

DIŞ POLİTİKA

BÖLÜM EDİTÖRÜ: MURAT YEŞİLTAŞ

YAZARLAR: MURAT ASLAN • YÜCEL ACER • GLORİA SHKURTI ÖZDEMİR

AHMET KAYHAN YILDIZ • BİLGEHAN ÖZTÜRK • KUTLUHAN GÖRÜCÜ • MUSTAFA CANER

CAN ACUN • MEHMET RAKİPOĞLU • MEHMET SALAH DEVRİM • MEHMET UĞUR EKİNCİ

TUNÇ DEMİRTAŞ • MUHAMMED İSMAİL ÜZEN • MEHMET YÜCE

GİRİŞ

2023 boyunca Türk dış politikasında yaşanan gelişmeler bir önceki yılın devamı niteliğinde olmuştur. 6 Şubat'ta yaşanan "asrın felaketi" nedeniyle Türkiye'nin gündemi uzun bir süre deprem etrafında şekillenmiş, dış politikada da bu dönemde yoğunluklu olarak deprem diplomasisi ana konu olmuştur. 28 Mayıs seçiminde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın seçimi kazanmasıyla birlikte dış politikada var olan güzergah büyük ölçüde devam ettirilmiştir. Hakan Fidan'ın dışişleri bakanı olarak atanması sonrasında yoğun bir diplomasi trafiği devreye sokulmuş, komşu ülkeler başta olmak üzere birçok ülke ziyaret edilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan da özellikle Haziran'dan itibaren yoğun bir diplomasi trafiği yürütmüştür. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan, Körfez turu başta olmak üzere Birleşmiş Milletler (BM), Türk Devletler Teşkilatı (TDT), G20 gibi büyük uluslararası zirvelere katılmış ve birçok ikili ziyaret gerçekleştirmiştir.

2023'te Ukrayna'da devam eden savaş Türkiye'nin dış politikasında öncelikli meselelerden biri olmuş ancak bu konuda herhangi bir ilerleme sağlanmamıştır. Tahıl Koridoru Anlaşması'nın yeniden hayata geçirilmesi konusunda yaşanan zorluk neticesinde bir önceki yıl en önemli kazanımlardan olan ve süresi dolan anlaşma Rusya tarafından yenilenmemiştir. Türkiye-Avrupa ilişkilerinden diyalog ve ilişkilere yeniden dinamizm kazandırma arayışı devam etse de bu konuda 2023'te yapısal bir ilerleme sağlanamadığı görülmektedir. Türkiye ile Yunanistan arasında 7 Aralık 2023'te varılan mutabakat 2023'ün en somut dış politika gelişmelerinden biridir. Türkiye-ABD ilişkilerinden de bir önceki yıla göre ilişkilerdeki sorunlu alanların devam ettiği görülmüş, F-16 satışına dair olumlu bir hava oluşsa da bu konuda da bir ilerleme sağlanmamıştır.

Ortadoğu ülkeleriyle normalleşme politikaları kapsamında 2023'ün yoğun bir yıl olduğu söylenebilir. Bu kapsamda Mısır ile karşılıklı olarak büyükelçilerin atanması önemli gelişmeler arasında yer almış, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Suudi Arabistan'dan oluşan Körfez turu kapsamında imzalanan ekonomik ortaklık anlaşmaları Türkiye-Körfez ülkeleri ilişkilerini sağlamlaştırmıştır. Suriye ile yürütülen normalleşme müzakerelerinden ise 2023'te yapılan birkaç toplantı dışında bir gelişme yaşanmamıştır.

2023'te normalleşme eğiliminin dış politikanın bütün alanlarında devam ettiği görülmüş ancak 7 Ekim'de Hamas'ın Aksa Tufanı Operasyonu sonrası İsrail'in Gazze'ye başlattığı operasyon Ortadoğu ölçeğindeki dinamikleri etkilemiştir. 7 Ekim sonrası Türkiye'nin diplomasi trafiğinin odak noktasını Gazze oluşturmuştur. Türkiye bir taraftan ara buluculuk çabaları kapsamında diplomasi yürütürken diğer taraftan da konunun uluslararası toplumun gündeminde kalması için çabalamıştır.

Dış politikada yaşanan en önemli gelişmelerin bir diğeri ise Türkiye'nin desteğiyle İkinci Karabağ Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ve Azerbaycan'ın antiterör operasyonu ile Karabağ'ın tam olarak özgürleştirilmiş olmasıdır. 2023'ün Türkiye ile Türk dünyası arasındaki gelişmeler açısından da önemli bir yıl olduğu söylenebilir. Yapılan karşılıklı ziyaretler dışında TDT zirvesi üye ülkelerin arasındaki iş birliğini güçlendirecek adımlar atmıştır. Afrika 2023'te Türkiye'nin dış politika gündeminde yer almaya devam ederken ekonomik alanda da ticari ilişkilerin arttığı görülmüştür.

2023'te Türkiye'nin terörle mücadelesi devam etmiştir. 2023'te yaşanan en kritik gelişme PKK terör örgütünün Ankara'da başarısız olan terör saldırısıdır. Emniyet Müdürlüğü'nün hedef alındığı saldırı sonrasında her iki terörist de etkisiz hale getirilirken Türkiye saldırı sonrası Suriye'deki YPG hedeflerine yönelik yoğun hava operasyonları düzenlemiştir. Türkiye'nin terörle mücadele operasyonları Irak'ın kuzeyinde de yıl içerisinde kesintisiz devam etmiştir. Özellikle Suriye YPG/PKK unsurlarına yönelik gerçekleştirilen silahlı insansız hava aracı (SİHA) operasyonları terör örgütünün ciddi kayıplar vermesine neden olmuştur.

2023'te savunma sanayii alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. İhracat rakamlarında yaşanan artışların yanı sıra yeni sözleşmeler imzalanmış daha çok başlatılan projelerin teslimatları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda TCG Anadolu envantere dahil edilirken; KAAN, Kızılelma, TB3 gibi ilk defa kamuoyunun karşısına çıkarılan kritik projeler 2023'te savunma sanayiinde öne çıkmıştır.

2023 enerji bakımından da kritik bir yıl olmuştur. Türkiye'nin enerjide çeşitlilik ve arz güvenliğini sağlamak için attığı adımlar kapsamında birçok yeni proje hayata geçirilirken Gabar başta olmak üzere yapılan yeni keşifleri 2023'ün gündemini belirlemiştir. Karadeniz doğal gazının son kullanıcıya ulaştırılması da yine geride bıraktığımız yılın enerji sahasındaki önemli gelişmelerinin başında yer almıştır.

TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

MURAT ASLAN VE YÜCEL ACER

GİRİŞ

2023'te Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinin ana meselelerinde köklü değişiklik ya da dönüşümler meydana gelmemiştir. Türkiye'de gerçekleştirilen seçimler sonrasında Türkiye'ye yönelik yaklaşımlarını gözden geçirme ihtiyacı duyan AB, Türkiye ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Öte yandan AB çıkarları ve küresel/bölgesel gelişmeler sonrasında Türkiye ile pozitif gündemi yakalama amacının ağır bastığı görülmüş ancak somut ilerleme konusunda kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Genel olarak Türkiye'nin AB ve müteakiben Birliğin Türkiye politikasına şekil veren temel konu başlıkları kategoriler halinde sıralandığında şu hususların dikkat çektiği görülmektedir:

i) Türkiye ve AB dışında meydana gelen gelişmeler

- Rusya'nın Ukrayna saldırısı sonrasında Avrupa güvenliğine yönelik kaygıların artması
- Avrupa'ya yönelen düzensiz göçün önlenmesi
- AB ve Türkiye'nin benzer (coğrafi) ilgi alanını paylaşması ve bahse konu bölgesel krizler ve çatışmalara karşı farklılaşan tavır
- Türkiye'de meydana gelen 6 Şubat depremleri ve AB'nin desek içeren girişimleri

ii) Türkiye ve AB arasında dolaylı veya üye ülkelerden kaynaklı müstakil meseleler

- Doğu Akdeniz'de yoğunluğunu kaybeden ancak gündem olma potansiyelini koruyan Doğu Akdeniz ile ilgili sorunlar
- Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) AB üyesi olması hasebiyle Ege Denizi ve Kıbrıs'a yönelik AB'nin dayanışma odaklı siyasası ve Türkiye'yi "ötekileştirmesi"

iii) Türkiye'nin AB üyelik perspektifi ile ilgili hususlar

- Türkiye'nin AB'ye üye olma vizyonu ile Birliğin yaklaşımının oluşturduğu belirsizlik
- Türkiye'nin vize serbestisi ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesine yönelik talepleri ile AB'nin atmakta olduğu veya atmaktan imtina ettiği adımlar
- AB'nin genişlemesine yönelik yeni yaklaşıma Avrupa'nın dışarıda bırakılmış ülkelere sıcak yaklaşması ancak Türkiye'ye ortak statüsü vermeyi arzulayan AB niyeti

iv) AB'nin Türkiye aleyhine uygulamaları ile ilgili konular

- Avrupa toplumlarının ve devletlerinin, tarihlerinden miras aldıkları şekliyle ön yargıları ve bu kapsamda Türk ve İslam karşıtlığında yükselme
- Türkiye'ye tehdit teşkil eden terör ve suç örgütlerinin Avrupa'da faaliyet alanı bulması ve bu teşekküllere Avrupalı aşırı sol veya sağ çizgideki akımların sempatisi, ayrıca AB organlarında bahse konu yasa dışı oluşumların ağırlanması

Belirtilen dinamikler yanı sıra AB'nin Türkiye'deki 6 Şubat depremlerinde örnek bir dayanışma sergilediğinin altı çizilmelidir. Ancak Türkiye ve AB arasında halen devam eden iletişimin müteakip dönemde nasıl bir hal alabileceğine dair öngörüler söz konusu hususların incelenmesiyle mümkün görünmektedir. Bu çerçevede öncelikle bu konu başlıkları ile ilgili bir tespitte bulunulacak ve müteakip döneme yönelik öngörüler ifade edilecektir.

TÜRKİYE VE AB DIŞINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

Türkiye-AB ilişkilerinin durumunu anlamak açısından öncelikle Türkiye ve AB dışında meydana gelen gelişmelerin incelenmesi uygun olacaktır. Nitekim bu meseleler Türkiye ve AB arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi veya sürdürülebilir halde tutulmasında birer dinamik olarak ortaya çıkmaktadır.

Dış dinamikler dahilinde ön plana çıkan husus Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı olmuştur. Özellikle Avrupa'nın doğusundaki AB üyesi ülkelerin Rusya kaygısı iki farklı bakış açısını öne çıkartmıştır. Avrupa'da konvansiyonel bir savaşın, nükleer risklerle birlikte halen mümkün olduğu anlaşılınca Türkiye'nin jeopolitik önemine yönelik algılar güçlenmiştir. Tahıl Koridor Anlaşması'nın yapılmasındaki diplomatik başarı sonrasında Türkiye, Rusya ile dolaylı diplomasi kanalı olarak görülmüş, öte yandan Rusya'ya uygulanan yaptırımlara Türkiye'nin dahil olması istikametinde talepler seslendirilmiştir. ABD ve Avrupa yardımları ile savaşı idame etmeye çalışan Ukrayna'nın genel karşı taarruzunda arzu edilen başarının elde edilememesi sonrasında kaygı eşiği belirgin hale gelirken diplomatik yollarla sorunun çözümü üzerine söylemler seslendirilmiştir.

Öte yandan AB, Rusya gibi bir güç karşısında ABD güvenlik garantileri ve NATO'nun önemini Emmanuel Macron'un "beyin ölümü" argümanı sonrasında hatırlamış ve zafiyetlerini incelemeye başlamıştır. Böyle bir eğilim Avrupa savunmasında Türkiye'nin alabileceği muhtemel rolleri ön plana çıkartırken "yaşlı" Avrupa'nın savunma ve güvenlik bağlamında Türkiye ile yeni ilişki tesis etmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Rusya tehdidi kadar önemli diğer husus ise Avrupa'da toplum güvenliği bağlamında ele alınan düzensiz göç meselesidir. Türkiye ile 16 Aralık 2013 ve 7 Mart 2016 tarihlerinde imza edilen Geri Kabul Anlaşmaları kapsamında AB'nin vaat ettiği finansal yardım, vize serbestisi, yeni bir müzakere faslının açılması ve Suriye'de yerleşim-yaşam alanları inşası gibi hususlar karara bağlanmıştır. Ancak anlaşma metinlerindeki hususların Geri Kabul Anlaşması ile ilgili kısımları uygulanırken AB'nin taahhüt ettiği adımlar ya koşullara bağlanmış ya da atılmamıştır. Türkiye'nin koronavirüs (Covid-19) salgını sonrasında askıya aldığı Geri Kabul Anlaşması'nın tekrar canlılık kazanması AB'nin gündemini teşkil etmiş ancak bu konuda Türkiye fazla istekli görünmemiştir. Türkiye'deki genel seçimlerde göç ile ilgili siyasi söylemlerin artması ve vize serbestisi başta olmak üzere AB'nin yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmemiş olması süreci tıkama potansiyeline sahiptir.

AB ve Türkiye'nin benzer coğrafi ilgi alanına odaklanması nedeniyle ikili ilişkilerde bölgesel krizlerin ve çatışmaların da dikkatle ele alınması gerekmektedir. Türkiye'nin Suriye, Libya, Filistin ve Azerbaycan gibi birinci kuşak ilgi alanında meydana gelen gelişmelerde Türkiye ve AB'nin çıkarları aslında benzer olmasına rağmen asgari müşterekte buluşulamamıştır. Bu meselelerden Suriye'de ABD ile birlikte hareket eden AB ülkeleri düzensiz göçmenlerin en azından bir kısmının tekrar Suriye topraklarına geri gönderilmesi mümkün olduğu halde PKK/PYD'nin Suriye Demokratik Güçleri (SDG) adı altında meşrulaştırılmaya çalışılması ile bu olasılığı rafa kaldırmıştır.

Türkiye'de geçici koruma statüsü altında olmakla birlikte amacı Avrupa'ya gitmek olan ve yüz binlerle ifade edilebilecek Suriyeli sığınmacı AB'nin Suriye politikasındaki çelişkiyi özetlemektedir. Halife Hafter'in Bingazi'de bir güç olduğu ve silah ambargosuna rağmen farklı ülkelerden destek aldığı ortadayken AB, IRINI Operasyonu ile Libya'ya uygulanan silah ambargosunu denetleme iddiasında olmuştur. Öte yandan AB, Libya yönetimindeki meşruiyet ile Hafter'in gayrimeşruiyeti arasında bocalama yaşamıştır.

Bu kapsamda Türkiye'nin Libya'daki askeri ve ekonomik varlığı AB açısından bir risk olarak görülmüş ve sık sık yabancı güçlerin Libya'dan çekilmesi çağrısı yapılmış, ancak Türkiye'nin çekilmesi halinde Rus askeri varlığını hangi askeri varlığın dengeleyebileceği sorusuna cevap verilememiştir. Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı ile bütünlüğünü sağlaması ve meşru topraklarında otorite tesis etmesi sonrasında 19 Eylül 2023'te Karabağ Ermeni silahlı gruplarına yönelik operasyonu AB cenahın-

da tepkiyle karşılanmış, Türkiye ve AB'nin Kafkaslar politikasının farklı gündemleri olduğu görülmüştür. İsrail'in Gazze'de başlattığı Demir Kılıçlar Operasyonu'na koşulsuz destek veren AB, sivil kayıpları dikkate almamış ve Türkiye'nin insani çağrularına cevap vermemiştir. Sonuçta Türkiye ve AB'nin bölgesel meselelerde benzer gündemlerini ve çıkarlarını kurgulayamamıştır.

DOLAYLI VEYA ÜYE ÜLKELERDEN KAYNAKLI MÜSTAKİL MESELELER

Dolaylı veya üye ülkelerin müstakil kaygıları nedeniyle Türkiye ve AB'nin karşı karşıya geldiği mesele Doğu Akdeniz olmuştur. Doğu Akdeniz'de yoğunluğunu kaybeden ancak gündem olma potansiyelini koruyan sorunlar Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) ABD ve AB desteğini arkasına alma ve Türkiye'yi minimal bir alana mahkum kılma şeklinde vücut bulmuştur. AB, dayanışma kuralı geçince haklılık karinesini sorgulamadan Yunan-Rum tezlerine açıkça destek vermiş, Türkiye ile ilişkilerde ön koşul olarak bu konuya dikkat çekmiştir.

Nitekim AB kurumlarının Türkiye'ye yönelik raporlarında Doğu Akdeniz ve Ege Denizi ile ilgili hususlar "Yunanistan ve GKRY'nin egemenlik haklarına karşı girişimler" olarak yani Türkiye aleyhine yorumlanmıştır. Dolayısıyla meselenin kökenine yönelik analizlerden nakıs bir tutum sergilenirken çelişkiler de kendini hissettirmiştir. Örnek vermek gerekirse Filistin için iki devletli çözümü seslendiren AB, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) söz konusu olduğunda iki devletli çözüme sıcak yaklaşmaktadır. Yunanistan ve GKRY'nin AB üyesi olması hasebiyle Ege Denizi ve Kıbrıs'a yönelik AB'nin taraflı siyasası ve Türkiye'yi "karşılaştırması" sonucunda Türkiye ile gelişmeler Yunanistan ve GKRY'nin inisiyatifine bırakılmıştır.

TÜRKİYE'NİN AB ÜYELİK PERSPEKTİFİ İLE İLGİLİ HUSUSLAR

Türkiye'nin AB'ye üye olma vizyonu ile Türkiye'ye ortaklık statüsü vermeyi arzulayan AB yaklaşımının oluşturduğu belirsizlik 29 Kasım 2023'te yayımlanan *Müşterek Türkiye Raporu*'nda dikkat çekmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın AB üyeliğinin halen Türkiye için bir perspektif olduğunu ve diğer tekliflere sıcak bakılmadığını açıklamasına rağmen AB cenahında Türkiye'ye daha önce bahsedilen küresel ve bölgesel gelişmeler ve AB çıkarları istikametinde "ortak" sıfatı yakıştırılmıştır. Türkiye "yakın komşuluk" politikaları çerçevesinde nitelendirilen bir konuma oturtulurken Türkiye'nin vize serbestisi ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesine yönelik taleplerine tedrici bir yaklaşım sergilenmiştir. Özünde üye ülkelerin "kolaylık gösterme"ye çağrıldığı açıklamalarda somut adımların atılması konusunda tereddüt görülmektedir. Öte yandan Gümrük Birliği'nin güncellenmesi hususunda daha liberal bir yaklaşım sergilenirken nihai kertede AB Konseyinin rehber niteliğindeki kararlarına atıfta bulunulmuştur.

AB'NİN TÜRKİYE ALEYHİNE UYGULAMALARI İLE İLGİLİ KONULAR

Avrupa toplumlarının ve devletlerinin, tarihlerinden miras aldıkları őkliyle ön yargıları ve bu kapsamda Türk ve İslam karşıtlığının yükselmesi 2023'te dikkat çekici bir yoğunluk göstermiştir. Kur'an'a saygısızlık gibi uygulamalar "ifade özgürlüğü" sınırları dahilinde hoş görülmüştür. Öte yandan aynı hoşgörü, Filistin meselesinin insani yönünü ön plana çıkararak ve kalıcı ateşkes isteyenlere karşı gösterilmemiş, Fransa'da "Filistin'e destek vermek" suç kategorisine dahil edilmiştir. Türkiye'nin Hamas'ı terör örgütü olarak tanımadığına yönelik tespitler ise Türkiye ile ilgili ülke raporuna yansımıştır. Öte yandan Türkiye aleyhine Avrupa'da faaliyet gösteren terör örgütleri –ki bunların bir kısmı AB tarafından terör örgütü olarak tanınmaktadır– Avrupa'da yaşam alanı bulmaya devam etmektedir. Bu teşekküllere aşırı sol veya sağ çizgideki akımların sempati gösterdiği, ayrıca AB organlarında bahse konu yasa dışı oluşumların ağırlandığı veya ödüller verildiği görülmüştür.

TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNDE MÜTEAKİP DÖNEME YÖNELİK PERSPEKTİF

Türkiye ile AB arasında küresel ve bölgesel meselelerin ele alınmasında asli problem Türkiye'nin ötekileştirilmesi ve AB üyelik sürecinin tıkanmış olmasıdır. Kendini AB çatısı altında göremeyen ve yaşamsal tehditler karşısında AB'nin dayanışmasını hissedemeyen Ankara kendi başının çaresine bakma eğilimindedir. Bu nedenle dış gelişmelerde çıkarlarını öncelemekte ve otonom hareket etmektedir. ABD'nin olumsuz tavrı da eklendiğinde meselenin kökeninde güven sorunu olduğu görülmektedir. Bu çerçevede AB'nin Türkiye'ye şeffaf, adil ve eşit bir yaklaşımda bulunması halinde dış kaynaklı girdilerin eş güdüm içinde ele alınması mümkündür. Ancak böyle bir durumun gerçekleşebilmesi için psikolojik engellerin aşılması, AB niyetinin değişmesi ve GKRY gibi engelleyici aktörlerin koşullarına mahkum olunmaması gerekmektedir.

Yunanistan ile pozitif gündem atmosferini yakalayan Türkiye, Ege Denizi'nin iki kıyısında huzur ve eş güdüm istemektedir. Türkiye ile yapıcı ilişkilerin Yunanistan'ın da lehine olduğu dikkate alınırca görüşmeleri tıkama potansiyeli olan konulardan ziyade iş birliğinin mümkün olduğu alanlara yönelmek gerekmektedir. Teknik alanlarda iş birliğinin, sorunlu diğer alanlara yapıcı bir tarzda sirayet edebileceğine yönelik akademik öngörüler çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye'nin egemenlik ile ilgili başlıklardan ziyade halkların etkileşimi, ticaret ve turizm gibi hususlara yönelebilecektir. Öte yandan GKRY ile ilgili sorunların çözümünün yakın ve orta vadede pek mümkün görünmediği açıkça anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik perspektifi değişmemiştir. Ana amaç tam üyelik olup, bu konuda fasılları açmayarak engelleme yapan taraf AB'dir. Türkiye'de

insan hakları, hukuk devleti, demokratik standartlar gibi ucu açık mazeretler ileri süren AB'nin üyelikten ziyade "ortaklığa" yakın olduğu, bu minvalde kısıtlı düzeyde imtiyazları tedrici olarak uygulamaya sokarak Türkiye'yi Avrupa çıkarlarına çekme niyeti olduğu ifade edilebilir.

Yükselişte olan Türk ve İslam karşıtlığı AB açısından önemli bir sorun olup, Avrupa'da yükselen aşırı sağ ve ırkçılık bahse konu eğilimi güçlendirir niteliktedir. Avrupa genelinde yapılan seçimler ve oy potansiyelini artıran aşırı sağ siyasi partiler dikkate alındığında müteakip dönemde bu hususun değişmesi öngörülmemektedir.

AB üyesi devletlerde faaliyet gösteren ve Türkiye'ye tehdit oluşturan terör örgütleri dikkate alındığında Birliğin pozisyon değişikliğine gitmeyeceği değerlendirilmektedir. Avrupa dışındaki sorunları Avrupa sokaklarına taşımakta isteksiz olan AB ve üye devletler, tavizlerle bu terör örgütlerine yaklaşmaktadır. Bu durumun yakın gelecekte değişmesi beklenmemektedir. Bu nedenle Türkiye ile ilişkilerde ırkçılık, ayrımcılık ve terör örgütlerine taviz ana sorun kaynakları olmaya devam edebilir.

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ	
6 Şubat	AB üyesi on üç ülke Türkiye'ye arama kurtarma ekipleri göndereceğini açıkladı.
7 Şubat	AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell, katıldığı toplantıda dinleyicileri Kahramanmaraş merkezli depremlerin mağdurları için saygı duruşuna davet etti. Avrupa Sivil Koruma ve İnsani Yardım Operasyonları Genel Müdürlüğü (ECHO) Acil Durum Yönetimi Direktörü Hans Das, bir grup Türk gazeteciye, AB Komisyonunun Acil Durum Koordinasyon Merkezi'nde deprem ve sonrasında arama kurtarma çabalarına katkıları hakkında bilgi verdi. "Bu açık ara son yıllarda şahit olduğumuz en büyük depremlerden biri" dedi.
8 Şubat	AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Borrell, Türkiye'deki depremler nedeniyle üzüntüsünü dile getirerek, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile temasta olduklarını ve AB ülkeleri olarak destek için ellerinden geleni yaptıklarını söyledi.
9 Şubat	AB ülkelerinin liderleri, Ukrayna'ya destek, göç ve ekonomi gibi konuları ele almak üzere olağanüstü zirve toplantısında Brüksel'de bir araya geldi. Toplantıya başkanlık eden AB Konseyi Başkanı Charles Michel'in Sözcüsü Barend Leyts, toplantının 1 dakikalık saygı duruşuyla açıldığını bildirdi. Brüksel'de düzenlenen AB liderler zirvesinde, liderler Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a hitaben bir mektup yayımladılar. AB liderleri, Kahramanmaraş merkezli 7,7 ve 7,6 büyüklüğündeki depremler nedeniyle Türkiye'ye destek mesajları verdi.
10 Şubat	AB Konseyi Başkanı Charles Michel "asrın felaketi" olarak nitelenen 6 Şubat depremlerinde hayatını kaybedenler için Türkiye'ye ağırlığı dilediklerini bildirdi ve depremlere yardım için tüm imkanlarını seferber etmeye hazır olduklarını söyledi.
22 Şubat	AB Komisyonu Komşuluk ve Genişleme Komiseri Oliver Varhelyi, 6 Şubat depremlerine ilişkin "Benim neslim kesinlikle böyle bir deprem görmedi, böyle bir felaket yaşamadı. Yaşanan acı inanılmaz boyutlarda" dedi. Avrupa Parlamentosu (AP) milletvekilleri Sergey Lagodinsky ve Nacho Sanchez Amor, deprem bölgesini ziyaret ederek dayanışma mesajı paylaştı.
1 Mart	AB Komisyonunun insani yardımlar ve kriz yönetiminden sorumlu üyesi Janez Lenarcic, AB'nin tüm araçlarıyla Türkiye'yi desteklemeye devam edeceğini vurgulayarak "Bence bu deprem trajedisi, özellikle Türkiye ile ilişkilerimizde yeni bir sayfa açmak için bir fırsattır" dedi.

20 Mart	Türkiye ve Suriye'de depremden etkilenenler için Uluslararası Bağışçılar Konferansı düzenlendi. Brüksel'de gerçekleştirilen konferansta 7 milyar avro tutarında yardım taahhüdünde bulunuldu. Yardımın 6,05 milyar avrosu Türkiye için yapıldı.
24 Mart	AB liderler zirvesi bünyesinde bir araya gelen AB devlet ve hükümet başkanları yoğun bir gündemle Belçika'nın başkenti Brüksel'de toplandı. AB devlet ve hükümet başkanları, Brüksel'de gerçekleştirilen AB liderler zirvesinde Türkiye için toplanan yardımların acilen gönderilmesi çağrısında bulundu.
2 Haziran	AB Türkiye Delegasyonu Başkanı Büyükelçi Nikolaus Meyer-Landrut, vize konusunda yaşanan sorunu çözmek için ellerinden geleni yaptıklarını söyledi. "Bu yönde AB tarafından üretilen bir siyaset ya da alınmış karar da yok" ifadesini kullandı.
17 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığından yapılan açıklamaya göre görüşmede Türkiye-AB ilişkileri ele alındı.
29-30 Haziran	AB Konseyi yapılan zirve sonrasında, Türkiye'de yapılan son seçimlerin ışığında, AB Yüksek Temsilcisi ve AB Komisyonunu, AB Konseyince belirlenen araç ve seçeneklere dayanarak stratejik ve ileriye dönük şekilde ilerlemek amacıyla Türkiye-AB ilişkilerinin gidişatına ilişkin bir rapor sunmaya davet etti.
11-12 Temmuz	NATO'nun Vilnius zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, AB Konseyi Başkanı Charles Michel ve AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ile görüşmeler gerçekleştirdi. Aynı zirvede İsveç Başbakanı Ulf Kristersson ile de görüşme yapıldı ve İsveç'in Türkiye'ye vize serbestisi ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesi konusunda destek vereceği konusunda mutabık kalındı.
12 Temmuz	NATO zirvesi kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşen İtalya Başbakanı Giorgia Meloni, Türkiye'nin AB üyeliği meselesinin gündemin üst sıralarında yer almadığını söyledi.
20 Temmuz	GKRY lideri Nikos Christodoulides, Kıbrıs meselesinin çözülmesi karşılığında Türkiye'nin AB adaylığını destekleyeceklerini ifade etti. AB Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye yeşil ışık yaktı, şartlarını sıraladı: "Kıbrıs meselesi çözümleni, insan hakları ihlalleri sonlanmalı".
5 Eylül	AB İltica Ajansı, 2023'ün ilk yarısında iltica başvurularının geçen yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 28 oranında arttığını kaydetti. Türk başvuru sahiplerinin 2019'da yüzde 54 olan kabul oranı 2023'te yüzde 28'e kadar geriledi.
6 Eylül	AB Komisyonunun komşuluk ve genişlemeden sorumlu üyesi Oliver Varhelyi, Türkiye-AB ilişkilerinde iyimserliğin arttığı bir dönemde Ankara'da temaslarda bulundu ve Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ile görüştü. Varhelyi ve Fidan, Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilmesi için kısa vadede atılacak somut adımları ele aldılar ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve vize kolaylığı gibi alanlarda çalışma kararı aldıklarını açıkladılar. Ancak bu uzlaşının Türkiye'nin tam üyelik perspektifi kapsamında katılım müzakerelerinin canlanmasını içermediği ifade edildi.
12 Eylül	Avusturya Başbakanı Karl Nehammer Türkiye ile üyelik sürecinin resmi olarak bitirilmesi çağrısında bulundu.
13 Eylül	AP'nin tavsiye kararı niteliğinde olan <i>2022 Türkiye Raporu</i> , tarihinde AP Genel Kurulunda kabul edildi. AP'de Türkiye hakkında hazırlanan 2022 yılı raporu kabul edildi. AP'nin Türkiye raportörü Nacho Sanchez Amor'un hazırladığı <i>2022 Türkiye Raporu</i> , AP Genel Kurulunda yapılan oylamada 18'e karşı 434 oyla kabul edildi. 152 milletvekili çekimser oy kullandı.
19 Eylül	AB üyesi ülkelerin temsilcilerinin oluşturduğu AB Konseyi, AB Komisyonunun Türkiye, İtalya ve Romanya'ya toplam 454,8 milyon avroluk afet yardımı yapmasının onaylanmasında uzlaştı. Yardımın 400 milyonluk tutarının 6 Şubat depremlerinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler nedeniyle Türkiye'ye gönderileceği açıklandı.
21 Eylül	AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell, Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'la New York'ta görüş alışverişi yapma fırsatı bulduğunu belirterek, AB-Türkiye ilişkilerinde atılacak gelecek adımları ele aldıklarını ifade etti.
29 Eylül	AP Türkiye raportörü Nacho Sanchez Amor, Yargıtayın, Gezi Parkı şiddet eylemleri nedeniyle yargılanan Osman Kavala ile ilgili kararın onamasına tepki gösterdi.

6 Ekim	AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell, Karabağ sorunu nedeniyle yaşanan gerginlik sürerken Azerbaycan ve Türkiye'nin Avrupa Siyasi Topluluğu Zirvesine katılmama kararı almasından büyük üzüntü duyduğunu ifade etti.
10 Ekim	AP Türkiye raportörü Nacho Sanchez Amor, Türkiye-AB ilişkileri ve üyelik sürecinin işlevsiz hale geldiğini belirtti.
8 Kasım	AB yürütme organı olan Avrupa Komisyonu, Batı Balkanlar, Ukrayna ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu on ülke için genişleme raporlarını paketini açıkladı. <i>AB Genişleme Raporu</i> yayımlandı. AB Komisyonu bugün yayımladığı yıllık raporunda, Türkiye'nin demokratik kurumlarının işleyişinde ciddi eksiklikler bulunduğu uyarısında bulundu. Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ve Komşuluk ve Genişleme Komiseri Oliver Varhelyi ile birlikte AB ile tam üyelik müzakerelerini yürüten, aday ve aday olmak isteyen on ülkeyle ilgili genişleme raporlarının yayımlanması dolayısıyla Brüksel'de basın toplantısı düzenledi.
16 Kasım	Türkiye'nin bir aday ülke, AB'nin kilit ortağı, önemli bir NATO müttefiki ve bölgede stratejik ortak olduğunu söyleyen AB Genişleme Komiseri Oliver Varhelyi, "Türkiye, dinamik ve modern ekonomisi, güçlü ve eğitilmiş iş gücü, coğrafi yakınlığıyla AB için doğal bir tercih olmalıdır" dedi.
29 Kasım	<i>AB Müşterek Türkiye Raporu</i> yayımlandı. AB Komisyonu, Türkiye-AB ilişkilerinin mevcut durumu ve bundan sonraki süreçte hangi alanlarda adım atılması gerektiğine ilişkin raporunu 29 Kasım günü Brüksel'de açıkladı. AB Dışişleri Temsilcisi Borrell ve Genişleme Komiseri Varhelyi'nin AB liderlerinin isteği üzerine hazırladığı Türkiye raporunda yapıcı yaklaşım dikkat çekti. Raporlarında Türk vatandaşlarına vize kolaylığı sağlanması, ortaklık konseyi ve Avrupa Yatırım Bankası'nın faaliyetlerine geri dönmesi gibi öneriler yer aldı. AB Yüksek Temsilcisi Borrell, hemen her çatışmanın çözümüyle ilgili önemli rol oynayan Türkiye ile Ortadoğu barış süreciyle ilgili temasa geçmeye hazır olduklarını duyurdu. AB Komisyonu, ise Türkiye raporunda temel görüş ayrılıklarını gidermeye yönelik çabaların devam etmesi gerektiğini belirterek, Türklerin vize başvurularını kolaylaştırmaya dönük adımların araştırılması tavsiyesinde bulundu.

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

GLORIA SHKURTI ÖZDEMİR VE AHMET KAYHAN YILDIZ

2023 Türk iç ve dış politikasını önemli ölçüde etkileyen bir yıl olmuştur. Yıl dahilinde yaşanan 6 Şubat depremleri ve 14 Mayıs seçimleri bu etkiyi kuvvetlendiren iki temel gelişme olmuştur. 6 Şubat depremleri temelde Türkiye'nin iç siyasetine etki etmiş olsa da Türk dış politikası da bu afetlerin ekseninde şekillenmiştir. Öte yandan 14 Mayıs seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan'ın tekrar cumhurbaşkanı seçilmesi ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) Cumhur İttifakı ile Mecliste çoğunluğu elde etmesi Türk dış politikasını pozitif yönde etkileyen bir gelişme olmuştur. Seçim sonuçları ile Türk dış politikasında istikrara ve diğer ülkelere dönük stratejik özerkliği hedefleyen bağımsızlık artırıcı politikaların devamlılığına yeşil ışık yakılmıştır.

2023'te Türkiye-ABD ilişkileri, geçmiş yılların bir devamı niteliğinde tarafların politikalarında görülen farklılıkların ve belirli alanlarda devam ettirilen iş birliklerinin sentezi ile karakterize edilebilmektedir. Yıl boyunca liderler arası diyalog kanalları açık tutulmuş ve taraflar arası ilişkilerin pragmatik doğası bu bağlamda kendini göstermiştir. Taraflar arası ilişkilerde görülen bu pragmatik doğa geçmiş yıllarda olduğu gibi 2023'te de dinamikleri tanımlamada geçerliliğini sürdürmüştür. Bu durumun varlığı ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan'ın bir açıklamasıyla tasdik edilmiştir. Sullivan Haziran 2023'te verdiği bir röportajda Türkiye'nin bağımsız bir dış politika çizdiğini ama bu durumun taraflar arası yapıcı ilişkileri olumsuz etkilemediğini belirtmiştir. Sullivan açıklamasının devamında, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başkan Joe Biden arasında geçen F-16 satışı konulu görüşmelerin yapıcı ilerlediğini ve bu görüşmelerde Başkan Biden'ın yaklaşımının satışlara dönük olumlu olduğunu belirtmiştir.¹

Süreç içerisinde birçok kritik başlık Türkiye-ABD ikili ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu başlıklara örnek olarak F-16 uçaklarına dair görüşmeler, NATO'nun İsveç ve Finlandiya üyeliğiyle genişlemesi, ABD'nin bölgenin istikrarını bozan PKK

¹ Fareed Zakaria, "Interview with National Security Adviser Jake Sullivan; Interview with Copenhagen Consensus Center President and Founder Bjorn Lomborg", CNN, 4 Haziran 2023.

terör örgütünün uzantıları ile çalışması, devam eden Rusya-Ukrayna savaşı ve bu savaş dahilinde geliştirilen Tahıl Koridoru Anlaşması gösterilebilmektedir. İkili ilişkilerde her ne kadar devlet liderleri ve dışişleri bakanları arasında pozitif ve üretken bir yaklaşım sürdürülse de ABD Kongresinde Türkiye'ye yönelik devam eden olumsuz algı ve kararlar göz ardı edilemez bir gerçektir. ABD Kongresinin edindiği bu yaklaşımdan dolayı Ankara-Washington ilişkileri istenen yapıcı sonuçlara erişememiştir.

7 Ekim'de başlayan İsrail-Filistin savaşı, Türkiye-ABD ilişkilerini etkilen önemli bir diğer faktör olmuştur. Türkiye ve ABD'nin bu savaşta farklı tarafları desteklemesi ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

Özetle, tarafların iş birliğine yönelik gösterdiği özverinin yanı sıra çatışan politikaların taraflarca devam ettirmesinden dolayı 2023, Türkiye-ABD ilişkilerinde denge yılı olarak karakterize edilebilmektedir. Dışişleri Bakanı Hakan Fidan tarafından yıl içinde kaleme alınan bir makalede Ankara-Washington ilişkileri uzun vadeli stratejik ortaklık ve NATO müttefikliği bağlamında değerlendirilmiştir. Fidan makalesinde, taraflar arasında ayrışan bazı görüşlerin bulunmasına rağmen bölgesel ve küresel konularda iki devletin çıkar ve görüşlerinin örtüşüğünü belirtmiştir. Makalede ayrıca gelecekte ortak çıkarları temel alan iş birliklerinin artırılacağı ve bunun bir öncelik haline getirileceği belirtilmiştir. Bakan Fidan'a göre bölgesel ve küresel barış ve istikrarın sağlanması için bu gelişmeler hayati bir öneme sahiptir. Ancak iş birliklerinin geliştirilmesi için müttefikler arası dayanışma ruhunun paylaşılması gerekmektedir. Bakan Fidan tarafların birbirinin ulusal güvenliğini zedeleyen değil güvence altına alan politikaları takip etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.²

İLİŞKİLERİ ŞEKİLLENDİREN TEMEL ETKEN: ULUSAL GÜVENLİK ENDİŞELERİ

Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın açıklamalarından anlaşıldığı üzere ulusal güvenlik Türk-Amerikan ilişkilerinin en temel faktörüdür. 2023 dahilinde bu faktör üç farklı başlıkta sınanmıştır: (i) ABD'nin YPG/PKK terör örgütlerine dönük devam ettirdiği destek, (ii) F-16 uçaklarının alımı, (iii) Rusya-Ukrayna savaşı ile İsveç ve Finlandiya'nın üyelikleri özelinde NATO ile ilişkili konular. Yıl içerisindeki gelişmelere bakıldığında bu üç başlığın birbiriyle bağlantılı olduğu ve farklı boyutlarda ikili ilişkileri etkilediği görülebilmektedir. Bunlara ek olarak Doğu Akdeniz'in güvenliği ve Azerbaycan-Ermenistan gerilimi gibi konular da zaman zaman Ankara-Washington ilişkilerini şekillendirmiştir.

ABD'NİN DEVAM EDEN PYD/YPG DESTEĞİ

Washington yönetimi Suriye'de konumlanan SDG terör koalisyonunun temel yapı taşı olan PYD/YPG'ye yıllar boyunca stratejik ve mali yardımda bulunmuştur. Bi-

² Hakan Fidan, "Turkish Foreign Policy at the Turn of the Century of Türkiye: Challenges, Vision, Objectives, and Transformation", *Insight Turkey*, Cilt: 3, Sayı: 25, (Yaz 2023), s. 18.

den yönetimi her ne kadar resmi açıklamalarda Türkiye'nin kendini koruma hakkına sahip olduğunu belirtmiş olsa da Türkiye'nin coğrafyada herhangi bir askeri operasyon yürütmesine karşıdır. ABD'li yetkililer bu çelişkili yaklaşımlarını "bölgesel istikrarın bozulabileceğini ve DEAŞ'a karşı edinilen kazanımların tehlikeye girebileceğini" belirterek temellendirmeye çalışmaktadır.³ Buna karşın Türkiye için YPG terör örgütü ulusal güvenliğe direkt bir tehdittir. Bu bağlamda ABD'nin YPG ile hareket etmesi ve terörden beslenen gruplarla ilişkiler ağı kurması Türkiye-ABD ilişkilerini derinden sarsmaktadır.

Resmi kayıtlarda belirtildiği üzere ABD 2023'te terör örgütü YPG'ye mali yardımlarına devam etmiştir. Savunma Bakanlığı 2024 Mali Yılı Bütçe Talebi'nde (Department of Defense's Fiscal Year 2024 Budget Request, FY2024) 398 milyon dolar DEAŞ'a karşı Eğitim ve Donatım Fonu (Counter-ISIS Train and Equip Fund, CTEF) için ayrılmıştır. Bu bütçenin 156 milyon doları terör örgütü YPG/PKK'nın dahil olduğu Suriyeli Gruplar ve Bireylere (Vetted Syrian Groups and Individuals, VSGI) sağlanmıştır.⁴ Konu dahilinde dikkat çeken bir gelişme olarak yıllık bazda hazırlana bütçede bu yıl bir düşüş yaşanmıştır.⁵

Aynı konu bağlamında 2023'te ABD, 2021 ve 2022 için *Terörizm Üzerine Ülke Raporları* (Country Reports on Terrorism) yayımlamıştır. Raporlarda SDG terör koalisyonu DEAŞ'la mücadelede ABD'nin ortağı olarak tanımlanmıştır.⁶ Raporda her ne kadar Türkiye'nin DEAŞ'la mücadelede üstlendiği önemli rol belirtilmiş olsa da metin içerisinde Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirdiği operasyonlara dönük asılsız iddialara da yer verilmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu iddiaları yalanlanmış ve Türkiye'nin ulusal güvenliğini korumak için gerçekleştirdiği bu operasyonların raporlarca çarpıtılmaya çalışıldığını belirtmiştir.⁷ Yayımlanan son raporda Türkiye'ye karşı temelsiz bir başka iddiaya daha yer verilmiş; Türkiye'de terörle ilişkileri olan bireylerin bu ilişkileri nedeniyle değil siyasi motivasyonlardan dolayı tutuklandığı iddia edilmiştir. ABD'nin Ortadoğu'da sayılı demokratik müttefiklerinden biri olan Türkiye'ye karşı resmi bir raporda bu gibi asılsız bir iddianın yer alması ve bir hukuk

3 *2022'de Türkiye*, ed. Muhittin Ataman ve Cem Duran Uzun, (SETA Yayınları, İstanbul: 2022), s. 82.

4 "Fiscal Year 2024 Budget Request", United States Secretary of Defense, 15 Mart 2023, <https://comptroller.defense.gov/Budget-Materials/Budget2024>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023); Savunma Bakanlığının mali yıl bütçesini kapsayan Ulusal Savunma Yetkilendirme Yasası (The National Defense Authorization Act, NDAA) henüz kanunlaşmamıştır. Ancak Meclis ve Senato tarafından onaylanan versiyonlar göz önüne alındığında tahsis edilen miktarın değişmeyeceği tahmin edilmektedir.

5 Bir önceki yıl FY2023 belgesinde 542 milyon dolarlık CTEF bütçesi içerisinde VSGI için ayrılan bütçe 184 milyon dolardı. Bkz. "Fiscal Year 2023 Budget Request", United States Secretary of Defense, 28 Mart 2022, <https://www.defense.gov/Spotlights/FY2023-Defense-Budget>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

6 "Country Reports on Terrorism 2021", U.S. Department of State, (2021), www.state.gov/wp-content/uploads/2023/02/Country_Reports_2021_Complete_MASTER.no_maps-011323-Accessible.pdf, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023); "Country Reports on Terrorism 2022: Türkiye", U.S. Department of State, (2022), www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2022/turkey, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

7 "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç'in ABD Dışişleri Bakanlığının 2021 Yılı Terörizm Raporu Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2 Mart 2023, <https://www.mfa.gov.tr/sc-3-abd-disisleri-bakanliginin-2021-yili-terorizm-raporu-hk-sc.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

devletinin yargı organının verdiği kararların “siyasi motivasyonlar” olarak karakterize edilmesi, statükonun çarpıtılmasından öte bir davranış değildir. Türkiye'nin devlet organları ile koordinasyon sağlamadan bu gibi asılsız iddiaların resmi raporlarda yer alması Türkiye-ABD ilişkilerinde gerilimi artırmaktadır. Ayrıca ABD'nin kurumları arasında var olan tutarsızlıkları ortaya koymaktadır. Buna göre ABD'nin üst düzey bürokrasisi, devletler arası ilişkileri geliştirmeye dönük olumlu bir yaklaşım sergilerken diğer kurumları bu yaklaşıma ters ve tutarsız davranışlar sergilemektedir.⁸

Türkiye ve ABD arasında gerginliğe neden olan bir diğer gelişme, Mart 2023'te ABD Genelkurmay Başkanı Mark Milley'nin tartışma yaratan sürpriz Suriye ziyareti olmuştur. Milley ziyareti sırasında terör örgütü PKK'nın Suriye kolu olan YPG'nin kontrolünde bulunan Suriye'nin kuzeydoğusuna gitmiştir. Her ne kadar ABD Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı tarafından Milley'nin ziyaret sırasında yalnızca Amerikan askerleri ile bir araya geldiği söylenmiş⁹ olsa da bir hafta sonra ABD Merkez Komutanı General Michael Erik Kurilla coğrafyayı ziyaret etmiştir. Kurilla'nın ziyareti kapsamında ABD askerleri yanı sıra terör örgütü YPG'nin bölgedeki temsilcileri ile de bir araya geldiği raporlanmıştır.¹⁰ Bu durum Türkiye'nin ulusal güvenliğine dönük endişelerini daha da artırmıştır.

Biden yönetimi tarafından ikili ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bir diğer adım, Başkan Biden'ın Ekim 2019'da ilan edilen ve yıllık olarak uzatılması gereken Suriye'deki Durumla İlgili Ulusal Acil Durum (National Emergency with Respect to the Situation in and in Relation to Syria) kararını 14 Ekim 2023'te yenilemesi olmuştur. Bu kararda Türkiye'nin Suriye'nin kuzeydoğusundaki askeri hareketinin DEAŞ'ın mağlubiyetini engellediği, sivil güvenliği tehlike altına aldığı ve ABD'nin bölgesel güvenliğini tehdit ettiği iddia edilmektedir.¹¹ Türkiye bu kararı şiddetle kınamış ve coğrafyadaki gelişmelerin Türkiye ulusal güvenliğine direkt bir tehdit oluşturduğunu belirtmiştir.¹² Uzatılan

8 Benzer suçlamalara *2022 İnsan Hakları Raporu* ve *2023 İnsan Ticareti Raporu* gibi diğer raporlarda da yer verilmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı bu asılsız suçlamalara karşı farklı açıklamalarla yanıt vermiştir. Daha fazlası için bkz. “No: 226, 16 Eylül 2023, ABD İnsan Ticareti Raporu'nun Türkiye'ye İlişkin Bölümü Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 16 Eylül 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-226_-abd-insan-ticareti-raporu-nun-turkiye-ye-iliskin-bolumu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2023); “No: 83, 24 Mart 2023, ABD Dışişleri Bakanlığınca Yayımlanan 2022 İnsan Hakları Raporu Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-83_-abd-disisleri-bakanliginca-yayimlanan-2022-insan-haklari-raporu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2023); Tüm raporlar için bkz. “İnsan Hakları Raporları”, ABD Büyükelçiliği ve Türkiye'deki Konsolosluklar, <https://tr.usembassy.gov/tr/our-relationship-tr/official-reports-tr>, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2023).

9 Yunus Paksoy, X, 7 Mart 2023, <https://twitter.com/yunuspaksoy/status/1632858068240269317>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023); Dildar Baykan Atalay ve Kasım İleri, “ABD'nin Ankara Büyükelçisi Flake Dışişleri Bakanlığına Çağrıldı”, Anadolu Ajansı, 6 Mart 2023.

10 U.S. Central Command, X, 11 Mart 2023, <https://twitter.com/i/web/status/1634552733913980930>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

11 Briefing Room, “Notice on the Continuation of the National Emergency with Respect to the Situation in and in Relation to Syria”, White House, 12 Ekim 2023, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2023/10/12/notice-on-the-continuation-of-the-national-emergency-with-respect-to-the-situation-in-and-in-relation-to-syria-3>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

12 Muhammed Enes Calli, “US Activities with PKK Terror Group Affiliates in Syria Threaten Ankara, Turkish President Says”, Anadolu Agency 13 Ekim 2023.

bu karar PYD terör örgütünün ABD'den edindiği yardımların önünü açmıştır. Suriye'de var olan istikrarsızlığın daha geniş coğrafyalara yayılmasına neden olabilecek bu karar, Türkiye'nin ulusal güvenliğini de tehdit etmektedir.

2023'te Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen ve derin gerilime neden olan bir diğer gelişme Suriye'de konuşlanan ABD askeri tarafından bir Türk *drone*unun düşürölmesi olmuştur. Ekim'de vuku bulan bu olayın "personel güvenliğini korumak için" gerçekleştirildiği iddia edilmiş ama tarihsel sürece bakıldığında görölcektir ki Türkiye o günlerde İÇişleri Bakanlığı önünde gerçekleştirilen ve terör örgütü PKK'nın üstlendiği bir bombalı saldırıya uğramıştır. Türkiye, İÇişleri Bakanlığı önünde gerçekleştirilen bu saldırıya cevap niteliğinde Suriye'de konuşlanan PKK/YPG terör hedeflerine karşı operasyon başlatmıştır.¹³ Gerçekleşen olaylar sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan, gelişmelerin Türk milletinin hafızasına kazındığını ve uygun zamanda gerekli tedbirlerin alınacağını vurgulamıştır.¹⁴

F-16 SATIŞ GÖRÜŞMELERİ VE NATO DAHİLİNDEKİ KONULAR

ABD'nin YPG terör örgütüne sağladığı destek Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişse de bu durum ikili ilişkilerdeki diğer başlıklara yansıtılmamaya çalışılmıştır. Örneğin Türkiye'nin olası F-16 alımı ve Rusya-Ukrayna savaşı ile İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyeliğine kabulünü içeren NATO zeminli konu başlıklarında yapıcı bir yaklaşım geliştirilmeye çalışılmıştır. Bahsi geçen bu başlıklar Dışışleri Bakanlıklarının desteğiyle ağırlıklı olarak liderler düzeyinde görüşölmüŐtür.

Liderlerin Vilnius'ta gerçekleştirdiği görüşmeler bağlamında önemli gelişmelere kapı aralanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan zirve sonrası yaptığı açıklamalarda görüşmelerde F-16 alımlarının masaya yatırıldığını ve Başkan Biden'ın F-16 alımlarını başta Demokrat kanat olmak üzere Kongre muhalefeti yoluyla yönlendireceğinin garantisini verdiğini belirtmiştir. Her ne kadar Washington F-16 satışlarının ve İsveç'in NATO üyeliğinin birbirinden bağımsız olaylar olduğunu belirtmiş olsa da süreç içerisinde olaylar arasında bir paralellik kurulmuştur. ABD Kongresinde F-16 satışına karşı olan senatörlerin bu yaklaşımı Türkiye-Yunanistan ilişkileri ve İsveç'in NATO üyeliği süreciyle şekillenmektedir.¹⁵ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Eylül 2023'te G20 zirvesinde gerçekleştirdiği temaslar sonrası F-16 satışlarının İsveç'in NATO süreci ile iliŐkilendirilmesinden duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiştir.¹⁶

ABD Kongresindeki gelişmelere bakıldığında Dışışleri Bakanı Antony Blinken'ın 20 Şubat 2023'teki konuşmasında hükümetin F-16 satıŐlarını desteklediğini açıkla-

13 "Türkiye Confirms Drone Loss in Syria, Says It Did Not Disrupt Ops", *Daily Sabah*, 6 Ekim 2023.

14 "Türkiye will Do What is Necessary After US Downing of Drone", *Daily Sabah*, 18 Ekim, 2023.

15 Rabia İclal Turan, "U.S. State Department: Sale of F-16 Jets to Türkiye, Sweden's NATO Bid are not Linked", Anadolu Agency, 9 Eylül 2023.

16 Diyar Gündoğan, "Turkish President Erdogan Says He Talked About F-16s with Biden", Anadolu Agency, 10 Eylül 2023.

ması konu başlığındaki önemli bir gelişme olmuştur.¹⁷ Açıklama sonrasında Türkiye aleyhine konuşmalarıyla tanınan Senatör Menendez'in de dahil olduğu bir grup senatör açıklamalara itiraz etmiştir.¹⁸ Mayıs 2023 seçimleri sonrasında tartışmalarda yumuşama işaretleri gözlemlenmiştir. Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Başkanı Michael McCaul, İsveç'in NATO üyeliğinin onaylamasına bağlı Türkiye'ye dönük olası bir onay sinyali vermiştir. Konu bağlamında Yunanistan'ın ABD'den askeri alımlar için edindiği onaylar da bu yönde bir yumuşamanın göstergelerindedir.¹⁹

İsveç ile aynı zamanda üyelik talebinde bulunan Finlandiya'nın NATO üyeliği Türkiye tarafından Mart 2023'te onaylanmıştır. Ancak Türkiye'nin ulusal güvenliğini doğrudan tehdit eden gruplar ile ilişkilerinden dolayı İsveç'in üyeliği bu süreçte ayrı ele alınmıştır. Üçlü bir memorandumun imzalanmasını gerektiren İsveç süreci, Türkiye'nin ulusal güvenliğinin güvence altına alınması için ertelenmiştir.²⁰ NATO Vilnius zirvesi sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İsveç Başbakanı Ulf Kristersson'un olumlu görüşmeleri sonrası konu bağlamında önemli gelişmeler yaşanmış ve Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsveç sürecini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacağını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan İsveç'in üyeliğine dönük katılım protokolünü Ekim'de imzalararak Meclisin onayına sunmuştur.²¹

Bu gelişmeler sonrası Ulusal Güvenlik Danışmanı Sullivan, ABD Kongresine danışarak F-16 satışının devamına dönük niyetini bildirmiştir. Bu gibi yapıcı bir adıma karşın Senatör Menendez, satışların onayı öncesinde Yunanistan'ın güvenliğinin artırılması için daha fazla tedbirin alınmasını talep etmiştir ki aslında Türkiye tarafından yapılan birçok açıklamada Türkiye'nin Yunanistan'a dönük herhangi bir tehdit oluşturmadığı ve komşuluk ilişkilerine yakışır bir yaklaşımın desteklediği belirtilmiştir. Böyle bir talep sonrası Chris Pappas liderliğinde bir araya gelen birkaç Kongre üyesi, Dışişleri Bakanı Blinken'a F-16 satışlarının bazı şartlara bağlanmasını teklif eden bir mektup iletmiştir. Mektupta F-16 satışlarının "Doğu Akdeniz'de ABD'nin ulusal güvenlik çıkarlarını veya NATO güvenlik mimarisini tehdit eden/zayıflatan Türkiye'nin istikrar bozucu eylemlerine karşı ABD menşeli silahların transferini durdurma, erteleme veya geri alma mekanizmalarına bağlanması talep edilmiştir."²² Konu bağlamında Senatör

17 Remarks, "Secretary Antony J. Blinken and Turkish Foreign Minister Mevlut Cavusoglu at a Joint Press Availability", U.S. Department of State, 20 Şubat 2023, <https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-and-turkish-foreign-minister-mevlut-cavusoglu-at-a-joint-press-availability>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

18 Alexander Ward, Connor O'Brien ve Paul McLeary, "Menendez Vows to Block Plan to Sell Fighter Jets to Turkey", *Politico*, 13 Ocak 2023.

19 Joe Gould, Alexander Ward, Matt Berg ve Ari Hawkins, "McCaul Open to Selling F-16s to Turkey- Even If Erdoğan Wins", *Politico*, 25 Mayıs 2023.

20 "Turkish Parliament Ratifies Finland's NATO Accession as Sweden Kept Waiting", Reuters, 31 Mart 2023.

21 Muhammed Enes Çallı, "Turkish President Erdogan Signs Sweden's NATO Accession Protocol, Sends to Parliament", Anadolu Agency, 23 Ekim 2023.

22 Chris Pappas, Gus M. Bilirakis, Dina Titus, Nicole Malliotakis, Frank Pallone ve Jr, John P. Sarbanes, "Congress of the United States", 8 Temmuz 2023, <https://pappas.house.gov/sites/evo-subsites/pappas.house.gov/files/evo-media-document/07.08.23-letter-to-secretary-blinken-on-turkey-f-16-sale-snapback-mechanisms.pdf>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

Risch, McMaul ve Meeks çözüme yönelik iyimser bir tutum takınmış olsa da günümüzde ABD Kongresi tarafından satışlara dair kesin bir karar halen verilememiştir.

Şu anda F-16 satışları ve İsvet'in NATO üyeliği sırasında ABD Kongresinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) onay bekleyen bir çıkmaza girmiş vaziyettedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan her iki ülkenin eş zamanlı adımlar atmasının önemini vurgulamış ve Türkiye'nin İsvet'in NATO üyeliğine onay vermesi öncesi ABD Kongresinin F-16 satışları için olumlu adımlar atması gerektiğini söylemiştir.²³

Dikkate değerdir ki Türkiye'nin 40 adet Lockheed Martin Corp F-16 savaş uçağı ve 79 adet modernizasyon kiti alım talebi Ekim 2021 tarihlidir ve günümüzde bu süreç ikinci yılını tamamlamıştır. ABD Kongresi tarafından verilecek olan olumlu bir karar, taraflar arası ilişkileri önemli ölçüde güçlendirecektir. Ancak unutulmamalıdır ki gelecekte F-16 satışları onaylansa bile mevcut üretim takvimlerine bakıldığında Türkiye'nin yeni F-16V'leri edinebilmesi için üç yıl veya daha uzun bir süre gerekmektedir.²⁴ F-16'ların satış onayında yaşanan her gecikme, ulusal güvenliğini sağlamak isteyen Türkiye'yi alternatiflere yönlendirmektedir. Bu durum ABD Kongresinin vermesi gereken onayın aslında zamanla yarıştığını göstermekte ve kararın zamanında verilmesinin stratejik önemini vurgulamaktadır.

METCEZİRLİ BİR DENİZ: DOĞU AKDENİZ

2023'te çalkantılı Türkiye-ABD ilişkileri aynı şekilde Doğu Akdeniz'de de kendini göstermiştir. Bölge içerisinde stratejik bir öneme sahip olan Kıbrıs Adası olayların merkezinde yer almıştır. Nisan 2023'te USS San Juan isimli ABD denizaltısının ve sonrasında Mayıs 2023'te USS Arleigh Burke isimli ABD muhbirinin Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne (GKRY) bağlı bir limana demirlemesi Türkiye tarafından bölge istikrarı ve taraflar arası barışını olumsuz etkileyen adımlar olarak tanımlanmıştır. ABD'nin GKRY'ye dönük askeri ambargoyu durduran kararı 2023'te de devam ettirmesi, Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalarda bahsi geçen uygulamalar sonucu ABD'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve GKRY arasında tarafsızlığını yitirdiği belirtilmiş ve kararlar denge bozucu adımlar olarak tanımlanmıştır.²⁵ Yılın son aylarına gelindiğinde ise İsrail-Filistin savaşı sonrası ABD'nin 10 Ekim'de USS Gerald R. Ford ve 4 Kasım'da Dwight D. Eisenhower uçak gemisi gruplarını İsrail kıyılarına konuşlandırması Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından

23 "Erdogan Expects Steps from on F-16 Sale for Sweden NATO Accession", Aljazeera, 6 Aralık 2023.

24 "Turkey (Türkiye): Major Issues and U.S. Relations", Congressional Research Service, 10 Ağustos 2023, s. 24, <https://sgp.fas.org/crs/mideast/R44000.pdf>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

25 "ABD'nin USS San Juan Saldırı Denizaltısının Bir GKRY Limanına Demirlemesi ve GKRY'nin Silahlanma Faaliyetleri Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 9 Nisan 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-94_-abd-nin-uss-san-juan-saldiri-denizaltisinin-bir-gkry-limanina-demirlemesi-ve-gkry-nin-silahlanma-faaliyetleri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023); "ABD'nin USS Arleigh Burke İsimli Muhribinin bir GKRY Limanına Demirlemesi Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 17 Mayıs 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-131_-abd-nin-uss-arleigh-burke-isimli-muhribinin-bir-gkry-limanina-demirlemesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

eleştirilmiştir.²⁶ Türkiye'nin konu dahilindeki temel endişesi İsrail'in üçüncül aktörler tarafından motive edilerek çatışmaların coğrafyaya yayılması olmuştur.

TARAFALAR ARASI DİĞER GÖRÜŞ AYRILIKLARI: KAFKASYA VE FİLİSTİN MESELESİ

Türkiye'nin ve ABD'nin ulusal çıkarları bölge dahilinde çatışmaktadır ki bu durum taraflar arası ilişkilerde önemli ayrılıklara neden olmaktadır. 2023'te bu durum İsrail-Filistin savaşı sırasında ülkelerin birbirine karşı iki farklı tarafı desteklemesi ile tekrar belirginleşmiştir. Son gelişmeler, durumun büyük bir anlaşmazlığa dönüşebileceğini göstermektedir. ABD soykırımı varan askeri operasyonlarına karşın İsrail'e ilk gününden itibaren koşulsuz destek vermişken Türkiye çatışmaların ilk gününde tarafları "itidalle hareket etmeye, gerilimi daha da tırmandıracak fevri adımlardan uzak durmaya" davet etmiştir.²⁷ Türkiye ve ABD'nin savaşta sahip oldukları görüş farklılıkları Birleşmiş Milletler (BM) oylamalarında da kendini göstermiştir.²⁸

Öte yandan önceki yılların odak noktalarından biri olan Azerbaycan-Ermenistan çatışması 2023'e gelindiğinde iki taraf arasında ana gündem maddelerinden biri olmamıştır. Her ne kadar bakanlık arası görüşmelerde bölgede barışın desteklendiğine dair görüş birliği belirtmiş olsa da Kasım 2023'te ABD bu yaklaşıma ters bir adım atmıştır. ABD Senatosu, eski Sovyet ülkeleri için sağlanan yardımların Azerbaycan'a sözde Ermenistan'ın ulusal bütünlüğünün ve güvenliğinin korunması için iki yıllığına sağlanmamasını içeren yasayı oy birliğiyle kabul etmiştir.²⁹ Bu karar Türkiye ve ABD'nin çatışmalara dönük yaklaşımlarının arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiştir.

İKİLİ İLİŞKİLERDE OLUMLU GELİŞMELER

Türkiye-ABD ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan başat faktör, taraflar arasında farklı ulusal çıkarların bulunması ve ABD'nin Türkiye'nin ulusal güvenlik endişelerine dönük anlayıştan uzak/duyarsız bir yaklaşım sürdürmesidir. Taraflar arası

26 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bölgede Etkili Tüm Aktörleri Barışın Tesisi için Sorumluluk Almaya Çağırıyoruz", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 10 Ekim 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-bolgede-etkili-tum-aktorleri-barisin-tesisi-icin-sorumluluk-almaya-cagiriyoruz>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

27 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: İsrail'deki Olaylarda Tarafları, Gerilimi Daha da Tırmandıracak Adımlardan Uzak Durmaya Çağırıyoruz", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 7 Ekim 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-israildeki-olaylarda-taraflari-gerilimi-daha-da-tirmandiracak-adimlardan-uzak-durmaya-cagiriyoruz>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

28 Oylama detayları için BM'nin Voting Data veri tabanında "Territories Occupied by Israel-Human Rights", "Palestine Question" ve "Middle East Situation" konu başlıklarına bkz. Filistin konulu oylamalarda Türkiye'nin çatışmaların durdurulması ve insan haklarının korunmasına yönelik yaklaşımına karşın ABD'nin aynı oylamalarda sürekli olumsuz veya çekimser oy kullandığı görülecektir.

29 "S.3000-Armenian Protection Act of 2023", 118th Congress (2023-2024), 17 Kasım 2023, <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/3000>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023); Bryant Harris, "Senate Votes to Stop Azerbaijan Aid Waiver Amid Armenia Invasion Fears", Defense News, 21 Kasım 2023, <https://www.defensenews.com/congress/2023/11/20/senate-votes-to-stop-azerbaijan-aid-waiver-amid-armenia-invasion-fears>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

ilişkileri zora sokan bu gibi etkenlere rağmen iki ũlke çeşitli alanlarda pragmatik yaklaŐımlarla iş birliklerini sũrdũrmeyi başarmıştır. Bu yaklaşım sayesinde taraflar sahip oldukları farklılıkları adım adım özũme kavuŐturabilecek yapıcı girişimlere imza atabilmektedir.

Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Biden 31 Ekim 2021'de Roma'da Stratejik Mekanizma Diyaloğu'nu kurmuŐtur. Kurulan stratejik mekanizma diyaloğu sayesinde (i) taraflar arası gŕrũŐ ayrılıkları sistematik bir Şekilde gŕrũŐũlmemekte, (ii) ilişkilerin geliştirilmesi için gereken diplomatik mekanizma istikrarlı bir Şekilde sũrdũrũlmekte, (iii) taraflar arası iş birlikleri artırılmakta ve (iv) endişeler karşılıklı paylaŐılabilmektedir. Taraflar arası Stratejik Mekanizma Diyaloğu, 2023 dahilinde 18 Ocak'ta ve 23 Haziran'da gerçekleştirilen dŕrdũncũ ve beşinci toplantılarıyla devamlılığını korumuştur.

Bahsi geçen toplantılarda ele alınan Önemli konulardan biri, tarafların Ukrayna'nın toprak bũtũnlũĐũne dŕnũk sağladığı gũlũ destek olmuştur. Toplantılar sırasında ABD, Tũrkiye'nin Tahıl Koridoru Anlaşması'nı geniŐletmeye dŕnũk çabalarını tanımış ve takdir etmiştir. Bu girişim kũresel tahıl fiyatlarının istikrarını korumakta bũyũk bir katkıya sahip olmuş ve Tũrkiye ile ABD arasında yapıcı iş birliği fırsatlarını belirtmiştir.³⁰

Tũrkiye-ABD Stratejik Mekanizma Diyaloğu'nun gŕrũŐmelerinde ele alınan bir diğer konu, devletler arası ticaret hacminin artırımını olmuştur. Taraflar ekonomik ilişkilerini gũlendirmeye ve ticaret fırsatlarını değerlendirmeye yŕnelik taahhũtlerini yenilemiŐlerdir. 2019'da Tũrkiye- ABD ikili ticaret hacminin 100 milyar dolar seviyesine ulaŐması hedeflenmiştir. Bu hedefe dŕnũk 2023'te ekonomik ilişkiler olumlu yŕnde gelişmiş ve bu hacim tarihi bir zirveye ulaşarak 30 milyar doları aŐmıŐtır. İlişkilerin detayları incelendiğinde ticaret hacminde gŕrũlen gelişmelerin yanı sıra Tũrkiye'nin lehine artan bir ticaret dengesi de gŕrũlmektedir. Bu durumun devletler arası ticaretin istikrarına ve sũrdũrũlebilirliĐine katkı sağlaması beklenmektedir.³¹

Son olarak 2023'teki Tũrkiye-ABD olumlu ilişkilerine Örnek olarak 6 Şubat depremleri sonrası taraflar arasında yaşanan destek de konu edinilmelidir. ABD mali yardımların yanı sıra arama kurtarma ekipleri aracılığıyla Tũrkiye'ye yardım gŕnderen devletler arasında yer almıştır. Bu tũr dayanışma ve destek faaliyetleri iki ũlke arasındaki iş birliğine dayalı ilişkilerin bir gŕstergesi olmuştur. Bu yardımlar, kriz zamanında karşılıklı dayanıŐmaya olan ortak bağlılığı yansıtmıŐ ve bağların daha da gũlenmesini sağlamıştır.

30 "U.S.-Tũrkiye Joint Statement on the Stratejik Mechanism Dialogue", U.S. Department of State, 24 Haziran 2023, <https://www.state.gov/u-s-turkiye-joint-statement-on-the-strategic-mechanism-dialogue>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023); "Tũrkiye-ABD Stratejik Mekanizması Hakkında Ortak Açıklama", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 18 Ocak 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-18_-turkiye---abd-stratejik-mekanizmasi-hakkinda-ortak-aciklama.tr.mfa, (Erişim tarihi 8 Aralık 2023).

31 "Tũrkiye Yũzyılında Tũrk Dış Politikası", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Kasım 2023, s. 16, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/turkiye-yuzyili-nda-turk-dis-politikasi-2024-kitapcik.pdf, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

SONUÇ

2023'te Türkiye-ABD ilişkileri Ekim'e kadar pragmatik bir çerçevede ilerlemiştir. ABD'nin terör örgütleri ile ilişkileri ve benzeri konularda devam eden görüş ayrılıklarına rağmen taraflar arası iş birliği temelli kanalların açıklığı ilişkilerde olumlu bir atmosferin korunmasını sağlamıştır. Türkiye'nin F-16 alımı talebine dönük Biden hükümetinin destek açıklamaları ve NATO ile ilgili konular, tarafları iş birliğine teşvik etmiş ve geçmiş yıllara kıyasla daha olumlu bir ortam oluşturmuştur. Ancak İsrail-Filistin savaşı ve tarafların savaşa dönük tutumları Ekim sonrası süreçte ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 2024'e bakıldığında İsrail-Filistin savaşı ve F-16 satışları ilişkilerin geleceği için kilit faktörler olacaktır. Bu başlıklar, taraflar arası birbirine bağlılığı vurgularken ikili ilişkilerin dinamiklerinin şekillenmesinde önemli bir role sahip olacaktır.

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	
18 Ocak	Türkiye-ABD Stratejik Mekanizması Diyalogu'nun dördüncü toplantısı gerçekleştirildi. Taraflar somut ve sonuç odaklı ikili pozitif gündeme bağlılıklarını yineledi. Türkiye ve ABD Savunma Bakanlıkları heyetleri F-35 İstisare Toplantılarının ikinci turunu gerçekleştirdi.
21 Ocak	Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar "Ukrayna Savunma Temas Grup Toplantısı" kapsamında ABD'li mevkidaşı ile bir araya geldi.
Şubat	ABD 6 Şubat depremleri sonrası Türkiye'ye yardımlar gönderdi.
6 Şubat	ABD Dışişleri Bakanı Blinken, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile gerçekleştirdiği telefon görüşmesinde yaşanan deprem dolayısıyla başsağlığı dileklerini ilettiler. Cumhurbaşkanı Erdoğan Başkan Biden ile telefonda görüştü. Başkan Biden halkı adına yaralılara acil şifalar diledi ve depremlerde sevdiklerini kaybedenlere taziyelerini sundu.
10 Şubat	Bakan Çavuşoğlu ABD'li mevkidaşı Blinken ile telefonda görüştü. Bakanlar deprem sonrası müdahale çalışmalarını desteklemek amacıyla ABD'nin sağlayabileceği ek yardımları değerlendirdi.
20 Şubat	Bakan Çavuşoğlu ABD'li mevkidaşı Blinken ile Türkiye'de bir araya geldi. Blinken'a ABD'nin deprem sonrası destek ve dayanışması için teşekkür edildi ve ikili ve bölgesel konular ele alındı.
5 Mart	ABD Genelkurmay Başkanı Mark Milley, Suriye'nin kuzeydoğusuna sürpriz ve tartışmalı bir ziyaret gerçekleştirdi.
13 Mart	ABD Merkez Komutanlığının komutanı General Michael Erik Kurilla, Suriye'nin kuzeydoğusunu ziyaret etti ve Kurilla'nın hem Amerikan güçleriyle hem de SDG adını kullanan terör örgütü PKK/YPG lideriyle görüşmeler gerçekleştirdiği bildirildi.
30 Mart	TBMM Finlandiya'nın NATO üyeliğini onayladı.
2 Nisan	ABD'nin New Jersey Eyaleti Milli Muhafızlarının GKRY Savunma Bakanlığı ile anlaşma imzalaması hakkında Türkiye Dışişleri Bakanlığı açıklama yaptı.
4 Nisan	Finlandiya'nın NATO'ya katılımına ilişkin Türkiye onay belgesi yayımladı.
9 Nisan	ABD'nin USS San Juan saldırı denizaltısının bir GKRY limanına demirlemesi ve GKRY'nin silahlanma faaliyetleri hakkında Türkiye Dışişleri Bakanlığı açıklama yaptı.
17 Mayıs	ABD'nin USS Arleigh Burke isimli muhribinin bir GKRY limanına demirlemesi hakkında Türkiye Dışişleri Bakanlığı açıklama yaptı.
29 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçim zaferinin ardından ABD Başkanı Biden'dan kutlama amaçlı bir tebrik telefonu aldı.

8 Haziran	Dışışleri Bakanı Hakan Fidan ABD'li mevkidaşı Blinken ile telefonda g6r6Őt6. G6r6Őmede Blinken yeni g6revine atanmasından dolayı Bakan Fidan'ı kutladı ve bakanlar 6eŐitli konuları ele aldı.
23 Haziran	T6rkiye-ABD Stratejik Mekanizması Diyalogu'nun beşinci toplantısı ger6ekleŐtirildi. Toplantıda taraflar karşılıklı 6ıkar alanlarında g66l6 iş birliŐini daha da derinleŐtirme taahh6tlerini yineledi.
25 Haziran	Bakan Fidan, Blinken ile telefonda g6r6Őt6. Bakanlar g6r6Őmelerinde Rusya-Ukrayna savaŐını deŐerlendirdi.
9 Temmuz	Bakan Fidan, Blinken ile telefonda g6r6Őt6. Bakanlar gelecek g6nler ger6ekleŐtirilecek NATO Vilnius zirvesini ve Rusya-Ukrayna savaşının g6ncel geliŐmelerini deŐerlendirdi. Cumhurbaşkanı ErdoŐan, ABD Başkanı Biden ile telefonda g6r6Őt6. G6r6Őmede Ukrayna'nın NATO'daki konumu, İsv66'in NATO 6yeliği, F-16'ların teslimi ve T6rkiye'nin AB tam 6yelik s6reci deŐerlendirildi.
10 Temmuz	NATO Vilnius zirvesi sırasında, ErdoŐan'a İsv66'in T6rkiye'nin AB'ye 6yelik s6recine aktif olarak destek vereceği bilgisi iletildi.
11 Temmuz	NATO Vilnius zirvesi kapsamında Cumhurbaşkanı ErdoŐan, ABD Başkanı Biden ile bir araya geldi.
5 AĞustos	Fidan Blinken ile telefonda g6r6Őt6. Blinken Karadeniz Tahıl Girişimi konusundaki liderliğinden ve İsv66'in NATO'ya katılım protokol6n6 TBMM'ye sevk etme taahh6d6 dolayısıyla T6rkiye'ye teŐekk6rlerini ilettili.
18 AĞustos	Amerikan h6k6metinden Őekerbank'a deprem b6lgesi i6in 100 milyon dolar kredi sağlandı.
19 AĞustos	ABD'nin GKRY'ye y6nelik silah ambargosunu kaldırma kararının uzatılması hakkında T6rkiye Dışışleri Bakanlığı a6ıklama yaptı.
5 Ekim	ABD F-16'sı Suriye'de T6rk İHA'sını vurdu. Milli Savunma Bakanı Yaşar G6ler ABD'li mevkidaşı Lloyd James Austin ile telefonda g6r6Őt6. G6r6Őmede Suriye'deki son gelişmeler ele alındı. İki savunma bakanı b6lgedeki faaliyetlerde T6rk ve Amerikan unsurlarının yakın koordinasyonunun 6nemini vurguladı.
6 Ekim	Dışışleri Bakanı Fidan, mevkidaşı Blinken ile telefonda g6r6Őt6. Taraflar ter6r tehditlerinin bertaraf edilmesine y6nelik ortak hedeflerin koordinasyonunu ele aldı.
7 Ekim	Hamas İsrail'e karşı Aksa Tufanı Operasyonu başlattı. Dışışleri Bakanı Fidan mevkidaşı Blinken ile telefonda g6r6Őt6. Taraflar İsrail-Filistin savaşı hakkında deŐerlendirmelerde bulundu.
12 Ekim	Blinken İsrail'e tam destek mesajı verdi. Dışışleri Bakanlığı S6zc6s6 B6y6kel6i Tanju Bilgi6, ABD Tarafından Suriye Bağlamında "Ulusal Acil Durum" başlığıyla yayımlanmakta olan başkanlık kararnamesinin yinelenmesi hakkında a6ıklama yaptı.
16 Ekim	Dışışleri Bakanı Fidan, Blinken ile telefonda g6r6Őt6. Taraflar b6lgede istikrarın sağlanmasına d6n6k deŐerlendirmelerde bulundu. Blinken İsrail'e ikinci kez gitti ve destek mesajı verdi.
18 Ekim	ABD Başkanı Biden İsrail'e gitti ve tam destek mesajı verdi.
23 Ekim	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ErdoŐan, İsv66'in NATO'ya Katılım Protokol6n6 imzalayarak T6rkiye B6y6k Millet Meclisine g6nderdi.
29 Ekim	Fidan Blinken ile telefonda g6r6Őt6. Bakan Blinken T6rkiye Cumhuriyeti'nin 100. yilını kutladı ve taraflar İsrail-Filistin savaşı sonrası b6lgesel istikrarı, rehinelere serbest bırakılmasını ve Filistin'e gereken yardımları deŐerlendirdi.
3 Kasım	Blinken İsrail'e 666nc6 kez gitti ve destek mesajı verdi.
6 Kasım	Dışışleri Bakanı Fidan T6rkiye'de Blinken ile bir araya geldi. Taraflar insani yardımların Gazze'de yaşayan sivillere ulaŐtırılmasını sağlamanın kritik 6nem taŐıĐıĐı konusunda mutabık kaldı.
15 Kasım	Azerbaycan'a askeri ambargonun uygulanmasını i6eren "Armanian Protection Act 2023" ABD Senatosunda onaylandı.

28 Kasım	Dışışleri Bakanı Fidan ve ABD'li mevkidaşı Blinken NATO Dışışleri Bakanları Toplantısı öncesinde bir araya geldi. Taraflar Gazze'deki son gelişmeleri ve İsveç'in NATO'ya üyelik sürecini ele aldı.
8 Aralık	Dışışleri Bakanı Fidan İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Ligi Temas Grubu ile Gazze'de insani ateşkesin sağlanması için Washington'a ziyarette bulundu.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

BİLGEHAN ÖZTÜRK

Ankara-Moskova ilişkileri, Rusya-Ukrayna savaşı öncesinde kendine has, karmaşık ve görünüşte çelişkiler barındıran bir mahiyet arz ediyordu. Savaş sonrasında ise ikili ilişkilerin en baskın ve belirleyici noktasının ise bu hadise olduğunu söylemek yanlış olmaz. Elbette savaş, ilişkilerin mevcut karmaşık yapısına ek boyutlar getirerek karmaşıklığa katkıda bulunmuştur. Zira Türkiye kendisini Ukrayna ve Rusya arasında “tarafsız” ve “ara bulucu/kolaylaştırıcı” bir aktör olarak konumlandırmaktadır.

İLİŞKİLERİN SABİT VE SÜREKLİ BOYUTLARI

Rusya-Ukrayna savaşının ilişkilere ilave bir boyut getirmesine rağmen Ankara-Moskova ilişkilerinin uzun yıllardır süregelen boyutları da bir taraftan devam etmiştir. 6 Şubat depremleriyle çok üst seviyede bir uluslararası yardıma ihtiyaç duyan Türkiye’ye pek çok ülkenin yanı sıra Rusya da yardım göndermiştir. Depremi hemen ardından Rusya Acil Durumlar Bakanlığı bölgeye arama kurtarma ekipleri ve doktorlarını, daha sonra da Hatay’da kurulmak üzere bir sahra hastanesini göndermiştir.³²

Yine ilişkilerin diğer bir sabit ve sürekli unsuru olan turizm alanında da 2023’te Türkiye ile Rusya arasında yüksek seviyede bir iş birliği gerçekleşmiştir. Burada elbette hem Rusya tarafında Türkiye’nin Rusya-Ukrayna savaşındaki tarafsız pozisyonundan duyulan memnuniyet hem de yaptırımlar sebebiyle Rus turistler için seçeneklerin daralması etkili olmuştur. Buna göre Nisan itibarıyla iki ülke arasında varılan anlaşma çerçevesinde Rusya’dan Türkiye’ye uçuşların yüzde 50 oranında artırılması kararlaştırılmış, Kapadokya gibi yeni destinasyonlar doğrudan uçuş rotalarına eklenmiştir. Bu çerçevede haftalık uçuş sayıları da 1.200-1.500 bandına çekilmiştir.³³

32 “Rusya Sağlık Bakanlığı Türkiye’ye Sahra Hastanesi Gönderdi”, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 19 Mart 2023, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/rusya-saglik-bakanligi-turkiyeye-sahra-hastanesi-gonderdi, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

33 Mehtap Halıcı, “Rusya’dan Türkiye’ye Uçuşlar Yüzde 50 Artacak”, *Dünya*, 14 Nisan 2023.

DENGE UNSURU

Stratejik dengeleme, Türkiye açısından Ankara-Moskova ilişkilerinin en önemli işlevlerinden birini oluşturmaktadır. Coğrafi açıdan yanı başında bulunan bir büyük güç olarak Rusya, Karadeniz'den Kafkaslara, Balkanlardan Orta Asya'ya, Suriye'den Libya'ya kadar çok geniş ama Türkiye için de birincil öneme sahip bir coğrafyada etki oluşturabilmektedir. Bu da Türkiye'yi bu geniş coğrafyadaki hamlelerinde Rusya'yı etkili –hatta ABD'nin uzun süre oluşturduğu jeopolitik boşluk ortamında dominant– bir aktör olarak hesaba katmaya zorlamaktadır. Ancak Rusya'nın işgal ettiği bu konumun Türkiye açısından avantajları da bulunmaktadır. Türkiye de özellikle Batılı müttefikleriyle uzun yıllardır yaşadığı sorunlarda Rusya'nın konumunu ve etkisini Batı'dan kendisine yönelen baskılara karşı bir direnç noktasına dönüştürmüştür. S-400 tedarikinde olduğu gibi milli güvenlik için elzem olan kabiliyetler, Batılı müttefiklerden temin edilemediğinde Rusya, Türkiye için ciddi bir alternatif konumuna gelmiştir. Yine Suriye iç savaşında Türkiye'nin ABD ile uzlaşmaz derecede birbirine zıt pozisyonlarda olması sebebiyle “mübadeleyle dayalı” bir ilişki biçiminde de olsa Astana çerçevesinde Rusya ile ilişkiler, Türkiye'nin Suriye'deki bir takım çıkarlarının korunmasında işlevsel olmuştur. Türkiye'nin nükleer enerjiye erişim serüveni de benzer bir seyir takip etmiştir. Türkiye'nin geleneksel Batılı müttefikleri, nükleer enerji teknolojisini elde etmesi yolunda bir ortak olmayı tercih etmeyince Rusya bu alanda da Türkiye için bir alternatife dönüşmüştür. Geçen son on yılda pek çok konu başlığında Türkiye ile Rusya'nın pozisyonları, Türkiye ile Batılı müttefiklerinin pozisyonlarından daha fazla örtüşmüştür. Rusya-Ukrayna savaşı sırasında Vladimir Putin'in Türkiye'yi bir enerji merkezine dönüştürme önerisinde de Türkiye ile Rusya arasındaki pozisyon örtüşmesi, Türkiye ile Batılı müttefikleri arasındakinden çok daha fazla olmuştur. Bu hususlar Türk ve Rus dışişleri bakanlarının ortak basın toplantısında da vurgulanmıştır.³⁴

2023'te Türkiye-Rusya ilişkileri açısından en yeni ve farklı gelişme Ankara ile Esed rejimi arasında arzu edilen normalleşme adımlarının atılması oldu. Bugün itibarıyla Ankara ile Esed rejim arasındaki normalleşme çabasında elle tutulur bir ilerleme kaydedilmemiş olsa bile 2023 boyunca Rusya, Türkiye ve Suriye'yi bu yönde teşvik etmeyi sürdürdü.³⁵

Türkiye'nin kendi çıkarları ve stratejik otonomi arayışı doğrultusunda Rusya ile yıllar içerisinde geliştirmiş olduğu çok yönlü ilişkiler ve iş birliği alanları, iki ülkeyi birbirleri nezdinde hayati jeopolitik aktörler haline getirdi. Rusya-Ukrayna savaşı çerçevesinde ABD'nin öncülüğünde oluşan ve Rusya'ya baskı uygulayan ittifak, Rusya'ya pek çok yönden kayda değer ölçüde zarar verdi. Savaş sonrası oluşan ortam ve

³⁴ “Akkuyu Türkiye'nin Enerji Güvenliğini Güçlendirecek”, TRT Haber, 7 Nisan 2023.

³⁵ Dmitri Chirciu, “Rusya: Türkiye-Suriye İlişkilerinin İyileşmesi, Bölgedeki Durumu Değiştirecek”, Anadolu Ajansı, 14 Nisan 2023.

güç dengesi göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin hangi taraf lehine pozisyon alırsa alsın, dengeyi önemli ölçüde bozacak bir aktör olduğu aşikardır. Savaşın her iki tarafı için Türkiye'nin "kendi lehlerine" pozisyonunu değiştirmesi uzun süredir arzu edilen bir durumdur. Türkiye'nin kendi çıkarlarını önceleyerek tarafsızlığı sürdürdüğü bir ortamda yine taraflar açısından arzu ettikleri sonuç elde edilemediği sürece Türkiye'nin "karşı taraf lehine" pozisyon değiştirmemesi ikinci en büyük önceliktir. 14-28 Mayıs 2023 seçimlerinde muhalefet temsilcilerinin farklı münasebetlerle ifade ettiği, mevcut tarafsızlık politikası yerine "Tam Batı/ABD/Ukrayna yanlısı" politika savunusu Moskova tarafından da yakından takip edildi. Şayet seçim sonuçları farklı olsaydı bunun dış politika ve jeopolitik açıdan da ciddi sonuçları olacağı açıktı. Batı'nın tek taraflı yatırımlarına katılmaktan halihazırda yürüyen ortak iş birliği ve yatırım projelerinin akamete uğraması gibi pek çok önemli muhtemel sonuç, Moskova'da seçim sonuçlarından büyük bir memnuniyetin duyulmasına sebep oldu. Seçim sonuçları münasebetiyle tebriklerini ileten Moskova, Türk-Rus ortak iş birliği projelerinin –seçimlerin ve belirsizliğin geride kaldığı bir ortamda– ivme kazanmasına dair irade ve temennisini de vurguladı.³⁶

TÜRKİYE'NİN GERİLİMİ DÜŞÜREN ROLÜ

Rusya-Ukrayna savaşı boyunca Kuzey Akım 2 (Nord Stream-2) boru hattının sabotajından, Zaporijya Nükleer Santrali'nin tehdidine kadar bir dizi hassas konuda yoğun bir bilgi kirliliği yaşandı. Yaşanan karşılıklı suçlamalar ve birbiriyle çelişen iddiaları dozu artan bir tırmanma eğilimi takip etti. Kahovka Barajı'nın patlatılması ve devamında pek çok sivilin ve altyapının bundan zarar görmesi sebebiyle benzer bir bilgi kirliliği ve karşılıklı suçlama ortamı yaşandı. Batılı ülkeler ve Ukrayna patlamadan Rusya'yı sorumlu tutup "savaş suçu" suçlamaları eşliğinde Ukrayna'ya daha etkili silah ve sistemlerin teslimatı çağrısında bulundu. Elbette her aktör gibi bir bilgi ya da kanaat sahibi olmakla birlikte, karşılıklı suçlama ortamında hiçbir tarafın bir diğerinin tezini kabul etmeyeceği ve bir tırmanma sarmalına girileceği gerçeğinden hareketle Türkiye, içinde Rusya, Ukrayna ve Birleşmiş Milletler'in (BM) olacağı bir araştırma komisyonu kurulması çağrısında bulundu. Nihayetine taraflar böyle bir komisyonun kurulmasına yanaşmadı ancak Türkiye'nin gerginliği düşüren ve sağduyuya davet eden bu önerisi kademeli olarak Kahovka Barajı patlaması etrafında tırmanan gerginliğin ve söylemlerin sönümlenmesine katkıda bulundu. Yine Türkiye savaş boyunca yürüttüğü politikasına uygun şekilde "Karadeniz tahıl girişimi" ya da Tahıl Koridoru Anlaşması'nı ayakta tutabilmek için çok ciddi bir çaba gösterdi. Anlaşmayı tehdit eden temel unsur olan Rusya'nın gübre ihracına müsaade edecek adımların atılmaması, bir uyarı olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından da çokça

³⁶ "Kremlin: Rus-Türk Ortak Projelerinin Uygulanmasında İvmenin Korunacağını Umuyoruz", TRT Haber, 29 Mayıs 2023.

dile getirilmiş³⁷ nihayetinde son uyarıdan kısa bir süre sonra da Rusya anlaşmayı askıya almıştır.

Tahıl Koridoru Anlaşması'nın Türkiye ile Rusya arasında yapıcı bir anlayışa dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye ve Rusya bu anlaşmanın ortaya çıkmasında ve sürdürülmesinde birbirlerine ihtiyaç duymuştur. İki ülke de farklı yönlerden bu anlaşmanın sürdürülmesinden istifade etmiştir. Rusya anlaşmada kalmasını SWIFT sistemine dönmek ve yaptırımlar rejiminde bir “gedik” açmak için manivela olarak kullanmak istemiş, bunun gerçekleşmeyeceğine kanaat getirince anlaşmadan çekilmiştir.³⁸ Ancak Moskova, anlaşmayı bitirmediğini, “askıya aldığı” ifade ederek şartlarının yerine getirilmesi halinde anlaşmaya dönme niyetini de beyan etmiş ve manevra için bir alan bırakmıştır. Burada Moskova'nın anlaşmanın BM ile birlikte garantörü olan Türkiye ile yürüttüğü iletişim ve ilişkilere gösterdiği itina dikkat çekicidir. NATO'nun Vilnius zirvesi öncesinde Türkiye'nin İsveç'in üyeliğine olumlu yaklaşması ve Azov Taburu komutanlarının Ukrayna'ya teslim edilmesi gibi Rusya açısından hassasiyet arz eden konularda bile Rusya'nın tepkileri çok cılız olmuş ve bu tepkiler Moskova'nın Türkiye'nin Batı karşısındaki konumunu “anladığını” vurgulayan ifadelerle dengelenmiştir. Türkiye de Tahıl Koridoru Anlaşması'nın askıya alınmasından sonra gerek Milli Savunma gerek Dışişleri gerekse Cumhurbaşkanlığı seviyesindeki bütün temaslarda Rusya tarafına anlaşmanın devamı için üzerine düşeni yapmaya hazır olduğu mesajını iletmiştir.³⁹

İLİŞKİLERDE İSTİKRAR

Türkiye'deki seçim sonuçlarıyla, Türk-Rus ilişkilerinde devam eden iş birlikleri ve ilişkilerin geleceğine dair daha kararlı bir tutum da doğal olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Soçi ziyaretine eşlik eden Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mehmet Fatih Kacır, Rusya ile var olan ilişkilere ek olarak Rusya'da Türkiye'ye yatırım yapmak üzere çok yoğun bir ilginin olduğunu söylemiş ve daha stratejik iş birliklerinin de söz konusu olabileceğini vurgulamıştır.⁴⁰

Seçimlerden sonraki ilk Erdoğan-Putin zirvesi 4 Eylül'de Soçi'de gerçekleşti ve zirvede Türk-Rus ilişkilerine dair bütün konular liderler tarafından ele alındı. Yeni bir anlaşma imzalanmamasına rağmen var olan ilişkilerin devam etmesi ve daha ileri bir noktaya taşınması zirvede iki lider tarafından da ortak olarak vurgulanan bir unsurdu. 2022'de 69 milyar dolarla zirveye çıkan ikili ticaret hacmine ek olarak liderler yıllardır var olan 100 milyar dolarlık hedefi bir kere daha vurguladı. Ticaretin yerel para birimlerinde yapılmasına yönelik arzu da tekraren vurgulanan hususlardan biri oldu ve heyette Merkez Bankası başkanlarının da bulunması bu yönde daha somut

37 “Cumhurbaşkanı Erdoğan Putin'le Görüştü”, TRT Haber, 7 Haziran 2023.

38 Orhan Oğuz, “Tahıl Anlaşmasından Çekilen Rusya'dan Yeni Karar”, NTV, 19 Temmuz 2023.

39 “Tahıl Girişiminin Devam Etmesini Temenni Ediyoruz”, TRT Haber, 7 Eylül 2023.

40 Aslıhan Altay Karataş, “Rusya'dan Yoğun Yatırım İlgisi Var”, *Milliyet*, 7 Eylül 2023.

bir hazırlık olduğuna işaret etti. Zirvede halihazırda faaliyetini sŸrdŸren Akkuyu, Mavi Akım, TŸrkAkım gibi projelerle birlikte TŸrkiye'nin enerji merkezine dŸnŸşmesi de gündeme geldi ve liderler Şimdiye kadar olduğu gibi ertŸşen pozisyonlarını burada da ifade ettiler.⁴¹

BM Genel Kuruluna katılmak Ÿzere New York'a giden Cumhurbaşkanı Erdoğan, PBS kanalına verdiği rŸportajda "Batı'ya ne kadar gŸveniyorsam, Rusya'ya da o kadar gŸveniyorum"⁴² ifadesini kullandı. Farklı yorumlara mahal vermekle birlikte bağlamına bakıldığında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, kendisine Batı'dan yŸneltilen "Rusya'ya yakın duruyorsun", "(Rusya'ya karşı tamamen) Batı ittifakının yanında yer almıyorsun" Şeklindeki eleştirilere cevap verdiği anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu ifadesinde hem Batı'nın TŸrkiye'ye yŸnelik adil olmayan tutumunu "AB bizi 50 yıldır bekletiyor" diyerek eleŐtirmiŐtir hem de TŸrkiye'nin kendi Ÿzerk politikasını sŸrdŸrŸrken Batı'dan gelecek telkin ya da baskılara itibar etmeyeceğini, mevcut politikayı sŸrdŸrme kararlılığını vurgulamıştır. Erdoğan'ın ifadesinde Batı ile Rusya'nın eŐitlenmesi; mŸttefik ile mŸttefik olmayanın eŐitlenmesi Ÿzerinden TŸrkiye'nin Batı'ya duyduğu dŸŐŸk seviyeli gŸveni, ama aynı zamanda mŸttefik ile aynı seviyeye konması itibarıyla da TŸrkiye'nin uluslararası konumunda Rusya'nın işgal ettiği Ÿnemini gŸstermektedir.

GAZZE KRİZİ

TŸrkiye ile Rusya arasında hem doğrudan ikili ilişkileri ilgilendiren sŸreçler hem de Rusya-Ukrayna savaşı çerçevesindeki temaslar 2023'te devam etse de 7 Ekim itibarıyla taraflar temaslarına Gazze konusunu da eklemiştir. Gazze meselesi hem Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Putin arasındaki telefon gŸrŸşmelerinde hem Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın pek çok bŸlgesel aktŸrle sŸrdŸrdŸđu diplomasi trafiğinde hem de diğer yetkililerin temaslarında sıklıkla gündeme geldi.⁴³ Yakın geçmiŐten bu yana yaşanan temayŸle uygun olarak TŸrkiye ile Rusya'nın tutumları, TŸrkiye ile Batılı mŸttefikleri arasındaki tutumlara gŸre çok daha yŸksek seviyeli bir uyum gŸsterdi. İspanya ve Belçika gibi nispeten "tali" kabul edilebilecek aktŸrler sayılmazsa Avrupa'nın başat gŸçleri ile ABD ateşkes ya da Gazze'deki insani dramı durdurmak için herhangi bir çağrı ya da girişimde bulunmazken Rus yetkililer TŸrkiye ile aynı yerde olduklarını vurguladılar. Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Dışişleri Bakanı Fidan'ın garantŸrlŸk teklifine dair olumlu yorumlar yaparak Ankara ile Moskova'nın bu konuda temasta olduğunu dile getirdi.

41 İlyas KemalŸđlu, "Soçi Zirvesinden Ne Çıktı?", Anadolu Ajansı, 5 EylŸl 2023.

42 Andrew Wilks, "Turkey's Erdogan Says He Trusts Russia as much as He Trusts the West", AP, 19 EylŸl 2023, <https://apnews.com/article/turkey-erdogan-putin-russia-west-25ac6174d5cfde41ccfc56758e3477db>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

43 "Erdoğan, Putin ile Telefonda GŸrŸŐtŸ", BloombergHT, 10 Ekim 2023; Nerdun HacıŸđlu, "Rusya'dan TŸrkiye'ye GarantŸrlŸk Desteği", *HŸrriyet*, 20 Ekim 2023; "TBMM Başkanı Kurtulmuş, Rusya'nın Ankara BŸyŸkelçisi Yerhov'u Kabul Etti", CNN TŸrk, 15 Kasım 2023.

SONUÇ

2023'te Türkiye ile Rusya arasında ilişkiler, savaşın etkisiyle yeni boyutlar kazandı ve özellikle Türkiye'nin tarafsız bir aktör olarak pozisyon alması, ilişkilerin seyrini belirleyen önemli bir unsura dönüştü. Her ne kadar Rusya-Ukrayna savaşı ilişkilere ek bir boyut katmış olsa da Türkiye ile Rusya arasındaki uzun süredir devam eden iş birliği ve karşılıklı çıkar alanlarında ilişkiler sağlamlığını korudu.

Stratejik dengeleme, Türkiye'nin coğrafi konumu ve uluslararası alandaki etkisinin önemli bir parçası haline geldi. Rusya'nın bölgesel etkisiyle birlikte Türkiye'nin farklı jeopolitik hamlelerindeki rolü, ilişkilerin derinliğini ve karmaşıklığını artırdı. Türkiye'nin Batı ile yaşadığı sorunlarda Rusya'nın alternatif bir güç olarak ortaya çıkması özellikle stratejik kararların alınmasında ve ulusal güvenliğin sağlanmasında belirleyici bir faktör haline geldi. Öte yandan Türkiye'nin Rusya-Ukrayna savaşındaki tarafsızlığı ve çıkarlarını koruma adına izlediği politikalar hem Batı hem de Rusya ile ilişkilerini dengeleme çabasının bir yansıması oldu. Bu süreçte Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki özerkliği ve çok yönlü yaklaşımı ülkeyi önemli bir jeopolitik aktör konumuna getirdi.

Gazze meselesinde ise Türkiye ile Rusya'nın tutumlarının benzerlik göstermesi, bu ilişkilerin sadece bölgesel değil aynı zamanda küresel meselelerde de birlikte hareket etme isteğini ortaya koydu.

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ	
19 Mart	Rusya Sağlık Bakanlığı depremzedeler için Hatay'a sahra hastanesi gönderdi.
7 Nisan	Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu görüştü. Lavrov, Batı'nın bağımsız ve egemen politikalar yürüten devletleri ezmeye çalıştığını ve Akkuyu Nükleer Enerji Santrali'nin bu açıdan Türkiye'nin savunmasına katkıda bulunacağını aktardı.
14 Nisan	Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov Semerkant'ta katıldığı bir basın konferansında Türkiye-Suriye arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinin öneminden bahsetti. Turizm sezonunun yaklaşmasıyla birlikte Türkiye ile Rusya karşılıklı olarak uçak seferlerinin yüzde 50 oranında artırılmasına karar verdi.
29 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı seçimdeki başarısından dolayı tebrik eden Kremlin Sözcüsü Dmitry Peskov, ortak Türk-Rus projelerinin uygulanması için ivmeyi koruyacaklarından söz etti.
7 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin'in telefon görüşmesinde süregelen Rusya-Ukrayna savaşındaki gelişmelere yer verildi.
8 Haziran	Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ve Ankara'nın Rusya ile birlikte temel çıkarlara ve haklara odaklanan, karşılıklı yarar sağlayan ve çok yönlü iş birliğini hedefleyen politikaları memnuniyetle karşıladıklarını belirtti.
9 Haziran	Bakan Fidan ve Rus mevkidaşı Lavrov arasında yapılan telefon görüşmesinde Lavrov Fidan'ı yeni görevi dolayısıyla kutladı ve başarılar diledi.
17 Temmuz	Rusya kendi ürettiği gıda ürünlerinin satışındaki ambargo ve engellerin kalkmaması nedeniyle Tahıl Koridoru Anlaşması'ndan tek tarafı olarak çekildiğini açıkladı. Anlaşmanın tarafları Türkiye ve BM ile bir ilerleme kaydedildiği takdirde anlaşmaya geri dönebileceği belirtildi.

31 Ağustos	Hakan Fidan'ın Moskova ziyaretinde Lavrov ve Fidan, Ukrayna-Rusya arasında tutuklu takası ve Ankara'nın Kiev ile yaptığı askeri iş birliği konuları da dahil olmak üzere Ukrayna krizini tartıştı.
4 Eylül	Soçi liderler zirvesi yapıldı.
7 Eylül	Bakan Kacır, Rus iş insanlarının Türkiye'ye çok büyük yatırımları olduğunu ve bu yatırımların artması için teşviklere devam edileceğini söyledi. Milli Savunma Bakanlığı tahıl girişiminin devamını arzuladığını ve insani krizleri hafifletmeye yönelik her türlü desteği vermeye hazır olduğunu ifade etti.
19 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan G20 zirvesinde yaptığı konuşmada "Batı'ya ne kadar güveniyorsam, eşit şekilde Rusya'ya da güveniyorum" dedi.
10 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin telefonda görüştü. Görüşmede İsrail ve Filistin arasında süregelen çatışmalara karşı alınabilecek önleyici tedbirlere değinildi.
15 Kasım	TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş Rusya'nın Ankara büyükelçisini ağırladı.

TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

KUTLUHAN GÖRÜCÜ

Türkiye-Irak ilişkileri, Türk dış ve güvenlik politikasının uzun yıllardır en önemli unsurlarından biri olmayı sürdürmektedir. Özellikle PKK'nın Irak'ın kuzeyindeki terör yapılanması ve bölgedeki aktörlerle ilişkileri, Türkiye'nin Irak politikasının önemli yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin Irak politikası, Mart 2018'de başlatılan Kararlılık Harekatı ve müteakip askeri hareketlerle birlikte daha güvenlik odaklı bir zemine oturmuştur. Özellikle Irak merkezi hükümetinin PKK terör örgütüyle mücadele etmek bir yana Türkiye'nin mücadelesine muhalefet etmesiyle ilişkilerde zaman zaman gerginlikler ortaya çıkmıştır. Bağdat yönetiminin aksine, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ve burada iktidarda bulunan Kürdistan Demokratik Partisi (KDP), PKK ile mücadelede Türkiye ile uyumlu bir çalışma yürütmeye devam etmektedir. Nitekim terörden arındırılan bölgelerde IKBY Peşmergeleri ile birlikte güvenlik tertibatları yapılmaktadır. Tüm bunların yanında, Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın bu ülkeye gerçekleştirdiği kapsamlı ziyaretin ve iki ülke arasında petrol ticareti konusunda yaşanan ihtilafın 2023'te Türkiye-Irak ilişkilerdeki önemli diğer maddeler olduğu söylenebilir.

TERÖRLE MÜCADELE

Türkiye-Irak ilişkileri 2023'te de yukarıda çizilen genel çerçevede geçmiştir. Terörle mücadelede dikkat çekici gelişmelerin başında, terör örgütü YPG/SDG unsurlarının 15 Mart'ta Duhok'ta düşen iki helikopterden çıkmaları gelmiştir. Ölenler arasında SDG sözde lideri Mazlum Abdi'nin kuzeni Terörle Mücadele Güçleri (YAT) Komutanı Şervan Kobani'nin de yer alması konuyu daha önemli hale getirmiştir. Nitekim helikopterlerin Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) aracılığıyla terör örgütüne tahsis edildiği kısa sürede ortaya çıkmıştır. Bunun yanı

sıra KYB yetkilileri Haseke'de düzenlenen cenazeye de katılmışlardır.⁴⁴ Türkiye, bir yandan KDP ile terörle mücadelede iş birliğini derinleştirirken diğer yandan KYB ile derin ihtilaf yaşamıştır. Bu bağlamda Süleymaniye Havalimanı'na uçuşlar durdurulmuştur. Ek olarak 23 Eylül'de Süleymaniye Arbat Havalimanı'nı hedef alan İHA saldırısı sonrasında Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada şu ifadelere yer verilmiştir:

Patlama esnasında, KYB'ye bağılı "Terörle Mücadele Grubu" mensuplarının PKK/YPG'li teröristlerle birlikte talim yapmakta oldukları anlaşılmaktadır. Bu gelişme, KYB'ye bağılı bazı güvenlik unsurlarının terör örgütü üyeleriyle iş birliğini açıkça ortaya koymuş olması bakımından vahimdir. Yaşanan bu son olayla, terör örgütünün halkını adeta rehin aldığı Süleymaniye'ye yönelik tedbirlerimizin ne denli isabetli olduğu da bir kez daha teyit edilmiştir.⁴⁵

Dışişleri Bakanlığının yapmış olduğu açıklamada da dikkate alındığında, Türkiye ile KYB ilişkileri, KYB'nin terör örgütü PKK ve uzantıları ile olan iş birliği nedeniyle giderek derinleşen bir kriz halini almıştır.

Tüm bunların yanında Türkiye, Irak sahasında terörle mücadele faaliyetlerini dekapitasyon sürecini hızlandırarak yani terör örgütünün daha fazla sayıda üst düzey ismini etkisiz hale getirerek sürdürmektedir. Terörizm Analiz Platformu (TAP) verilerine göre 2022'de Türkiye'de 24, Suriye'de 75, Irak'ta ise 36 olmak üzere terör örgütünün toplamda 135 üst ve alt düzey lideri etkisiz hale getirilmiştir. 2023'te bu sayı artmış ve Türkiye'de 115, Suriye'de 120 ve Irak'ta 90 olmak üzere toplamda 325 terörist etkisiz hale getirilmiştir.

KALKINMA YOLU PROJESİ

Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın 2-23 Ağustos 2023'te Irak'a gerçekleştirdiği ziyarette birçok başlık öne çıkmıştır. Bu başlıklardan biri, PKK'nın Irak tarafından terör örgütü olarak resmen tanınması olmuştur. Bu durum Hakan Fidan'ın MİT başkanlığı döneminden itibaren aktif olarak takip ettiği dosyayı dışişleri bakanlığı döneminde resmiyete kavuşturma isteğı olarak değerlendirilebilir. Hakan Fidan'ın Irak ziyaretinde gündemine aldığı bir diğer konu ise Kalkınma Yolu Projesi olmuştur. Kalkınma Yolu Projesi, Basra Körfezi ile Türkiye arasında inşa edilmesi planlanan demir yolu ve otoyol ile Irak-Avrupa bağlantısını sağlamayı amaçlamaktadır.

44 Ayrıntılı bilgi için bkz. Can Acun ve Kutluhan Görücü, "Duhok'ta Düşen Helikopterlerin Gösterdikleri", SETA, 24 Mart 2023, <https://www.setav.org/odak-duhokta-dusen-helikopterlerin-gosterdikleri>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

45 "Dışişleri Bakanlığında, Süleymaniye'deki Arbat Havalimanı'na Yapılan İHA Saldırısına İlişkin Açıklama", Anadolu Ajansı, 19 Eylül 2023.

Kaynak: "Iraklılar Türkiye'nin Liderlik Ettiği Kalkınma Yolu Projesi'ni Bekliyor", Anadolu Ajansı, 15 Eylül 2023.

Projenin ilk ayağı olarak Basra'da yer alan Büyük Fav Limanı'nın inşa edilmesi ve 2025'te tamamlanması hedeflenmektedir. Projenin esas ve belirleyici noktası, Büyük Fav Limanı ile Türkiye arasındaki güzergahın inşa edilmesidir. Bu alanda, 1.200 kilometre uzunluğunda tren yolu ile otoyol inşa edilmesi planlanmaktadır. 17 milyar dolara mal olması beklenen projenin finansmanı konusunda soru işaretleri olsa da geçmiş dönemde Türkiye'nin Irak'ın yeniden inşasına yönelik açıkladığı kredinin bu alanda kullanılması gündeme gelebilir. Tüm bunlara rağmen inşa maliyetleri için finansman çözümüne ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada Körfez ülkelerinin ya da Çin'in yatırım yapması beklenebilir. Ancak somut bir finansman adımı henüz atılmamıştır. Nitekim projenin tam anlamıyla bitimi için 2050'nin işaret edildiği de ifade edilmektedir.

PETROL İHRACATINDA YAŞANAN İHTİLAF

Paris merkezli Uluslararası Tahkim Mahkemesi, Mart'ta Türkiye ile İKBY arasındaki petrol ticaretini konu edinen davada beş başlıktan dördünde Türkiye'yi haklı bulan bir karar açıkladı. Bu karara rağmen Türkiye'nin 1,4 milyar dolar tazminat ödemesi öngörüldü. Kararın ardından Irak'tan Ceyhan Limanı'na petrol akışı durduruldu. Bunun yanında Irak merkezi hükümetinin kararın uygulanması amacıyla ABD'de de dava açtığı belirtildi.

Ancak gelinen noktada Irak'ın 30 milyar dolarları hedeflediği tazminat davalarındaki arayışı, petrol ihracatının durdurulmasına ve tüm tarafların kaybet-kaybet

sarmalına girmesine neden oldu. Nitekim İKBY Dış İlişkiler Sorumlusu Sefin Dizayi, 30 Ağustos'ta yaptığı açıklamada petrol ihracatının durması nedeniyle Irak'ın yaklaşık 5,5 milyar dolar kayba uğradığını ifade etmiştir.⁴⁶

Taraflar söz konusu kayıpların giderilmesi için adımlar atmaktadır. 12 Kasım'da Irak petrol bakanının Türkiye ile mutabakata vardıklarını açıklamasına rağmen somut bir gelişme yaşanmamıştır. Bu açıklamayı takiben Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar 22 Kasım'da Bağdat'ta Irak Başbakanı Muhammed Şiya Sudani ile bir araya gelmiştir.⁴⁷ Bu görüşmeden de tarafların iyi niyetli yaklaşımlarına rağmen somut bir sonuç çıkmasa da her geçen gün tüm taraflar adına kaybet-kaybet sarmalının sürdürüğü görölmektedir. Bu nedenle 2024'te bu ihtilafın çözümlenmesi beklenebilir.

Sonuç olarak Hakan Fidan'ın Dışişleri Bakanlığı görevine gelmesiyle birlikte Türkiye'nin bölgede saha-masa farklılıklarını minimize etmesi ve başta Irak ve Suriye olmak üzere terörlle mücadelede etkin bir dış politika izlemesi beklenmektedir. Hakan Fidan'ın MİT Başkanlığı nedeniyle sahaya olan hakimiyetinin diplomasi masasında avantaj sağlaması beklenebilir. Terörlle mücadele bir yana bırakıldığında bir vizyon projesi olan Kalkınma Yolu'nun hayata geçirilmesine yönelik siyasi iradenin sağlanması da elzem görölmektedir. Bunun yanı sıra petrol ihracatında yaşanan kaybetme sarmalından 2024 içerisinde çıkılması beklenebilir.

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ	
27 Mart	İKBY ile yaptığı petrol sevkiyatının izinsiz olduğu gerekçesiyle dava edilen Türkiye mahkemece haksız bulundu. Mahkeme Türkiye'nin Irak yönetimine 1,4 milyar dolar ödemesine karar verdi.
9 Nisan	Mazlum Abdi ve ABD askerlerinin Süleymaniye Havalimanı'na yakın bir bölgede gerçekleştirdiği görüşmenin yakınlarına SIHA atıŐlarının gerçekleştirildiği bildirildi.
23 Ağustos	Dışişleri Bakanı Hakan Fidan Irak'a ziyaret etti. Gündemde petrolün Türkiye'ye ihracatının yeniden başlanması, su meselesi ve Türkiye'nin Bağdat'ın PKK'yı resmen terör örgütü olarak ilan etmesi yönündeki çağırısı vardı.
30 Ağustos	Ticaret Bakanı Ömer Bolat, Cumhurbaşkanı Abdöllatif ReŐid ile görüştü. Yapılan görüşmede iki ölkedeki ticari ve ekonomik bağların daha da güçlendirilmesi hususları ele alındı.
5 Ekim	Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Iraklı mevkidaşı Muhammed Said Rıza Abbasi ile görüştü.
17 Ekim	Türk Silahlı Kuvvetlerinin Irak ve Suriye'deki görev süresini iki yıl daha uzatan Cumhurbaşkanı Tezkeresi TBMM Genel Kurulunda 164 ret oyuna karşın 357 oyla kabul edildi.
12 Kasım	Irak Petrol Bakanı Hayyan Abdulgani, Türkiye ile İKBY arasında petrol ihracatının yeniden başlatılacağını duyurdu.
11 Aralık	İran destekli Şii milisler, 7 Ekim'den bu yana Gazze'deki gelişmeler nedeniyle, Irak ve Suriye'deki ABD üslerine yönelik onlarca saldırı düzenledi.

46 "Petrol İhracatının Durması Irak'a 5,5 Milyar dolar Kaybettirdi", NTV, 30 Ağustos 2023.

47 Haydar Karaalp, "Irak: Türkiye'ye Petrol İhracatının Yeniden Başlatılması için Çözüm Bulmaya Hazırız", Anadolu Ajansı, 22 Kasım 2023.

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

MUSTAFA CANER

GİRİŞ

2023'te Türkiye ile İran arasında yaşanan gelişmeler aslında önceki yıllarda yerleşik hale gelen biçiminden çok farklı değerlendirilemez. Rekabet ve iş birliği ekseninde gelişen ilişkiler, önceki dönemden devralınan belli başlı konular uyarınca şekillenmiştir. Bunların en önde gelenlerinden biri Ortadoğu ve Güney Kafkasyadaki rekabettir. Bunun karşısında ise ekonomik alanda iş birliğinin artırılması çabaları ve bölgesel sorunların çözümünde diplomatik çabaların yoğunlaştırılması yer almıştır.

SIYASİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin Şubat 2023'te yaşadığı "asrın felaketi" olan ve on bir şehri derinden etkileyen deprem sonrasında komşumuz İran da Türkiye'ye yardım elini uzatmıştır. Depremi hemen sonrasında X'ten bir mesaj paylaşan İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan, depremden dolayı üzüntüsünü ifade etmiş ve Türkiye'ye her türlü yardımda bulunmaya hazır olduklarını bildirmiştir.⁴⁸ İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı telefonla arayarak başsağlığı ve geçmiş olsun dileklerini iletmış; bu doğrultuda İran, depremin hemen ardından çadır ve gıda paketleri taşıyan bir uçağı Türkiye'ye göndermiştir.⁴⁹ Sonraki günlerde de İran tarafından 7 tona yakın tıbbi malzeme toplanarak Türkiye'ye gönderilmiştir.⁵⁰ Zor zamanlarda birbirine yardımcı olmak iki ülke arasındaki komşuluk ilişkilerinin gereğidir. Deprem diplomasisi, ülkelerin aralarındaki ihtilafların çözümü için de uygun bir atmosfer oluşturmuştur.

48 "İran'dan Deprem Mesajı: Her Türlü Yardım için Hazırız", Mehr, 6 Şubat 2023.

49 Haydar Şahin, "İran, Türkiye'ye İnsani Yardım Malzemeleri Gönderdi", Anadolu Ajansı, 7 Şubat 2023.

50 "İran'dan Türkiye'deki Depremzedeler İçin 6 Ton Tıbbi Yardım Malzemesi", TRT Haber, 17 Şubat 2023.

2023'te Türkiye'nin bölgesel güvenlik ve istikrar odaklı dış politikası, İnan ile Suudi Arabistan arasında Mart'ta ilan edilen normalleşme sonrasında verdiği tepkide de yansımaları bulmuştur. DışİŞleri Bakanlığından yapılan açıklamada Şu ifadeler yer verilmiştir:

İnan ve Suudi Arabistan'ı, Ortadoğu'da bir sũredir hakim bulunan yumuşama ve normalleşme sũreçleriyle uyumlu olarak attıkları bu önemli adımdan ötürũ kutluyor, iki ũlke ilişkilerinde kaydedilen bu ilerlemenin bölgemizin güvenlik, istikrar ve refahına önemli katkılarda bulunacağına inanıyoruz.⁵¹

7 Nisan'da iki ũlke cumhurbaşkanlarının gerçekteŐirdiđi telefon görüşmesinde; ikili ilişkiler ve bölgesel meseleler –özellikle İsrail'in Mescid-i Aksa'ya yönelik saldırıları– ele alınmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail'in Filistin'deki insani olmayan saldırılarına karşı İslam dünyasının birleşmesinin önemini vurgulamıştır. Ayrıca tüm tarafların mantıklı çözümler bulması gerektiğini söylemiş ve İslam İŞbirliği Teşkilatı (İİT) ile Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası platformlarda kutsal mekanların korunmasına yönelik çabaların artırılması çağrısında bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Avrupada özellikle Türk büyükelçilikleri önünde gerçekteŐen Kur'an-ı Kerim'in yakılması gibi olaylara karşı da İslam dünyasının birlik içinde hareket etmesinin önemini vurgulamıştır.⁵²

2023'te gerçekteŐen cumhurbaşkanı seçimi sonrasında değişen kabinenin yeni DışİŞleri Bakanı Hakan Fidan ile bir taraftan Türk dış politikasının güçlü mirasının sürdürüleceği bir taraftan da güçlü bir vizyon ile yeni bir doğrultu kazanılacağı sayılenebilir. Fidan'ın İnan konusunda da güçlü fikirlere sahip olduğu görũlmektedir. *Insight Turkey* dergisi için kaleme aldığı “Turkish Foreign Policy at the Turn of the ‘Century of Türkiye’: Challenges, Vision, Objectives, and Transformation” başlıklı yazısında Fidan, Türk dış politikası için önem arz eden aktör ve bölgelere olan yaklaşımının bir çerçevesini sunmuştur. Bu yazıda Türkiye'nin başta terörle mücadele olmak üzere İnan ile ikili ve bölgesel iş birliğini güçlendirme arzusunu vurgulamıştır. Fidan'a göre Türkiye-İnan Yüksek Düzeyli İŞbirliği Konseyi 8. Toplantısı, sınır güvenliğinin artırılması ve terörle mücadelenin yanı sıra ticaret, enerji, ulaştırma ve yüksek öğrenim gibi pozitif gündem maddelerinin ilerletilmesi açısından da önemlidir.⁵³ Bu yaklaşım Türkiye'nin bölgesel barış, güvenlik ve kalkınmaya odaklanan daha geniş dış politika vizyonunu yansıtmaktadır.

51 “No: 70, 10 Mart 2023, Suudi Arabistan ile İnan Arasında Diplomatik İlişkilerin Yeniden Tesis Edilmesi Hk.”, T.C. DışİŞleri Bakanlığı, 10 Mart 2023, www.mfa.gov.tr/no_70_suudi-arabistan-ile-iran-arasinda-diplomatik-iliskilerin-yeniden-tesis-edilmesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2023).

52 “Cumhurbaşkanı Erdoğan, İnan Cumhurbaşkanı Reisi ile Telefonda Görüştü”, T.C. İletişim Başkanlığı, 7 Nisan 2023, www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-iran-cumhurbaskani-reisi-ile-telefonda-gorustu-07-04-23, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2023).

53 Hakan Fidan, “Turkish Foreign Policy at the Turn of the ‘Century of Türkiye’: Challenges, Vision, Objectives, and Transformation”, *Insight Turkey*, Cilt: 25, Sayı: 3, (2023).

3 Eylül'de dışişleri bakanı sıfatıyla ilk kez İran'a ziyarette bulunan Hakan Fidan, önemli açıklamalar yapmıştır. İranlı mevkidaşı ile düzenlediği ortak basın toplantısında konuşan Bakan Fidan, Kerkük'te yaşanan şiddet olaylarından duyduğu endişeyi ifade etmiş, bölgedeki PKK varlığının son bulması gerektiğinin altını çizmiştir. Kerkük'te toplumsal dengeyi korumanın ve tüm grupların yönetimde eşit şekilde yer almasının önemine vurgu yapan Fidan, Türkmenlerin haklarını korumanın Türkiye'nin Irak politikasında öncelikli olduğunu ve Türkmen haklarının politik pazarlık konusu yapılmaması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴ Daha sonra Fidan, İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi ile de görüşmüştür. Reisi, İran ve Türkiye'nin tarihi ve kültürel ortaklıklarını vurgulayarak iki ülkenin iş birliğinin ilerleyen dönemlerde daha da güçlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Erdoğan'ın tekrar cumhurbaşkanı seçilmesinin, her iki ülkenin bölge ve uluslararası düzeydeki ilişkilerini pekiştireceğini umduğunu sözlerine eklemiştir. Fidan, görüşmede İran ve Türkiye'nin iş birliğini genişletme kapasitesinin altını çizerek 30 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefini tekrarlamıştır. Türkiye'nin BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti) üyeliği için İran'ın desteğini istemiş ve iki ülkenin bölgesel konularda iş birliği yapmaya devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁵

Ziyaret kapsamında İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Genel Sekreteri Ali Ekber Ahmediyan ile de Bakan Fidan arasında gerçekleşen görüşmede; Türkiye ve İran arasındaki güvenlik ve ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesi, terörle mücadele ve İslamofobiye karşı ortak tutum konuları ele alınmıştır. Ahmediyan, iki ülke arasındaki ilişkilerin derinliğine vurgu yaparken Fidan, İran'ın bölgesel rolünü takdir etmiş ve iki ülkenin iş birliği yapma konusundaki arzusunu dile getirmiştir.⁵⁶

GÜNEY KAFKASYA

6 Şubat depremlerinden kısa bir süre sonra 9 Mart'ta Ankara'ya ziyarette bulunan İran Dışişleri Bakanı Abdullahiyan, "Türkiye'nin acısı bizim acımızdır" diyerek iki ülkenin felaketler karşısındaki duygusal ortaklığını ifade etmiştir. Abdullahiyan'ın ziyaretinde oldukça önemli başlıklar ön plana çıkmıştır. Bunlardan birisi de Güney Kafkasya meselesidir. Abdullahiyan, İran'ın önceki yıllarda vurguladığı pozisyonunu tekrarlamıştır. Buna göre Zengezur Koridoru'nun İran'ı baypas ederek hayata geçirilmeye çalışılmasını Tahran yönetimi kabul edilebilir bulmamaktadır. Tahran yönetiminin resmi söylemi, bu girişimin İsrail'in varlığının Güney Kafkasya'da pekiştirilmesi anlamına geldiğidir. Bu söylem Abdullahiyan'ın Ankara ziyaretinde tekraren vurgulanmıştır.⁵⁷ Elbette İran'ın İsrail retoriğini kullanarak jeopolitik kayıplarının önüne geçmek

54 "Bakan Fidan: Kerkük'te Olanları Üzüntü ve Kaygıyla Karşılıyoruz", TRT Haber, 3 Eylül 2023.

55 "Hakan Fidan, Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi ile Görüştü", Tasnim, 4 Eylül 2023.

56 "İran ve Türkiye Arasındaki İş Birliği Güvenlik Yaratıcıdır", Mehr, 4 Eylül 2023.

57 "İran ve Türkiye Dışişleri Bakanlarından Ortak Basın Açıklaması", Tasnim, 9 Mart 2023.

istediği aşıkardır. Zira Zengezur Koridoru'nun açılması ile bölgede İsrail'in varlığının yayılması arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın sene başında yapmış olduğu bir açıklamada, İran'ın bazı durumlarda Ermenistan'ı destekleyici açıklamalarının Azerbaycan ve Türkiye'yi "üzdüğünü" ifade etmiştir. Ayrıca bölgesel barış ve düzenin korunması için Türkiye, Azerbaycan, İran, Ermenistan ve Gürcistan'ın birlikte ve açık bir iletişim çerçevesinde hareket etmelerinin gerekliliğini dile getirmiştir.⁵⁸ Önceki yıllarda iki ülke arasında gerginlik kaynağı olan Zengezur Koridoru meselesinde bu yıl pozitif adımlar atılmıştır. Zengezur Koridoru, Türkiye-Nahçıvan-Ermenistan-Azerbaycan hattında faaliyete geçmesi planlanan bir bağlantı koridorudur. 2020'deki Karabağ Savaşı sonrasında gündeme gelen bu koridorun oluşturulması talebi İran'ın itirazları ile karşılaşmıştır. Zengezur Koridoru'nun Ermenistan topraklarından geçmesi konusunda mesafe katedilememesi üzerine söz konusu hattın İran üzerinden hayata geçirilmesi gündeme gelmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Erivan'ın koridorun Ermenistan topraklarından geçmesine izin vermemesi halinde Tahran'ın bunun yerine koridorun İran topraklarından geçmesine açık olduğunu belirtmiştir.⁵⁹ Erdoğan'ın sözlerine yanıt daha sonra İran Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Nasır Kenani'den gelmiştir. Kenani, "Ulaşım yollarının herkesin menfaatini sağlayacak, refah getirecek şekilde geliştirilmesine katılıyoruz ancak jeopolitik değişimlere karşı olduğümüzü de vurguluyoruz" diyerek Erdoğan'ın sözlerini olumlu karşılamıştır.⁶⁰ "Jeopolitik değişimlere karşıyız" ifadesi ise İran'ın bu konudaki hassasiyetinin sürdüğünü göstermektedir. Yine de önceki yıllardaki gerginliklerin azaldığı tespitini yapmak mümkündür. Yeni koridorun İran'dan geçmesi konusunda Azerbaycan'ın da olumlu bir yaklaşımı olduğu ifade edilebilir.⁶¹

SURİYE

2023 Türkiye ve Suriye arasındaki normalleşme ile ilgili en somut gelişmelerin yaşandığı yıl oldu. İran'ın da bu gelişmelerden memnuniyet duyduğu söylenebilir. Bu doğrultuda Suriyeli yetkililer ile yapılan görüşmelerde İran tarafı da Rusya tarafıyla birlikte ara buluculuk kapsamında hazır bulundular. 10 Mayıs'ta dört ülkenin dışışleri bakanları Moskova'da bir araya geldi. Eski Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Moskova'da düzenlenen Suriye konulu Dörtlü Dışışleri Bakanları toplantısında, barış için siyasi sürecin ilerletilmesi, Suriyelilerin geri dönüşü için altyapı iş birliği, Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması ve terörle mücadelede iş birliğini vurguladıklarını söyledi. Çavuşoğlu, ayrıca İranlı mevkidaşı Hüseyin Emir Abdullahiyan ile görüşerek, Suriye meselesi, üst düzey ziyaretler ve Türkiye-İran ekonomik ve enerji

58 "Kalın: İran'ın Ermenistan Yanlısı Açıklamaları Azerbaycan'ı ve Bizi Üzüyor", Rudaw, 4 Ocak 2023.

59 "Türkiye's Erdogan Says Corridor through Armenia, Azerbaijan, Iran Must Be Completed", *Asharq Al-Awsat*, 26 Eylül 2023.

60 "İran'dan Erdoğan'ın 'Zengezur Koridoru' Açıklamasına Yanıt", Rudaw, 2 Ekim 2023.

61 Ruslan Rehimov, "Aliyev, Nahçıvan'a İran Üzerinden Ulaşım Hatları için Tahran ile Anlaşıklarını Duyurdu", Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2023.

iş birliği konularını ele aldıklarını bildirdi.⁶² 23 Eylül'de Türkiye, İran ve Rusya dışişleri bakanları, New York'ta Astana formatındaki Suriye konulu toplantılarını gerçekleştirdi. Toplantıyla ilgili yaptığı açıklamasında Dışişleri Bakanı Fidan, “insani yardımların devamı, siyasi sürecin canlandırılması, ateşkes ihlalleri ve başta PKK ve DEAŞ olmak üzere terör örgütlerinin yarattığı güvenlik sorununu” konuştuklarını ifade etti.⁶³ Ancak Filistin'de 7 Ekim sonrası İsrail saldırılarının artmasıyla birlikte Türkiye-Suriye normalleşme süreci de ivme kaybetti.

FİLİSTİN

Hamas'ın 7 Ekim'deki saldırısı sonrası Ankara-Tahran hattındaki temaslar da yoğunlaştı. Saldırının hemen sonrasında iki ülke dışişleri bakanları durumu değerlendirmek adına telefon görüşmesi gerçekleştirdi.⁶⁴ Ayrıca 16 Ekim'de Cumhurbaşkanı Erdoğan ile İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi bir telefon görüşmesi gerçekleştirerek bu konuyu ele aldılar.⁶⁵ 26 Kasım'da liderler tekrar telefonda görüştü ve Cumhurbaşkanı Erdoğan İslam dünyasının, özellikle Türkiye ve İran'ın, Filistin'deki İsrail zulmüne karşı birleşik bir duruş sergilemelerinin önemini ifade etti. Erdoğan, İran ve Türkiye'nin geçici ateşkesin sürekliliğini sağlamak ve daimi bir barışa erişmek için birlikte çalışmaya devam edeceklerini dile getirdi.⁶⁶ Temasların yoğunluğuna ve iki tarafın da Filistin direnişini desteklemelerine rağmen Ankara ve Tahran arasında derin bir yaklaşım farklılığı bulunmaktadır. Siyasilerin beyanlarına çok yansımaya da satır araları okunduğunda bu durum fark edilecektir. Hakan Fidan'ın öncülük ettiği temas grubu üyeleri arasında İran bulunmamaktadır.⁶⁷ Ayrıca İran Kahire'de toplanan barış zirvesine de katılmamıştır.⁶⁸ Dolayısıyla bu yaklaşım farklılığı sadece Türkiye ile İran arasında değil İran ile Arap ülkeleri arasında da bulunmaktadır.

Söz konusu durum Hakan Fidan tarafından dolaylı olarak ifade edilmiştir. Ankara'da gazetecilerle yaptığı bir toplantıda Fidan, Aksa Tufanı sonrasında İran'ın bölgesel çıkarlarıyla uyumlu bir tablo oluştuğunu üstü kapalı şekilde ifade etmiştir:

İran'ın özellikle kendine bağlı müzahir milis gruplar üzerinden oluşturduğu direniş hattı, söylemi ve bunu pratiğe dönüştürme şekli, bölge politikalarında kendi tabanı nezdinde meşruiyet kazanırken İsrail için ise büyük bir tehdit oluşturuyor. Son yıllarda İran'ın, İsrail'den intikam alma çabası ile Hamas'ın özgürlük ça-

62 Oğün Duru, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'ndan Moskova'daki Dörtlül Görüşmeye İlişkin Açıklama”, Anadolu Ajansı, 10 Mayıs 2023.

63 “Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın BM 78. Genel Kurulu Kapsamında Yaptığı Basın Toplantısı, 23 Eylül 2023, New York”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 23 Eylül 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-bm-78-genel-kurulu-kapsaminda-yaptigi-basin-toplantisi-23-9-2023-new-york.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2023).

64 “Emir Abdullahiyan ve Fidan Filistin'i Görüştü”, Mehr, 8 Ekim 2023.

65 Kaan Bozdoğan, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Reisi ile Telefonda Görüştü”, Anadolu Ajansı, 16 Ekim 2023.

66 T.C. İletişim Başkanlığı, X, 26 Kasım 2023, <https://twitter.com/iletisim/status/1728834881981952030>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2023).

67 “Bakan Fidan'dan Avrupa'ya Net Mesaj: ‘Türkiye Böyle Bir Ülke Değil’”, *Milliyet*, 20 Kasım 2023.

68 Jamie Dettmer, “Cairo Peace Summit is a Long-Shot to End Israel-Hamas War”, *Politico*, 20 Ekim 2023.

tışmasının keşiştiği bir alan var. Karşılıklı olarak birbirlerinden istifade etikleri görölüyor. Burada şu an itibarıyla bizim önceliğimiz yaşanan çatışmanın coğrafi yayılmasının önlenmesidir.⁶⁹

1 Kasım'da İnan Dışışleri Bakanı Abdullahiyan Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret sonrası yapılan basın toplantısında Dışışleri Bakanı Fidan, "Türkiye ve İnan bu bölgede ilelebet var olacaktır. İekli ilişkilerimizi her alanda geliştirmemiz ve bölgesel konularda iş birliği yapmamız son derece önemlidir. Bu anlayışla çaba göstermeye devam edeceğiz" şeklinde konuşarak bölgesel meselelerde diyalog ve iş birliğinin önemini vurgulamıştır. İnanlı bakan da şu ifadeleri kullanarak Türkiye'nin aldığı tavırdan dolayı memnuniyetini dile getirmiştir:

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, buna karşı ve Filistinli mazlum halkın yanında yer alıp onlara desteklerini açık bir şekilde beyan ettiler. Ben bir kez daha Türk hükümeti ve halkına, Filistin halkını desteklemek açasından, savaşın durdurulmasında ve Gazze halkının tehcirine karşı ve insani yardımların ulaştırılmasını sağlama hususunda gösterdikleri destekten dolayı teşekkür ederim.⁷⁰

Süreç içerisinde iki ülke yetkililerinin üst düzey temasları devam etti. Erdoğan ve Reisi, 9 Kasım'da Taşkent'te düzenlenen 16. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi sırasında bir araya geldi. Görüşmede ağırlıklı olarak İsrail'in Gazze'deki saldırılarının yol aıtığı insani felaket, bu felaketin çözümlü için alınması gereken tedbirler, İnan ve Türkiye arasındaki ikili ilişkiler ve daha genel bölgesel konular ele alındı. Bölgesel ve küresel barış için İsrail saldırılarının sona erdirilmesi gerektiğini vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, İİT'yi yaklaşan olağanüstü toplantısında adil bir çözüml bulmaya çağırđı. Türkiye'nin meselenin çözümlünde garantör olmaya hazır olduğunu belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan, ayrıca İslam toplumunu İsrail'e baskı yapmaya çağırđı.⁷¹

İnan Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin 28 Kasım'da Türkiye'yi ziyaret edeceği bildirilmişti. Ancak beklenen ziyaret gerçekteşmedi. Konuya ilişkin yapılan açıklamalar ise kafa karışıklığı meydana getirdi. İki ülke dışışleri bakanlarının New York'ta BM toplantısı kapsamında görüşecekleri ve bunun üzerine cumhurbaşkanları arasında görüşmenin gerçekteşeceği iddia edilse de "Abdullahiyan'a zamanında ABD vizesi verilmemesi" sebebiyle dışışleri bakanları arasında da bir görüşme gerçekteşmedi.⁷² Reisi'nin bir türlü gerçekteşmeyen ziyaretinin iki ülkenin Filistin politikalarındaki farklılıktan ve bir iletişim sorunundan kaynaklanma ihtimali güçlü görünmektedir. Esasen sene başından beri Reisi'nin Türkiye'yi ziyaret etmesi bekleniyordu. Ocak'ta

69 "Bakan Fidan: İnan'ın Durduğu Yeri İyi Analiz Etmek Gerekliyor", Haber Global, 18 Ekim 2023.

70 "Hakan Fidan'dan Gazze Açıklaması: Başka Silahlı Unsurlar Çatışmaya Dahil Olabilir", Rudaw, 1 Kasım 2023.

71 "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, İnan Cumhurbaşkanı Reisi ile Görüşmesine İlişkin Açıklama", T.C. İletişim Başkanlığı, 9 Kasım 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdoganin-iran-cumhurbaskani-reisi-ile-gorusmesine-iliskin-9-11-23>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2023).

72 "Kenani'den 'Cumhurbaşkanı Reisi'nin Türkiye Ziyareti' Açıklaması", IRNA, 11 Aralık 2023.

gerçekleşmesi planlanan ziyaretin ileri bir tarihe ertelendiği dönemin Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın tarafından ifade edilmişti.⁷³ Komşu ülke cumhurbaşkanının ziyaretinin sürekli ertelenmesi ve bir türlü gerçekleşmemesi ise kafalarda soru işaretleri oluşturdu.

SONUÇ

2023'te iki ülke ilişkilerinin örüntüsü, geçmiş yıllardaki ile benzerlikler arz etmeye devam etti. Bir taraftan ekonomik ilişkileri ilerletmek hedefi ilişkileri canlı tutulurken diğer taraftan zaman zaman ayrışmaların zaman zaman da iş birliği ve ortak tutumların söz konusu olduğu bölgesel siyasi gelişmeler yaşandı. Suriye ve Güney Kafkasya konularına ek olarak bu yılın son çeyreğinde Filistin konusu ikili ilişkilerde ön plana çıktı. Türkiye ve İran'ın bu konuda Filistin yanlısı tutumları onları ortak gibi gösterse de İran'ın bölgesel stratejisinde Filistinli silahlı grupların tuttuğu yer dikkate alındığında farklı bir durum ortaya çıktı. Bu durum Dışişleri Bakanı Fidan tarafından vurgulanırken Türkiye'nin barış ve istikrar odaklı diplomatik faaliyetlerinde İran'ın dışarıda kaldığı gözlemlendi.

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	
9 Mart	İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan, Türkiye'yi ziyaret etti.
7 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan ile İran Cumhurbaşkanı Reisi telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
10 Mayıs	Türkiye, İran, Rusya ve Suriye dışişleri bakanları Moskova'da dörtlü toplantı gerçekleştirdi.
22 Temmuz	Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ve İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
3 Eylül	Dışişleri Bakanı Fidan, Tahran'ı ziyaret etti.
23 Eylül	Türkiye, İran ve Rusya dışişleri bakanları New York'ta Astana Platformu toplantısını gerçekleştirdi.
16 Ekim	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
23 Ekim	Bakan Fidan, 3+3 formatındaki görüşmelere katılmak üzere Tahran'a gitti.
1 Kasım	İran Dışişleri Bakanı Emir Abdullahiyan, Türkiye'yi ziyaret etti.
26 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Reisi telefon görüşmesi gerçekleştirdi.

⁷³ "Kalın'dan 'Cumhurbaşkanı Reisi'nin Türkiye Ziyareti' Açıklaması", Mehr, 4 Ocak 2023.

TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

KUTLUHAN GÖRÜCÜ

Suriye, Türkiye'nin dış politika ve güvenlik konularındaki en önemli dosyalarından biri olmayı sürdürmektedir. 2020'de gerçekleştirilen Bahar Kalkanı Harekatı'ndan beri Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), sahada askeri dengeyi sağlasa da terörle mücadele konusunda takip eden yıllarda farklı yöntemler geliştirmeyi sürdürmektedir. PKK/YPG lider kadrosunun Suriye içerisinde SİHA'lar ile etkisiz hale getirilmesi ve ekonomik değeri haiz petrol kuyularının hedef alınması gibi uygulamalarla Türkiye, Suriye'de PKK/YPG'nin olağan düzenini işlevsiz kılmayı amaçlamaktadır.

TERÖRLE MÜCADELE

Türkiye'nin 2016'dan itibaren müdahil olduğu Suriye sahasında, terörle mücadelede farklı aşamalar kat ettiği ifade edilebilir. Ekim 2019'daki Barış Pınarı Harekatı'nın ardından Türkiye'nin PKK/YPG'ye henüz kara operasyonu gerçekleştirilmemiş olmasına karşın, 2020'de başta Bahar Kalkanı Harekatı olmak üzere Libya ve Azerbaycan'daki askeri operasyonları ön plana çıkarmıştır. Türkiye ilk olarak 2020'de PKK/YPG üyelerini dekapitasyon süreci bakımından hedef almaya başlasa da 2021'de bu operasyon türünde ciddi bir ilerleme kat ettiği görülmüştür. 2022 verilerine göre Suriye'de açık kaynaklara ismi yansıyan 75 PKK/YPG üyesi etkisiz hale getirilirken bu sayı 2023'te 120'ye çıkmıştır.

2022 Türkiye'nin Suriye'de ilk kez PKK/YPG bölgelerindeki petrol kuyularını hedef aldığı yıl olmuştur. Türkiye'nin askeri angajmanını asimetrik şekilde artırdığı, 1 Ekim'de Ankara'da düzenlenen terör saldırısının ardından 5 Ekim'de Suriye'ye yönelik gerçekleştirdiği hava operasyonlarında görülmüştür. Nitekim bu süreçte petrol kuyularının yanı sıra gaz tesislerinin ve belirlenen altyapı ve üstyapı hedeflerinin vurulduğu müşahede edilmiştir. Türkiye'nin her yıl artırarak sürdürdüğü angajmanlara rağmen askeri operasyon seçeneğini masadan kaldırmadığı görülmektedir. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, 5 Ekim'de düzenlenen hava operasyonlarına ilişkin şu açıklamayı yapmıştır: “Güney sınırlarımızı en az 30 kilometre derinliğinde güvenlik

şeridiyle koruma, ötesindeki faaliyetleri denetimde tutma stratejimiz bakidir. Yeni adımlarımız hazırlık, zaman, ortam meselesidir. Bunun için 'Bir gece ansızın gelebiliriz' sözü kulaklardan hiç eksik olmasın diyoruz.”

6 ŞUBAT DEPREMLERİNİN SURİYE'YE ETKİLERİ

Terörle mücadele bir kenara bırakıldığında, 6 Şubat depremlerinin Suriye'ye etkileri 2023'ün öne çıkan başlıklarından biridir. Özellikle muhalif bölgelerin etkilendiği depremde Cinderes ve Dar'et İzze en çok yıkımın yaşandığı kentler olarak öne çıkmıştır. Bunun yanı sıra, rejim bölgelerinde de Halep şehir merkezi depremin ağır hissedildiği kentlerin başında gelmektedir. Savaş boyunca tahrip olan binalar, depremin şiddeti karşısında dayanamayarak yıkılmıştır. Bu bakımdan Suriye'de yaşanan depremde binaların zaten hasarlı ve yıkılmaya meyilli oluşu can kayıplarını artırmıştır. Bunun aksine Suriye'nin kuzeyinde milyonlarca insanın binalarda değil de çadırlarda yaşıyor olması can kayıplarını azaltan bir unsur olmuştur. Suriye, deprem sonrasında istikrarsız görüntüsüne devam etse de yıllar sonra uluslararası yardımlara deprem nedeniyle izin verilmiştir. Bu kapsamda dünyanın birçok ülkesi, rejim bölgelerine yardım göndermiş, muhalif bölgelere ise deprem yardımları günler sonra ancak girebilmiştir. Rejim bölgelerine gönderilen yardımlarda BAE'nin Rusya, İran ve Çin gibi ülkeleri büyük farklarla geride bırakması dikkat çekici notlar arasında yer almıştır.

REJİMİN NORMALLEŞME SÜREÇLERİ

Deprem ve insani yardım diplomasisi bağlamında rejim ile Arap ülkelerinin normalleşme süreci hızlanmış, Beşar Esed on iki yıl sonra Arap Birliği zirvesine geri katılmıştır. Bu normalleşme süreci devam etmesine rağmen rejimin Arap ülkelerine verdiği sözlere karşı somut adımlar atmaması nedeniyle süreç dondurulmuştur. Buna karşın Beşar Esed, Gazze savaşı sonrası Riyad'da düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Arap Birliği ortak zirvesine katılmış, ardından ülkesinin Suudi Arabistan büyükelçiliğini aktif hale getirmiştir.

Arap ülkeleri ile rejim arasındaki normalleşme sürecine dondu gözüyle bakılırken büyükelçilik gelişmesinin yaşanması ikinci bir normalleşme hamlesi olarak görülebilir. Ancak Ürdün'ün güvenlik riskleri, Suudi Arabistan'a göre çok daha ileri seviyededir. Özellikle sınır bölgesinde alınan tedbirlere rağmen İHA'larla uyuşturucu sevkiyatlarının yapılması, sorunu giderek içinden çıkılmaz bir noktaya sürüklemektedir. Mevcut ekonomik koşullar içerisinde ise rejimin uyuşturucu üretiminden ve ticaretinden elde ettiği geliri bir çırpıda bırakacak gibi görünmediği de ifade edilebilir.

Rejimin Türkiye ile olan normalleşme sürecine bakıldığında ise özellikle 2022'de ivmelenen bir süreç görmekteyiz. Ancak 2023'e gelindiğinde rejimin Türkiye'deki seçim sonuçlarını görme stratejisinin süreci sekteye uğrattığı söylenebilir. Yine seçim sonrasında Beşar Esed'in Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ve Türkiye'yi hedef alan açıklama-

malarının henüz altyapısı dahi oluşmayan sürece zarar verdiği belirtilmelidir. Bunun yanında normalleşme sürecine ilişkin de nasıl bir diplomasi mekanizmasının işletileceği henüz belli değil. Rusya'nın bu yönde belirgin bir isteği bulursa da rejimin istekli olmadığı görülmektedir. Öte yandan Türkiye de rejim ile normalleşmeden neler elde edebileceği hususunda şüpheli bir konuma sahiptir. Türkiye'nin öncelikleri arasında yer alan sığınmacıların geri dönüşü ve terörle mücadele konularında rejimin kapasitesinin sınırlı olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak Suriye dosyasında çözüme kavuşturulması gereken çok sayıda başlık bulunmaktadır. PKK/YPG'nin mevcut terör yönetiminin ortadan kaldırılması, sığınmacıların geri dönüşü, rejim ile normalleşme, ülkenin yeniden inşası ve yaşanılabilir siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatın inşa edilmesi akla ilk gelen maddelerdir. Türkiye'nin her alanda başat aktör rolünde olması nedeniyle, bu başlıkların çözümünün uzun yıllar alması muhtemeldir.

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ	
6 Şubat	Kahramanmaraş merkezli depremlerden Suriye'nin kuzeyindeki bölgelerde (Halep, İdlib, Humus, Hama) etkilendi. 5 bin 900'den fazla kişinin hayatını kaybettiği açıklandı.
19 Mayıs	Esed rejimi, Cidde'de düzenlenen Arap Birliği zirvesine 12 sene sonra ilk kez katıldı.
17 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Beşar Esed ile görüşmeye kapalı olmadığını ancak Türkiye'nin Suriye'den çıkmasının mümkün olmadığını belirtti.
9 Ağustos	Beşar Esed, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile onun istediği koşullar altında görüşmeyeceğini belirtti.
30 Ağustos	Deyrizor'daki Arap aşiretleri PKK/YPG güçlerine yönelik silahlı isyan girişimi başlatarak birçok yerleşim yerinden bu terör örgütünü çıkardı.
21 Eylül	Beşar Esed 20 yıl sonra ilk kez Asya Oyunları'nın açılış töreni kapsamında Çin'i ziyaret etti. Çin Devlet Başkanı Şi Cinping, ülkesinin Suriye ile "stratejik ortaklık" kuracağını duyurdu.
5 Ekim	TSK, İçişleri Bakanlığına yapılan terör saldırısının ardından Suriye'de terör örgütü PKK/YPG hedeflerine yönelik hava ve kara operasyonları gerçekleştirdi. Humus'ta rejime ait askeri akademinin mezuniyet törenine düzenlenen saldırıda en az 100 kişi hayatını kaybetti, onlarca kişi de yaralandı. ABD, Tel Baydar Üssü yakınlarında Türkiye'ye ait İHA'yı düşürdü.
17 Ekim	TBMM, TSK'nın Irak ve Suriye'deki görev süresini iki yıl daha uzatan Cumhurbaşkanlığı tezkeresini 164 ret oyuna karşın 357 oyla kabul etti.
11 Kasım	Beşar Esad, İİT ve Arap Birliği ortak zirvesine katılmak üzere Riyad'a gitti. Zirvede Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Beşar Esed yıllar sonra aynı karede yer aldı.
15 Kasım	Fransa, yasaklanmış kimyasal silahların Suriye'de sivillere karşı kullanılması sebebiyle Beşar Esed için tutuklama emri çıkardı.
22 Kasım	Suriye İnsan Hakları Örgütü'ne (SOHR) göre Türk SİHA'ları 2023'ün başından bu yana terör örgütü PKK/YPG'ye yönelik 101 hava operasyonu gerçekleştirdi. Bu operasyonlarda 83 terörist etkisiz hale getirildi.
23 Kasım	MİT, PKK/YPG'ye ağır silah temin eden ve kırmızı bültenle aranan Fahrettin Tolun'u Suriye'nin kuzeyindeki operasyonla etkisiz hale getirdi.
27 Kasım	MİT, PKK/YPG'nin Ayn el-Arab sorumlusu Karker Andok kod adlı Mutlu Kacar'ı, Suriye'de düzenlediği operasyonla etkisiz hale getirdi.
4 Aralık	MİT, PKK/YPG'nin, Suriye bölgesindeki saldırılarında kullandığı İHA sorumlusu Bager Öndeş'i Suriye'de etkisiz hale getirdi.

TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ

KUTLUHAN GÖRÜCÜ

Türkiye-Libya ilişkilerinin 2023 özelinde değerlendirildiğinde geçmiş yıllara nazaran sakin geçtiği söylenebilir. Bu durumda Libya'nın da içinde bulunduğu görece sakin siyasi ve askeri atmosfer de etkili olmuştur. Rusya-Ukrayna savaşı ve ardından İsrail'in Gazze'ye yönelik işgal girişimi de uluslararası siyasetin dikkatinin bu kriz odaklarına çevirmesine neden olmuştur. Tüm bunlara karşın 2023'te Muhammed Tekale'nin Yüksek Devlet Konseyi (YDK) başkanı olarak seçilmesi, Necla Menguş'un İsrail'le gizli görüşmesi ve Libya'da yerel bir mahkemenin Türkiye ile Ulusal Birlik Hükümeti (UBH) arasında imzalanan enerji anlaşmalarını askıya alması ve Derne'de yaşanan sel felaketi Libya bağlamında yaşanan önemli gelişmelerdir.

HALİD MIŞRI'NİN YDK BAŞKANLIĞINI KAYBETMESİ

Türkiye-Libya ilişkileri bakımından önemli bir aktör olan Libya Yüksek Devlet Konseyi Başkanı Halid Mişri'nin YDK seçimlerini Muhammed Tekale'ye karşı kaybetmesi 2023'te yaşanan önemli gelişmelerin başında gelmektedir. Halid Mişri'nin seçimi kaybetmesine giden yolda uzun bir süre, UBH Başbakanı Abdülhamid Dibeybe ile güç mücadelesine girdiğini belirtmek gerekir. Buna karşılık da Dibeybe, YDK'deki önemli gruplardan olan Adalet ve İnşa Partisi ve onun lideri İmad Bennani ile Mişri'nin seçimi kaybetmesi için yoğun çaba göstermiştir. 2023'ün en önemli iç siyasi gelişmelerinden biri bu olmakla birlikte Türkiye'nin Libya ile ilişkilerinde gözle görülür bir değişim yaşanmamıştır. Türkiye'nin Tekale ile de iyi ilişkiler kurmak istediği görülmektedir. Nitekim Ağustos'ta Hakan Fidan'ın ve Kasım'da da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Tekale'yi kabul etmesi bu durumu işaret etmektedir.

NECLA MENGUŞ'UN AÇIĞA ALINMASI

Libya iç siyaseti –ve belki dış siyaseti– açısından diğer bir önemli gelişme UBH Dışişleri Bakanı Necla Menguş'un görevden alınmasıydı. Menguş, Roma'da İsraili

yetkililerle gizli bir görüşme yapmasının basına sızmasından sonra Libya içerisinde büyük bir toplumsal tepkinin hedefi haline geldi. Libya'nın İsrail'le resmi ilişkisinin olmaması ve Libya toplumunda İsrail karşıtlığının güçlü olması sebebiyle bu görüşme gizli gerçekleşmişti. Organik toplumsal tepkiye ek olarak birtakım UBH muhalifi aktör ve milisler de bu skandalı fırsat bilerek kitlesel gösteri ve tepkileri istismar etti. Menguş ve diğer hükümet yetkilileri tarafından ilk başta mezkur görüşmenin planlanmış bir görüşme olarak değil "Roma'da tesadüfi bir karşılaşma" şeklinde gerçekleştiği yönünde cılız bir izah yapılsa da bu olaydan sonra iddialara göre kendi güvenliğinden endişe eden Menguş Libya'yı terk etti. Başbakan Dibeybe de bu gizli görüşmeyi sahiplenmeyerek olayı Menguş'un şahsi inisiyatifi şeklinde sundu ve onu görevden aldı.

Libya'nın iç siyasi dinamiklerinin bir parçası olmakla beraber Türkiye açısından en önemli ve sonuç doğurma potansiyeli olan bir başka gelişme, yerel bir mahkemenin Türkiye ile UBH arasında imzalanan hidrokarbon mutabakatını Libya yasalarına aykırı olması iddiasıyla askıya alması oldu. Bu durum, Libya'nın kronik ve yapısal sorunlarından olan kurumların ve aktörlerin birbirlerinin yetkilerini tanımaması, devamlı suretle yetkilerini genişletme eğiliminde olması, hukuki durumlar yerine fiili durumların esas alınması ve galip gelmesinin birçok örneğinden biridir. Aynı durumun başka bir yansıması olarak UBH de kendi fiili kontrol ve otoritesine dayanarak mahkeme kararını tanımamış ve kararı uygulamaya almamıştır. Sonuç olarak Türkiye'nin UBH ile sahip olduğu dostane ittifak ilişkileri sayesinde Türkiye'nin Libya'daki çıkarlarına zarar vermek isteyen aktörlerin çabaları sonuçsuz bırakılmıştır.

Türkiye ve Suriye'yi sarsan depremlerin ardından aynı yıl içerisinde Derne'yi vuran sel felaketi neticesinde de binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Yaşanan sel felaketi sonrası BM'ye göre Derne'de en az 30 bin kişi evsiz kalmıştır. Böylesine büyük bir afet karşısında Türkiye, Derne'ye ilk yardım ulaştıran ülke olmanın yanı sıra 500'ü aşkın arama kurtarma ekibiyle birlikte bölgede Libya halkına desteğini göstermiştir. Siyasi ayrım yapmaksızın ülkenin doğusuna yönelik bu denli insani yardım çabası içerisine girmesi Türkiye'nin Libya siyasetinin kapsayıcılığını ve bütüncül yaklaşımını ortaya koymaktadır.

2023'te Derne'deki sel felaketi, YDK başkanlığına Halid Mişri'nin yerine Muhammed Tekale'nin seçilmesi, Libya'da ertelenen seçim süreci, Dışişleri Bakanı Necila Menguş'un İsraili mevkidaşı ile görüşmesi ve ardından açığa alınması, Rusya'da Wagner darbe teşebbüsünün Libya'daki Wagner güçlerine yansımaları gibi başlıklarla Türkiye-Libya arasındaki ikili ilişkiler geçmiş yıllara nazaran daha sakin geçmiştir. Özellikle Afrika Kıtası'nda yaşanan darbeler, Rusya'da Wagner'in darbe girişimi ve Gazze'ye yönelik İsrail'in saldırılarıyla Libya; dünya ve Türkiye kamuoyularının gündeminde çok fazla yer almamıştır.

KORNOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ	
9 Ocak	Libya Mahkemesi, Türkiye ile UBH arasında ilk olarak Ekim 2022'de imzalanan enerji arama anlaşmasını askıya aldı.
18 Ocak	MİT Başkanı Hakan Fidan, Başbakan Abdühamid Dibebe ile Trablus'ta görüştü. Görüşmede bölgesel ve uluslararası ortak dosyalar ele alındı.
13 Nisan	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Ankara ve Kahire'nin Libya konusunda daha yakın iş birliği yapacağını duyurdu.
6 Ağustos	Libya YDK'de yapılan oylamada Halid Mişri'nin yerine Muhammed Miftah Tekale seçildi.
28 Ağustos	Dibebe, Dışişleri Bakanı Necla Menguş'u İsraili mevkidaşı Eli Cohen ile görüşmesi nedeniyle açığa aldı.
30 Ağustos	Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Libya YDK Başkanı Muhammed Tekale'yi Ankara'da ağırladı.
10 Eylül	Yaşanan sel felaketi sonrası BM'nin verilerine göre Derne'de 11 bin 300 kişi hayatını kaybetti, 10 bin 100 kişi ise kayboldu.
20 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başbakan Dibebe ile İstanbul'da görüşme gerçekleştirdi.
1 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya YDK Başkanı Tekale Ankara'da görüşme gerçekleştirdi.
29 Kasım	Devlet Bakanı Velid Ammar Lafi, Türkiye ile Libya arasında ekonomi, enerji ve iletişim alanlarında yeni bir iş birliği aşamasına geçildiğini belirtti.
30 Kasım	TBMM, TSK'nın Libya'daki görev süresinin 2 Ocak 2024'ten itibaren iki yıl daha uzatılmasına karar verdi.
13 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan Libya Temsilciler Meclisi Başkanı Akile Salih'i kabul etti.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

CAN ACUN

Türkiye açısından 2023 yılı, dış politikada önemli dönüm noktalarının yaşandığı bir yıl olurken İsrail ile ilişkiler bağlamında gerginliklerin yaşandığı ve büyük meydan okumaların tezahür ettiği dönem olmuştur. Esasında ilişkilerin doğasını yıl boyu Ortadoğu'daki normalleşme siyaseti belirlerken 7 Ekim'de Hamas'ın düzenlediği askeri hareket ve İsrail'in Gazze'de adeta soykırıma varan yanıtı tam tersi istikamette yol alınmasını beraberinde getirmiştir. Türkiye, kararlı bir şekilde İsrail'in karşısında durmuş, tüm uluslararası platformlarda İsrail'in saldırganlığının durdurulması için mücadele etmiştir.

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerde 2023'te yaşanan gelişmeleri ikiye ayırmak mümkündür. Taraflar 7 Ekim'e kadar olan süreçte Ortadoğu'daki normalleşme sürecinin bir parçası olarak ilişkilerini iyileştirme çabası içerisinde olmuştur. 2022'de kurulan teknik heyetlerin ve komisyonların görüşmelerinden sonra taraflar karşılıklı olarak büyükelçi atamış, siyaseten de liderler düzeyinde görüşmeler başlatmıştır. İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog'un Mart 2022'de Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sonrası ilk somut iyileşmeler 2023'te bu bağlamda tezahür etmeye başlamıştır. Özellikle Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının ortak çıkarlar çerçevesinde kullanılması yönünde mutabık kalınmış, İsrail gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması yönünde istişareler yürütülmüştür. İsrail Başbakanı Netanyahu'nun Temmuz 2023'te Türkiye'yi ziyaret etmesi planlanmış ama geçirdiği bir ameliyat sonrası bu ziyaret ertelenmiştir. Akabinde Erdoğan ve Netanyahu Eylül 2023'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantıları sırasında New York'ta görüşmüştür.

AKSA TUFANI OPERASYONU

Kassam Tugayları ile Gazze'deki diğer direniş yapıları, 7 Ekim'de İsrail'e yönelik bir yıldırım hareketi başlatmıştır. Akxa Tufanı olarak adlandırılan bu hamle, içerisinde yeni askeri doktrinler barındırırken *drone* ve paramotorların kullanımı gibi yeni

teknik imkanlarla da İsrail ordusunda büyük bir şok etkisi meydana getirmiştir.⁷⁴ İsrail ordusuna ait Gazze etrafında konuşlu askeri üsler Filistinliler tarafından ele geçirilmiş, bölgedeki işgal/yerleşim alanları da kontrol altına alınmıştır. İsrail ordusu bir süre paralize olduktan sonra bu saldırıya çok ağır yanıt vermiş, Gazze'yi havadan bombalayarak doğrudan sivilleri hedef almaya başlamıştır. Ordu güçleri Gazze'yi kuzey ve güney sektörlerine ayırarak kuzey bölgesini karadan da işgal etmiştir. Hamas'ı hedef aldığı iddia etse de askeri hareketin sivilleri ve üstyapıyı hedef alması, ablukayı sıkılaştırarak su/gıdaya erişimi bile kısıtlaması İsrail'in Gazze'yi yaşanabilir kılmaktan çıkartarak burada bir kitlesel soykırım hedeflediğini gösterir nitelikte olmuştur. Gazze sahasında İsrail'in saldırıları devam ederken çatışmanın jeopolitik ve bölgesel yansımaları da sürmektedir.

Türkiye 7 Ekim'in akabinde İsrail'in Gazze'deki sivillere yönelik katliamlarını çok sert bir dille kınamış, bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan İsrail'i bir "terör devleti" olarak niteleyerek Türkiye'nin tüm imkanlarıyla bu katliamı engelleme çabası içerisinde olacağını vurgulamıştır.⁷⁵ Dışişleri Bakanı Hakan Fidan önemli inisiyatifler üstlenerek mekik diplomasisi yürütmüş ve İsrail'i durdurabilmek adına diğer İslam ve Arap ülkeleri ile eş güdüm oluşturma çabası içerisine girmiştir. Türkiye'nin bu net pozisyonu İsrail tarafından memnuniyetsizlikle karşılanırken iki ülke büyükelçilerini geri çağırmıştır.⁷⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan mevcut şartlarda İsrail'le ilişkilerin normalleştirilmesinin mümkün olmadığını net şekilde ortaya koyarken Türkiye'nin Gazze'deki katliamların sorumlularının Uluslararası Ceza Mahkemesinde yargılanması için çaba göstereceğini vurgulamıştır.

Türkiye Gazze'ye insani yardımlar gerçekleştirebilmek için Mısır ile koordinasyon halinde çalışmakta ve askeri nakliye uçlarıyla seferler gerçekleştirmektedir. Yine Gazze'deki kanser hastaları tedavilerinin devam etmesi için Türkiye'ye getirilmiştir. Gazze'de mukim Türk vatandaşları da peyderpey tahliye edilmiştir.

Son olarak İsrail'in iç istihbarat servisi Şin Bet'in Başkanı Ronen Bar'ın Türkiye'deki Hamas üyelerinin hedef alınacağını açıklamasına Türkiye çok sert yanıt vermiş ve bunun ciddi sonuçları olacağı vurgulanmıştır. İsrail'in Gazze'deki saldırgan tavrının devam ettiği denklemde ikili ilişkilerin yeniden rayına girmesi ve normalleşmesi beklenmemektedir.

74 "Hamas'ın Silahlı Kanadı İsrail'e Karşı 'Aksa Tufanı' Operasyonu Başlattı", Anadolu Ajansı, 7 Ekim 2023.

75 "Erdoğan: İsrail Bir Terör Devletidir", Bloomberg HT, 15 Kasım 2023.

76 "Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi İstisnalarla Bulunmak Üzere Ankara'ya Çağrıldı", Anadolu Ajansı, 4 Kasım 2023.

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ	
10 Şubat	İsrail Kahramanmaraş depremlerinin ardından Türkiye'ye yardım ekipleri gönderdi.
29 Mayıs	Netanyahu, cumhurbaşkanı seçimindeki zaferinden dolayı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı telefonla arayarak tebrik etti.
23 Temmuz	Netanyahu'nun Türkiye ziyareti ameliyat nedeniyle ertelendi.
3 Eylül	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar, İsraili mevkidaşı ile bir görüşme gerçekleştirdi.
20 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan New York'ta Netanyahu ile görüştü.
7 Ekim	Gazze'deki Filistinli direniş grupları Aksa Tufanı Operasyonu'nu başlattı.
14 Ekim	Bakan Fidan, Gazze'deki gelişmeleri görüşmek üzere Mısır'ı ziyaret etti. Fidan, Mısır Dışışleri Bakanı Samih Şükri ile ortak bildirisinde, İsrail ile Hamas arasındaki mevcut savaşın durdurulması konusunda iki ülkenin ortak vizyona sahip olduğunu söyledi.
25 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail'e yapmayı planladığı ziyaretin iptal edildiğini duyurdu.
28 Ekim	İsrail Dışışleri Bakanı Eli Cohen, Türkiye'deki diplomatik temsilcilerinin geri dönmesi için talimat verdiğini açıkladı.
4 Kasım	Türkiye, Tel Aviv Büyükelçisi Şakir Özkan Torunlar'ı istişare için geri çağırıldı.
4 Aralık	Türk istihbaratı İsrail'i Türkiye'deki Hamas liderlerine dönük operasyon yapmaması konusunda uyardı.

TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ

CAN ACUN

2023 yılı, iç politika bağlamında hem Türkiye hem de Mısır açısından önemli değişim ve dönüşümlerin yanı sıra büyük ekonomik meydan okumaların da gerçekleştiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. 2023 iki ülke açısından ikili ilişkilerin normalleşmesi ve yeniden pozitif bir sürece girmesi doğrultusunda önemli bir milat olmuştur. 2022 boyunca devam eden teknik müzakereler sonrasında Kasım'da Katar'da düzenlenen 2022 FIFA Dünya Kupası'nın açılış töreninde Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi'nin Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile el sıkışması önemli bir adımdır. Bu süreç Mısır'ın 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinde hayatını kaybedenlere başsağlığı dilemesi, Türkiye ile tam dayanışmasını ilan etmesi ve yardım göndermesiyle devam etmiştir.

2023, dışişleri bakanları düzeyinde çok sayıda karşılıklı ziyarete sahne olmuştur. Nitekim 27 Şubat'ta Mısır Dışişleri Bakanı Samih Şükri, Türkiye'yi ziyaret ettikten sonra 18 Mart'ta Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, mevkidaşı Şükri'nin daveti üzerine iki ülke ilişkilerine dair ortak görüşmelerde bulunmak üzere Kahire'yi ziyaret etmiştir. Aynı bağlamda 14 Ekim'de Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Gazze'deki gelişmeleri görüşmek üzere Mısır'ı ziyaret etmiştir. Mısır Cumhurbaşkanı Sisi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Mayıs 2023'teki cumhurbaşkanı seçimindeki zaferrinden dolayı tebrik etmiştir. Ayrıca iki cumhurbaşkanı, Eylül 2023'te Hindistan'da düzenlenen G20 zirvesi sırasında önemli bir toplantıda da bir araya gelmiştir. Bu toplantıda iki devlet başkanı stratejik iş birliği konseyi kurma konusunda anlaşmaya varmıştır.⁷⁷ 7 Ekim ve sonrasında yaşanan gelişmeler ise iki ülkenin ilişkilerini iyileştirme çabalarını ciddi anlamda tahkim etmiştir. Tonlar farklı olsa da ortak bir pozisyona sahip olan Türkiye ve Mısır, İsrail'in Gazze'deki saldırgan tavrına karşı net bir pozisyon almış ve Gazze'nin insansızlaştırılmasına karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan, 11 Kasım'daki Arap Birliği ile İslam İşbirliği Teşkilatı'nın

⁷⁷ "Türkiye Büyükelçisi: Sisi ve Erdoğan Stratejik İşbirliği Konseyi Kurulması Konusunda Anlaştılar", Al Arabiya, 11 Eylül 2023

(İİT) ortak zirvesi münasebetiyle Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ile bir araya gelmiş ve iki lider ilgili adımları istişare etmiştir.

Öte yandan iki ülke arasında, özellikle Libya alanına ilişkin görüşlerin yakınlaşmasında büyük rol oynayan istihbarat düzeyindeki güvenlik iş birliği de devam etmektedir. Taraflar savunma sanayiinde de iş birliği yapabilmek için görüşmeler yürütmektedir. Türk savunma sanayii şirketleri Kahire'deki fuarlara katılım sağlamaya başlamıştır. Ayrıca 2023, Mısır ticaret heyetinin Ankara'da Dışişleri Bakanı Fidan ile görüşmesi ve Ticaret Bakanı Ömer Polat'ın Mısırlı mevkidaşı Ahmed Samir Salih'in daveti üzerine Türk iş adamlarından oluşan bir heyetle Mısır'ı ziyareti gibi birçok önemli ekonomik görüşmelere sahne olmuştur. Tüm bu gelişmeler, 2024'ün iki ülke ilişkileri açısından önemli bir yıl olacağını, Ankara veya Kahire'de cumhurbaşkanı düzeyinde bir görüşmenin gerçekleşme ihtimalinin de yüksek olduğunu göstermektedir.

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ

6 Şubat	Mısır, deprem nedeniyle Türkiye ve Suriye ile tam dayanışma ilan etti.
20 Şubat	Mısır, Türkiye ve Suriye'ye yardım konvoyu göndereceğini duyurdu.
27 Şubat	Mısır Dışişleri Bakanı Samih Şükri, Mısır'ın dayanışmasını iletmek üzere Türkiye'yi ziyaret etti.
18 Mart	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Mısırlı mevkidaşı Şükri'nin daveti üzerine iki ülke ilişkilerine dair ortak görüşmelerde bulunmak üzere Kahire'yi ziyaret etti.
14 Nisan	Türkiye ve Mısır ikili ilişkilerini güçlendirme konusunda mutabakata vardı. Bu hususta, Mısır Dışişleri Bakanı Şükri, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik somut bir takvim belirlenmesi konusunda anlaşmaya varıldığını açıkladı.
29 Mayıs	Cumhurbaşkanı Sisi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı seçim zaferinden dolayı tebrik etti ve iki lider ikili ilişkilerin güçlendirilmesi konusunda görüştü.
11 Haziran	Mısır Dışişleri Bakanı, Hakan Fidan'ı yeni dışişleri bakanlığı görevinden dolayı tebrik ederek kendisine başarılar diledi.
4 Temmuz	Türkiye Cumhuriyeti ile Mısır Arap Cumhuriyeti, aralarındaki diplomatik ilişkilerin büyükelçilik düzeyine yükseltildiğini duyurdu. Türkiye, Kahire büyükelçisi olarak Salih Mutlu Şen'i, Mısır ise Ankara büyükelçisi olarak Amr Hamami'yi atadı.
2 Ağustos	Mısırlı bir ticaret heyeti Ankara'ya gelerek Türkiye ticaret bakanı ile görüştü. Bakan, Mısır'la ticaret hacminin beş yıl içinde 15 milyar dolara çıktığını açıkladı.
10 Eylül	Hindistan'daki G20 zirvesinin oturum aralarında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Sisi görüştü.
14 Ekim	Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Gazze'deki gelişmeleri görüşmek üzere Mısır'ı ziyaret etti. Dışişleri Bakanı Fidan, mevkidaşı Şükri ile ortak bildirisinde, İsrail ile Hamas arasındaki mevcut savaşın durdurulması konusunda iki ülkenin ortak vizyonu olduğunu belirtti.
27 Ekim	Ticaret Bakanı Ömer Polat, Mısırlı mevkidaşı Ahmed Samir Salih'in daveti üzerine Türk iş adamlarından oluşan bir heyetle Mısır'ı ziyaret etti.
5 Kasım	Mısır ve Türkiye, Gazze'den gelen kanser hastalarının Türkiye'de tedavisi konusunda anlaşmaya vardı.
11 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Arap Birliği-İİT ortak zirvesi münasebetiyle Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ile bir araya geldi.

TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

MEHMET RAKİPOĞLU

GİRİŞ

2021'in sonlarından itibaren normalleşme sürecine giren Türkiye-Körfez ülkeleri ilişkileri 2023'te daha da olumlu bir yöne evrilmiştir. Üst düzey karşılıklı ziyaretlerin sıklaştığı ve kapsamlı anlaşmaların imzalandığı 2023'te Türkiye; Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Katar başta olmak üzere Körfez ülkeleriyle ilişkilerinde verimli bir dönem tecrübe etmiştir.

SUUDİ ARABİSTAN

İki ülke arasında normalleşme sonrası yakalanan iş birliği ivmesi 2023'te artarak devam etmiştir. 6 Şubat'ta Türkiye'nin on bir ilinde etkili olan ve "asrın felaketi" olarak adlandırılan depremler sonrası Suudi Arabistan Türkiye'nin yanında bir duruş sergilemiştir. Bu anlamda deprem sonrası Suudi Arabistan, Kral Selman Yardım ve İnsani Çalışmalar Merkezi'nin koordinasyonu ile Türkiye'ye 100 ton insani yardım göndermiştir. Ayrıca Suudi Krallığı, Sahem isimli bir program kapsamında 1 milyona yakın bağışçının destekleriyle 100 milyon dolar maddi yardım tahsis etmiştir. 100 kişilik yardım ekibinin yanında önemli miktarda tıbbi malzemeyi Türkiye'ye gönderen Suudi Arabistan aynı zamanda 3 bin konteyner ev desteği sağlamış ve deprem bölgesinde üç sahra hastanesi inşa etmiştir.⁷⁸ Dolayısıyla deprem sonrası yürütülen afet diplomasisi siyaset alanında iki ülke arasındaki normalleşmeyi güçlendirmiş ve

⁷⁸ Mehmet Rakipoğlu, "Deprem Diplomasisi ve Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", Vizyon Siyasi Kalkınma Merkezi, 10 Mart 2023, <https://vision-pd.org/tr/deprem-diplomasisi-ve-turkiye-ortadogu-iliskileri>, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2023).

iş birliğini perçinlemiŐtir.⁷⁹ Türkiye ayrıca Suudi Arabistan-İran normalleşmesini de olumlu karşılamıŐ, Riyad'ın bölgedeki diplomatik aktivizmini desteklemiŐtir.⁸⁰

İki ÷lke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde seyretmesini sağlayan bir diğer nokta ekonomi ve ticaret alanında yaşanan gelişmelerdir. Örneğin Mart'ta Suudi Arabistan, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na 5 milyar dolar mevduat yatırımı sağlayacaklarını duyurmuştur. Suudi Arabistan Kalkınma Fonu, iki ÷lke arasındaki ilişkileri güçlendirme amacıyla bu kararın alındığını açıklamıştır.⁸¹ Benzer Şekilde maliye bakanı da Suudi Arabistan Krallığı'nın Türkiye'nin ekonomisini desteklediğini ifade etmiştir. Ekonomik destek ve iş birliği 19 Mart'ta Riyad'da icra edilen Suudi Arabistan-Türkiye İŞ Forumu ile daha da derinleştirilmiştir. Türk İhraç rünleri Fuarı'nın açılıŐının yapıldığı foruma Ticaret Bakanı Mehmet Muş ve altyapıdan inŐaata, hayvancılıktan mcevherata birçok sektördeki firma ve temsilcisi katılmıştır. Forum kapsamında imzalanan anlaşmalar neticesinde 1.140 Suudi Şirketin Türkiye'de, 390 Türk Şirketinin de Suudi Arabistan'da yeni yatırımlar yapacağı duyurulmuŐtur.⁸²

Ekonomi alanındaki yakınlaŐma ticari verilere doğrudan olumlu Şekilde yansımıştır. Örneğin Türkiye İhracatçılar Meclisinin verilerine göre Türkiye'nin BAE'ye yönelik ihracatı bir önceki yıla kıyasla 2023'n ilk çeyreğinde yaklaşık 263 milyon dolar artarak 1 milyar 23 milyon dolara çıkmıştır. Benzer bir artış Suudi Arabistan'a yönelik ihracatta da görülmüştür. Türkiye'nin BAE ihracatında daha çok mücevher sektörü ne çıkarken Suudi Arabistan'a yönelik ihracatta ise halı sektörü daha çok tercih edilmiştir.⁸³ öte yandan Suudi Arabistan Türkiye ile hacıların kota ve hizmetlerinin yenilenmesi adına birtakım anlaşmalar imzalandığını duyurmuştur.⁸⁴ Bu anlamda turizmin kolaylaştırılması adına Suudi Arabistan e-vize sistemine Türkiye'yi de dahil etmiştir.⁸⁵ Taraflar arası yapılan görüşmeler sonucu iki ÷lke arasındaki tarifeli uçuş sayısı 148'den 268'e yükseltilmiştir.

Benzer Şekilde havacılık alanında da yeni anlaşmalar imzalanmıştır. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Temmuz'da Suudi Arabistan'a yaptığı ziyaret sonrası savunma sanayii ve TB2 SİHA satışları gibi meselelerde de anlaşmalar imzalanmıştır.⁸⁶ Dolayısıyla 2023'te Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri siyasi, ekonomik ve güvenlik başta olmak ere çok boyutlu biçimde geliŐtirilmiŐtir.

79 Gökhan Erel, "Afet ve İnsani Diplomasi: Körfez lkelerinden Türkiye'ye Deprem Yardımları", *Sabah Perspektif*, 25 Şubat 2023.

80 Dildar Baykan Atalay, "Türkiye, İnan ve Suudi Arabistan'ın Diplomatik İlişkilerin Kurulması Mutabakatını Memnuniyetle KarŐıladı", *Anadolu Ajansı*, 10 Mart 2023.

81 "Suudi Arabistan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na 5 Milyar Dolar Yatıracak", *Euronews Türkçe*, 6 Mart 2023.

82 "1.140 Suudi Şirket Türkiye'de Yatırım Yapacak", *NTV*, 20 Mart 2023.

83 "Türkiye, BAE ve Suudi Arabistan'a İhracatta Atağa Kalktı", *TRT Haber*, 19 Nisan 2023.

84 "Suudi Arabistan'dan 24 ülkeyle Hac Anlaşması", *TRT Haber*, 10 Ocak 2023.

85 "Türkiye, Suudi Arabistan'ın Elektronik Vize Uygulamasına Dahil Edildi", *Őarkul Avsat*, 17 Ekim 2023.

86 Gökhan Erel, "Türkiye-Körfez İlişkilerinde Normalleşmeden Konsolidasyona: Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suudi Arabistan, Katar ve BAE Ziyaretleri", *ORSAM Görüş*, 19 Temmuz 2023.

BAE

Tahnun bin Zayid'in Ağustos 2021'de gerçekleştirdiği ziyaret sonrası normalleşme sürecine giren Türkiye-BAE ilişkileri 2023'te de benzer bir seyir izlemiştir. 6 Şubat depremleri sonrası BAE de –Suudi Arabistan gibi– Türkiye'nin yanında duran ülkeler arasında olmuştur. Bu anlamda Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayid Türkiye'yi ziyaret ederek destek mesajı vermiştir. Faris eş-Şamh 2 Operasyonu kapsamında⁸⁷ BAE Kızılayı aracılığıyla 1 milyar doları aşan maddi destek, arama kurtarma ekibi desteği, 3 bin tona yakın insani yardım desteği, sahra hastanesi ve mobil hastane ile Türkiye'ye destek sağlanmıştır.⁸⁸ İnsani yardım desteği ile sürdürülen iş birliği ekonomi alanıyla devam etmiştir. Bu kapsamda 3 Mart 2023'te Türkiye Cumhuriyeti ile BAE Arasında Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile taraflar arasındaki ticaret ve yatırımın serbestleştirilmesi ve kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Ayrıca anlaşmaya göre taraflar belirlenen standartlar, teknik düzenlemeler ve uygunluk değerlendirme prosedürleri gibi alanlarda da iş birliğini güçlendirebilecektir. Taraflar, ticareti kolaylaştırmak ve taraflar arasındaki ticareti zorlaştıran durumları aşma adına temsilcilerinden oluşan bir ortak komite kurarak iş birliğinin önündeki engelleyici bürokrasiyi aşmaya çalışmıştır.⁸⁹ Anlaşma ile ticaret hacminin beş yıl içerisinde 25 milyar dolara çıkarılması ve Türkiye'de 100 bin istihdamın sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca bu anlaşma sonrası ticaretin geliştirilmesi adına birkaç adım daha atılmıştır. Örneğin Ağustos'ta ihracat kotaları ve kontenjanları artırılmış ve sıfır gümrük vergili tarife kontenjanlar açılmıştır.⁹⁰

Mart'ta imzalanan anlaşma kısa sürede ticaret sahasına olumlu yansımış, anlaşma bu sayede iki ülke arasındaki stratejik iş birliği derinleştirilmiştir. Bu kapsamda Haziran'da Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz ile Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek Abu Dabi'ye resmi ziyaretler gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, beraberindeki geniş bir heyetle BAE'ye giderek iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi adına bir dizi görüşme yapmıştır. Ziyaret kapsamında taraflar arasında yatırım, ekonomi, sanayi, savunma, hukuk, yargı, yenilenebilir enerji ve uzay endüstrisi alanlarında toplamı 50,7 milyar dolar olan on üç anlaşma imzalanmıştır. Dolayısıyla karşılıklı ziyaretler ve imzalanan anlaşmalar ikili ilişkilerin derinleştiğini ve kapsamlı bir ortaklığa doğru evrildiğini göstermektedir.

87 "BAE ve Türkiye.. Kapsamlı Bir Ortaklığa Doğru Büyüyen İlişkiler", Independent Türkçe, 10 Haziran 2023.

88 Rakipoğlu, "Deprem Diplomasisi ve Türkiye-Ortadoğu İlişkileri".

89 Salih Okuroğlu ve Muhammet Tarhan, "Türkiye ile BAE Arasında İmzalanan 'Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması' Resmi Gazete'de", Anadolu Ajansı, 27 Nisan 2023.

90 "Türkiye ile BAE Arasında İmzalanan Ekonomik Ortaklık Anlaşmasına İlişkin Gümrük Tarifeleri Düzenlendi", TRT Haber, 31 Ağustos 2023.

KATAR

Türkiye ile stratejik ortaklığa sahip olan Katar, Körfez'deki diğer aktörler gibi 6 Şubat depremlerinde Türkiye'nin yanında olmuştur. Bu anlamda Katar Devlet Televizyonu'nda acil yardım kampanyası başlatılmıştır. Depremin ertesi günü, Katar Kızılayı deprem bölgesine 6 binin üzerinde battaniye ve binlerce bakım kiti göndermiştir. Katar ayrıca 2022 Dünya Kupası boyunca kullanılan portatif 10 bin mobil evi depremzedelerin kullanması için Türkiye'ye bağışlamıştır. Bununla birlikte acil yardım desteği başta olmak üzere birçok sağlık hizmeti veren 3 sahra hastanesi, insani yardım taşıyan 30'dan fazla uçak, halk tarafından toplanan aynı destekler, tıbbi malzeme ile birlikte 30'a yakın doktor ve asistan desteği de Katar tarafından temin edilmiştir. Bu noktada Katar Kızılayı ve Katar Hayır Kurumu öne çıkan kurumlar olmuştur. Arama kurtarma çalışmalarında da kurumsal destek sağlanmıştır. Bu anlamda 120 kişilik arama kurtarma ekibi, 12 araç, ekipman, 3 sahra hastanesi ve ilk yardım sağlık ekibinin ulaşımı için Türkiye'ye bir hava köprüsü kurulmuştur. İnsani yardımın yanında Katar Emiri Şeyh Temim Türkiye'ye gelerek deprem sonrası ülkemize resmi ziyaret gerçekleştiren ilk lider olmuştur. Dolayısıyla deprem ikili ilişkilerin güçlendirilmesine vesile olmuştur.

Cumhurbaşkanı seçimini zaferle kazanan Erdoğan 17-19 Temmuz'da Katar'ı da kapsayan Körfez turuna çıkmıştır. Bu kapsamda Katar Emiri Şeyh Temim ve Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Katar diplomatik ilişkilerinin 50. yıl dönümü münasebetiyle ortak bildiri imzalamıştır. Ayrıca iki ülke arasında savunma sanayii yatırımlarının geliştirilmesi, üçüncü ülkelere ihracat ve yenilenebilir enerji başta olmak üzere birçok farklı alanda anlaşma imzalanarak iş birlikleri derinleştirilmiştir. Son olarak Aralık'ta Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Komitesinin 9. Toplantısı'na katılmak üzere Doha'ya giden Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail'in Gazze'deki katliamının sonlandırılması adına atılacak adımları Katar Emiri Temim ile görüşmüştür. 30 Kasım'daki BAE ziyaretinde de benzer konuları ele alan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Körfez ilişkilerinde "Gazze diplomasisi" yürüterek bölgesel ve küresel barışa ortak katkı sağlanması yönünde adımlar atmıştır.⁹¹

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	
12 Şubat	Katar Emiri Sani, deprem sonrası Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.
3 Mart	Abu Dabi'de Türkiye-BAE Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması imzalandı.
19 Mart	Riyad'da Suudi Arabistan-Türkiye İş Forumu icra edildi.
17-19 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan, BAE ve Katar'ı kapsayan Körfez turu gerçekleştirdi.
30 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dünya İklim Eylemi Zirvesine katılmak üzere Dubai'ye gitti.

91 Gökhan Ereli, "Gazze Diplomasisi ve Türkiye-Körfez İlişkilerinin Geleceği", Anadolu Ajanstı, 6 Aralık 2023; Burhanettin Duran, "Erdoğan'ın Katar Ziyareti ve Gazze'de Gidişat", *Sabah*, 5 Aralık 2023.

TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA İLİŞKİLERİ

MEHMET SALAH DEVRİM

Türkiye'nin 2023'te Güney Kafkaslar politikası bölgesel barış, entegrasyon ve refahı güçlendirmek olarak temellendirebilir. Birinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın, Azerbaycan topraklarını hukuka aykırı bir şekilde işgal etmesiyle Güney Kafkasya bölgesinde oluşan dinamikler, bölgeyi hiçbir tarafın refaha kavuşamayacağı hale getirmiştir. Bu dinamikler 2020'de İkinci Karabağ Savaşı'nın başlamasıyla birlikte çözümlene sürecine girmiştir. Barış, Türkiye için Güney Kafkas bölgesinde vazgeçilmez bir unsurdur. Türkiye; Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile toplam 601 kilometre uzunluğunda bir sınır paylaşırken bunun Ermenistan'la olan 311 kilometresi ekonomik faaliyete uygun olmakla birlikte hazır değildir. Bu durumdan dolayı Güney Kafkasya sınırının yarısından fazlası işlevsiz haldedir.

6 Şubat 2023'te Türkiye'yi vuran trajik deprem sonrası Gürcistan, Azerbaycan ve hatta Ermenistan anlaşmazlıklarını bir kenara koyarak deprem bölgesine arama kurtarma ekipleri göndermiştir. Bu yardım söz konusu ülkelerin birbirleriyle kısa süreli de olsa dayanışmasına vesile olmuştur. 2023'ün geri kalanında çatışma ve gerilim tırmanmıştır. Bu gerilim, savaşa sebep olmasa bile Azerbaycan'ın 19 Eylül'de düzenlediği terörle mücadele operasyonu ile zirveye ulaşmıştır. Operasyonda Azerbaycan, Ermeni birliklerinin işgali altında kalan son bölgeleri temizlemeye amaçlamış ve başarmıştır. Operasyon sonrası Karabağ ve Hankendi'de yaşayan yaklaşık 100 bin Ermeni bölgeden ayrılmıştır. 19 Eylül terörle mücadele operasyonu Birinci Karabağ Savaşı'ndan kalan son bağları çözmüştür. Otuz yıldır bozuk olan ilişkilerin onarılması için Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan çaba sarf etmektedir. 23 Ekim'de Tahran'da 3+3 formatında gerçekleşen toplantı bölge ülkeleri için yeni bir yol belirlemiştir. Bütün bunlar, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın önerdiği "Barış Kavşağı" girişimiyle ve 7 Aralık'ta Azerbaycan ve Ermenistan'ın ortak basın açıklamasıyla zirveye ulaşmıştır.

GÜRCİSTAN

Türkiye, Gürcistan'ın bağımsızlığını 1991'de resmen tanımış ve 1992'de diplomatik ilişkileri başlatmıştır. Her iki ülke de birbirlerini stratejik ortak olarak değerlendirip düzenli olarak üst düzey ziyaretler gerçekleştirmektedir. Ticari ve ekonomik bağlar da sürekli olarak genişlemektedir. Gürcistan, Orta Koridor'un ayrılmaz bir parçasıdır ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demir yolu, Orta Koridor'un ana bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. BTK demir yolu 2017'de ilk kez faaliyete geçmiş ve 2020'de ilk tren Avrupa'dan Çin'e ulaşmıştır. İlk trenin Çin'e ulaşmasından bu yana BTK demir yolu toplam 2,4 milyon ton yük taşımıştır. 2034'te yıllık 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton kargo taşımayı hedeflemektedir ancak günümüzde o kapasiteye henüz ulaşamamıştır. Orta Koridor, şu anda Doğu Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlamaya çalışan üç koridordan işlevsel hale gelmesi en muhtemel olanıdır. Orta Koridor ayrıca hem Güney Kafkasya hem de Türk dünyasında bölgesel entegrasyona olanak sağlayacaktır.

Türkiye 2007'den bu yana Gürcistan'ın en büyük ticaret ortağı olmuş ve bu eğitim 2023'te de devam etmektedir. 2022 ile karşılaştırıldığında Gürcistan'ın Ocak-Eylül 2023'te Türkiye'ye ihracatı 327 milyon dolardan 334 milyon dolara yükselirken Gürcistan'ın Türkiye'den ithalatı 2023'te yüzde 10,5 artmış; 1,68 milyar dolardan 1,86 milyar dolara yükselmiştir.

Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan savunma bakanları, muhtelif üst düzey generallerin de katılımıyla ilk olarak 1 Şubat'ta Sarıkamış'ta bir araya gelmiştir.⁹² 6 Şubat depremlerinin ardından Türkiye'nin yardımına koşan ilk ülkelerden biri olan Gürcistan, Adıyaman'a 40 ve 60 kişilik iki arama kurtarma ekibi gönderirken aralarında Gürcistan Meclis Başkanı Şalva Papuaşvili, Cumhurbaşkanı Salome Zurabişvili ve Başbakan İrakli Garibaşvili'nin de bulunduğu çeşitli bakan, milletvekili ve iş insanları Türkiye'nin Tiflis Büyükelçiliğine gelerek taziyelerini iletmiş ve taziyeler defterini imzalamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başbakan Garibaşvili'yi Ankara'da ağırlamış ve Garibaşvili Hatay'ın Antakya ilçesini de ziyaret etmiştir. Ziyaret kapsamında Gürcistanlı arama kurtarma ekipleriyle görüşmüştür.

Bölgesel ilişki, yüksek ve düşük düzeyli toplantılar ve bölgesel iş birlikleri ile geliştirilmektedir. Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü Dışişleri Komitesi 7 Mart'ta sekizinci kez toplanmıştır.⁹³ Türkiye ve Gürcistan, EUCOM kapsamında organize edilen ve 21 Ağustos-1 Eylül arasında gerçekleşen "Agile Spirit" (Çevik Ruh) tatbikatına ev sahipliği yapmıştır. Devlet başkanları düzeyinde 17 Eylül'de gerçekleşen ikinci görüşmedeyse Cumhurbaşkanı Erdoğan Başbakan Garibaşvili'yi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısı için gittikleri New York'taki Türkeyi'nde ağırlamıştır. Toplantılara diğer bakanlar da eşlik etmiştir. Ayrıca Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan

92 "Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Savunma Bakanları Sarıkamış'ta Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 2 Şubat 2023.

93 Türkiye Cumhuriyeti Tiflis Büyükelçiliği, X, 7 Mart 2023, <https://x.com/TCTiflisBE/status/1633104344567496704?s=20>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

Savunma Bakanları Toplantısı'nın onuncusu 27 Kasım'da Bakü'de düzenlenmiştir. Toplantı kapsamında üç bakan tekrar bir araya gelmiştir.⁹⁴

ERMENİSTAN

Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkisi doğrudan Ermenistan'ın Azerbaycan'la olan ilişkiyle bağlantılıdır. "Tek millet iki devlet" ilkesi ışığında Ermenistan'ın Azerbaycan'la normalleşme yönünde kaydettiği tüm ilerlemeler ve attığı adımlar Türkiye ile de normalleşmesine yansımaktadır.

Türkiye, Ermenistan'la normalleşme sürecini 2008-2009 arasında başlatmış ancak o süreçte çok az ilerleme kaydedilmiştir. 2020'deki savaşla birlikte önceki normalleşme süreci tamamen çökmüş ve bütün şartlar Ermenistan'ın Azerbaycan'la normalleşmesine bağlanmıştır. 2022'de bu bağlamda çok az ilerleme kaydedilmiş ve bu yılın sonunda da çevreci aktivistler Hankendi'yi Ermenistan'a bağlayan Laçın Koridoru'nu kapatmıştır. Eylül 2023'e kadar kapalı kalan Laçın Koridoru antiterör operasyonu ile birlikte açılmıştır. Buna rağmen Türkiye elinden geldiğince Ermenistan ile normalleşmeye devam etmiş ve 1 Ocak 2023'ten itibaren iki ülke arasındaki kargo uçuşları yeniden başlatılmıştır. Sivil havacılık 2022'nin ortasında tekrar faaliyete geçmiştir. 4 Mayıs'ta ise TBMM Başkanı Mustafa Şentop, KEİPA 30. Yıl Dönümü Parlamento Başkanları Zirvesi kapsamında Ermenistan Parlamento Başkanı Alen Simonyan ile görüşme gerçekleştirmiştir.⁹⁵ 3 Haziran'da ise Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yemin törenine katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir.⁹⁶ Ülkeler arası son görüşme 23 Ekim'de Tahran'da gerçekleşmiştir. 3+3 "Güney Kafkasya'da Kalıcı Barış ve İstikrarın Tesisine Yönelik Bölgesel İşbirliği Platformu" için Tahran'a giden Dışişleri Bakanı Hakan Fidan burada Ermenistanlı mevkidaşı Ararat Mirzoyan ile görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeden üç gün sonra 26 Ekim'de Ermenistan Başbakanı Paşinyan "Barış Kavşağı" (Crossroads of Peace) girişimini anons etmiştir. Proje kapsamında Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan arasında ulaşım yollarını geliştirerek ülkeler arasında ulaşımı kolaylaştıracağını açıklamıştır. Barış Kavşağı projesi Azerbaycan tarafından yeterli görülmemiş olmasına rağmen normalleşme süreci devam ettirilmiş ve 7 Aralık esir takası gibi güven güçlendirici adımlar Türkiye tarafından hoş karşılanmıştır.⁹⁷

⁹⁴ "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Bakü'deki Üçlü Toplantıya İlişkin Konuştu", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 27 Kasım 2023, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/015ae980345d4305b271a763d059a8d0>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

⁹⁵ "TBMM Başkanı Şentop, Ermenistan Parlamento Başkanı Simonyan ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 4 Mayıs 2023.

⁹⁶ "Paşinyan Erdoğan'ın Göreve Başlama Törenine Katıldı", AGOS, 3 Haziran 2023, <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/28715/pasinyan-erdogan-in-goreve-baslama-torenine-katildi>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

⁹⁷ "No: 311, 8 Aralık 2023, Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Bazı Somut Güven Artırıcı Adımların Atılması Kararı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 8 Aralık 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-311_-azerbaycan-ile-ermenistan-ara-sinda-bazi-somut-guven-artirici-adimlarin-atilmasi-karari-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

AZERBAYCAN

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Türk Devletler Teşkilatı (TDT) içinde de önemli bir rol oynamaktadır. 2023'te Türkiye ve Azerbaycan savunma, enerji, ulaşım ve kültür gibi çeşitli alanlarda ilişkilerini derinleştirmiş ve birçok uluslararası toplantı ve kutlamalar kapsamında görüşmüştür. 2023'te Ermenistan ve Azerbaycan birlikleri birçok kez çatışmış ve her iki taraf da kayıp vermiştir. Bu nedenle durumun kontrolden çıkıp aniden bir sıcak savaşa dönüşmesi korkulan bir ihtimal olmuştur. Her iki ülke de normalleşme ve birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanıma konusunda istekli olduklarını belirtmelerine rağmen Ermenistan Eylül'e kadar bu adımı atmakta çekimser davranmıştır.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde 2023'ün ilk yarısı savunma alanında yapılan gelişmelerle doludur. Bunların arasında ilk öne çıkan tatbikat 19 Nisan-10 Mayıs arasında Kars'ta yapılan Haydar Aliyev 2023 Tatbikatı'dır.⁹⁸ Yılın ilk yarısında Türkiye gündemini meşgul eden seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan çeşitli bakanlar, siyasiler ve görevlilerden oluşan bir heyetle Azerbaycan'a gitmiş ve seçim sonrası ilk ziyaretini bu ülkeye yapmıştır.⁹⁹ Görüşmede ana başlıklardan biri Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerini ilgilendiren Zengezur Koridoru olmuştur. Takiben Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yeni kabinesiyle Azerbaycanlı mevkidaşları arasında sık sık görüşmeler yapılmış ve "Tek millet iki devlet" ilkesiyle yola devam edilmiştir. Bu görüşmeler arasında göze çarpanlar şu şekilde sıralanabilir:

- 28 Haziran'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev arasındaki telefon görüşmesi¹⁰⁰
- 5 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Bağlantısızlar Hareketi Koordinasyon Bürosu Bakanlar Toplantısı için gittiği Bakü'de mevkidaşı Bayramov ve Cumhurbaşkanı Aliyev tarafından kabulü¹⁰¹
- 6 Temmuz'da Adalet Bakanı Yılmaz Tunç'un, Azerbaycan Yüksek Mahkeme Başkanı Inam Karimov ve beraberindeki heyeti kabulü¹⁰²
- 12 Temmuz'da TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş'un Aliyev tarafından kabulü¹⁰³

98 "Haydar Aliyev Tatbikatı-2023 Basın Duyurusu", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 18 Nisan 2023, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/223ad8e0e2a34d5db840de89678771d6>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

99 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Zengezur Konusunu Halletmemiz Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Güçlenmesine Vesile Olacak", Anadolu Ajansı, 13 Haziran 2023.

100 "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 28 Haziran 2023.

101 "Dışişleri Bakanı Fidan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 5 Temmuz 2023.

102 "Adalet Bakanı Tunç, Azerbaycan Yüksek Mahkeme Başkanı Karimov'u Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 6 Temmuz 2023.

103 "TBMM Başkanı Kurtulmuş, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 12 Temmuz 2023.

- 14 Temmuz'da Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler'in, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Halid Ahadov ile bir araya gelmesi¹⁰⁴
- 31 Temmuz-1 Ağustos arasında Azerbaycan Dışişleri Bakanı Bayramov'un Türkiye ziyareti¹⁰⁵
- 27 Ağustos'ta Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler'in Azerbaycan ziyareti¹⁰⁶
- 7 Eylül'de İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya'nın Afet ve Acil Durum Yönetiminden Sorumlu Bakanlar 2. Toplantısı kapsamında gittiği Azerbaycan'da mevkidaşı Eyvazov'la görüşmesi¹⁰⁷
- 10 Eylül'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'le telefonla görüşmesi¹⁰⁸

Bunun yanında en önemli gelişmelerden biri Türkiye ve Azerbaycan arasında derinleştirilen savunma sanayii iş birliğidir. Bu kapsamda 26-27 Temmuz'da 16. Uluslararası Savunma Sanayii Fuarı sırasında imzalanan iki sözleşme bulunmaktadır. Birisi TUSAŞ'ın Azerbaycan SU-25 uçaklarını modernize etmesi,¹⁰⁹ diğeri ise Azerbaycan'ın Türkiye tarafından yönetilen ve Aralık 2023'te ilk uçuşu gerçekleştirilen MMU KAAN projesine katılmasıdır.¹¹⁰ Türkiye ve Azerbaycan geçmişte de savunma alanında iş birliği yapmış ve bunun bir sonucu olarak Bayraktar TB2 İkinci Karabağ Savaşı'nda önemli rol almıştır. Ancak KAAN projesi bunların bir adım daha ilerisini temsil etmektedir. Projeye bir müttefik dahil edilerek proje maliyetini paylaşacak ortak bulunmuş ve böylelikle iki ülkenin birkaç yıl içinde 5. nesil savaş uçağı üreticisi ve kullanıcısı olmaları hedeflenmiştir.

19 Eylül'de bu yıl için Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde en önemli rolü taşıyan antiterör operasyonu başlamıştır. Bu operasyon sadece Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde değil bölgesel dinamiklerde de bir dönüm noktasıdır. 19 Eylül'de iki kişi mayın patlaması sonucu hayatlarını kaybetmiş ve olay yerine giden polis ekibinde bir başka mayın patlaması sonucu dört polis şehit olmuştur.¹¹¹ Bunun üzerine Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri aynı gün büyük çaplı bir antiterör operasyonu başlatmıştır. Operasyon 24 saat sürmüş ve operasyon sonucu sözde Dağlık Karabağ devleti

104 "Milli Savunma Bakanı Güler, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ahadov ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 14 Temmuz 2023.

105 "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Bayramov'u Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 1 Ağustos 2023.

106 "Milli Savunma Bakanı Güler, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev Tarafından Kabul Edildi", Anadolu Ajansı, 27 Ağustos 2023.

107 "İçişleri Bakanı Yerlikaya, Azerbaycanlı Mevkidaşı Eyvazov'la Görüştü", Anadolu Ajansı, 7 Eylül 2023.

108 "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'le Telefonla Görüştü", Anadolu Ajansı, 10 Eylül 2023.

109 "Türkiye, Azerbaycan'ın Su-25 Uçaklarını Modernize Edecek", Anadolu Ajansı, 26 Temmuz 2023.

110 "Milli Muharip Uçak, Azerbaycan ile Geliştirilecek", Anadolu Ajansı, 27 Temmuz 2023.

111 "Karabağ'da Ermeni Güçlerin Döşediği Mayının Patlaması Sonucu 4 Azerbaycanlı Polis Şehit Oldu", Anadolu Ajansı, 19 Eylül 2023.

silahsızlanma ve 1 Ocak 2024'ten itibaren çözümlü Azerbaycan devletine entegre olma kararı almıştır. Operasyon kapsamında 192 Azerbaycan askeri Şehit olurken 511 asker de yaralanmıŐtır.¹¹² Ancak Azerbaycan devletine entegre olmayı reddeden bölgedeki Ermeni halkı operasyon sonrası bölgeyi terk etmiş, çok az sayıda Ermeni Karabağ bölgesinde kalmıştır. Azerbaycan devleti Ermenistan ile barış müzakereleri kapsamında giden Ermenilerin geri dönmesini için imkan sağlamaya hazır olduğunu ifade etmiş ve bu konuda çalışmalar başlatmıştır.

Bu süreçte Azerbaycan'a destek amacıyla önce aynı gün Dışışleri Bakanlığı tarafından açıklama yapılmış ve 22 Eylül'de Dışışleri Bakanı Fidan New York'ta TDT gayriresmi toplantısı sırasında Azerbaycanlı mevkidaşı ile ikili görüşme yapmıştır. Akabinde 25 Eylül'de ise Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğinde bir heyet, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in daveti üzerine Nahçıvan'a ziyaret gerçekleŐtirmiŐtır. Söz konusu ziyaret kapsamında üç anlaşma imzalanmış ve İğdir-Nahçıvan doğal gaz boru hattının temeli atılmıştır.¹¹³

Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının, Karabağ Antlaşması'nın ardından 5 Ekim'de Granada'da yapılması planlanan Avrupa Siyasi Topluluğu (AST) zirvesinde, Avrupalı ara bulucu devletler ile barış çözümleri tartışmaları öngörölmüŐtür. Ancak bazı Avrupa ölkelerinin Türkiye'nin görüşmelere katılmamasında ısrar etmesi, Azerbaycan'ın zirveye katılmayı son dakikada reddetmesine sebep olmuştur. Bu karar Türkiye tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır.¹¹⁴ Bunun yerine tarafların 3+3 formatında Tahran'da Güney Kafkasya Platformu'nda bir araya gelmeleri öngörölmüŐtür. Ancak bu arada 6 Ekim'de Azerbaycan, Aras Nehri üzerinde bir köprü'nün temelini atarak İran üzerinden Nahçıvan ve Türkiye'ye uzanan bir koridorun inşaatına başlamıştır.¹¹⁵ İnşa edilen bu koridor, Zengezur Koridoru'nun yerine geçmeyi, Türkiye ve Azerbaycan'ı birbirlerine bağlamayı hedeflemektedir. Böylece Ermenistan baypas edilerek Orta Koridor'un gerçekleştirilmesi ve Türk dünyasını bir araya getirmekte önemli bir adım atılmıştır.

10 Ekim'de ise Türkiye-Azerbaycan ilişkileri kolay unutulmayacak bir kareye Şahit olmuştur. Dışışleri Bakanı Fidan, Ekonomik İŞbirliği Teşkilatı Dışışleri Bakanları 27. Toplantısı için gittiği Füzuli Havalimanı'ndan Azerbaycan DıŐıŐlerini Bakanı Bayramov'u arabasına almış ve mevkidaŐını kendi sürdürėü arabayla toplantının yapılacağı Şuşa'ya kadar götürmüŐtür.¹¹⁶

112 "Azerbaycan Ordusu Karabağ'daki Antiterör Operasyonunda 192 Şehit Verdi", Anadolu Ajansı, 29 Eylül 2023.

113 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ermenistan'dan Artık Samimi Adımlar Atmasını Bekliyoruz", Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2023.

114 "Türkiye Welcomes Azerbaijan's Decision Not to Attend Thursday's Meeting on Karabakh", Anadolu Agency, 4 Ekim 2023.

115 "Azerbaycan, Aras Nehri'ne Yapacağı Köprü için 14 Milyon Manat Harcayacak", qha Kirim Haber Ajansı, 30 Ekim 2023, <https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/azerbaycan-aras-nehri-ne-yapacagi-kopru-icin-14-milyon-manat-harcayacak-480572>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

116 "Bakan Fidan, Azerbaycanlı Mevkidaşı Bayramov ile Birlikte Kendi Kullandığı Araçla Şuşa'ya Gitti", Anadolu Ajansı, 10 Ekim 2023.

AST zirvesi yerine Azerbaycan ve Ermeni temsilcileri, Türkiye, Rusya ve İran'ın da aralarında bulunduğu 3+3 formatında 24 Ekim'de Tahran'da bir araya gelmiştir. Bu formatta Rusya, İran, Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan yani Güney Kafkasya bölgesinde bulunan altı ülke toplanmaktadır. Zirveye davet edilen Gürcistan, Rusya'nın katılmasını boykot ederek daveti reddetmiş ve zirve 3+2 formatında gerçekleşmiştir.

Türk ve Azerbaycan silahlı kuvvetleri Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yıl dönümü kutlamaları amacıyla Haydar Aliyev 2023 tatbikatının kardeş tatbikatı olan Mustafa Kemal Atatürk 2023 tatbikatını 23-25 Ekim arasında Nahçıvan'da yapmıştır.¹¹⁷ Tatbikat kapsamında Milli Savunma Bakanı Güler de Azerbaycan'a gitmiş ve Bakü'de mevkidaşıyla ve Cumhurbaşkanı Aliyev ile bir araya gelmiştir.¹¹⁸ Tatbikata 3 bin personel, 130 tank ve zırhlı araç, 100 top ve füze sistemi, 20 uçak ve helikopter katılmıştır.

Tahran Güney Kafkas Platformu ve ardından çalışmaları başlatılan İran koridoru sebebiyle Orta Koridor ve Kalkınma Yolu gibi bölgesel kalkınma ve ulaşım projelerinin dışında bırakıldığını fark eden Ermenistan, alenacele "Barış Kavşağı" girişimini duyurmuştur.¹¹⁹ Barış Kavşağı girişimi; demir yolları, otoyollar ve ek sınır geçişlerinin onarımı ve inşalarıyla, bölgedeki ülkeleri birbirlerine bağlamayı amaçlamaktadır. Bu projede Ermenistan bir ulaşım merkezi olarak öngörülmektedir. Yani Barış Kavşağı girişimi, Azerbaycan'ı Nahçıvan'a ve Türkiye'ye bağlamayı amaçlamaktadır. Ancak çok geç geldiği ve yeterli olmadığı düşüncesiyle Azerbaycan bu girişimi pek hoş karşılamamaktadır. Barış Kavşağı girişimi geçişleri kolaylaştırılacaktır ama geçişlerin Azerbaycan'ın istediği kadar kolay ve ihtilafsız olması öngörülmemektedir. Ermeni halkının Azerbaycan'a ve Türkiye'ye yönelik olumsuz ön yargısı, Azerbaycan'ın Ermenistan'ı güvenilmez bir ortak olarak görmesiyle sonuçlanmakta ve onun yerine İran'ın daha cazip hale gelmesine neden olmaktadır.¹²⁰

Türk Silahlı Kuvvetlerinin Azerbaycan'daki görev süresinin 16 Kasım'da bir yıl daha uzatılmasına yönelik Cumhurbaşkanlığı tezkeresi 16 Kasım'da TBMM Genel Kurulunda kabul edilmiştir. Aynı gün Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Abdulkadir Uraloğlu Azerbaycan'ın Zengilan kentinde gerçekleşen TDT 7. Ulaştırma Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere bu ülkeye gitmiştir.¹²¹ Ana konulardan bir tanesi devam eden BTK demir yolu ve koridor çalışmaları olmuştur.

117 "Azerbaycan'da 'Mustafa Kemal Atatürk 2023' Tatbikatı Başladı", Anadolu Ajansı, 23 Ekim 2023.

118 "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Milli Savunma Bakanı Güler'i Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 24 Ekim 2023.

119 "Armenia Proposes Opening Regional Transport Links as Part of 'Crossroads of Peace'", OC Media, 27 Ekim 2023, <https://oc-media.org/armenia-proposes-opening-regional-transport-links-as-part-of-crossroads-of-peace>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

120 "Azerbaycan'dan 'Koridor' Açıklaması: İran ile Anlaştık", MEHR Haber Ajansı, 22 Kasım 2023, <https://tr.mehrnews.com/news/1912853/Azerbaycan-dan-koridor-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1-%C4%B0ran-ile-an-la%C5%9Ft%C4%B1k>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

121 "Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Uraloğlu: Zengezur Koridoru Türk Dünyasını Birbirine Bağlayacak Önemli Bir Adım", Anadolu Ajansı, 17 Kasım 2023.

27 Kasım'da ise Savunma Bakanı Yaşar Güler, Azerbaycanlı mevkidaşı Orgeneral Zakir Hasanov ve Gürcistanlı mevkidaşı Juansher Burchuladze ile ortak Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Savunma Bakanları Toplantısı'nı Bakde gerçekleştirmiştir. Toplantı konuları arasında yapılmış ve yapılmakta olan ulaşım ve enerji hatların korunması yer almıştır. Toplantının ardından Hasanov ve Güler ayrıca ikili görüşmede bulunmuştur.¹²²

7 Aralık'ta Azerbaycan ve Ermenistan, ilk ortak bildirimlerini yayımlamıştır.¹²³ İki lke güven güçlendirme çalışmaları kapsamında, Azerbaycan'ın elindeki 32 Ermeni esirine karşılıklı Ermenistan 2 Azerbaycanlı savaş esirinin takasında anlaŐmıŐtır. Bunun yanında karşılıklı olarak iki ülke, belirli uluslararası etkinlik ve organizasyonlara ev sahipliği yapma veya başkanlık etme gibi başvuruları destekleyeceklerini açıklamıştır. Bu gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamayla olumlu karşılanmıştır.¹²⁴ Savaş esiri takası 13 Aralık'ta başarıyla gerçekleŐirken; Rus haber ajansı TASS kaynaklarına göre Azerbaycan ve Ermenistan sınırlarındaki askerleri çekmeyi düşünmektedir.¹²⁵

KRONOLOĞİ: 2023'TE TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA İLİŞKİLERİ	
1 Ocak	Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci kapsamında kargo uçuşları tekrardan başladı.
1 Şubat	Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Azerbaycanlı mevkidaşı Orgeneral Zakir Hasanov ve Gürcistanlı mevkidaşı Juansher Burchuladze ile üçlü görüşme gerçekleştirdi.
23 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Gürcistan Başbakanı Garibaşvili'yi kabul etti.
19 Nisan	Türkiye ve Azerbaycan Kara Kuvvetleri Haydar Aliyev 2023 Tatbikatı'nı Kars'ta gerçekleştirdiler.
4 Mayıs	TBMM Başkanı Şentop, KEİPA 30. Yıl Dönümü Parlamento Başkanları Zirvesi kapsamında Ermenistanlı mevkidaşı Simonyan ile görüşme gerçekleştirdi.
3 Haziran	Ermenistan Başbakanı Paşinyan, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yemin törenine katılmak üzere Türkiye geldi.
12-13 Haziran	Cumhurbaşkanı seçiminden sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan bir heyet eşliğinde ilk Azerbaycan'a ziyarete gitti ve Aliyev'in kabinesiyle görüşme gerçekleştirdi.
28 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile telefonda görüştü ve iki lider karşılıklı bayram dileklerini ilettiler.
5 Temmuz	Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Bağlantısızlar Hareketi Koordinasyon Bürosu Bakanlar Toplantısı için gittiği Bakde Cumhurbaşkanı Aliyev tarafından kabul edildi.
6 Temmuz	Adalet Bakanı Yılmaz Tunç, Azerbaycan Yüksek Mahkeme Başkanı Inam Karimov ve beraberindeki heyeti kabul etti.
12 Temmuz	TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş, resmi temaslarda bulunmak üzere gittiği Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından kabul edildi.

122 "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Bakde Azerbaycan ve Gürcistan Savunma Bakanları ile Görüşmeler Gerçekleştirdi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 27 Kasım 2023, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/ec434a0d090f-4f48bd0d04a645e2f8e8>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

123 "Azerbaycan ve Ermenistan Yönetiminden Barış Anlaşması Yolunda Ortak Açıklama", Anadolu Ajansı, 8 Aralık 2023.

124 "Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Somut Güven Artırıcı Adımların Atılmasından Memnun", Anadolu Ajansı, 8 Aralık 2023.

125 "Armenia and Azerbaijan Exchange Prisoners in Step Towards Normalisation", Aljazeera, 13 Aralık 2023.

14 Temmuz	Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Halid Ahadov ile bir araya geldi.
26-27 Temmuz	Azerbaycan Savunma Bakanlığı ile Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TUSAŞ) arasında "SU-25 Modernizasyon Projesi Sözleşme İmza Töreni" ve Azerbaycan "Milli Muharip Uçak Geliştirme İş Birliği İmza Töreni" 16. Uluslararası Savunma Sanayii Fuarı'nda gerçekleştirildi.
31 Temmuz-1 Ağustos	Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov, Ankara ziyaretinde önce Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ile ertesi gün de Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ile birlikte görüşme gerçekleştirdi.
27 Ağustos	Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve beraberindeki heyet, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından kabul edildi. Görüşmede, Azerbaycan Savunma Bakanı Orgeneral Zakir Hasanov da hazır bulundu.
7 Eylül	İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya Afet ve Acil Durum Yönetiminden Sorumlu Bakanlar 2. Toplantısı kapsamında gittiği Azerbaycan'da mevkidaşı Eyvazov'la görüştü.
10 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'le telefonla görüştü.
17 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu için bulunduğu ABD'de Gürcistan Başbakanı Garibaşvili'yi New York Türkevi'nde kabul etti.
19 Eylül	Karabağ antiterör operasyonu 24 saat içerisinde başarıyla tamamlandı. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı bu konuda "Azerbaycan, kendi egemen toprakları üzerinde gerekli gördüğü tedbirleri almak durumunda kalmıştır" açıklaması yaptı.
22 Eylül	Dışişleri Bakanı Fidan, New York'taki Türkevi'nde düzenlenen TDT Dışişleri Bakanları Gayriresmi Toplantısı'ndan sonra Azerbaycanlı mevkidaşı Bayramov ile görüşme gerçekleştirdi.
25 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan bir heyet eşliğinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in daveti üzerinde Nahçıvan'a resmi ziyarette bulundu. Ziyaret kapsamında İğdir-Nahçıvan doğal gaz boru hattının temeli atıldı ve üç anlaşma imzalandı.
5 Ekim	Azerbaycan, "Türkiye şartı"nın kabul edilmemesi nedeniyle Granada'daki görüşmeye katılmama kararı aldı.
10 Ekim	Dışişleri Bakanı Fidan, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Dışişleri Bakanları 27. Toplantısı için gittiği Füzuli Havalimanı'ndan yanına Azerbaycan Dışişleri Bakanı Bayramov'u alarak kendi kullandığı araçla toplantının yapılacağı Şuşa'ya geçti.
23 Ekim	Dışişleri Bakanı Fidan Tahran'da düzenlenen Güney Kafkasya Toplantısı'nda 3+2 formatında İran, Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan'dan mevkidaşları ile görüştü.
23-25 Ekim	Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yıl dönümü kutlamaları kapsamında Azerbaycan ve Türkiye orduları Nahçıvan'da Mustafa Kemal Atatürk 2023 tatbikatını gerçekleştirdiler. Tatbikat kapsamında Savunma Bakanı Güler Azerbaycan'a gitti ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile görüştü.
26 Ekim	Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan Tiflis İpek Yolu Forumu'nda "Barış Kavşağı" projesini sundu.
16 Kasım	TSK'nın Azerbaycan'daki görev süresinin bir yıl uzatılmasına yönelik Cumhurbaşkanlığı tezkeresi, TBMM Genel Kurulunda kabul edildi. Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Abdulkadir Uraloğlu, Azerbaycan'ın Zengilan kentinde düzenlenen TDT 7. Ulaştırma Bakanları Toplantısı'na katıldı.
27 Kasım	Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Savunma Bakanları Toplantısı'nın 10.su Bakü'de gerçekleştirildi.
7 Aralık	Azerbaycan ve Ermenistan ilk kez ortak açıklama yaptı, güven güçlendirilme ve normalleşme adamları atıldı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı bunun üzerine olumlu bir açıklama yaptı.

TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

MEHMET UĞUR EKİNCİ

2023, Türkiye-Balkan ülkeleri ilişkileri bakımından sakin bir yıl oldu. 6 Şubat'ta yaşanan depremlerin ve Mayıs'ta gerçekleştirilen seçimlerin de etkisiyle Türkiye ile bölge ülkeleri arasında yoğun bir gündem yaşanmadı. Türkiye bölgedeki bütün toplumlarla iyi ilişkilerin sürdürülmesini merkeze alan yaklaşımını 2023'te de devam ettirirken bölgede barış, istikrar, diyalog ve iş birliğinin güçlendirilmesine yönelik bir politika izledi. Bosna Hersek ve Kosova'da yaşanan siyasi sorunların diyalog yoluyla çözülmesi teşvik edilirken Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik bütünleşmesine destek verildi.

Türkiye'nin Balkanlara yönelik yıllardır koruduğu dengeli ve yapıcı tutumu karşısında bölge aktörleri de Türkiye ile ilişkilere verdikleri önemi çeşitli vesilelerle gösterdiler. 6 Şubat depremlerinin ardından Arnavutluk, Kosova ve Kuzey Makedonya'da birer günlük ulusal yas ilan edilirken bütün Balkan ülkeleri Türkiye'ye yoğun destekte bulundu. Depremden hemen sonra harekete geçen arama kurtarma ekiplerinin yanı sıra bölgede yürütülen kampanyalarla toplanan insani yardımlar Türkiye'ye gönderildi. 28 Mayıs'taki ikinci tur cumhurbaşkanı seçiminin ardından Balkanlardaki bütün ülkelere siyasi liderler yayımladıkları mesajlarla Recep Tayyip Erdoğan'ı tebrik ederken Türkiye ile aralarındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesine yönelik temennilerini belirttiler. 3 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın göreve başlama törenine beş Balkan ülkesi (Bosna Hersek, Bulgaristan, Karadağ, Kosova ve Kuzey Makedonya) devlet başkanı düzeyinde katılım gösterdi. Bütün bu gelişmeler, Türkiye'nin bölge hükümetleri ve toplumlarıyla yıllardır derinleşen ilişkilerinin geldiği noktanın birer göstergesi sayılabilir.

SİYASİ TEMASLAR

27 Haziran'da Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci (GDAÜ) zirvesi için bulunduğu Karadağ'da Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bajram Begaj ile görüştü. 12 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi için bulunduğu Vilnius'ta Arnavutluk Başbakanı Edi Rama ile bir araya geldi. Görüşmede özellikle Kosova'nın kuzeyinde yaşanan gerginlikler ele alındı. 28 Kasım'da NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere Brüksel'e giden Dışişleri Bakanı Fidan, burada Arnavutluk Dışişleri Bakanı Iglj Hasani ile bir araya geldi. Gündemdeki önemli konuların değerlendirildiği toplantıda taraflar ikili iş birliğinin her alanda güçlendirilmesine vurgu yaptı.

15-16 Ocak arasında Türkiye'yi ziyaret eden Bosna Hersek Bakanlar Konseyi Başkan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Bisera Turković, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü. Balkanlardaki güncel gelişmelerin ve ikili ilişkilerin değerlendirildiği görüşmelerin ardından düzenlenen basın toplantısında Çavuşoğlu, Türkiye'nin Bosna Hersek'in barış ve istikrarı ile Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmesini her zaman desteklediğini vurguladı. Bununla beraber Çavuşoğlu, FETÖ ile mücadelede Bosna Hersek'ten beklenen desteğin henüz alınmadığını kaydetti. Bosna Hersek'te Ocak sonlarında kurulan yeni hükümetin Dışişleri Bakanı Elmedin Konaković, 15 Şubat'ta Ankara'da mevkidaşı Çavuşoğlu ile görüştüktan sonra deprem bölgesini ziyaret etti. 24 Şubat'ta Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi üyeleri Željka Cvijanović, Denis Bećirović ve Željko Komšić İstanbul'a gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir görüşme gerçekleştirdi. 16 Kasım'da yeniden bir kez daha Türkiye'ye gelen Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Konaković, mevkidaşı Fidan ile bir araya geldi. Görüşmenin ardından iki bakan, özellikle ekonomik açıdan son yıllarda ivme kazanan ilişkilerin daha da derinleştirilmesini istediklerini belirtti. Dışişleri Bakanı Fidan, FETÖ ile mücadelede Türkiye'nin beklentilerinin henüz karşılanmadığını hatırlattı. 2 Kasım'da Bosna Hersek'e giden Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanı Numan Kurtulmuş, burada birkaç gün boyunca çeşitli temaslarda bulundu.

2023'te Türkiye'nin Bosna Hersek'te Sırp aktörlerle ilişkilerindeki ilerleme dikkat çekti. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyinin Sırp üyesi Cvijanović ve Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Milorad Dodik ile önce 20 Ağustos'ta Budapeşte'de, daha sonra da 7 Ekim'de Ankara'da olmak üzere iki kere görüştü. Dışişleri Bakanı Fidan'ın da katıldığı toplantılarda Bosna Hersek'in siyasi durumu ve iş birliği konuları ele alındı.

3 Ocak'ta resmi bir ziyaret için Sofya'ya giden Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, burada başta Bulgaristan Cumhurbaşkanı Rumen Radev olmak üzere çeşitli yetkililerle enerji alanındaki iş birliği fırsatlarını görüştü. Ziyaret sırasında BOTAŞ ve Bulgargaz yetkilileri tarafından Türkiye'den Bulgaristan'a on üç yıl süreyle yıllık 1,5 milyar metreküpe kadar doğal gaz aktarılmasına olanak veren bir anlaşma

imzalandı. Dönmez, bu anlaşmayı Türkiye'nin bir gaz merkezi olması için atılmış bir adım olarak değerlendirirken Bulgaristan Başbakanı Gılib Donev, anlaşmanın ülkesinin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltacağını ve Türkiye ile enerji alanında geliştirilecek iş birliğinde anahtar rol oynayacağını belirtti. Anlaşma kapsamında Bulgaristan'a gaz sevkiyatı 12 Nisan'da başladı.

2 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, Bulgar Haber Ajansının Ankara şubesinin açılışı için Türkiye'ye gelen Bulgar mevkidaşı İliyana Yotova'yı kabul etti. 22 Temmuz'da Türkiye'yi ziyaret eden Bulgaristan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Mariya Gabriel Dışişleri Bakanı Fidan ile görüştü. Görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında iki bakan, Türkiye ve Bulgaristan'ın çok katmanlı ve yoğun ilişkilere sahip olduğunu vurguladı. Yılın çeşitli zamanlarında düzensiz göç, organize suçlar ve terörizm gibi konuları müzakere etmek üzere Türkiye'ye gelen Başbakan Yardımcısı ve İçişleri Bakanı İvan Demerciev, İçişleri Bakanı Kalin Stoyanov ve Cumhuriyet Başsavcısı İvan Geşev, bakan ve üst düzey bürokratlar tarafından kabul edildi. Türkiye-Bulgaristan Turizm Karma Komisyonunun dördüncü toplantısı 15 Eylül'de İstanbul'da yapıldı. İki ülke turizm bakanlarının eş başkanlığında düzenlenen toplantıda turizm alanında iş birliğinin geliştirilmesine yönelik bir protokol imzalandı.

2 Mart'ta G20 zirvesine katılmak üzere Yeni Delhi'de bulunan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, burada Hırvatistan Dışişleri ve Avrupa İşleri Bakanı Gordan Grlić-Radman ile görüştü. 21 Haziran'da Dışişleri Bakanı Fidan, Hırvat mevkidaşı Grlić-Radman ile Londra'da bir araya geldi.

26 Haziran'da GDAÜ zirvesine katılmak üzere Karadağ'ın başkenti Podgoritsa'ya giden Dışişleri Bakanı Fidan, burada ülkenin yeni Cumhurbaşkanı Jakov Milatović ile bir araya geldi. Karadağ'da bulunduğu sırada Başbakan Yardımcısı ve Boşnak Partisi Genel Başkanı Ervin Ibrahimović'le görüşen Fidan, Karadağ Türk Ticaret Odasının açılış törenine ve Karadağ İslam Birliğinin düzenlediği Kurban Bayramı etkinliğine de katıldı.

3 Şubat'ta Kosova Başbakanı Albin Kurti Türkiye'ye bir çalışma ziyareti gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Kurti arasındaki görüşmede ekonomi, ticaret ve güvenlik gibi alanlardaki ikili iş birliği imkanları değerlendirildi. 6 Eylül'de Dışişleri Bakanı Fidan, Ankara'ya gelen Kosova Demokratik Türk Partisi (KDTP) Genel Başkanı ve Bölgesel Kalkınma Bakanı Fikrim Damka ile görüştü. 13 Kasım'da Türkiye'yi ziyaret eden Kosova İçişleri Bakanı Xhelal Sveçla, İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya ve Milli Savunma Bakanı Güler tarafından ayrı ayrı kabul edildi. 8 Aralık'ta TRT World Forum'a katılmak üzere İstanbul'a gelen Kosova Cumhurbaşkanı Vjosa Osmani-Sadriu, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir görüştü. Bölgesel ve küresel siyasetin değerlendirildiği görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye tarafından Kosova'nın uluslararası alanda tanınması için verilen desteğin artarak sürdürüleceğini belirtti.

4 Ocak'ta Üsküp'e bir ziyaret gerçekleştiren Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, burada Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Stevo Pendarovski ve

Ekonomi Bakanı Kreshnik Bekteshi ile birer görüşme gerçekleştirdi. Görüşmelerde iki ülke arasında enerji iş birliğinin gerekli olduğuna vurgu yapıldı. Dönmez, Türkiye'nin bölgesel bir enerji dağıtım merkezi haline gelmesi için Kuzey Makedonya'yı birlikte çalışmaya davet ederken Bekteshi ülkesine daha çok Türk yatırımcınının gelmesi için çalıştıklarını belirtti. 2 Şubat'ta Gençlik ve Spor Bakanı Mehmet Muharrem Kasapoğlu, Üsküp'te düzenlenen Türkiye-Kuzey Makedonya 6. Dönem Karma Ekonomik Komisyonu Toplantısı'nın eş başkanlığını yaptı. 20 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) dönem başkanlığı kapsamında Türkiye'yi ziyaret eden Kuzey Makedonya Dışişleri Bakanı Bujar Osmani ile görüştü.

24 Ocak'ta Türkiye'ye gelen Romanya İçişleri Bakanı Lucian Bode, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu tarafından kabul edildi. Görüşmede terör, sınır aşan suçlar ve düzensiz göçle mücadele konularına ağırlık verildi. Türkiye'nin Balkanlar ve Avrupa enerji arz güvenliğinde merkezi konuma gelme hedefi kapsamında 27 Eylül'de BOTAŞ ile Romanya'nın en büyük enerji şirketi OMV Petrom arasında günlük 4 milyon metreküpe kadar doğal gaz ihracatına imkan veren bir anlaşma imzalandı.

Son yıllarda giderek güçlenen Türkiye-Sırbistan ilişkileri, bu eğilimini 2023'te de korudu. Sırbistan yetkilileri Kosova'ya verdiği askeri desteği eleştirmekle birlikte Türkiye'yi gerçek bir dost olarak nitelendirmeyi sürdürdü. 20 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın başkanlığındaki bir heyet, Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić başkanlığındaki heyetle bir araya geldi. Bölgesel konuların ele alındığı görüşmenin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan yayımladığı mesajda Ankara-Belgrad ilişkilerinin tarihi zirvesinde olduğunu ifade ederken Vučić de bölgenin en önemli aktörlerinden olan Türkiye ile iş birliğini daha da güçlendirmek istediklerini belirtti.

2023'te Türkiye, Balkanlardaki çok taraflı iş birliği ve diyalog platformlarına katılımını sürdürdü. 27 Haziran'daki GDAÜ Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesine Türkiye'yi temsilen katılan Dışişleri Bakanı Fidan, burada yaptığı konuşmada Türkiye'nin bölgenin barış, refah ve istikrarına katkı sağlayan bütün girişimleri desteklediğini belirtti. 29 Ağustos'ta Balkanlardaki önemli bölgesel platformlardan Bled Strategic Forum'a konuşmacı olarak katılan Dışişleri Bakan Yardımcısı Mehmet Kemal Bozay, burada bazı ikili temaslarda bulundu.

4-5 Mayıs arasında Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen Karadeniz Ekonomik İş Birliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA) Parlamento Başkanları Zirvesi ve Genel Kuruluna Balkanlardan Kuzey Makedonya ve Sırbistan meclis başkanlarının yanı sıra Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya Parlamentolarına mensup heyetler de katıldı. 28. Güneydoğu Avrupa Savunma Bakanları (SEDM) Toplantısı 22 Kasım'da Türkiye'nin ev sahipliğinde düzenlenirken toplantıda konuşma yapan Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Karadeniz'de bulunan mayınların etkisiz hale getirilmesinin

en önemli öncelik olduğunu belirtti. Bu amaçla Türkiye, Bulgaristan ve Romanya arasında ortak bir girişim başlatıldı.

Türkiye, bölgesel iş birliği faaliyetlerinin yanında bölgede çıkan krizlerin yatıştırılması için çok taraflı diplomatik girişimlerde de bulundu. 29 Mayıs'ta Kosova'nın kuzeyinde Sırp protestocular ile NATO Kosova Gücü (Kosovo Force, KFOR) personeli arasında yaşanan hadiselerin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kosova Başbakanı Kurti ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić ile telefonda görüşerek tarafları diyaloga davet etti. 24 Eylül'de Kosova'nın kuzeyindeki Banjska köyünde meydana gelen silahlı saldırı Türkiye tarafından kınanırken bölgede kalıcı barışın sağlanması için bütün taraflar şiddetten kaçınmaya ve sorunları müzakere yoluyla çözmeye çağrıldı.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2023'ün ilk on ayı için kesin olmayan verilerine göre Türkiye'nin on bir Balkan ülkesiyle dış ticaret hacmi yaklaşık 26,9 milyar dolar olarak ölçüldü. Bu miktarın 18,8 milyar dolarlık kısmı ihracat, 7,1 milyar dolarlık kısmı ise ithalat olarak gerçekleşti. 2022'nin ilk on ayına kıyasla Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı toplam ihracat aynı düzeyde kalırken bu ülkelerden gerçekleştirdiği toplam ithalat yüzde 4,67 azaldı. Bu nedenle Balkanlarla yürütülen ticaret hacminde yüzde 1,46'lık düşüş kaydedildi. Aynı dönemde Türkiye'nin küresel ölçekte gerçekleştirdiği toplam ihracatın yüzde 0,24 ve toplam ithalatın ise yüzde 1,12 arttığı dikkate alındığında Balkanların Türkiye'nin dış ticaretindeki payının az da olsa gerilediği görülmektedir.

2023'ün ilk on ayı içerisinde Türkiye'nin on bir Balkan ülkesiyle ticaret hacmi toplam dış ticaretinin yüzde 5,23'üne karşılık geldi. Bu ülkelerden Yunanistan'a yapılan ihracat 2022'nin aynı dönemine göre yüzde 25,69 artarken Arnavutluk'a yapılan ihracatta yüzde 26,84 oranında düşüş kaydedildi. 2022'nin ilk on ayına göre yalnızca Sırbistan, Romanya, Bosna Hersek ve Slovenya'dan yapılan ithalat miktarları artış gösterirken Karadağ'dan yapılan ithalat ise yüzde 35,22 azaldı. Daha önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2023'te de devam ederek bölgeyle yürütülen toplam ticaretin yüzde 82,48'i yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti.

Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına bakılacak olursa Merkez Bankası'nın (TCMB) kesin olmayan verilerine göre¹²⁶ yılın ilk dokuz ayında Türkiye'den on Balkan ülkesine yaklaşık 265 milyon dolarlık dış yatırım girişi oldu. Böylelikle bir önceki yılın aynı dönemine göre bu ülkelere giden dış yatırımlar yüzde 147,66 arttı. Türkiye'den bu dönemde en fazla yatırım girişi olan Balkan ülkesi 144 milyon dolarla Yunanistan olurken Karadağ'a 34 milyon dolar, Romanya'ya ise 29 milyon

¹²⁶ Bu veriler üçüncü ülkeler üzerinden giden yatırımları göstermediğinden yalnızca genel anlamda fikir verebilmektedir.

dolarlık yatırım girişi kaydedildi. TCMB istatistiklerinde yer verilmeyen Kosova'ya ise 2023'ün ilk dokuz ayında Türkiye'den 63 milyon doların üzerinde doğrudan yatırım yapılırken Almanya ve İsviçre'den sonra bu ülkeye en fazla yatırımın geldiği ülke Türkiye oldu.¹²⁷

2023 içerisinde bölgede Türk şirketlerinin müteahhitlik yatırımları öne çıktı. Romanya'da Karadeniz kıyısı ile Podişor arasında inşa edilecek olan 308 kilometrelik doğal gaz boru hattının ihalesini Kalyon İnşaat kazandı. Proje sözleşmesi Romanya Başbakan Yardımcısı Marian Neacşu ve Enerji Bakanı Sebastian Burduja'nın da katıldığı törenle imzalandı. Yine Romanya'da ESTA ve Günal adlı iki Türk şirketi Baldana-Targovişte şehirleri arasındaki yol genişletme projesini, Gülermak şirketinin yer aldığı iki ayrı uluslararası ortaklık ise Bükreş ve Cluj şehirlerinde yapılacak metro projelerini üstlendi. Bosna Hersek'te yapımı devam eden Koridor Vc otoyolunun Medakovo-Ozimica bölümünün ihalesini Cengiz İnşaat kazandı. Limak Şirketler Grubu tarafından Üsküp'te inşa edilen Diamond Mall adlı alışveriş merkezi, Kuzey Makedonya Başbakanı Dimitar Kovaçevski ve bakanların katıldığı törenle hizmete açıldı. Aynı ülkede inşa edilecek olan Koridor 8 ve 10d otoyol projelerinin inşaatı ise ENKA-Bechtel ortaklığınca üstlenildi.

ASKERİ İLİŞKİLER

2023'te Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerinin gündeminde askeri konular dikkat çekici bir biçimde öne çıktı. Kosova'nın 2022'deki anlaşmayla Türkiye'den satın aldığı 5 adet Bayraktar TB2 marka insansız hava aracı (İHA) Mayıs'ta Kosova Güvenlik Gücü envanterine dahil edildi. Romanya Silahlı Kuvvetlerinin 18 adet TB2 satın almak üzere Baykar şirketiyle 321 milyon dolarlık sözleşme imzaladığı açıklandı. Arnavutluk Başbakanı Rama 2022'de imzalanan anlaşma uyarınca TB2'lerin çok yakında ülkesinin silahlı kuvvetlerine kazandırılacağını açıkladı. Kuzey Makedonya ordusu da 2023 içerisinde Türkiye'den Boran obüsü ve BMC 8x8 tank taşıyıcı satın aldı.

Kosova, 2023'te Türkiye'den İHA'nın yanı sıra OMTAS tanksavar füzesi, ALKAR 120 mm otomatik havan sistemi, VURAN taktik tekerlekli zırhlı araç ve MKE PMT-76-57A makineli tüfeği gibi farklı tipte silah ve askeri teçhizat temin etti. Bu gelişmeler Sırbistan tarafından tepkiyle karşılandı. Kosova'nın silahlandırılmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu iddia eden Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić, bu sebeple Türkiye'den İHA satın almaktan vazgeçtiklerini açıkladı. Sırbistan Başbakan Yardımcısı ve Savunma Bakanı Miloš Vučević de Türkiye'nin Kosova'yı ciddi anlamda silahlandırıldığını, buna rağmen güçlü bir jeopolitik oyuncu olan Türkiye ile ilişkileri olabildiğince iyi seviyede tutmak istediklerini belirtti. Başta Kosova olmak üzere savunma ve güvenliğe ilişkin konuları doğrudan müzakere etmek üzere

¹²⁷ Kosova Merkez Bankası'nın kesin olmayan istatistiklerinden alınmıştır.

Milli Savunma Bakanı Güler 25 Ekim'de Sırbistan'a bir ziyaret gerçekleştirdi. Güler, ziyareti esnasında yaptığı açıklamalarda Türkiye'nin Balkanlardaki sorunlara tarafsız bir biçimde yaklaştığını, ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini ve Sırbistan ile askeri alanda her türlü iř birliğine açık olduğunu belirtti. Cumhurbaşkanı Vučić ziyaretin ardından iki ülke ilişkilerinin yüksek seviyede devam ettiğini tekrarlaraken Savunma Bakanı Vućević Türkiye ile farklı görüşleri bulunsa da ortak amaçlarının bölgede barış ve istikrarı sağlamak olduğunu ve Güler'in Kosova'daki Sırların güvenliğine dair verdiği mesajların kendilerini rahatlattığını söyledi.

2023 yılı savunma bakanları düzeyinde birçok ikili görüşmeye sahne oldu. 2 Mart'ta Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştiren Hırvatistan Savunma Bakanı Mario Banožić, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar tarafından kabul edildi. Görüşmede askeri eğitim ve savunma sanayii alanlarındaki iř birliği konuları ele alındı. Milli Savunma Bakanlığının ev sahipliğinde 25-28 Temmuz arasında on altıncısı düzenlenen Uluslararası Savunma Sanayii Fuarı'na (IDEF 2023) Balkanlardan Bosna Hersek, Kosova ve Kuzey Makedonya savunma bakanları katılırken Milli Savunma Bakanı Güler bu bakanlarla görüşmeler gerçekleştirdi. 6 Ekim'de Romanya Savunma Bakanı Angel Tîlvăr Ankara'da Milli Savunma Bakanı Güler tarafından kabul edilirken iki ülke arasında askeri çerçeve anlaşması imzalandı. 17 Ekim'de Kosova'yı ziyaret eden Güler, bir dizi resmi görüşme gerçekleştirdi. Görüşmelerde Kosova Güvenlik Gücünün eğitimi ve tecrübe aktarımı konularına yoğunlaşıldı.

Kosova'da 29 Mayıs'ta yaşanan olayların ardından NATO Müşterek Kuvvet Komutanlığının talebine istinaden Kırklareli 65. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığına bağlı bir komando taburu ihtiyat birliği olarak Kosova'ya gönderildi. 10 Haziran-31 Ağustos arasında KFOR'a bağlı olarak görev yapan birlik daha sonra yurda döndü. Yaklaşık 600 kişiyle KFOR'a en fazla personel katkısı sağlayan ikinci ülke olan Türkiye, 1999'dan bu yana görev yapan bu kuvvetin komutasını ilk kez 2023'te devraldı. Tümgeneral Özkan Ulutaş, bir yıl sürecek olan KFOR komutanlığı görevine 10 Ekim'de başladı. Kosova sorununa yönelik dengeli bir yaklaşım izleyen Türkiye'nin KFOR komutanlığını devralması hem Kosova hem de Sırbistan yetkilileri tarafından memnuniyetle karşılıandı.

Türk Silahlı Kuvvetleri AB'nin Bosna Hersek'teki EUFOR Althea Operasyonu'na katkı sağlamayı sürdürürken Türk Hava Kuvvetlerine bağlı bir birlik NATO Geliştirilmiş Hava Polisliği kapsamında dört aylık süreyle Romanya'da konuşlandırıldı. Yıl içerisinde ikili anlaşmalar kapsamında Arnavutluk, Bosna Hersek, Karadağ, Kosova ve Kuzey Makedonya'ya nakdi askeri yardımlarda bulunuldu.

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

2023'te Balkanlarda Türkiye'den birçok kurum sosyal ve kültürel alanlarda faaliyet göstermeyi sürdürdü. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) sağlık, tarım-hayvancılık ve eğitim gibi alanlarda kalkınma yardımlarını, sosyal, kültürel ve

sanatsal etkinlikleri ve tarihi eserlerin restorasyonunu kapsayan çok sayıda proje gerçekleştirdi. TİKA tarafından restorasyonu tamamlanan Üsküp Sultan Murad Camii, Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy'un katıldığı törenle açıldı. Balkanların sekiz ülkesinde on dört kültür merkezi bulunan Yunus Emre Enstitüsü (YEE) Türkçe dil öğretimine devam ederken YEE ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yılın çeşitli zamanlarında Türkiye'yi tanıtıcı etkinlikler düzenlendi. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) önceki yıllarda olduğu gibi Balkan ülkelerinden lisans ve lisansüstü öğrencilere Türkiye'de burslu öğrenim görme imkanı sağladı. Türkiye Maarif Vakfı tarafından Arnavutluk'un İşkodra kentinde ana sınıfından liseye kadar eğitim öğretim verecek bir okul açıldı. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Kuzey Makedonya'da Türklerin yaşadığı köylerdeki içme suyu sorununu çözmek için çalışmalarda bulundu. Diyanet İşleri Başkanlığı din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara yönelik desteğini 2023'te de devam ettirdi.

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	
3 Ocak	Türkiye ile Bulgaristan arasında doğal gaz anlaşması imzalandı.
16 Ocak	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Ankara'da Bosna Hersek Bakanlar Konseyi Başkan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Bisera Turković ile görüştü.
3 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Ankara'da Kosova Başbakanı Albin Kurti'yi kabul etti.
24 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan İstanbul'da Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi üyeleri Željka Cvijanović, Denis Bećirović ve Željko Komšić ile bir araya geldi.
27 Haziran	Dışişleri Bakanı Hakan Fidan Podgoritsa'da düzenlenen GDAÜ Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesine katıldı.
22 Temmuz	Dışişleri Bakanı Fidan, Bulgaristan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Mariya Gabriel ile Ankara'da bir araya geldi.
20 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan Budapeşte'de Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić ile görüştü.
27 Eylül	Türkiye ile Romanya arasında doğal gaz anlaşması imzalandı.
22 Kasım	28. SEDM Toplantısı Ankara'da düzenlendi.
8 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan İstanbul'da Kosova Cumhurbaşkanı Vjosa Osmani-Sadriu ile görüştü.

TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ

TUNÇ DEMİRTAŞ

Afrika, 2023'te uluslararası sistem açısından oldukça dinamik bir coğrafya olarak öne çıkmıştır. Uluslararası sistemdeki konumunu ve önemini giderek artıran Afrika 2023'te, Rusya-Ukrayna savaşından kaynaklı gelişmeler, Sahel Kuşağı'ndaki askeri müdahaleler sonucu yaşanan gelişmeler, enerji, terörle mücadele, ticaret sahası, çatışmalar, seçimler, iklim değişikliği ve doğal felaketler gibi olaylar ile gündemde sıkça yer bulmuştur. Küresel politika açısından önemini artıran Afrika, Türkiye ile ilişkileri bağlamında da yükselen ivmeyi devam ettirmiştir.

Türkiye, Afrika'da faaliyetleri ve yaklaşımıyla diğer kıta dışı aktörlerden farklılaşan ve model olan bir ülke konumuna gelmektedir. Her geçen yıl savunma sanayiinde gerçekleştirmiş olduğu önemli atılımlar, insani yardım faaliyetleri, kültürel diplomasi, ekonomik iş birliklerinde yükselen ivme, yatırımlar ve güvenlik iş birlikleri ile kıta ülkeleri ile çeşitli alanlarda ilişkilerini tahkim etmektedir. 2023'te de Türkiye –geçen yıllarda olduğu gibi– Afrika'da mevcut konumunu güçlendiren diplomatik, ekonomik, kültürel, güvenlik ve savunma sanayii alanlarında yeni iş birlikleri ile kıtadaki etkisini artıran bir ülke olarak kendisini göstermiştir.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye'nin 2023'te ilk on aya ilişkin dış ticaret verileri 514 milyar dolar olarak gözükmektedir.¹²⁸ Bu dış ticaret hacminde Afrika 26 milyar dolarlık bir paya sahiptir. Sahra Altı Afrika ülkeleri ise 8,8 milyar dolarlık bir yere sahiptir. Bu rakamlardan hareket ederek 2023'te Afrika ile dış ticaret Türkiye'nin dış ticaretinde yüzde 5'lik bir yere sahiptir. Öte yandan Tablo 1, Sahra Altı Afrika ülkeleri dikkate alınarak incelendiğinde, Türkiye'nin toplam dış ticaretinde bu bölgenin payının yüzde 1,7 olduğu görülmektedir. Bu tablolar Türkiye'nin Afrika ortaklığına yönelik varılmak istenen kısa vadeli hedef bağlamında incelendiğinde olumlu bir durumu yansıtmak-

128 "Genel Ticaret Sistemine Göre Yıllara ve Aylara Göre Dış Ticaret, 2013-2023", TÜİK, 28 Temmuz 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2023).

tadır. Zira Türkiye'nin kısa vadede Afrika ile 50 milyar dolarlık ve orta vadede 75 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefi bulunmaktadır.¹²⁹

TABLO 1. TÜRKİYE-AFRİKA TİCARET GÖSTERGELERİ (YÜZDE, 2013-2023)						
YILLAR	İTHALAT (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)	İHRACAT (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)	DIŞ TİCARET HACMİ (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)
2023 (İlk On Ay)	8,5	-10,5	17,4	-26,2	26	-21,4
2022	9,5	15,8	23,6	11,3	33,1	12,5
2021	8,2	34	21,2	38	29,4	37
2013	6,1	-	15,3	-	21,4	-

Kaynak: "Ülke Gruplarına Göre İhracat, 2013-2023: Genel Ticaret Sistemi", TÜİK, 28 Temmuz 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulden/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak-2023-49621&dil=1>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2023).

Tablo 1'de görüldüğü üzere Türkiye'nin Afrika Kıtası ile toplam dış ticaret hacmi 2023'ün ilk on ayında 26 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu oran tabloda yüzde 21,4 azalış olarak görülse de yıl sonu verilerinin netleşmesiyle daha doğru sonuçlar elde edilecektir. Nitekim 2022'nin ilk on ayı ile kıyaslanacak olursa 27,7 milyar dolarlık dış ticaret hacmi ile günümüz rakamları arasında oldukça yakın bir görünüm bulunmaktadır. Tablo 1'de dikkat çeken bir diğer durum 2021 yılı ithalat rakamlarına ilişkindir. 2021'de 8,2 milyar dolarlık ithalatın 2023'te 9,5 milyar dolara çıktığı dikkat çeken bir veridir. Bu kapsamda Türkiye'nin son iki yıllık süreçte Afrika'dan satın aldığı mal ve hizmetlerde artan bir ivme görülmektedir.

TABLO 2. TÜRKİYE-SAHRA ALTI AFRİKA TİCARET GÖSTERGELERİ (2013-2023)						
YILLAR	İTHALAT (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)	İHRACAT (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)	DIŞ TİCARET HACMİ (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)
2023 (İlk On Ay)	2,4	-29,4	6,4	-32,6	8,8	-31,7
2022	3,4	21,4	9,5	17,8	12,9	35,6
2021	2,8	12	7,8	77	10,6	53
2013	2,5	-	4,4	-	6,9	-

Kaynak: "İstatistik Veri Portalı, Dış Ticaret İstatistikleri", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

¹²⁹ "Afrika ile Ticarete Hedef 75 Milyar Dolar", DEİK, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-afrika-ile-ticarete-hedef-75-milyar-dolar>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

Bunların yanı sıra Somali'de Ekim ayında kurulan Ziraat Katılım Bankası, ikili ilişkilerde ekonomik olarak ivmenin artacağıının bir işareti olarak görülmektedir. Bu kapsamda Somali ve Türkiye arasındaki ticaretin 2013'te 62,3 milyon dolar, 2018'de 190,5 milyon dolar ve 2023'ün sadece ilk on ayında 357,5 milyon dolar olduğu görülmektedir.¹³⁰ Son on yıllık dönemde iki ülke arasındaki artan ticaret hacmi, kıtadaki ortaklık politikasının en somut yansıması olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu veriler geleceğe yönelik hem ikili ilişkiler hem de kıta ile ilişkiler bağlamında diğer verilerle örtüşmektedir.

Ayrıca kıtada ekonomik iş birliklerinin artması, yatırımların ve ortak projelerin artış sergilemesi de Türkiye'nin Afrika ile ilişkilerinde pozitif ivmenin devam edeceğini göstermektedir. Örneğin Ocak 2023'te Doğu Afrika'nın en hızlı tren hattı projesi olan Tanzanya, Darüsselam-Mwanza demir yolunun temel atma töreninin gerçekleşmesi kıta ile ilişkilerde pozitif bir ivmenin devam edeceğine işaret etmektedir.¹³¹ Dolayısıyla bu proje, Türkiye'nin kıtadaki altyapı projelerine olan katkısını gösteren önemli bir örnektir. Son olarak bu yıl 13 Ekim'de dördüncüsü düzenlenen "Türkiye-Afrika İş ve Ekonomi Forumu" da kıta ile ticari ilişkilerin kurumsal zeminde ilerlemesini sağlayan önemli bir platform niteliğindedir.

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye, 21. yüzyılda Afrika ile ilişkilerini inşa ederken yumuşak güç araçlarını önemli ölçüde kullanmıştır. Daha sonraki süreçte bu unsurlar yerini akıllı güce bırakmıştır. Türkiye Afrika'daki yumuşak güç araçlarını günümüze kadar sürekli olarak geliştirerek bu araçların kıta ile ilişkilerinin önemli bir taşıyıcısı olmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda eğitim, sağlık, kültür ve insani yardım projeleri ile Türkiye'nin kıta üzerindeki yumuşak gücü devam etmektedir.

2023'te Emine Erdoğan'ın himayesinde kurulan Afrika Kültür Evi ile Afrika Birliği arasında mutabakat zaptı imzalanmıştır. Afrika Kıtası'nda ve Türkiye'de kadınların konumunun güçlendirilmesine yönelik girişimlere ve Türkiye'nin Afrika'daki varlığına katkı sunan Afrika Kültür Evi'nin bu mutabakat zaptı, Afrika Birliği'nin bu kapsamda imzaladığı ilk anlaşmadır.¹³² Buna ek olarak Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Türkiye Diyanet Vakfı (TDV),

130 "Ülkelere Göre İhracat ve İthalat", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=d9x8oABzoSryi9ObAd7s2hPG3p8iBTwNZD/QLn3Mzs5WijYw6Dpae9ID2T/RZTaX>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2023); "Ülke Gruplarına Göre İthalat, 2013-2023 (Genel Ticaret Sistemi)", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=W2Y8FKcbOvf6k/G8yn4iZmvOfV19qu5jDwUl1nQKmrPpyPP8vMf9wqpNc-r7QpZQi>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2023).

131 "Yapı Merkezi, Doğu Afrika'nın En Hızlı Treni İnşasında Temel Atma Töreni ile 4. Faza Geçti", Merhaba Afrika, 19 Ocak 2023, <https://merhabaafrika.com/yapi-merkezi-dogu-afrikanin-en-hizli-treni-insasinda-temel-atma-toreni-ile-4-faza-gecti>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

132 "New York'ta Afrika Kültür Evi Derneği ile Afrika Birliği Arasında Mutabakat Zaptı İmzalandı", *Yeni Şafak*, 20 Eylül 2023.

Türk Kızılayı, Türk Hava Yolları (THY) ve sivil toplum kuruluşları gibi kurum ve kuruluşlar üzerinden Türkiye, Afrika'daki varlığını sosyal ve kültürel ilişkilere katkı sağlayarak devam ettirmektedir. Örneğin Zambiya'da kadınlara yönelik projeleri desteklemek ve Sudan'daki krizden Çad'a kaçan insanlara destek olmak amacıyla 1.000 çadır göndermek gibi sosyal ve insani yardım faaliyetleri kıta ile ilişkileri güçlendirmektedir.¹³³ Öte yandan Türkiye'nin yumuşak gücünü artırdığı diğer bir alan olarak medya sektörü artan şekilde öne çıkmaktadır. Bu kapsamda Afrika halkları ve Türkiye arasında ortak bir anlayış geliştirilmesi için "TRT-Afrika Yayın Birliği (AUB) I. Yayıncılık Zirvesi" düzenlenmiş ve TRT Afrika yayın hayatına başlamıştır.¹³⁴ Buna ek olarak Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Pretorya Üniversitesi'nde ilk "Maarif Türkiye Çalışmaları Merkezi" açılmıştır.¹³⁵

Ayrıca 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli depremlerden sonra Afrika ülkelerinin Türkiye'ye destekleri söz konusu olmuştur. Bu kapsamda Ankara'da bulunan Afrika Kordiplomatigi adına Afrika ülkeleri büyükelçileri AFAD'ı ziyaret etmiş ve kendi maaşlarından verdikleri sembolik bir miktarı depremzedeler için bağışlamıştır.¹³⁶ Dahası Etiyopya ve Sudan gibi Türkiye ile yakın iş birliği içinde bulunan ülkelerden de Türkiye'ye arama kurtarma ekipleri yönlendirilmiştir. Bu süreçte Cumhurbaşkanı Erdoğan, 6 Şubat depremlerinde sahada yardım faaliyetlerinde bulunan Etiyopya arama kurtarma birimi lideri Büyükelçi Adem Muhammed'e "Üstün İnsani Hizmet Nişanı" vermiştir.¹³⁷

GÜVENLİK VE SAVUNMA İŞ BİRLİKLERİ

Türkiye, Afrika'da Somali başta olmak üzere birçok yerde gerek bölgesel gerek kıtasal gerekse küresel barışa, güvenliğe ve istikrara önemli destekler vermektedir. 2023'te de bu çabaların sürdüğü görülmektedir. Türkiye, terörle mücadele başta olmak üzere, askeri eğitimler, savunma iş birlikleri, çeşitli hibe ve yardımlar ile Afrika'da devletlerin kurumsal kapasitesinin güçlenmesine destek olmaktadır. Bu kapsamda Türkiye, Güney Sudan barış sürecine katkı sağlama amacıyla Güney Sudan Birleşik Ordusuna 75 bin askeri üniforma hibe etmiş, terörle mücadele kapsamında Somali'de TURKSOM

133 "Zambiyalı Üreten Kadınlara TİKA'dan Destek", TİKA, www.tika.gov.tr/tr/haber/zambiyali_ureten_kadınlar_tika%27dan_destek-78957, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023); "Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Sudan'daki İç Savaş Nedeniyle Çad'a Sığınan Ailelere 1000 Çadır Ulaştırdı", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 9 Kasım 2023, www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/afet-ve-acil-durum-yonetimi-baskanligi-sudandaki-ic-savas-nedeniyle-cada-siginan-ailelere-1000-cadir-ulastirdi, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

134 "TRT'nin Yeni Dijital Haber Kanalı 'TRT Afrika' Yayın Hayatına Başlıyor", Anadolu Ajansı, 29 Mart 2023.

135 "Bakan Çavuşoğlu, Pretorya'da Maarif Türkiye Çalışmaları Merkezi'nin Açılışını Gerçekleştirdi", Merhaba Afrika, 10 Ocak 2023, <https://merhabaafrika.com/bakan-cavusoglu-pretoryada-maarif-turkiye-calismalari-merkezinin-acilisini-gerceklestirdi>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

136 Elif Çomoğlu Ülgen, X, 15 Şubat 2023, <https://twitter.com/UlgenElif/status/1625824982029766656>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

137 Ethiopian Embassy Ankara, X, 26 Nisan 2023, https://twitter.com/EthioEmb_Turkey/status/1651182281590030339, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

Askeri Eğitim Üssü'nde yüzlerce askerin eğitilmesine katkı sağlamıştır. Somali'nin Şebab terör örgütüne yönelik mücadelesinde önemli destekler vermeye devam etmektedir. Nitekim 2023 içerisinde Türkiye'nin Mogadişu Büyükelçisi İbrahim Yağlı ve TURKSOM Komutanı Tuğgeneral Sebahattin Kalkan 25 Eylül'de Somali Cumhurbaşkanı Hasan Şeyh Mahmud'u ziyaret ederek ülkenin güvenliğiyle ilgili son gelişmeleri istişare etmiş ve bir ay sonra Somali cumhurbaşkanı İstanbul'a gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir görüşme gerçekleştirmiştir.¹³⁸ Yine Somali'nin istikrarına ilişkin Türkiye, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, ABD ve İngiltere'nin oluşturduğu QUINT adı verilen grup ile iş birliği sürdürülmektedir.¹³⁹

Türkiye, terörle mücadele kapsamında yalnızca Somali'ye destek olmamaktadır. Somali'ye ek olarak son dönemde başka ülkelerle de askeri iş birliklerini artıran Türkiye, kıtada DEAŞ terörünün bulunduğu Mozambik ile de ortaklıklar geliştirmektedir. Bu kapsamda Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Mozambikli mevkidaşı Artur Chume ile iki ülke arasında 6 Eylül'de askeri çerçeve anlaşmasını imzalamıştır.¹⁴⁰ Bunun dışında Türkiye, Sudan'da Nisan'da başlayan kriz ve çatışma karşısında barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik çabalara önemli destek vermiştir. Türkiye, Sudan'da herhangi bir gruba silah yardımı yapmamakla birlikte ülkede ve bölgede barışın sağlanmasına yönelik aktif çaba sarf eden bir ülke olarak görülmektedir.

SONUÇ

Türkiye'nin Afrika ortaklık politikası 2023'te geleceğe yönelik olumlu bir imaj çizerek ilerlemektedir. Küresel sistemin dönüşüm sürecinde Afrika Kıtası'nın artan öneminin farkında olarak kıta ile karşılıklı kazanma prensibi temelinde ilişkiler sürdürülmektedir. Bu süreçte uluslararası sistemde ortaya çıkan çatışma alanlarında proaktif ve dengeli bir tutumla ilişkilerini sürdüren Türkiye'nin, Afrika'da meydana gelen olaylar karşısında esnek bir yaklaşım sergilemesi, bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik çabalarını güçlendirmektedir.

2023'te Türkiye'nin, Afrika'da sadece ekonomik çıkarlarını değil aynı zamanda insani yardım politikalarını, sosyal ve kültürel dinamikleri de dikkate alarak yumuşak güç enstrümanlarının yanı sıra güvenlik ve savunma sanayii araçlarının da dahil edildiği kapsamlı bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin eğitim, sağlık, kültür, altyapı yatırımları, kalkınma yardımları ve güvenlik iş birlikleri gibi çok çeşitli alanlardaki destekleri ile Afrika'daki olumlu imajını güçlendirmesine

138 "Başkan Erdoğan Somali Cumhurbaşkanı Hasan Şeyh Mahmud ile Görüştü! İşte Ele Alınan Konular...", A Haber, 27 Ekim 2023.

139 "Somali İstişare Grubu'nun (Quint) Ankara'daki Dördüncü Toplantısına İlişkin Ortak Açıklaması", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Ekim 2023, [https://www.mfa.gov.tr/somali-istisare-grubu-nun-\(quint\)-ankara-daki-dorduncu-toplantisina-iliskin-ortak-aciklamasi--11-ekim-2023.tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/somali-istisare-grubu-nun-(quint)-ankara-daki-dorduncu-toplantisina-iliskin-ortak-aciklamasi--11-ekim-2023.tr.mfa), (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

140 "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Mozambik Savunma Bakanı Artur Chume'yi Askeri Törenle Karşıladi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 6 Eylül 2023, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/93a3862ec46541cfa4cc3a6c04d7df5d>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

katkı sağlamaktadır. Afrika'nın küresel sistemde daha fazla sesini yükseltebilmesine destek veren Türkiye'nin, geleceğe yönelik ortaya koyduğu sürdürülebilir iş birliği ve ortaklık politikaları daha adil bir dünyanın oluşmasına da katkı sağlamaktadır.

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-AFRIKA İLİŞKİLERİ	
8-14 Ocak	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Güney Afrika Cumhuriyeti, Zimbabve, Ruanda ve Gabon'a ziyaretler gerçekleştirdi.
10 Ocak	Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Pretorya Üniversitesi'nde ilk "Maarif Türkiye Çalışmaları Merkezi" açıldı.
11 Ocak	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Zimbabve Dışişleri ve Uluslararası Ticaret Bakanı Shava ile Harare'de protokol iş birliği mutabakatı zaptı imzaladı. Tarihte ilk kez Zimbabve bir Türk bakanı ağırladı.
20 Ocak	Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ile Sudan Kabine Bakanı Hüseyin Osman Elderi, Türkiye ile Sudan arasında tarım ve hayvancılık alanında iş birliği mutabakatı zaptı imzaladı.
26 Ocak	Doğu Afrika'nın en hızlı tren hattı projesi Tanzanya, Darüsselam-Mwanza demir yolunun temel atma töreni gerçekleşti.
15 Şubat	Ankara'da bulunan Afrika Kordiplomatiği adına Afrika ülkeleri büyükelçileri AFAD'ı ziyaret ederek, şahsi maaşlarından verdikleri sembolik bir miktarı depremzedeler için bağışladılar.
31 Mart	Afrika halkları ve Türkiye arasında ortak bir anlayış geliştirilmesi için TRT-Afrika Yayın Birliği (AUB) 1. Yayıncılık Zirvesi düzenlendi.
20 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sudan Egemenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Abdülfettah Burhan ve dönemin Sudan Egemenlik Konseyi Başkan Yardımcısı ve Hızlı Destek Kuvvetleri Komutanı Muhammed Hamdan Dagalo ile ayrı ayrı telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
26 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan, 6 Şubat depremlerinde sahada yardım faaliyetlerinde bulunan Etiyopya arama kurtarma birimi lideri Büyükelçi Adem Muhammed'e "Üstün İnsani Hizmet Nişanı" verdi.
3 Mayıs	Dışişleri Bakan Yardımcısı Burak Akçapar, Addis Ababa'da Etiyopya Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Demeke Mekonnen ile görüştü.
8 Mayıs	Doğu ve Güney Afrika ile ilişkilerden Sorumlu Genel Müdür Büyükelçi Elif Çomuoğlu Ülgen, Hükümetlerarası Kalkınma Otoritesi (IGAD) İcra Sekreteri Workneh Gebeyehu ve Cibuti Dışişleri ve Uluslararası İş Birliği Bakanı Mahmoud Ali Yusuf ile Cibuti'de görüştü.
9 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sudan Egemenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Abdülfettah Abdurrahman Burhan ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
6 Eylül	Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Mozambik Savunma Bakanı Artur Chume ile Türkiye-Mozambik arasında askeri çerçeve anlaşmasını imzaladı.
10 Eylül	Şebab terör örgütü ile mücadele kapsamında eğitilen Somali'deki 12. Gorgor Tugay, TURKSOM'dan mezun oldu.
19 Eylül	Ziraat Katılım Bankası Somali'de faaliyete başladı.
20 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Güney Afrika Cumhurbaşkanı Cyril Ramaphose ile Birleşmiş Milletler 78. Genel Kurulunda New York'ta ikili görüşme gerçekleştirdi.
21 Eylül	17-18 Aralık 2021'de düzenlenen 3. Türkiye-Afrika Zirvesi sonuç bildirgesi çerçevesinde Afrika Birliği, Afrika Kültür Evi ile mutabakatı zaptı imzaladı.
11 Ekim	Somali İstisare Grubu (Quint) 4. Toplantısı Ankara'da gerçekleştirildi.
13 Ekim	4. Türkiye-Afrika İş ve Ekonomi Forumu gerçekleştirildi.
27 Ekim	Somali Cumhurbaşkanı Hasan Şeyh Mahmud İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etti.
7 Kasım	Çad'ın doğusuna Sudan'dan gerçekleşen göçe yönelik 1.000 çadır yardımı gönderildi. Dışişleri Bakan Yardımcısı Ahmed Yıldız ile Zambiya Dışişleri ve İş Birliği Bakanlığı Müsteşarı Etambuyu Anamela Gundersen başkanlığındaki heyetler iki ülke arasındaki siyasi istisarelerin üçüncü turu kapsamında bir araya geldi.

TÜRKİYE'NİN ÇİN, MALEZYA VE JAPONYA İLE İLİŞKİLERİ

MUHAMMED İSMAİL ÜZEN

Türkiye-Asya ilişkileri ağırlıklı olarak ekonomik, siyasi, ticari ve kültürel ilişkiler üzerine inşa edilmektedir. Özellikle bölge ülkeleriyle olan tarihsel bağlar ve dostluk ilişkileri tarafların pek çok alanda iş birliği içerisinde olmasının önünü açmaktadır. Dahası Türkiye'nin "Yeniden Asya Girişimi" ile bölge ülkeleriyle ilişkilerin kapsamlı bir stratejiyle sistematik ve istikrarlı bir şekilde geliştirilmesi planlanmaktadır. 2023'te de bölge ülkeleri ile ilişkiler bu kapsamda devam etmiş, altyapı yatırımlarından savunma sanayiine kadar çeşitli iş birliklerine imza atılmıştır.

ÇİN

Ekonomik, siyasi, ticari, kültürel ve tarihsel bağlar nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler resmi bağların kurulduğu 1971'den bu yana önemli bir zeminde gelişmeye devam etmektedir. Bu bağlamda taraflar arasındaki yatırım ve iş birliği alanları giderek genişlemekte, ikili ilişkileri güçlendirme ve ortak çıkarlara odaklanma çabaları sergilenmektedir. Öte yandan başta Uygur sorunu olmak üzere Türkiye-Çin ilişkilerinde çeşitli sınıma ve zorluklarla da karşılaşmıştır.

Türkiye-Çin ilişkileri önceki yıllardaki seyrini 2023'te de devam ettirmektedir. Ticaret Bakanlığı verilerine göre Çin'den yapılan ithalat 2022'de 41,3 milyar dolar olarak belirlenmişken bu yılın Ocak-Kasım döneminde 41,7 milyar dolar olarak hesaplanmış ve mevcut durumda ithalatta Çin yüzde 12,5'lik payı ile ilk sırayı almıştır. 2022'de 32,8 milyar dolar olan ihracat ise 2023'ün Ocak-Kasım aralığında 27,1 milyar dolar olmuştur.¹⁴¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre ise

¹⁴¹ Ticaret Bakanlığı ve TÜİK Dış Ticaret Verileri, 2023.

2023'ün Ocak-Ekim ayları arasında 198 bin Çinli turist Türkiye'yi ziyaret etmiş ve önceki yıla göre bu alanda yüzde 180'lik bir artış meydana gelmiştir.¹⁴²

Siyasi bağlamda ise iki ülke yetkilileri arasında bu yıl da diplomatik temaslar gerçekleşmiştir. 26 Temmuz'da Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro üyesi, Dışişleri Merkez Komisyonu Direktörü ve Dışişleri Bakanı Wang Yi Türkiye'ye gelmiş ve Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ile görüşmüştür. Görüşmede Hükümetlerarası İşbirliği Komitesi, Dışişleri Bakanları İstişare Mekanizması, Konsolosluk İstişareleri ve Karma Ekonomik Komisyonu gibi mekanizmalardan daha etkin bir şekilde istifade etme imkanları ele alınırken Kuşak ve Yol, Orta Koridor, enerji, kültür ve turizm gibi çeşitli konular da gündemde yer almıştır. Ayrıca ziyarette bölgesel ve uluslararası meselelerin de ele alındığı ve bu bağlamda Ortadoğu'daki son gelişmelerin yanı sıra Rusya-Ukrayna savaşının da değerlendirildiği belirtilmiştir. Görüşmenin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan, Wang Yi'yi Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde kabul etmiştir.¹⁴³

JAPONYA

Türkiye-Japonya diplomatik ilişkileri ilk olarak 1924'te başlamış ve 100. yılına yaklaşmıştır. Uzak coğrafi konuma rağmen taraflar arasında ilişkiler tarihsel, kültürel, siyasi ve ekonomik bağlamlarda giderek gelişmiştir. 2023'te de iki ülke arasındaki ilişkiler var olan seyrini korurken PKK konusunda ise ufak gerilimler yaşanmıştır.

Ticaret Bakanlığı verilerine göre Japonya'dan yapılan ithalat 2023'ün Ocak-Ekim arasında 5,05 milyar dolar olurken Japonya bu yıl Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında 13. sırayı almıştır. İhracatta ise bu rakam 535 milyon dolar ile sınırlı kalmıştır.¹⁴⁴ Kültür ve Turizm Bakanlığının yayımlanmış olduğu istatistiklere göre ise Japonya'dan Türkiye'ye 62 bin turist gelmiştir ki bu, önceki yıla göre bu alanda yüzde 164'lük bir artışın yaşandığını göstermektedir.

Diplomatik bağlamda ise Cumhurbaşkanı Erdoğan, G20 liderler zirvesi için gittiği Hindistan'da Japonya Başbakanı Kişida Fumio'yu kabul etmiştir. Basına kapalı gerçekleşen görüşmede Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek, MİT Başkanı İbrahim Kalın ve Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun da yer almıştır.¹⁴⁵

Taraflar 1 Aralık'ta Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) başkenti Dubai'de düzenlenen COP28 "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Zirvesi" vesilesiyle de bir

142 Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm İstatistikleri, 2023.

143 "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi'yi Kabul Etti", T.C. İletişim Başkanlığı, 26 Temmuz 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-cin-disisleri-bakani-wang-yiyi-kabul-etti>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2023).

144 TÜİK Dış Ticaret Verileri

145 "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Japonya Başbakanı Fumio ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 8 Eylül 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/149329/cumhurbaskani-erdogan-japonya-basbakani-fumio-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2023).

araya gelmiştir.¹⁴⁶ Görüşmede İsrail-Hamas çatışmaları nedeniyle Gazze'de yaşanan insani duruma dair endişeler dile getirilmiş ve çatışmaların durdurulması, rehine-lerin serbest bırakılması ve insani yardımların artması yönündeki düşünceler ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye-Japonya diplomatik ilişkilerinin tesisinin 100. yılına gelinirken başta ekonomi, enerji ve turizm olmak üzere pek çok alanda ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda mutabık kalınmıştır.¹⁴⁷

Tüm bu olumlu ilişkilerin yanı sıra Türkiye-Japonya ilişkileri arasında PKK gündemi de yer almıştır. 1990'larda çeşitli yollarla Japonya'ya giden PKK destekçileri, ülkenin sosyoekonomik olarak nispeten az gelişmiş bölgelerine yerleşmiş ve zamanla burada terör örgütü propagandasına başlamıştır. Bunun yanı sıra PKK sempatanlığına yönelik faaliyetlerine ve Türkiye düşmanlığını içeren eylemlerine de devam etmişlerdir.

Japonya'nın PKK konusunda dikkatleri çeken adımı ise yıl içerisinde Kamu Güvenliği İstihbarat Teşkilatının (PSIA) yayımladığı "Başlıca Uluslararası Terör Örgütleri" listesi ve "Genel Eğilimler" grafiğinde PKK'ya yer verilmemiş olmasıdır. Türkiye'nin tepkisini çeken bu durum bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Dubai'de bir araya geldiği Japonya Başbakanı Fumio'ya iletilmiş ve yapılan bu yanlıştan geri dönülmesi talep edilmiştir.¹⁴⁸ Nitekim 6 Aralık'ta PSIA'nın uluslararası terör örgütleri listesinin yer aldığı web sitesinin güncellendiği ve PKK'nın da bu listeye eklendiği görülmüştür.¹⁴⁹

MALEZYA

Türkiye-Malezya arasındaki dostane ilişkiler tarihsel, kültürel ve ekonomik zeminler üzerine inşa edilmiştir. Diplomatik ilişkiler resmi olarak 1964 yılında başlamış ve 60. yılına girmiştir. Tüm bunların yanı sıra ikili ilişkiler, bölgesel istikrar ve ekonomik iş birliğinin geliştirilmesine büyük önem vererek devam etmektedir. 2023'te iki ülke arasındaki ilişkiler yine bu kapsamda yürütülmüştür. Ülke liderleri ve dışişleri bakanları yıl içerisinde bir araya gelerek güncel meseleler hakkında istişarelerde bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra Türk savunma sanayii açısından da olumlu gelişmeler yaşanmıştır.

Ticaret Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2022'de Malezya'dan yapılan ithalat 4,28 milyar dolar olarak hesaplanırken bu miktar 2023'ün Ocak-Kasım aralığında 3,85 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

146 "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Japonya Başbakanı Fumio ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1 Aralık 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/150392/cumhurbaskani-erdogan-japonya-basbakani-fumio-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2023).

147 "Japonya-Türkiye Liderleri Görüşmesi", Japonya Büyükelçiliği Türkiye, 1 Aralık 2023, https://www.tr.emb-japan.go.jp/itpr_ja/11_000001_00948.html, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2023).

148 "Cumhurbaşkanı Erdoğan Uyardı Japonya 'PKK' Yanlıştından Döndü: Terör Örgütleri Listesine Eklidiler", *Yeni Şafak*, 6 Aralık 2023.

149 Tuğba Altın, "PKK, Japonya'da Kamu Güvenliği İstihbarat Teşkilatının Terör Örgütleri Listesine Alındı", Anadolu Ajansı, 6 Aralık 2023.

İhracat ise 2023'ün Ocak-Ekim döneminde yaklaşık 413 milyon dolar olarak belirlenmiştir.¹⁵⁰ Kültür ve Turizm Bakanlığının paylaştığı istatistiklere göre ise 2023'te Malezya'dan Türkiye'ye 76 bin turist gelmiştir. Böylelikle önceki yıla göre yüzde 18'lik bir artış görülmektedir.¹⁵¹

Diplomatik ekseninde ise iki ülke arasında yıl içinde pek çok kez resmi ziyaret ve temas sağlanmıştır. 15 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan, Malezya Başbakanı Enver İbrahim'i kabul etmiş ve liderler Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde 1 saat 15 dakikalık bir görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁵² Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, 15-16 Temmuz arasında Malezya Dışişleri Bakanı Zambry Abd Kadir'in davetine icabetle Malezya'ya gitmiştir.¹⁵³ Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, burada Malezyalı mevkidaşı Zambry Abd Kadir tarafından karşılandıktan sonra Başbakan Enver İbrahim tarafından kabul edilmiştir.¹⁵⁴ İkili ilişkilerin ele alındığı görüşmelerde bölgesel ve uluslararası güncel konular hakkında da istişareler yapılmıştır.

5 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Malezya Başbakanı Enver İbrahim arasında video konferans görüşmesi gerçekleşmiştir. Malezya başbakanının davetine en yakın zamanda icabet edeceğini belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Malezya'da ticaret ofisi açması yönünde verilen onayı da memnuniyetle karşıladıklarını ifade etmiştir.¹⁵⁵ 9 Ekim'de taraflar arasında bir telefon görüşmesi daha gerçekleşmiştir. Görüşmede İsrail-Hamas çatışmaları hakkında değerlendirmelerde bulunulmuş ve fikir alışverişi yapılmıştır.¹⁵⁶ Bu yıl içerisindeki son yüz yüze görüşme ise 22 Ekim'de Vahdettin Köşkü'nde gerçekleşmiştir. Basına kapalı gerçekleşen görüşmeye Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ve MİT Başkanı İbrahim Kalın da katılmıştır.¹⁵⁷

2023'te Türkiye-Malezya ilişkilerinde öne çıkan bir diğer konu ise savunma sanayii olmuştur. Oldukça yakın ilişkilere sahip olan iki ülke, savunma sanayii alanında "devletten devlete satış mekanizması"ni oluşturarak üçüncü bir aracı aktör olmadan satışların gerçekleştirilmesi yönünde karar almış ve Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) söz konusu iş birliği anlaşmasının yasal altyapısını oluşturmuştur.¹⁵⁸ Ayrıca Malezya'ya yaklaşık 100 milyon dolar karşılığında ANKA

150 TÜİK Dış Ticaret Verileri, 2023.

151 Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm İstatistikleri, 2023.

152 Zafer Fatih Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Malezya Başbakanı İbrahim'i Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 15 Şubat 2023.

153 "No: 173, 15 Temmuz 2023, Sayın Bakanımızın Malezya'yı Ziyareti Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Temmuz 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-173_-sayin-bakanimizin_-malezya-yi-ziyareti_-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2023).

154 "Bakan Fidan, Malezya Başbakanı Enver İbrahim Tarafından Kabul Edildi", TRT Haber, 16 Temmuz 2023.

155 Deniz Ogan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan Malezya Başbakanı ile Görüştü", NTV, 5 Ağustos 2023.

156 "Erdoğan, Malezya Başbakanı Enver İbrahim ile Görüştü", TRT Haber, 9 Ekim 2023.

157 Kaan Bozdoğan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Malezya Başbakanı Enver İbrahim'i Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 22 Ekim 2023.

158 Göksel Yıldırım, "Türkiye ve Malezya'nın Savunma Sanayisindeki İşbirliği Güçlenecek", Anadolu Ajansı, 27 Mayıs 2023.

insansız hava aracı sistemi ihraç edilmiştir.¹⁵⁹ HAVELSAN ise Malezya'daki kritik altyapı ve tesis güvenliği, komuta kontrol, simülasyon, savaş yönetim sistemleri ve siber güvenliği içeren alanlarda anlaşmalara imza atmıştır.¹⁶⁰ Son olarak Malezya'nın Türk savaş gemisi satın alacağı açıklanmıştır. Malezya Savunma Bakanı Mohammad Hassan "LMS Batch 2 ihalesi" kapsamında Türkiye'den gemi alacaklarını belirtmiştir. İhaleye Türkiye'den üç firma katılırken ihaleyi kimin kazandığı henüz açıklanmamıştır. Bu örnekte de görüldüğü üzere Türk savunma sanayii savaş gemileri alanında da küresel itibarını sürdürmektedir.¹⁶¹

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE'NİN ÇİN, MALEZYA VE JAPONYA İLE İLİŞKİLERİ	
15 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Malezya Başbakanı Enver İbrahim ile Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde bir araya geldi.
13-15 Temmuz	Dışışleri Bakanı Hakan Fidan, Beşinci ASEAN-Türkiye Sektörel Diyalog Ortaklığı Üçlü Toplantısı'na katılmak ve Endonezya Dışışleri Bakanı Retno L. P. Marsudi'nin davetine icabetle ikili temaslarda bulunmak amacıyla Endonezya'yı ziyaret etti.
15-16 Temmuz	Dışışleri Bakanı Hakan Fidan, Malezyalı mevkidaşı Zambry Abd Kadir'in davetine icabetle Malezya'yı ziyaret etti.
26 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro üyesi, Dışışleri Merkez Komisyonu Direktörü ve Dışışleri Bakanı Wang Yi'yi Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde kabul etti.
28-30 Temmuz	Güney Kore Dışışleri Bakanı Park Jin, Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
28 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Güney Kore Dışışleri Bakanı Park Jin'i İstanbul TÜYAP Fuar ve Kongre Merkezi'nde kabul etti.
5 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Malezya Başbakanı Enver İbrahim arasında bir video konferans gerçekleştirildi.
8 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, G20 liderler zirvesi için bulunduğu Hindistan'ın başkenti Yeni Delhi'de Japonya Başbakanı Kişida Fumio'yu kabul etti.
9 Eylül	G20 Liderler Zirvesi için Hindistan'ın başkenti Yeni Delhi'de bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Güney Kore Devlet Başkanı Yoon Suk Yeol ile bir araya geldi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Malezya Başbakanı Enver İbrahim arasında bir telefon görüşmesi gerçekleşti.
22 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Malezya Başbakanı Enver İbrahim ile Vahdettin Köşkü'nde bir araya geldi.
11 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, İslam İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi için gittiği Riyad'da Endonezya Devlet Başkanı Joko Widodo ile görüştü.
29 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Vietnam Başbakanı Chinh'i Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde kabul etti.
1 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 28'inci Taraflar Konferansı (COP28) kapsamında bulunduğu Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dubai şehrinde, Japonya Başbakanı Kişida Fumio ile bir araya geldi.

159 "Türkiye'den Malezya'ya ANKA İhracı", CNN Türk, 25 Mayıs 2023.

160 Göksel Yıldırım, "HAVELSAN, Malezya'da Yeni Anlaşmalara İmza Attı", Anadolu Ajansı, 25 Mayıs 2023.

161 Sertaç Aksan, "Türk Yapımı Savaş Gemileri için Yeni Rota Malezya", TRT Haber, 5 Aralık 2023.

TÜRKİYE-TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ

MEHMET YÜCE

GİRİŞ

“Türk dünyası”, 5 milyon metrekare civarında yüz ölçüme, 300 milyonu aşan nüfusa, 4 trilyon dolar civarında ekonomik büyüklüğe, 1,6 trilyon dolar gayrisafi yurt içi hasılaya ve 1,2 trilyon dolarlık dış ticaret hacmine sahip büyük bir sosyo-ekonomik gücü temsil eden siyasi, coğrafi ve kültürel bir kavramdır. Türk dünyası kavramı, “Türk devletleri” kavramından daha geniş kapsamlı olup Türk devletlerinin yanında özerk cumhuriyetleri, farklı ülkelerde yaşayan azınlık ya da Türk toplulukları ile diasporayı da içine almaktadır. Ayrıca Türk dünyası kavramının yorumlanmasında etnisite olarak Türk olmadığı halde Türk milleti ile yoğun bir ilişki içinde olan Pakistan’ı ve Boşnaklar ile Arnavutlar gibi devlet ya da milletleri de dikkate almak gerekir. Bu nedenle Türk dünyası kavramı bağımsız Türk devletlerini de içine alan daha kapsamlı bir üst kavramdır. Bununla birlikte daha somut verilere dayalı analiz yapılabilmesi için çalışmada kapsam, Türk Devletleri Teşkilatı’na (TDT) üye ve/veya gözlemci üye ülkeler ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla bu bölümde Türkiye ile Türk devletleri Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Bilindiği üzere halihazırda TDT’nin 5 asıl ve 3 yedek üyesi bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler içerik, süreç ve gelişim bakımından farklı bir çalışma konusu niteliğinde olduğundan bu çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

Türkiye ile Türk devletleri arasındaki ilişkileri sağlıklı bir şekilde analiz edebilmek için öncelikle bu ülkelerin sosyoekonomik yapıları hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. TDT’ye üye ülkelerin sosyoekonomik verileri Tablo 3’te verilmiştir.

TABLO 3. TDT'YE ÜYE DEVLETLERİN SOSYOEKONOMİK GÖRÜNÜMLERİ (2022)

ÜLKE	NÜFUS (MİLYON KİŞİ)	GSYH (MİLYAR DOLAR)	İŞSİZLİK (YÜZDE)	ENFLASYON (YÜZDE)	KBG (BİN DOLAR)	DİŞ TİCARET HACMİ (MİLYAR DOLAR)	CARİ AÇIK (YÜZDE)
Türkiye	86,3	905,50	10,4	58,9	12,2	617,9	-5,4
Azerbaycan	10,4	69,91	6,0	11,7	6,8	53,0	30,5
Kazakistan	19,6	225,78	4,7	13,1	11,3	112,0	3,0
Özbekistan	35,5	80,42	9,6	8,9	2,3	44,0	1,4
Kırgızistan	6,9	11,05	9,0	10,3	1,6	11,8	-26,8
Türkmenistan	6,2	78,00	5,2	17,5	12,5	17,0	5,7
Macaristan	9,7	168,29	4,0	16,4	16,3	316,0	-8,2

Kaynak: IMF, World Economic Outlook (2023), Trademap.org ve T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

Türk dünyası ile yakın ilişkiler içinde olan Türkiye'nin Türk devletleri ile ilişkilerinin birbirini etkileyen iki eksende yürümekte olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi Türkiye'nin Türk devletleri ile ikili ilişkileridir. İkinci ise Türkiye'nin TDT bünyesindeki üye devletlerle yürüttüğü çok taraflı ilişkilerdir. Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) sonrası bağımsızlığını ilan eden Türk cumhuriyetlerini tanıyıp bu ülkelerde büyükelçilik açarak diplomatik ilişkiler kuran ilk ülke olmuştur. İlerleyen süreçte Türkiye, Türk devletleriyle çok yönlü ilişkiler kurmuş ve bu cumhuriyetlerin dış ticaretinde ilk beş ortak arasında yer almıştır. Bilindiği üzere Türkiye, 2009 Nahçıvan Antlaşması'yla vücut bulan Türk Konseyinin Kasım 2021'de TDT'ye dönüşmesiyle eş zamanlı kabul edilen Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi'nde benimsenen iş birliği alanlarını uygulamaya geçirme ve bu iş birliği alanlarının Semerkant ve Astana bildirilerinde sektörel olarak ayrıntılı şekilde yer almasında öncü rol üstlenmiştir. Bu gelişme ile beraber Türkiye ile Türk devletleri ilişkileri önceki dönemlere göre daha da yoğunlaşmış ve ekonomik iş birliği birkaç kat artmıştır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile Türk devletleri arasındaki ekonomik iş birliği çok yönlü olarak devam etmekteyse de dış ticaret hacminin istenen düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte Türkiye gerek yatırım gerekse dış ticaret açısından bağımsızlıklarından bu yana Türk cumhuriyetlerinin ilk beşteki ortakları arasında yer almayı başarmıştır. TDT'nin kurulması ve teşkilatlanması sonrasında gerek Türkiye'nin Türk devletleri ikili ilişkileri gerekse Türk devletlerinin birbirleriyle ilişkileri hem çok yönlü bir yapıya evrilmiş hem de yoğunlaşarak güçlü bir ivme kazanmıştır. Türkiye ile Türk devletleri arasındaki ekonomik iş birliği hacmi Tablo 4'te verilmiştir.

**TABLO 4. TÜRKİYE'NİN TÜRK DEVLETLERİ İLE TİCARET HACMI
(2022, MİLYAR DOLAR)**

ÜLKELER	İHRACAT (1)	İTHALAT (2)	HACİM 3 (1+2)	DENGE	ÜLKENİN GENEL TİCARET HACMI (4)	TÜRKİYE'NİN PAYI (3/4) (YÜZDE)
Azerbaycan	2,528	0,836	3,364	1,692	53,00	6,35
Kazakistan	1,608	3,515	5,123	-1,907	134,00	2,62
Kırgızistan	0,935	0,120	1,055	0,816	11,82	8,93
Özbekistan	1,878	1,683	3,560	0,195	44,00	8,09
Türkmenistan	1,100	0,967	2,067	0,133	19,00	10,90
Macaristan	1,597	1,849	3,447	-0,252	308,00	1,20
Toplam	9,718	8,970	18,688		569,82	38,09

Kaynak: "Ülke Profil Raporları", T.C. Ticaret Bakanlığı, (2023), <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/fransa/ulke-profil/>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

Tablo 4 incelendiğinde görülecektir ki 2022'de Türkiye'nin Türk devletleri ile olan ihracatı 9,72 milyar dolar, ithalatı 8,97 milyar dolar ve dış ticaret hacmi de 18,69 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Oransal olarak bu verilere bakıldığında, Macaristan dahil TDT'ye üye ülkelerin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı (9,72/254,17) yüzde 3,82; ithalatı içindeki payı ise (8,97/363,71) yüzde 2,47 civarındadır. Belirtildiği üzere bu verilerin mevcut potansiyelin çok altında olduğunu söylemek mümkündür. Ancak ümit verici gelişme, ticaret hacminin yükselme ivmesi içinde olmasıdır. Diğer taraftan ticaret hacminin yeterli düzeyde olmadığı liderler tarafından da ifade edilmekte ve bu hacmin artırılması konusunda hedef belirlenmektedir.

Türkiye ile TDT üyesi ülkeler arasındaki ekonomik iş birliğinin bu ülkelerin potansiyellerine uygun bir düzeye yükseltilmesi için atılması gereken adımları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- TDT üyesi ülkelerin ekonomik yapıları sektörel çerçevede analiz edilmeli, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük alanları belirlenmeli, hangi ülkelerin hangi sektörel alanda ve hangi düzeyde iş birliği yapmaları gerektiği konusunda tavsiye/ öneri içeren raporlar hazırlanmalıdır.
- TDT üyesi ülkeler arasında Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi ile Semerkant ve Astana bildirimlerinde yer alan başta gümrüklerin basitleştirilmesi ve dijitalleşme olmak üzere dış ticareti kolaylaştırıcı önlemler ivedilikle somutlaştırılarak hayata geçirilmelidir. TDT'nin 9. zirvesinin sonuç bildirisi olan Semerkant Bildirisi'nde yer alan, üye devletlerin ulaştırma ve transit prosedürlerinde pratik iş birliğini ve dijitalleşmeyi ilerletme taahhüdünün bir sonucu olarak 27 Aralık 2022'de Azerbaycan ve Özbekistan gümrük idarelerinin iş birliğiyle gerçekleştiren ve dünyada bir ilk olan tamamen dijital e-TIR taşıma operasyonuna geçme uygulaması diğer üye ülkeler arasında da ivedilikle yaygınlaştırılmalıdır.

- TDT üyesi ölkeler arasındaki ortak yatırım alanları belirlenmeli ve bu konuda stratejik adımlar atılmalıdır.
- TDT üyesi ölkelerin ortak enerji ve yer altı zenginliklerine ilişkin stratejik plan ve eylem planı yapılarak bunlar ivedilikle uygulamaya geçirilmelidir.
- Türkiye özelinde ise TDT üyesi devletlerin Türk menşeli ürünlerin doğal alıcıları olduğu göz önüne alınarak söz konusu ölkelerin ihtiyaç duyduğu ürünler ile katma değeri yüksek ürünlerin imalatına yönelik yapılacak bir master plan çerçevesinde imalat sanayii teşvik edilmelidir.

2023'te de TDT üyesi ölkelerin ortak çalışma alanlarının başında lojistik yer almıştır. Bu kapsamda bir taraftan üye ölkeler arasında gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ve dijitalleştirilmesi konusunda çalışmalar devam ederken diğer taraftan da mevcut taşıma güzergahların iyileştirilmesi ve Hazar Geçişli Doğu-Batı Orta Koridoru alanında iş birliğinin yoğunlaştırılarak devam ettirilmesi hususları öne çıkmıştır. Orta Koridor'un önemi ve bu konuda üye devletlerin ortak hareket etmeleri gerektiği hususu TDT'nin yol haritası olan Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi ve ilan edilen Semerkant, Ankara ve Astana bildirilerinde kuvvetle vurgulanmıştır. Bu husus Astana zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından "Ölkelerimiz arasındaki ulaştırma ağlarını geliştirme hedefine de özellikle eğilmeliyiz. Bu anlayışla Hazar Geçişli Doğu-Batı Orta Koridoru'nu etkinleştirme gayretlerimizi sürdürüyoruz. Ulaşım ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, ulaşım ağlarının zenginleştirilmesi, sınır geçişlerinin ve vize işlemlerinin kolaylaştırılması noktasında iş birliğimizi güçlendirmeliyiz" sözleriyle dile getirilmiştir. Diğer taraftan bu yıl ilk defa TDT Sekretaryası organizasyonunda üye devletlerin demir yolu idarelerinin ve taşımacılık alanındaki özel sektör kuruluşlarının iş birliğiyle 13-14 Eylül 2023 arasında İstanbul'da Çok Modlu Ulaştırma ve Lojistik Forumu düzenlenmiştir. Bu etkinlikle özellikle Orta ve Güney Koridorlar üzerinden çok modlu ulaştırma rotalarını geliştirmeye odaklanarak iş birliğini teşvik etmek, ortaklıkları güçlendirmek ve küresel tedarik zincirlerinin verimliliğini, sürdürülebilirliğini ve dayanıklılığını artırmak amaçlanmıştır.¹⁶²

Diğer yandan Türkiye ile Türk devletleri arasında enerji alanındaki iş birliği konusu 2023'te de gündemdeki yerini korumuştur. Türkiye, Hazar doğal gazının Türkiye'ye ve Avrupa'ya taşınmasının hem Türk devletlerinin refahına hem de Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı yapacağı yönündeki görüşünü üye ölkelerle paylaşmakta ve bu ekseninde somut adımların atılması yönünde yoğun çaba harcamaktadır. Azerbaycan da Türkiye'nin bu politikasına destek vermektedir. Kazakistan ve Türkmenistan'ın da bu politikayı desteklediğini söylemek mümkündür. AB'nin Rusya-Ukrayna savaşı dolayısıyla enerji arzı güvenliği konusunda yaşadığı sıkıntıyı Azerbaycan ile enerji ala-

162 "Çok Modlu Ulaştırma ve Lojistik Forumu", TDT, 13-14 Eylül 2023, www.turkicstates.org/tr/haberler/duyuru-cok-modlu-usturma-ve-lojistik-forumu_3006, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2023).

nında iş birliği yaparak aşmayı tercih etmesi Türkiye-Azerbaycan ortak yatırımı olan TANAP ve TAP boru hatlarını yeniden gündeme getirmiş ve bu konuda iş birliği yapılması zarureti hasıl olmuştur. Özellikle Azerbaycan'ın Doğu Avrupa ülkeleriyle enerji alanında yaptığı anlaşmalar Türkiye'nin enerji merkezi olma potansiyelini daha da güçlendirmiştir.

SIYASI İLİŞKİLER

2023 yılı Türkiye ile Türk devletleri arasında siyasi ilişkilerin en üst seviyeye yükseldiği, zirvelerin gerçekleştirildiği ve karşılıklı üst düzey ziyaretlerin yoğunluk kazandığı bir yıl olmuştur. Bu yıl bir taraftan üye ülkeler arasında karşılıklı çok yönlü iş birliğinin geliştirilmesi yönünde ortak protokoller diğer taraftan TDT bünyesinde yol haritaları ve stratejik eylem belgeleri imzalanmıştır. 2023'te Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi ve zirve bildirimlerinde alınan kararların hayata geçirilmesi üzere teşkil edilen komisyonların çalışmaları yıla damgasını vurmuştur.

2023'te biri olağanüstü olmak üzere iki TDT zirvesi gerçekleşmiştir. Bu zirvelerin ilki 6 Şubat 2023'te Türkiye'nin güneyinde gerçekleşen "asrın felaketi" olarak adlandırılan deprem felaketinin hemen ardından Azerbaycan'ın çağrısı üzerine 16 Mart 2023'te Türkiye Cumhurbaşkanlığının ev sahipliğinde Ankara'da gerçekleşen ve "Afet-Acil Durum Yönetimi ve İnsani Yardım" teması adını taşıyan TDT olağanüstü zirvesidir. 6 Şubat depremleri sonrasında Türkiye'ye arama kurtarma ve insani yardım göndermek üzere adeta seferber olan Türk devletleri, Türkiye ile emsalsiz bir dayanışma örneğini göstermiştir. KKTC'nin gözlemci statüsü ile katıldığı ilk zirve olan Ankara zirvesi, alınan önemli bazı kararlar nedeniyle mühim olmasının yanı sıra üye ülkelerin birlik ve dayanışma anlayışları ve ruhunu yeniden ortaya koyması itibarıyla da öne çıkmıştır.

2023'te Türkiye ile Türk devletleri arasında ilişkilerin derinliğini gösteren temel gösterge 6 Şubat depremlerinden sonra Türk devletlerinin Türkiye konusunda göstermiş oldukları üst düzey hassasiyet olmuştur. Her bir Türk devletinin imkanları ölçüsünde depremzedeler için gönderdikleri arama kurtarma timleri ve insani yardımın yanı sıra başta bu ülkelerin cumhurbaşkanları olmak üzere üst düzey yönetim kadrolarının ülkelerindeki Türkiye Cumhuriyeti büyükelçilerini ziyaret etmeleri, Türkiye'yi ziyarete gelmeleri, cumhurbaşkanlarının bizzat kendilerinin depremzedelere yönelik yardım kampanyaları takip etmeleri, Türk halkının moral ve motivasyonlarını düzeltmeye yönelik samimi ve anlamlı dayanışma mesajları vermeleri dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir.

2023'teki ikinci zirve ise Kazakistan'da "Türk Devri" teması ile toplanan TDT'nin 10. zirvesi olmuştur. Bu zirvede kabul edilen Astana Bildirisi'nde TDT'nin hedefi şu şekilde ortaya konulmuştur: Türk Dili Konuşan Devletler İş Birliği Konseyi kurulmasına ilişkin Nahçıvan Antlaşması, Türk Dünyası Vizyonu 2040 ve TDT Stratejisi 2022-2026 belgelerinin amaç ve ilkeleri doğrultusunda iş birliğini ve da-

yanıŐmayı derinleŐtirmek ve geniŐletmek. Bununla birlikte Astana zirvesinde TDT bünyesinde ortak çıkarları ilgilendiren güvenlik konularında yakın eş güdüm ve iş birliğinin sağlanması, savunma sanayii ve askeri konularda daha yakın iş birliğine gidilmesi ve Sivil Koruma Mekanizması'nın kurulması konuları ön plana çıkmıştır. Ayrıca TDT üyesi ölkelerin Gazze ve Filistin konusunda ortak iradelerini ortaya koymaları da dikkat çekici bir husus olmuştur.

Şuşa Beyannamesi ile müttefiklik ilişkisi kuran Türkiye ile Azerbaycan'ın ilişkileri 2023'te de çok yönlü ve yoğun bir Şekilde devam etmiştir. 2023 yılı hem Türkiye Cumhuriyeti'nin hem Azerbaycan Umummilli Lideri Haydar Aliyev'in doğumunun 100. yılı olmasını nedeniyle Azerbaycan'da her düzeyde ve her kurumda kutlamalar gerçekleŐmiŐ ve bu kutlamalara Türkiye'den farklı düzeylerde çok sayıda heyet iştirak etmiştir. Aynı etkinlikler Türkiye'de de gerçekleŐmiŐ ve bu etkinliklere de Azerbaycanlı heyetler iştirak etmiştir. Dolayısıyla 2023'te iki kardeş ölkenin ilişkileri yıl boyunca kamuoyunda canlı tutulmuŐtur. Ayrıca 2023 boyunca her alanda iki ölkede üst düzey görüşmeler gerçekleŐmiŐ, birçok alanda ortak çalışma grupları oluŐturulmuŐ ve stratejik alanlarda yoğun iş birliğine gidilmiştir. 2023'te iki ölkede üst düzey görüşmeler gerçekleŐmiŐ, birçok alanda ortak çalışma grupları oluŐturulmuŐ ve stratejik alanlarda yoğun iş birliğine gidilmiştir. 2023'te iki ölkede üst düzey görüşmeler gerçekleŐmiŐ, birçok alanda ortak çalışma grupları oluŐturulmuŐ ve stratejik alanlarda yoğun iş birliğine gidilmiştir. 2023'te iki ölkede üst düzey görüşmeler gerçekleŐmiŐ, birçok alanda ortak çalışma grupları oluŐturulmuŐ ve stratejik alanlarda yoğun iş birliğine gidilmiştir.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde öne çıkan bir diğer husus ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yeniden cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ilk ziyaretini KKTC'ye gerçekleştirmesi ve ardından aynı gün doğrudan Azerbaycan'ı ziyaret etmesi olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 12-13 Haziran'da gerçekleştirdiği bu ziyaret, Türk diş politikasında Azerbaycan'ın öncelikli konumunu göstermiş, Karabağ konusunda yoğun iş birliğinin devam edeceği, başta enerji ve savunma alanları olmak üzere iki kardeş ölkenin stratejik iş birliğinin geniŐleyerek süreceği Şeklinde okunmuŐtur. Bu ziyaretin KKTC'den doğrudan Azerbaycan'a yapılmış olması da ayrı bir önem taŐımiŐtır.

Türkiye'nin Azerbaycan'ın Karabağ'da anayasal yapıyı yeniden tesis etmek amacıyla başlattığı 24 saat süren lokal terörlü mücadele operasyonunda Bakü yönetimine tam destek vermesi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın BM kürsüsünde "Karabağ Azerbaycan toprağıdır. Bunun diŐında bir statünün dayatılması asla kabul edilmeyecektir" demesi Azerbaycan kamuoyunda büyük sevine karŐılandıĐı gibi bu durum iki ölkenin müttefikliğini bir daha güçlü bir Şekilde teyit etmiştir. Bu hadisenin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in daveti üzerine 25 Eylül 2023'te Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu ziyareti Azerbaycan'ın Ermeni ayrılıkçılara karşı başlattığı ve toprak bütünlüğünü sağlanmasıyla sonuçlanan operasyon sürecine Türkiye'nin Azerbaycan'a güçlü desteği olarak yorumlanmıştır. Ziyaret sonrası yapılan basın açıklamasında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a "BM kürsüsünde Azerbaycan'ın çıkarlarını savunan adil, uluslararası hukuka dayanan açıklamalarda bulunduğunuz" diyerek teşekkür etmiştir.

6 Şubat depremlerinde Türkiye'ye ilk arama kurtarma ve insani yardım gönderen ve en son Türkiye'yi terk eden, depremzedelere yardım göndermek için ülkece seferber olan Azerbaycan'dan Türkiye'ye çok sayıda üst düzey ziyaret gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 25 Şubat 2023'te Türkiye'ye gelmiştir. Aliyev, 29 Nisan 2023'te Atatürk Havalimanı'nda düzenlenen Türkiye'nin en büyük teknoloji ve havacılık etkinliği TEKNOFEST'e katılmak üzere Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Bu iki ziyaret Azerbaycan ile Türkiye'nin dayanışmasının ve her alandaki iş birliğinin simgesi olarak görülmüştür.

2023, Türkiye ile Kazakistan arasında da ilişkilerin yoğun olduğu bir yıl olmuştur. 6 Şubat depremlerinden sonra Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, 16 Mart 2023'te Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. 11 Eylül 2023'te Kazakistan ziyaretinde Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ı kabul eden Tokayev, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıl dönümünü kutlayarak Astana'daki sokaklardan birine "Anadolu" isminin verilmesi talimatını verdiğini, iki ülke cumhurbaşkanlarının görüşmelerinde yüksek düzeyli anlaşmalar imzaladıklarını, Kazakistan için Türkiye'nin çok önemli bir stratejik ortak olduğunu ve Türkiye ile ilişkileri "genişletilmiş stratejik ortaklık" düzeyine yükselttiklerini vurgulamıştır. Tokayev, geçen yıl ikili ticaret hacminin yüzde 54 artarak 6,3 milyar dolara ulaştığını ve bunu yakın gelecekte 10 milyar dolara yükseltme konusunda anlaşmalarını dile getirerek, "Kardeş ülkelerimizin ilişkileri, genişletilmiş stratejik ortaklık düzeyine yükseltildi. Türkiye, ülkemizin 4 ana ticaret ortağından biri. Halihazırda toplam değeri 2,8 milyar doları aşan 36 projenin hayata geçirilmesi için çalışmalar sürüyor. Dolayısıyla iki ülke arasındaki iş birliğinin geleceği büyük diye düşünüyoruz" şeklinde konuşmuştur.¹⁶³

Şevket Mirzoyev'in iktidara gelmesiyle yükselme ivmesine giren Türkiye-Özbekistan ilişkileri 2023'te de yüksek seviyede devam etmiştir. 6 Şubat depremlerinden sonra Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirzoyev başsağlığında bulunmak üzere 16 Mart 2023'te Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan da Taşkent'te düzenlenen Ekonomik İş Birliği Teşkilatı'nın 16. zirvesine katılmak üzere 8 Kasım 2023'te Özbekistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu karşılıklı ziyaretlerde iki ülke arasındaki tarihi ve kültürel bağlara vurgu yapılmış, ticaret hacminin geliştirilmesi konusunda somut adımların atılması gerekliliği vurgulanmış, belirlenen sahalarda iş birliği ve ortak girişimcilik konularında ortak irade beyanında bulunulmuştur.

2023 Türkiye- Kırgızistan ilişkileri açısından da olumlu bir yıl olmuştur. Diğer Türk devletlerinin liderleri gibi 6 Şubat depremleri sonrasında 15 Mart 2023'te Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov da taziyede bulunmak ve dayanışma mesajı vermek üzere Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Görüşmede iki lider, ikili stratejik iş birliğini güçlendirmek, iki ülkenin sürdürülebilir kalkınmasını, istikrarını

¹⁶³ Meiramgul Kussainova, "Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev, Dışişleri Bakanı Fidan'ı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 11 Eylül 2023.

ve refahını artırmak amacıyla uluslararası arenada diyalog ve iş birliğine olan taahhütlerine vurgu yapmıştır. Görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke arasında ticaret hacminin gelişme dinamiklerinden memnun olduğunu ifade ederek ticari ve ekonomik iş birliğinin derinleştirilmesi ve ticaret hacminin 2 milyar dolar düzeyine çıkarılması temennisinde bulunmuştur. Erdoğan ayrıca Türkiye Varlık Fonu'nun Bişkek'te bölgesel temsilciliğinin açılmasını desteklediğini de ifade etmiştir.¹⁶⁴

2023'te Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Caparov'un, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıl dönümüne ilişkin yayımladığı özel video dikkat çekmiştir. Söz konusu videoda Caparov, "Türkiye, son yıllarda Avrasya coğrafyasında siyasi diplomasinin güzel bir örneğini sergilemektedir. Türkiye, Türk dünyasının birliğinin güçlendirilmesine ve Türk cumhuriyetler arasındaki entegrasyon sürecine paha biçilemez katkılarda bulunmaktadır. Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan kardeş Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik, askeri ve diğer başarıları başta olmak üzere her başarısını kendi başarımız olarak görüyor, bu başarılardan dolayı büyük kıvanç ve gurur duyuyoruz" diyerek Türkiye'ye olan bakışını dile getirmiştir.¹⁶⁵

Türkiye ile Türkmenistan arasında dengeli, karşılıklı saygı ve iş birliğine dayalı özel bir ilişki bulunmaktadır. İki kardeş ülke arasında dış politika, ticaret, ekonomi, kültür ve eğitim başta olmak üzere çok çeşitli alanlarda iş birliği devam etmektedir. Ayrıca iki ülke arasında başta donanma olmak üzere savunma sanayii alanındaki iş birliği artarak devam etmektedir. 2023'te de Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye, enerji kaynaklarının dünya pazarına ulaştırılması için uyumlu ve çok yönlü bir sistem oluşturmak amacıyla çalışmalar yürütmüştür. Bu bakımdan Türkmenistan Devlet Başkanı Kurbankulu Berdimuhamedov'un 25-26 Ekim arasında Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmesi önem arz etmektedir. Bu ziyaret kapsamında iş dünyası ile görüşen Berdimuhamedov ulaştırma ve haberleşme sektörünün gelecek vadetiğine dikkat çekerek, bu alanda iş birliği sürecinin güçlendirilmesi ve uyumlu bir şekilde yürütülmesi için devletin ve özel şirketlerin katılımıyla ortak "ulaştırma ve lojistik merkezi"nin oluşturulmasının amaçlandığını dile getirmiştir.¹⁶⁶ Ayrıca bu görüşmede Türkmenistan'ın Balkan vilayetindeki Türkmenbaşı kenti yakınlarında Türkiye'ye elektrik sağlayabilecek 1.574 megavat kapasiteli yeni bir enerji santralinin inşasına başlanmasına karar verilmiştir.¹⁶⁷

164 "Türkiye ve Kırgızistan Cumhurbaşkanlarının Görüşmesi", T.C. İletişim Başkanlığı, 17 Mart 2023, www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/turkiye-ve-kirgizistan-cumhurbaşkanlarının-gorusmesi, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2023).

165 "Kırgızistan Cumhurbaşkanı Caparov, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılına Kutladı", TRT Haber, 29 Ekim 2023.

166 "Türkiye ve Türkmenistan'ın Ticaret ve Yatırımda İşbirliği İmkanları TOBB'da Konuşuldu", TOBB, 26 Ekim 2023, <https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=29825&lst=MansetListesi>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2023).

167 "Serdar Berdimuhamedov: Yeni Enerji Santrali, Türkiye'ye Elektrik Arzına İmkan Sağlayacak", Business Türkmenistan, 28 Ekim 2023, <https://business.com.tm/tr/post/10954/serdar-berdimuhamedov-yeni-enerji-santrali-turkiye-elektrik-arzina-imkan-saglayacak>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2023).

KRONOLOJİ: 2023'TE TÜRKİYE-TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ	
25 Şubat	6 Şubat depremleri sonrasında taziyede bulunmak üzere Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu.
15-16 Mart	TDT'nin olağanüstü zirvesine katılmak ve 6 Şubat depremleri sonrasında taziyede bulunmak üzere Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, Macaristan Başbakanı Viktor Orban, Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhamedov ve KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar Türkiye'ye geldi.
16 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ev sahipliğinde Ankara'da "Afet-Acil Durum Yönetimi ve İnsani Yardım" temasıyla TDT'nin olağanüstü zirvesi gerçekleştirildi.
29 Nisan	Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Atatürk Havalimanı'nda düzenlenen Türkiye'nin en büyük teknoloji ve havacılık etkinliği TEKNOFEST'e katılmak üzere Türkiye'ye geldi.
12-13 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ilk yurt dışı ziyaretini KKTC'ye ve Azerbaycan'a yaptı.
25 Eylül	Cumhurbaşkanı Aliyev'in daveti üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni ziyaret etti.
25-26 Ekim	Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov, 25-26 Ekim arasında Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirdi.
3 Kasım	Kazakistan cumhurbaşkanının ev sahipliğinde Astana'da "Türk Devri" temalı TDT 10. zirvesi gerçekleşti. Zirvenin ardından da Astana Bildirisi yayımlandı.

2023'TE

TERÖRLE

MÜCADELE

VE SAVUNMA

SANAYİİ

YAZARLAR: SİBEL DÜZ • RIFAT ÖNCEL

TERÖRLE MÜCADELE

SİBEL DÜZ

Bölgesel politikalar ekseninde terörle mücadele asli bir etken olmayı sürdürmektedir. 2023'te Türkiye'nin terörle mücadelesi, Irak ve Suriye'deki uluslararası ve bölgesel aktörlerle ilişkiler ve bu coğrafyalarda süregelen gelişmelerden bağımsız değildir. Ağır-lıklı olarak Irak ve Suriye özelindeki siyasi, ekonomik ve askeri gelişmelerin önemli ölçüde Türkiye'nin terörle mücadele stratejisini şekillendireceği ve hatta önümüzdeki yıllarda ana etkenlerden biri olacağı söylenebilir.

IRAK

Mart 2023'te, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) Antiterör Birimi, içinde PKK/YPG'lilerin bulunduğu Eurocopter AS350 tipi helikopterin Duhok'un Çemanke nahiyesinde düştüğünü duyurdu.¹ Olay sonrasında Suriye Demokratik Güçleri (SDG) tarafından yapılan açıklamada, düşen helikopter sayısının iki olduğu belirtildi. SDG, olayda helikopterlerde bulunan Terörle Mücadele Güçleri (YAT) mensubu dokuz üyesinin öldüğünü duyurdu. Düşen helikopterlerden birinin pilotunun Şervan Kobani kod adlı terörist Abdo Mustafa Abdi olduğunu belirtilirken ikinci helikopterin nerede düştüğü ise açıklanmadı.²

Söz konusu olay, PKK/YPG ile Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) arasındaki ilişkileri ortaya çıkarması bakımından son derece önem teşkil etmektedir. Nitekim düşen helikopterin Kanada'dan tedarik edilen ve IKBY İçişleri Bakanlığına bağlı Lahur Talabani'nin kurduğu antiterör biriminin kullanımına sunulan helikopterlerden biri olduğu iddia edilmektedir. Hatta PKK/YPG'li teröristlerin ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığının (CENTCOM) bilgisi dahilinde Süleymaniye'de pilotaj ve teknik eğitim aldıkları öne sürülmektedir.³ Terör örgütünün, Irak Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve KYB arasındaki güç ve nüfuz mücadelesinden hatta KYB

¹ "Irak'ta Düşmüştü: O Helikopterin Pilotu YPG'li Çıktı!", CNN Türk, 18 Mart 2023.

² "SDG Kuzey Irak'ta İki Helikopterin Düştüğünü Açıkladı", Voice of America, 17 Mart 2023.

³ Necdet Özçelik, "Helikopter Vakası ve PKK Tehdidindeki Gerçeklik", *Star Açık Görüş*, 25 Mart 2023.

içerisindeki Talabanilerin liderlik mücadelesinden istifade ettiği ve KYB'nin altyapı ve imkanlarından faydalandığı ifade edilebilir.

Bu olayın ardından Süleymaniye'deki gelişmelere tepkisiz kalınmayarak Nisan'da Türk hava sahasının 3 Temmuz'a kadar Irak Süleymaniye Uluslararası Havalimanı'ndan yapılan uçuşlara kapatıldığı duyuruldu. Süleymaniye'de "PKK terör örgütünün faaliyetlerinin yoğunlaşması, terör örgütünün havalimanına nüfuz etmesi ve böylece uçuş güvenliğinin tehdit edilmesi çerçevesinde" 3 Nisan itibarıyla Türk hava sahasının, Süleymaniye Uluslararası Havalimanı'nı kullanacak hava araçlarının kullanımına kapatıldığı bildirildi.⁴ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Süleymaniye Uluslararası Havalimanı'nın yakınlarında bir SİHA saldırısı esnasında SDG'nin sözde genel komutanı "Mazlum Abdi" kod adlı Ferhat Abdi Şahin'in hedef alındığı iddia edildi.⁵ CENTCOM sözcüsü Joe Buccino saldırı sırasında konvoyda üç Amerikan askeri personelinin de olduğunu belirtti.⁶

ABD ile ilişkilerin gerilmesine neden olan SİHA saldırısının ardından İKBY Başbakan Yardımcısı Kubad Talabani'nin MİT Başkanı Hakan Fidan ile Ankara'da bir araya geldiği iddia edildi. KYB'den bir heyetin Bağdat'ta MİT Başkan Yardımcısı Mutlu Tuka ile bir araya geldiği görüşmede, Türkiye hava sahasının Süleymaniye Uluslararası Havalimanı'nı kullanan uçaklara açılması konusunun ele alındığı, bunun akabinde Kubad Talabani ve beraberindeki KYB heyetinin Ankara'da Hakan Fidan ile görüştüğü ileri sürüldü. Görüşmede, Türkiye'nin "KYB'nin SDG ve PKK ile ilişkilerinden" rahatsızlığını dile getiren Fidan'ın, Ankara-Süleymaniye ilişkilerinin normalleşmesi için rahatsızlık konusu olan ilişkilere son verilmesi gerektiğini vurguladığı iddia edildi.⁷

Irak'taki yerel aktörlerle ilişkilerde terörle mücadele bağlamında dikkate alınması gereken bir diğer gelişme ise Ağustos 2023'te Hakan Fidan'ın bu defa dışişleri bakanı sıfatıyla gerçekleştirdiği Irak ziyareti ve PKK'nın terör örgütü olarak tanınmasını sağlaması olmuştur. Fidan, Irak temasları kapsamında İKBY Başkanı Neçirvan Barzani, KDP Başkanı Mesut Barzani ve Kubad Talabani ile de görüşmüştür.⁸

Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın ziyareti sırasında uzun yıllardır çözüme kavuşturulamayan PKK ile mücadele, su sorunu ve Irak petrolünün uluslararası piyasalara sevkisi gibi meselelerin konuşulduğu ifade edildi. Esasında Irak merkezi hükümetinin son yıllarda Türkiye'nin PKK ile mücadele hususundaki hassasiyetlerini görmezden geldiği söylenemez. Sınır Muhafız Birliklerinin kurularak Irak'ın Türkiye ve İran sınırlarına yerleştirilmeye başlaması, PKK'nın mülteci kampı görünümündeki eğitim ve eleman devşirme faaliyetlerini yürüttüğü Mahmur'un kontrol altına alınmaya çalışılması, yine Sincar'daki PKK ve iltisaklı grupların faaliyetlerinin sınırlandırılmaya çalışılması, mer-

4 "Türk Hava Sahası Süleymaniye Uçuşları İçin Kapatıldı", Anadolu Ajansı, 5 Nisan 2023.

5 "Drone Strike in Iraq Targets Syrian Kurdish Leader, A U.S. Ally", *The Wall Street Journal*, 7 Nisan 2023.

6 "Pentagon'dan Süleymaniye Açıklaması", Voice of America, 14 Nisan 2023.

7 "Kubad Talabani, MİT Başkanı Hakan Fidan ile Görüştü!", Rudaw, 11 Nisan 2023.

8 "Dışişleri Bakanı Fidan, İKBY Başbakan Yardımcısı Talabani ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 24 Ağustos 2023.

kezi hükümetin terör örgütüne yönelik tavrında en azından bir değişiklik olduğunun emareleri olarak görülebilir. Fakat Türkiye, PKK'yı halen bir terör örgütü olarak tanımayan merkezi hükümetten daha ciddi ve somut adımlar atmasını talep ediyor.⁹

Basra Limanı'ndan Türkiye'ye uzanacak kara yolu ve demir yolu hatları yapımını içeren "Kalkınma Yolu Projesi", bu bağlamda iki ülkenin yakınlaşarak ortak bir zeminde buluşmasında ekonomik itici bir güce hatta fırsata evrilebilir. Dolayısıyla önümüzdeki süreçte merkezi hükümetin PKK'nın son dönemde faaliyetlerini yoğunlaştırdığı KYB kontrolündeki Süleymaniye ve çevresindeki hareketliliğine ket vurulması için KYB'ye baskı yapması beklenebilir.¹⁰

Eylül 2023'te, tüm temaslara rağmen PKK ile yakın ilişkilerini sürdüren KYB'ye uyarı niteliğinde bir gelişme yaşandı. Süleymaniye'nin Arbat bölgesinde bulunan ve KYB'ye bağlı terörle mücadele güçlerinin eğitim kampı olarak bilinen bir havalimanına yapılan SİHA saldırısıyla ilk kez bir KYB askeri bölgesi hedef alındı. Aynı kampta KYB'ye bağlı "Terörle Mücadele Grubu" mensupları ile birlikte PKK ve YPG'ye bağlı teröristlerin de eğitim yaptığı ortaya çıktı.¹¹ Arbat'taki bu eğitim kampı, esasında son zamanlarda KYB'nin lideri Bafıl Talabani'nin ziyaretleri ile dikkat çekmeye başlamıştı. Bafıl Talabani gerek İran destekli Şii gruplarla olan yakın temasları, gerekse SDG ile sürdürdüğü iş birliği ile dikkat çeken bir aktördür. Hatta "Kürt hareketi"nin liderliğine soyunduğu yorumları yapılan Bafıl Talabani'nin, KYB'nin altyapısından ve imkanlarından istifade ederek Süleymaniye'de PKK'ya kontrol ve nüfuz alanı açtığı da iddia ediliyor.¹²

Duhok'ta düşen helikopterler ve sonrasında Türkiye'nin Süleymaniye'ye giden uçuşlara hava sahasını kapatması, Süleymaniye Havalimanı yakınlarında içinde Mazlum Abdi ve ABD'li askerlerin bulunduğu bir konvoyun hedef alınması ve son olarak Arbat'taki saldırı KYB için ciddi uyarılar taşıyan gelişmelerdir. KYB söz konusu uyarıları dikkate almayıp mevcut politikasını sürdürdüğü takdirde Türkiye'nin de daha sert bir üslubu benimseyeceği ve mevcut diyalogu sürdürme girişimine son vereceği düşünülebilir.¹³

SURİYE

Irak'a ek olarak Suriye'nin Deyrizor bölgesinde vuku bulan gelişmeler dolaylı da olsa Türkiye'nin bölgeye yönelik terörle mücadele politikasına etki edebilecek ölçekteydi.

9 Bilgay Duman, "Fidan Irak'a Neden Gitti?", Fikir Turu, 23 Ağustos 2023, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/fidan-iraka-neden-gitti/?ysclid=lq0phicnrx143104691>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023); Sibel Düz, "Uzmanlar Cevaplıyor: Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Kapsamlı Irak Ziyareti", SETA, 25 Ağustos 2023, <https://www.seta.org/uzmanlar-cevapliyor-disisleri-bakani-hakan-fidanin-kapsamli-irak-ziyareti>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

10 Duman, "Fidan Irak'a Neden Gitti?"

11 "Dışişleri Bakanlığından, Süleymaniye'deki Arbat Havalimanı'na Yapılan İHA Saldırısına İlişkin Açıklama", Anadolu Ajansı, 19 Eylül 2023.

12 Bilgay Duman, "Arbat'ta KYB ve Terör Örgütü PKK İttifakı", Anadolu Ajansı, 27 Eylül 2023.

13 Duman, "Arbat'ta KYB ve Terör Örgütü PKK İttifakı".

Zira demografik dinamiklerin bölgedeki aktif çatışma durumunun sürmesinde belirleyici bir etken olduğu gözler önüne serildi. Bilindiği üzere Deyrizor Askeri Meclisi, bölgedeki Akidat, Buseraya ve Bekkara aşiretlerine mensup Araplardan oluşmaktadır. PKK/YPG ile terör örgütünün güdümündeki Deyrizor Askeri Meclis grubu arasında bir süredir süregelen gerilim, terör örgütünün sözde grup komutanı Ahmed Habil'i alıkoyması üzerine çatışmaya evrildi. Hatta çatışmalar diğer Arap aşiretlerinin de katılımıyla Rakka ve Haseke illeri ile Halep'in Münbiç ilçesine de yayıldı.¹⁴ 27 Ağustos-13 Eylül arasında düzenledikleri operasyonlarda, toplam 33 köyü terörden arındıran Arap aşiretleri, terör örgütünün saldırıları sonucu bu köylerden geri çekilip ABD ile müzakere masasına oturdu.¹⁵

Bu gerilimin ortaya çıkmasına neden olan pek çok faktörden söz edilebilir. YPG'nin Arapları zorla silahaltına alma ve endoktrinasyon faaliyetleri, petrol gelirlerini kontrol etmesi ve bölgenin idaresini tahakkümü altına alması gibi pek çok ekonomik, siyasi ve askeri gerekçe bu bağlamda not edilebilir. Ayaklanan aşiretlerin temel isteği ise bölgeye idari bir düzenleme getirilmesi ve ABD nezdinde bölgesel bir aktöre dönüşebilmektir.¹⁶ Fakat aşiretlerin bu girişiminin kurumsal bir liderlik oluşturamamaları ve askeri açıdan bir takım kabiliyet ve kapasite yetersizlikleri nedeniyle tam bir başarı ile neticelendiği söylenemez.¹⁷ Lakin aşiretlerin bu girişimi, bölgede YPG'ye alternatif askeri grup ve mekanizmaların oluşturulmasına dair son dönemde ortaya atılan argümanları tekrar hatırlatmıştır. Alternatif bir yerel müttefikin özellikle İran destekli grupları karşısına almaktan imtina eden YPG ile bölgede artan İran tehdidine yönelik önlem almaya çalışan ABD arasındaki kan uyuşmazlığına son verecek bir çözüm olduğunu ileri süren pek çok odak bulunuyor. Şüphesiz ABD'nin Türkiye'ye rağmen PKK/YPG ile sürdürdüğü yerel ortaklığın sona ermesi en çok Türkiye'yi memnun edecektir.

TÜRKİYE

Türkiye'ye gelindiğinde, PKK terör örgütü 6 Şubat depremlerini gerekçe göstererek 9 Şubat'ta "eylemsizlik" kararı aldığını duyurdu. Mart 2023'te sözde KCK Yürütme Konseyi Eş Başkanı Bese Hozat, eylemsizlik kararını cumhurbaşkanı seçimine kadar uzattıklarını açıkladı.¹⁸ Süreç boyunca terör örgütünün siyasi propaganda faaliyetle-

14 "Deyrizor'da Terör Örgütü PKK/YPG ile Araplar Arasında Çatışmalar Sürüyor", Anadolu Ajansı, 29 Ağustos 2023; "Deyrizor'da PKK/YPG Baskısı Altındaki Arap Aşiretleriyle Terör Örgütü 12 Gündür Çatışıyor", Anadolu Ajansı, 7 Eylül 2023.

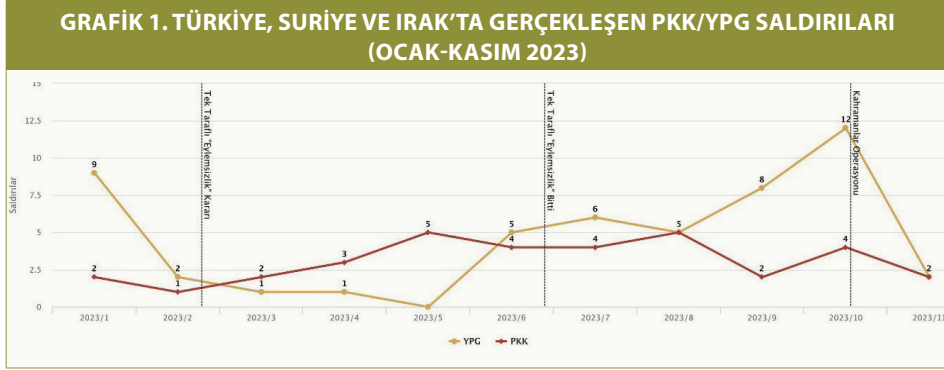
15 "Deyrizor'da Arap Aşiretleri ile Terör Örgütü PKK/YPG Birçok Noktada Çatıştı", Anadolu Ajansı, 28 Kasım 2023.

16 Serhat Erkmén, "YPG ve Arap Aşiretlerinin Çatışması Ne Anlama Geliyor?", Fikir Turu, 7 Eylül 2023, <https://fikir-turu.com/jeo-strateji/ypg-ve-arap-asiretlerinin-catismasi/?ysclid=lq0x5vl0o600125568>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

17 Serhat Erkmén, "YPG-Aşiretler Çatışması Bitti Ama Başlayan Ne?", Fikir Turu, 21 Eylül 2023, <https://fikir-turu.com/jeo-strateji/ypg-asiretler-catismasi-bitti-ama/?ysclid=lq1149pzd885074035>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

18 "PKK'den Seçim Sürecine İlişkin Yeni Karar", Rudaw, 28 Mart 2023.

rini hızlandırdığı, hemen hemen her gün terör örgütü liderlerinin örgüt ile iltisaklı medya aygıtlarını kullanarak Türkiye'deki cumhurbaşkanı seçimine ve siyasi sürece dair demeçler verdiği görüldü. 13 Haziran'da PKK'nın eylemsizlik kararı sona erdi.¹⁹ Fakat PKK bu süreç boyunca saldırılarını özellikle Irak sahasında ve Suriye'de sınır ötesinden sürdürdü.

Kaynak: Terrorism Analysis Platform, www.tap-data.com, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

Bu sırada Türkiye uluslararası arenada terör örgütüyle mücadelede diplomatik ve yasal düzlemde adımlar atmıştır. İsveç'in NATO'ya üyelik başvurusu ve Türkiye'nin talebi doğrultusunda İsveç hukukunda yasal boşlukların giderilmesine dair atılan adımlar hem ikili ilişkilerin geleceğinde hem de NATO organizasyonu içerisinde Türkiye'nin terör örgütü ile mücadelesindeki hassasiyetlerinin idrak edilmesi bakımından önemli bir eşiği oluşturdu. Cumhurbaşkanı Erdoğan, NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg ve İsveç Başbakanı Ulf Kristersson arasında Litvanya'da gerçekleştirilen üçlü görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan İsveç'in NATO'ya katılım protokolünü en kısa sürede Türkiye Büyük Millet Meclisine götüreceği sözünü verdi. Böylelikle Türkiye ile İsveç arasında ikili güvenlik mekanizmasının kurulması ve NATO tarihinde ilk kez terörle mücadele özel koordinatörünün atanması kararları alındı.²⁰

Öte yandan terör örgütü başkent Ankara'da TBMM'nin açılış gününde sansasyonel bir eyleme imza attı. İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya 1 Ekim 2023'te saat 09.30 sıralarında İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü giriş kapısı önüne hafif ticari araçla gelen 2 teröristin bombalı saldırı eyleminde bulunduğunu ve bu olayda 2 Emniyet mensubunun hafif yaralandığını bildirdi. Teröristlerden biri üzerindeki patlayıcıyı infilak ettirirken diğer teröristin güvenlik unsurlarınca etkisiz hale getirildiği ifade edildi.²¹ Terör örgütünün bu saldırıyla özellikle Türkiye içerisinde motivasyonu

19 "PKK, 'Eylemsizlik' Kararını Sona Erdirdi", Euronews Türkçe, 14 Haziran 2023.

20 "Litvanya'da Üçlü Zirve: Türkiye-İsveç-NATO Mutabakata Vardı", NTV, 10 Temmuz 2023; Sibel Düz ve Mehmet Salah Devrim, "How to Navigate Turkish-Swedish Relations and Counterterrorism Shifts", Politics Today, 18 Temmuz 2023, <https://politicstoday.org/turkey-sweden-nato-counter-terrorism-pkk/>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

21 "Ankara'da Bombalı Terör Saldırısı", Anadolu Ajansı, 1 Ekim 2023; Sibel Düz, "The PKK's Ankara Terror Attack Reveals a Larger Plan", Politics Today, 4 Ekim 2023, <https://politicstoday.org/the-pkk-ankara-terror-attack-national-assembly>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

kırılan insan kaynağına mesaj vermek ve halen Türkiye sahasındaki stratejik hedeflere yönelik saldırı kapasitesini koruduğuna dair bir güven vermek istediği aşıkardır.²²

Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın "Bu son olaydan sonra iki teröristin Suriye'den geldikleri, orada eğitim gördükleri açıklığa kavuşmuştur. Irak ve Suriye'de terör örgütü PKK/YPG'ye ait olan bütün altyapı, üstyapı, enerji tesisleri güvenlik güçlerimizin topyekün meşru hedefidir"²³ açıklamasıyla birlikte saldırının ardından –Kasım 2022'deki İstiklal Caddesi saldırısının akabinde olduğu gibi– Suriye'nin kuzeyindeki Tel Rifat, Cizire ve Derik bölgelerindeki terörist hedeflerine karşı icra edilen hava operasyonlarında, terör örgütü tarafından kullanılan petrol kuyusu ve depolama tesisi ile içerisinde sorumlu düzeyde teröristlerin de bulunduğu 30 hedef imha edildi. Irak'ın kuzeyindeki Metina, Gara, Hakurk, Kandil ve Asos bölgelerinde icra edilen hava hareketlerinde ise teröristlerce kullanılan ve içinde sorumlu düzeyde teröristlerin de bulunduğu değerlendirilen mağara, sığınak, barınak ve depolardan oluşan toplam 58 hedef imha edildi.²⁴ Dahası MİT, PKK/YPG'nin İçişleri Bakanlığına yönelik saldırısının Suriye'de planlandığının ve eyleme katılan teröristlerin bu bölgeden Türkiye'ye geçtiğinin belirlenmesinin ardından, terör örgütünün Suriye'deki silah ve mühimmat depoları ile saldırı ve sabotaj birimlerinin yer aldığı binalar ve yönetici kadrolarına yönelik SİHA'lar vasıtasıyla operasyonlar düzenledi.²⁵ Pençe Kılıç Hava Harekatı ile başlayan petrol ve gaz tesislerinin hedef alınarak operasyonel hedef çeşitliliğinin artırılması kararı, Ankara saldırısının akabinde de sürdürüldü.

Hava hareketleri ve istihbari operasyonlara ek olarak İçişleri Bakanı Yerlikaya, Kahramanlar Operasyonu'nu başlatarak Türkiye genelinde Jandarma Özel Harekat, jandarma komando ve güvenlik korucularından oluşan 960 tim ve 13 bin 440 güvenlik personelinin katıldığı ve PKK/YPG'nin Türkiye'deki hücre istihbarat yapılanmasını da hedef alan 466 terörle mücadele operasyonunun yürütüldüğünü açıkladı.²⁶

Hava hareketleri ve istihbari operasyonlar devam ederken bir Türk İHA'sının ABD F-16'sı tarafından Suriye'de düşürülmesi kısa süreli bir gerilime neden olsa da Türkiye mevcut cezalandırıcı operasyonlarına ara vermedi. ABD, Ankara'daki İçişleri Bakanlığı saldırısının akabinde Suriye'de görev yapan Türk İHA'sını "ABD tarafından ilan edilen sınırlı operasyon bölgesine girdiğini" öne sürerek düşürdü. Pentagon basın sözcüsü General Patrick Ryder "Komutanlar, ABD kuvvetlerine yarım kilometreden daha fazla yaklaşan İHA'nın potansiyel bir tehdit oluşturduğunu değerlendirdi ve ABD F-16 savaş uçakları meşru müdafaa olarak İHA'yı

22 Sibel Düz, "Ankara Saldırısının Gösterdikleri", SETA, 3 Ekim 2023, <https://www.setav.org/odak-ankara-saldirisinin-gosterdikleri>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

23 "Bakan Fidan: (Ankara'daki Terör Saldırısı) İki Teröristin Suriye'den Geldiği Açıklığa Kavuşmuştur", Anadolu Ajansı, 4 Ekim 2023.

24 "Suriye'nin Kuzeyine Hava Harekatı: 30 Hedef İmha Edildi", TRT Haber, 6 Ekim 2023; "Irak'ın Kuzeyine Yapılan 3 Hava Harekatında 58 Hedef Vuruldu", TRT Haber, 5 Ekim 2023.

25 "MİT, PKK/YPG Hedeflerini Vurdu", TRT Haber, 5 Ekim 2023.

26 "Türkiye Genelinde PKK'ya Yönelik Kahramanlar Operasyonu", NTV, 3 Ekim 2023.

düşürdü” iddiasında bulundu.²⁷ Her iki tarafın Savunma Bakanlıklarının itidalli tutumu, olayın bir koordinasyon ve iletişim eksikliğinden kaynaklandığını beyan etmesi gerilimin kısa sürede sönümlenmesine neden oldu. Fakat bu olayı, YPG ile çalışan CENTCOM’un Türkiye’ye yönelik hasmane tutumunun bir örneği olarak değerlendiren bir kesim de mevcuttur.

KRONOLOJİ: 2023'TE TERÖRLE MÜCADELE	
9 Şubat	6 Şubat depremlerini gerekçe göstererek KCK Yürütme Konseyi “eylemsizlik” kararı aldı. Mart ayında, KCK Yürütme Konseyi Eş Başkanı Bese Hozat, “eylemsizlik” kararını seçimlere kadar uzattıklarını açıkladı.
15 Mart	İçinde SDG’ye bağlı Terörle Mücadele Güçleri (YAT) mensuplarının bulunduğu Eurocopter AS350 tipi helikopter Duhok’un Çemanke nahiyesinde düştü.
3 Nisan	Türk hava sahası 3 Temmuz’a kadar Süleymaniye Uluslararası Havalimanı’ndan yapılan uçuşlara kapatıldı.
7 Nisan	Süleymaniye Uluslararası Havalimanı’nın yakınlarında bir SIHA saldırısı esnasında SDG’nin sözde genel komutanı “Mazlum Abdi” kod adlı Ferhat Abdi Şahin’in hedef alındığı iddia edildi.
12 Nisan	İKBY Başbakan Yardımcısı Kubad Talabani’nin MİT Başkanı Hakan Fidan ile Ankara’da bir araya geldiği iddia edildi.
13 Haziran	PKK “eylemsizlik” kararının sona erdiğini duyurdu.
11 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg ve İsveç Başbakanı Ulf Kristersson arasında Litvanya’da gerçekleştirilen üçlü görüşmede İsveç’in NATO’ya katılımı protokolünün TBMM’ye iletilmesi hususunda mutabakata varıldı.
22-23 Ağustos	Irak temasları kapsamında Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, İKBY Başkanı Neçirvan Barzani, KDP Başkanı Mesut Barzani ve İKBY Başbakan Yardımcısı Kubad Talabani ile görüştü.
27 Ağustos	PKK/YPG ile terör örgütünün güdümündeki sözde Deyrizor Askeri Meclis Grubu arasında uzun süredir yaşanan gerilim, terör örgütünün sözde grup komutanı Ahmed Habil’i alıkoyması üzerine çatışmaya dönüştü.
18 Eylül	Süleymaniye’nin Arbat bölgesinde bulunan ve KYB’ye bağlı Terörle Mücadele Güçlerinin eğitim kampı olarak bilinen bir havalimanına yapılan İHA saldırısıyla ilk kez bir KYB askeri bölgesi hedef alındı.
1 Ekim	Ankara’da İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü’nün giriş kapısı önüne hafif ticari araçla gelen 2 terörist bombalı saldırıda bulundu.
6 Ekim	ABD’ye ait bir F-16 savaş uçağı, Suriye’de görev yapan Türkiye’ye ait bir İHA’yı “ABD tarafından ilan edilen sınırlı operasyon bölgesine girdiği” iddiasıyla düşürdü.

27 “ABD F-16’ları Türk İHA’sını Düşürdü”, NTV, 6 Ekim 2023.

SAVUNMA SANAYİİ

RIFAT ÖNCEL

PLATFORM DÜZEYİNDE GELİŞMELER

Yıl içinde savunma sanayiinde platform düzeyinde birçok gelişme yaşandı. Bunları çeşitli kategoriler altında özetlemek mümkündür. Hava unsurlarında 18 Mart'ta Milli Muharip Uçak (MMU) KAAN ilk kez pistlerde görüntülendi ve taksit testlerine başladı. 19 Mart'ta HÜRJET jet eğitim ve taarruz uçağı ilk taksisini yaparken ANKA-3 muharip insansız uçak sistemi (MİUS) ilk kez görüntülendi. HÜRJET ilk uçuşunu ise 25 Nisan'da gerçekleştirdi. 22 Nisan'da TUSAŞ tarafından üretilen T625 GÖKBAY helikopteri, TEI tarafından geliştirilen TS1400 turboşaft motoru ile ilk test uçuşunu gerçekleştirdi. 28 Nisan'da da ATAK-2 ağır sınıf taarruz helikopteri ilk test uçuşunu gerçekleştirdi. ATAK-2 ile Baykar'ın ürettiğı KIZILELMA İHA entegrasyonu için görüşmelere başlandığı duyuruldu. Envanterdeki F-16 uçaklarının modernizasyonu amacını taşıyan Özgür Projesi yıl içinde de devam etti.

Savunma sanayiinde füze çalışmaları da sürdü. Yerli seyir füzesi ÇAKIR 13 Mayıs'ta ilk kez AKINCI taarruzi insansız hava aracından (TİHA) ateşlendi. Bu atışla birlikte dünyada ilk kez bir seyir füzesi insansız hava aracı (İHA) tarafından atılmış oldu.²⁸ 15 Haziran'da turbojet motorlu mini akıllı seyir füzesi KEMANKEŞ ilk atış testini başarıyla gerçekleştirdi. Ağustos'ta HİSAR-O+ hava savunma sistemine RF arayıcı başlık füze yeteneğı eklendi. 27 Ağustos'ta SİPER ÜRÜN-2 ilk atışlı testini başarıyla gerçekleştirdi.

Deniz unsurları arasında 26 Mart'ta Zırhlı Amfibi Hücum Aracının (ZAHA) Deniz Kuvvetleri Komutanlığına teslimi başladı. 10 Nisan'da Türk Deniz Kuvvetlerinin amiral gemisi olarak nitelenen TCG Anadolu çok maksatlı amfibi hücum gemisi hizmete girdi. TB-3'ün 2024'te, KIZILELMA MİUS'un ise 2025'te gemiye entegre edileceğı açıklandı. Aynı gün ayrıca Milli Gemi (MİLGEM) projesi kapsamında 6, 7 ve 8. gemiler olan İstif (İ) sınıfı fırkateynlerin de sac kesim töreni gerçekleştirildi. 18 Nisan'da MİR insansız deniz aracından (İDA) ASELSAN tor-

²⁸ "Yerli Füze Çakır Akıncı TİHA'dan Atıldı", T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, 13 Mayıs 2023, https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/L_20230518152258464512.jpeg. (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

pido kovan sistemi, karada bulunan kontrol istasyonu aracılığıyla atış icra etti. İlk defa bir İDA tarafından torpido atışı yapılmış oldu. 7 Nisan'da MİLGEM projesi kapsamında İ sınıfı 3 adet fırkateyn için gerekli sözleşmeler imzalandı. Gemiler üç ayrı özel tersanede 36 aylık bir süre içerisinde eş zamanlı olarak inşa edilip Deniz Kuvvetleri envanterine alınacaktır.²⁹

Uzay teknolojilerinde de çalışmalar devam etti. 15 Nisan'da Türkiye'nin metre altı çözünürlüğe sahip ilk gözlem uydusu İMECE, ABD'nin California eyaletinde bulunan Vandenberg Uzay Kuvvetleri Üssü'nden başarıyla uzaya fırlatıldı. Uydu, SpaceX firmasına ait Falcon 9 roketiyle uzaya gönderildi. Yörüngedeki testleri tamamladıktan sonra İMECE Hava Kuvvetleri Komutanlığı tarafından hizmete alınacak.

Kara platformlarında da önemli gelişmeler yaşandı. 23 Nisan'da BMC Savunma tarafından üretilen 2 adet Altay tankı kapsamlı testler için Kara Kuvvetleri Komutanlığına teslim edildi. 25 Ağustos'ta Yeni Nesil T-155 Kundağı Motorlu (K/M) Fırtına Obüs Tedariki Projesi kapsamında BMC tarafından üretilen ve 2023'te envantere alınması planlanan 4 obüsten 2'si hizmete girdi. Üretilen ilk 8 obüste T-155 Fırtına obüsleri için Almanyadan tedarik edilen güç grupları kullanılırken üretilen sonraki 130 obüste BMC Power tarafından geliştirilen UTKU Güç Grubu kullanılacaktır.³⁰

SAVUNMA SANAYİİ İŞ BİRLİKLERİ VE SAVUNMA İHRACATI

Savunma sanayiinin sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından oldukça önemli olan savunma ve havacılık ihracatı yıl içinde pozitif seyrini sürdürdü. 25 Ocak'ta STM tarafından yapılan modernizasyon sonrasında Pakistan'a ikinci Agosta 90B sınıfı denizaltının teslimi yapıldı. Program kapsamında modernize edilen ilk denizaltı Nisan 2021'de Pakistan'a teslim edilmişti. 25 Mayıs'ta TUSAŞ ile Malezya Savunma Bakanlığı arasında İHA üretimi alanında anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre Malezya topraklarında kurulacak tesiste TUSAŞ ilk fazda 3 adet ANKA İHA üretecektir. Toplamda 9 adet İHA üretimini öngören anlaşma kapsamında 2025'in ilk aylarından itibaren ilk platformların teslim edilmesi düşünülmektedir.

7 Temmuz'da DEARSAN ile Nijerya Deniz Kuvvetleri arasında fırkateyn yarı ömür modernizasyonu ve Tuzla sınıfı karakol gemisi için mutabakat muhtırası imzalandı. 14 Temmuz'da TUSAŞ tarafından üretilen 3 adet HÜRKUŞ uçağı ve 2 adet ANKA İHA Çad Hava Kuvvetlerine teslim edildi.

Türkiye'nin savunma sanayii alanında iş birliğini artırdığı ülkelerden biri de Suudi Arabistan oldu. 8 Ağustos'ta imzalanan anlaşmalarla Baykar'ın Suudi Arabistan topraklarında İHA üretmesi kararlaştırıldı. ASELSAN da Suudi Arabistan firması ile

29 "Donanmaya 3 Yeni Güç", T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, 7 Nisan 2023, https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/L_20230412121447429573.jpeg, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

30 "TSK'ya Yeni Nesil FIRTINA Obüsü Teslimati", Savunma Sanayist, 31 Ağustos 2023, <https://www.savunmasanayist.com/tcg-gedize-libyada-dusurdugu-sihalar-icin-ozel-isaret/>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

elektro optik sistemler ve güdüm kitleri teknolojileri alanlarında mutabakat muhtırası imzaladı. ROKETSAN ile muhatabı olan Suudi firma arasında ise akıllı mühimmatlar ve güdüm kitleri konularında mutabakat muhtırası imzalandı.³¹

12 Eylül'de Otokar tarafından üretilen 20 adet Cobra-II çok amaçlı taktik zırhlı araç Ekvator Silahlı Kuvvetlerine teslim edildi. 23 Eylül'de Asfat Tersanesi tarafından Pakistan için üretilen PNS BABUR MİLGEM gemisi İstanbul Tersanesi Komutanlığında gerçekleşen törenle Pakistan Donanmasına teslim edildi. Diğer taraftan törende Açık Deniz Karakol Gemileri Projesi kapsamında üretilen birinci gemi P-1220 AKHİSAR ve ikinci gemi P-2121 KOÇHİSAR da denize indirildi.

5 Ekim'de Canik, Endonezya Ulusal Polis Teşkilatının ihalesini kazandı. İhale kapsamında Endonezya polis teşkilatına Canik Mete serisi tabancaların yanı sıra Mecanik marka optikler satılacaktır. 18 Ekim'de Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler'in Estonya ziyareti sırasında Türkiye ile Estonya arasında iyi niyet mektubu imzalandı. Otokar tarafından üretilen ARMA 6X6 ve Nurol Makina tarafından üretilen NMS (YÖRÜK) 4X4'ten oluşan toplam 230 zırhlı kara aracının Estonya'ya satışı kararlaştırıldı. Toplam sözleşme değeri yaklaşık 200 milyon avro olarak belirtildi.³²

Alanında dünyanın en büyük dördüncü fuarı haline gelen Uluslararası Savunma Sanayii Fuarı (IDEF) bu sene 100 bin ziyaretçi barajını aştı ve fuar kapsamında birçok anlaşma imzalandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan fuarda gerçekleştirdiği konuşmasında 2023 yılı sektör ihracat hedefinin 6 milyar dolar olduğunu belirtti.³³

26 Ekim'de DEARSAN Tersanesi tarafından Nijerya Deniz Kuvvetleri için üretilen P203 Açık Deniz Karakol Gemisi denize indirildi. 31 Ekim'de imzalanan anlaşma ile Nurol Makina'nın Ejder Yalçın 4X4 zırhlı kara araçlarının Macaristan'da üretimi kararlaştırıldı. Nurol Makina Avrupa'daki ilk şubesini de geçtiğimiz sene Macaristan'da kurmuştu.

6 Kasım'da Kazakistan savunma bakanının Türkiye ziyareti sonrasında Türkiye ile Kazakistan arasında 2024 Yılı Askeri İş Birliği Uygulama Planı imzalandı. 23 Kasım 2023'te Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, resmi davetlisi olarak Türkiye'ye gelen İngiliz muhatabı Grant Shapps ile görüştü. Güler yaptığı açıklamada "Birleşik Krallık ile başta milli muharip uçağımız KAAAN olmak üzere birçok alanda var olan iş birliğimizi Eurofighter Typhoon savaş uçakları gibi yeni konularda da geliştirmek istiyoruz" ifadelerini kullandı. Görüşmeler sonrasında iki ülke arasında savunma iş birliği niyet beyanı imzalandı.³⁴

31 "Savunma Sanayiinde İhracat Hamlesi", T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, 8 Ağustos 2023. https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/L_20230809105941017345.jpeg, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

32 "Türk Savunma Sanayiinden Estonya'ya 200 Milyon Euroluk İhracat", TRT Haber, 18 Ekim 2023.

33 "Savunma Sanayiindeki Atılım IDEF'i Merkez Yaptı", T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, 29 Temmuz 2023, https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/L_20230809105112531523.jpeg, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

34 Sarp Özer ve Gökhan Çeliker, "Bakan Güler, İngiltere Savunma Bakanı Shapps ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 23 Kasım 2023.

DİĞER GELİŞMELER

18 Ocak-2 Şubat arasında kış tatbikatı icra edildi. Tatbikatta yer alan 2 bin 113 personelin 189'u yabancı ülkelerden geldi. 2-12 Mayıs arasında Uluslararası Anadolu Kartalı 2023/2 (AE-23/2) Eğitim Tatbikatı Türk Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları unsurları ile Azerbaycan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), İngiltere, Katar, Pakistan ve NATO AWACS unsurlarının fiili olarak ABD, Avustralya, Etiyopya, Fas, Fransa, Gürcistan, İsveç, Kırgızistan, Kuzey Makedonya, Libya, Malezya ve Umman'ın gözlemci statüsünde katılımıyla Konya'da bulunan 3'üncü Ana Jet Üs Komutanlığında icra edildi. Azerbaycan 2 adet SU-25, Pakistan 5 adet F-16, Katar 5 adet Eurofighter Typhoon, İngiltere 4 adet Eurofighter Typhoon, BAE 4 adet F-16 ve NATO 1 adet E-3A ile tatbikata katıldı.³⁵

5-16 Haziran arasında Uluslararası Anadolu Ankası 2023 Tatbikatı Azerbaycan, Katar, KKTC ve Türk Silahlı Kuvvetleri unsurlarının katılımıyla Konya'da bulunan 3'üncü Anajet Üs Komutanlığında gerçekleştirildi. 29 Ekim-9 Kasım arasında Türkiye, Katar'ın ev sahipliği yaptığı Yırtıcı Şahin-5 Tatbikatı'na katıldı. Tatbikata ayrıca ABD, Birleşik Krallık, İtalya ve Fransa da katıldı.³⁶

22 Haziran'da Hava Kuvvetleri Komutanı Hava Orgeneral Ziya Cemal Kadioğlu, Pakistan Hava Kuvvetlerine bir ziyarette bulundu. 13 Kasım'da Ankara'da Türkiye ile Yunanistan sivil ve askeri heyetleri arasında 4'üncü tur Askeri Güven Artırıcı Önemler Toplantısı gerçekleştirildi.

Aralık başında Saros Körfezi'nde Nusret-2023 Davet Tatbikatı gerçekleştirildi. Türk Deniz ve Hava kuvvetleri ile Sahil Güvenlik Komutanlığına bağlı yüzer ve uçar birlikleri içeren tatbikata NATO ve NATO dışı ülkelerden oluşan toplam 10 ülke gözlemci olarak katıldı.³⁷ Türkiye'nin ev sahipliğinde NATO, Türk Deniz ve Hava kuvvetleri ile Sahil Güvenlik Komutanlığına bağlı yüzer ve uçar birlikler ve çeşitli ülkelere gözlemcilerin katılımıyla Saros Körfezi'nde "Nusret-2023 Davet Tatbikatı" düzenlendi.

Türkiye'nin Eurofighter tedarik etme olasılığı ilk kez resmi olarak Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler tarafından dile getirildi. Çeşitli savunma kaynaklarına göre Türkiye'nin –basın yayın organlarında iddia edildiği gibi– ikinci el değil söz konusu uçağın son konfigürasyonundan tedarik etmek istediği ifade ediliyor. Türkiye'nin 20+20 olmak üzere toplamda 40 adet Eurofighter almak istediği belirtiliyor. 3 Kasım 2023'te Türk savunma kaynaklarına dayandırılan bilgiye göre, Türkiye'nin ABD'den F-16 tedarik sürecinde heyetler arasında yürütülen teknik toplantılar tamamlandı.

35 "Uluslararası Anadolu Kartalı-2023/2 Eğitimi Devam Ediyor", Defence Turkey, 8 Mayıs 2023, <https://www.defence-turkey.com/tr/icerik/uluslararasi-anadolu-kartali-2023-2-egitimi-devam-ediyor-5522>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

36 "Basın Açıklamaları", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 30 Ekim 2023, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/5ff180bb44494c0aa49288a70438035d>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

37 Sergen Sezgin, "Nusret-2023 Davet Tatbikatı' Saros Körfezi'nde Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 5 Aralık 2023.

Türkiye'nin bu süreci bir an önce ve herhangi bir şarta bağlanmaksızın bitirmek istediği kaydedildi.

KRONOLOJİ: 2023'TE SAVUNMA SANAYİİ	
25 Ocak	Pakistan'a modernize edilen ikinci Agosta 90B sınıfı denizaltının teslimi yapıldı.
26 Mart	Deniz Kuvvetleri Komutanlığına ZAHA teslimi başladı.
7 Nisan	MİLGEM projesi kapsamında İ sınıfı 3 adet fırkateyn için sözleşmeler imzalandı.
10 Nisan	TCG Anadolu hizmete girdi.
15 Nisan	İMECE gözlem uydusu uzaya fırlatıldı.
18 Nisan	MİR İDA'dan torpido atışı gerçekleştirildi.
23 Nisan	2 adet Altay tankı kapsamlı testler için Kara Kuvvetleri Komutanlığına teslim edildi.
25 Nisan	HÜRJET ilk uçuşunu icra etti.
28 Nisan	ATAK-2 helikopteri ilk uçuşunu icra etti.
25 Mayıs	TUSAŞ ile Malezya Savunma Bakanlığı arasında İHA üretimi alanında anlaşma imzalandı.
7 Temmuz	DEARSAN ile Nijerya Deniz Kuvvetleri arasında fırkateyn yarı ömür modernizasyonu ve Tuzla sınıfı karakol gemisi için mutabakat muhtırası imzalandı.
14 Temmuz	3 adet HÜRKUŞ uçağı ve 2 adet ANKA İHA Çad Hava Kuvvetlerine teslim edildi.
8 Ağustos	Türkiye ile Suudi Arabistan arasında Baykar'ın Suudi Arabistan topraklarında İHA üretimini içeren anlaşma imzalandı.
25 Ağustos	Kara Kuvvetleri Komutanlığına yeni nesil T-155 kundağı motorlu fırtına obüs teslimatı yapıldı.
23 Eylül	PNS BABUR MİLGEM gemisi İstanbul Tersanesi Komutanlığında gerçekleşen törenle Pakistan Donanmasına teslim edildi.
5 Ekim	Canik, Endonezya Ulusal Polis Teşkilatının ihalesini kazandı.
31 Ekim	Nurol Makina'nın Ejder Yalçın 4X4 zırhlı kara araçlarının Macaristan'da üretimi kararlaştırıldı.

2023'TE

EKONOMİ

YAZAR: DENİZ İSTİKBAL

2023'TE EKONOMİ

DENİZ İSTİKBAL

GİRİŞ

Bu bölümde Türkiye'nin makroekonomik göstergelerine göre 2023'teki gelişmeler ele alınmıştır. Türkiye ekonomisi 2023'te, 2022'ye kıyasla daha az sayıda dış şoka maruz kaldı. 2022'deki enerji ve gıda krizleri özellikle enflasyon üzerinde negatif etki oluşturmuştu. 2023'te küresel şokların etkisi kısmen azalarak ülke ekonomisi üzerindeki global baskı hafifledi. Bu yılın en önemli bileşenleri arasında ise rasyonel ekonomi politikalarına dönüş öne çıktı. Mehmet Şimşek'in genel seçimler sonrasında yeni hazine ve maliye bakanı olarak atanması, ortodoks ekonomi politikalarına dönüş anlamına geliyordu. Mayıs 2023 seçimlerinin ardından yeni ekonomi yönetimi rasyonel ekonomi politikalarına sert bir dönüş yaptı. Şubat 2023'te yaşanan ve "asrın felaketi" olarak isimlendirilen 6 Şubat depremleri ise en büyük zorluk alanı oldu. 100 milyar doları aşan ekonomik maliyeti ve ortaya çıkardığı can kayıpları nedeniyle Cumhuriyet tarihinin en büyük doğal felaketi meydana geldi.

2023'ün ilk üç çeyreğinde Türkiye ekonomisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha iyi bir büyüme performansı gösterdi. Birinci çeyrekte depreme rağmen ekonomi yüzde 4,0 büyüdü. İkinci çeyrekte yüzde 3,8 büyüyen Türkiye ekonomisi üçüncü çeyreği yüzde 5,9 büyüme ile kapattı. Yıl genelinde Türkiye'nin yüzde 4'ün üzerinde büyümesi beklenmektedir.

Bu yıl merkezi yönetimin en temel önceliği olan enflasyonla mücadele süreci 2024'te de devam edecektir. Yeni ekonomi yönetimi, cari açığın kalıcı olarak düşürülmesiyle Türk lirasındaki (TL) oynaklığı azaltmayı hedeflemektedir. Öte yandan Merkez Bankası politika faizini enflasyonla mücadele için oldukça yüksek seviyelere taşıırken yüzde 50'ye doğru bir yükseliş trendi öngörülmektedir. Turizm sektörünün de mevcut değişimlerle birlikte 55 milyon ziyaretçi ve 50 milyar dolar gelirle tarihi rekorlara imza atarak yılı kapatması beklenmektedir. Buna ek olarak işsizliğin son on bir yılın en düşük oranı olan yüzde 8,5'e gerilemesi de 2023'ün önemli gelişmelerinden biri olmuştur.

Özetle bu bölümde kamu maliyesi, ekonomik büyüme, enflasyon ve para politikası, Orta Vadeli Program (OVP) (2024-2026), dış ticaret ve cari işlemler dengesi gibi birçok başlık altında Türkiye ekonomisinin 2023 performansının bir röntgeni çekilmiştir. Son kısımda da bir yıllık süreçte yaşanan önemli gelişmeler ve yapılan açıklamalar kronolojik şekilde sunulmuştur.

KÜRESEL SORUNLAR

Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle tarihi seviyelere yükselen enerji ve gıda fiyatları 2023'te bir dengelenme süreci yaşadı. Mayıs 2023'te Dünya Sağlık Örgütü'nün koronavirüsü (Covid-19) küresel sağlık acil durumu tanımlamasından çıkarılmasıyla salgının gecikmeli etkisi global ekonomide azalmaya başladı. Varyantların varlığı devam etse de aşılamanın hem küresel hem de yerel seviyelerde başarılı şekilde uygulanması salgının etkilerini ciddi anlamda azalttı. Ancak koronavirüsün küresel ekonomide meydana getirdiği tahribatın kısa vadede çözümü söz konusu değildir. 2024'ün ortalarına dek tedarik, arz ve üretim merkezli olarak etkilerinin sürmesi beklenen salgının 2008'deki finansal krizden daha ağır bir tahribat bıraktığı söylenebilir.¹

Salgının etkileri zayıflarken İsrail-Filistin çatışmasının ortaya çıkardığı bölgesel ve küresel etkiler ise uluslararası ticarete tehdit oluşturmaktadır. Kuzey Yemen'den ticaret gemilerine yapılan saldırılar nedeniyle Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı'nın büyük ölçüde saf dışı kalmasıyla maliyetlerin yeniden yükselme ihtimali bulunmaktadır. 2023'ün son çeyreğine etki yapması beklenen ve tedarik zinciri üzerinde ciddi tehdit oluşturan çatışmanın bölgesel olarak yayılma riski de bulunmaktadır.

Küresel resesyon ihtimalinin yerini ekonomik toparlanmaya bırakması ve global ekonominin yüzde 3 büyümesi beklenmektedir. Avro Bölgesi ve ABD'nin ise küresel ekonomik büyümeyi aşağı çekmesi tahmin edilmektedir. Çin, Türkiye, Endonezya ve diğer gelişmekte olan ülkelerin ise küresel büyümeye pozitif katkı sunacağı düşünülmektedir. Ancak Avro Bölgesi'nde yaşanan ekonomik daralma ve talep azalışı Türkiye'yi 2023'te negatif etkilemiştir. Türkiye dış ticaretinin yüzde 50'den fazlasını Avrupa ülkeleriyle yapmaktadır. Avro Bölgesi'nde sıkı para politikası nedeniyle yaşanan talep azalışının Türkiye'ye etkisi özellikle ihracat alanında olumsuz olmuştur.²

Türkiye'nin dış ticaretini etkileyen diğer etmenler arasında ise küresel finansal sıkılaşıma yer almaktadır. Federal Rezerv Sistemi (The Federal Reserve System, FED) ve Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) faizleri son yirmi yılın en yüksek seviyesine yükseltmesi küresel talebi ciddi anlamda baskılamıştır. Türkiye'nin dış

1 Einar Dyvik, "Impact of the Coronavirus Pandemic on the Global Economy", Statista, <https://www.statista.com/topics/6139/covid-19-impact-on-the-global-economy/#topicOverview>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2023).

2 "World Economic Outlook", IMF, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO#:~:text=Description%3A%20The%20January%202023%20World,historical%20average%20of%203.8%20percent>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2023).

ticareti de mevcut yaşanan süreçten negatif etkilenmiştir. Fakat farklı sektör ve pazarlara yönelmesi beklenen Türkiye'nin küresel şoklara karşı daha dirençli hale gelmesi muhtemeldir.

Rusya-Ukrayna savaşı, İsrail-Filistin çatışması ve diğer bölgesel krizler küresel ekonomiyi 2023'te etkisi altına aldı. Petrol fiyatları çatışmaların yayılma ihtimali nedeniyle dengeli bir seyir izleyemezken enflasyonun dizginlenmesi için sıkı para ve maliye politikaları tercih edildi. Türkiye'nin girişimiyle Ukrayna tahıl koridoru önemli bir görev üstlendi. 2022'de küresel gıda enflasyonu yüzde 65'ler seviyesine çıkarken 2023'te tahıl koridoruyla birlikte yüzde 20'lere kadar geriledi. Ancak Rusya ile Ukrayna arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle Tahıl Koridoru Anlaşması askıya alındı. İlerleyen dönemde gıda yönlü bir şok dalgasının etkisini artırması beklenebilir.

EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM

Türkiye, 2023'te başarılı bir ekonomik büyüme performansı gösterdi. İhracattaki yükseliş ekonomik büyümeye katkı sundu. İç talebin üçüncü çeyrek sonrası dengelenmeye başlaması da verimli ve daha fazla istihdam oluşturan bir ekonomik modele doğru gidildiğine işaret etmektedir. Yılın ilk çeyreğinde yüzde 4,0 genişleyen ekonomi, ikinci çeyrekte yüzde 3,8 ve üçüncü çeyrekte yüzde 5,9 oranında büyüdü. Türkiye ekonomisinin 2023'te yüzde 4'ün üzerinde büyüme performansı göstermesi beklenmektedir. Ekonomik büyüme performansının arka planında finansmana erişimin kolaylaştırılması, küresel salgın sonrası ertelenen talebin etkisi ve dış piyasalardaki pozitive doğru gidiş etkili oldu. Benimsenen politikanın katkısı ve salgın döneminde ertelenen talebin birleşimiyle ekonomik büyüme hane halkı tüketimi ve ihracat merkezli olarak gelişme gösterdi. Küresel resesyon beklentilerinin iyileşmesiyle Türkiye, ihracat pazarlarını geliştirme imkanı yakaladı. İmalat sanayii ve tarım sektörlerinde üretimin artırılması ve firmaların finansal kredilere erişiminin kolaylaştırılması kamu tarafından teşvik edildi. TL'deki rekabetçi düzey ihracat artışını ve deprem etkilerinin dış ticarete minimize edilmesini sağladı.³

2023 birinci çeyrekte yakalanan yüzde 4'lük büyümede hane halkı tüketimi (yüzde 16,2) ve ithalatta yaşanan artış (yüzde 14,4) önemli paya sahiptir. İkinci çeyrekte hane halkı tüketimi (yüzde 16,5) ve ithalat (yüzde 20,3) büyümeye ciddi oranlarda katkı sağladı. Üçüncü çeyrekte de yine yılın ilk yarısındakine benzer bir ekonomik performans sergilendi. Küresel resesyonun neden olduğu risklere rağmen Türkiye, ekonomik büyümede OECD ülkelerinden olumlu manada ayrılarak başarılı bir performans gösterdi (Tablo 1).

3 Nurullah Gür, "Küresel Ekonomik Görünüm ve Dış Ticaretin Seyri", *Sabah*, 12 Kasım 2023; "Orta Vadeli Program (2024-2026)", T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-orta-vadeli-program>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2023).

TABLO 1. HARCAMA KALEMLERİNİN GELİŞİM HIZI (2023, YÜZDE)*			
HARCAMA KALEMLERİ	BİRİNCİ ÇEYREK	İKİNCİ ÇEYREK	ÜÇÜNCÜ ÇEYREK
Hane Halkı Tüketimi	16,2	15,6	11,2
Kamu Tüketimi	5,3	5,3	5,3
Yatırımlar	4,9	5,1	14,7
Mal ve Hizmet İhracatı	-0,3	-9,0	1,1
Mal ve Hizmet İthalatı	14,4	20,3	14,5
GSYH	4,0	3,8	5,9

Kaynak: TÜİK

* Önceki yılın aynı çeyreğine göre

2023'te küresel ekonomide yaşanan kriz ve çatışmalara rağmen Türkiye'de istihdam piyasası ciddi düzeyde gelişme gösterdi. Ekim'de yüzde 8,5'e kadar düşen işsizlik oranı son on bir yılın en düşük seviyesine ulaştı. Ocak'ta 31 milyon kişi olan toplam istihdam edilen kişi sayısı Ekim'de 31,83 milyona çıkarak güçlü seyrini korudu. İşsiz sayısı da Ocak-Ekim arasında 3,42 milyondan 2,96 milyona düşerek rasyonel ekonomi politikalarına dönüşün önemli göstergelerinden biri haline geldi (Tablo 2).

TABLO 2. İSTİHDAM GÖSTERGELERİ (2023, BİN)*						
AYLAR	15 VE YUKARI YAŞTAKİ NÜFUS	İŞ GÜCÜ	İSTİHDAM EDİLENLER	İŞSİZ	İŞ GÜCÜNE KATILIM ORANI (YÜZDE)	İŞSİZLİK ORANI (YÜZDE)
Ocak	65.166	35.260	31.837	3.424	54,1	9,7
Şubat	65.214	34.975	31.460	3.514	53,6	10,0
Mart	65.257	34.970	31.462	3.508	53,6	10,0
Nisan	65.305	35.195	31.610	3.585	53,9	10,2
Mayıs	65.352	35.044	31.716	3.328	53,6	9,5
Haziran	65.400	34.629	31.291	3.337	52,9	9,6
Temmuz	65.446	34.962	31.671	3.291	53,4	9,4
Ağustos	65.494	34.909	31.686	3.223	53,3	9,2
Eylül	65.542	34.854	31.686	3.168	53,2	9,1
Ekim	65.589	34.796	31.835	2.961	53,1	8,5

Kaynak: TÜİK

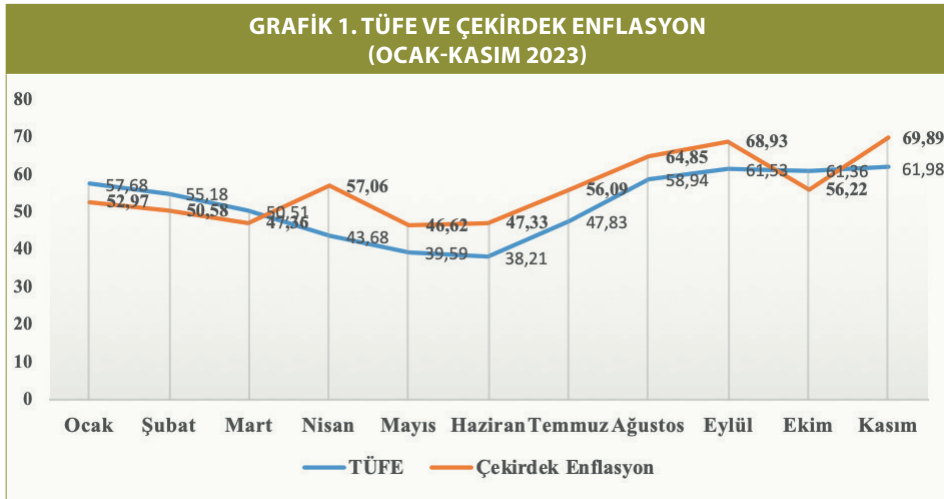
* Mevsim etkilerinden arındırılmamış temel iş gücü göstergeleridir.

2023'te ekonomik büyüme ve istihdamın dengeli bir seyir izlemesinde rasyonel ekonomi politikalarına dönüşün önemli bir etkisi oldu. Ekim 2021-Haziran 2023 arasında işleme alınan yüksek büyüme ve istihdam oluşturma politikası yenilendi. Enflasyonla mücadelenin en temel mesele haline geldiği süreç Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz, Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek ve Merkez Bankası Başkanı Hafize Gaye Erkan tarafından yönetilmektedir. Uluslararası finans kuruluşları tara-

findan desteklenen rasyonel ekonomi politikalarına dönüş sürecinin enflasyonun tek haneye indirilmesiyle yakından ilgisi bulunmaktadır. Bu nedenle dengeli ekonomik büyümeye dayalı, ihracat merkezli gelişimi önceleyen ve istihdamın korunmasını hedefleyen politik tercihlerin ilerleyen dönemde daha fazla öne çıkması beklenmektedir. Özellikle siyasi istikrarın varlığı ve OVP'de ortaya konan hedefler yeni bir döneme eşlik etmektedir. Cumhuriyet tarihinde ilk defa 1 trilyon dolarlık eşiği aşan gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH), Uluslararası Para Fonu'na göre (International Monetary Fund, IMF) 1,15 trilyon dolara ulaşmıştır. Kişi başı milli gelir de ilk defa 13 bin dolar sınırını aşarak tüm zamanların en yüksek rakamlarına erişmiştir. Benzer bir eğilim satın alma gücü paritesinde de yaşanmıştır. Mevcut iyileşmenin rasyonel ekonomi politikalarına dönüşle yakından alakası bulunmaktadır.⁴

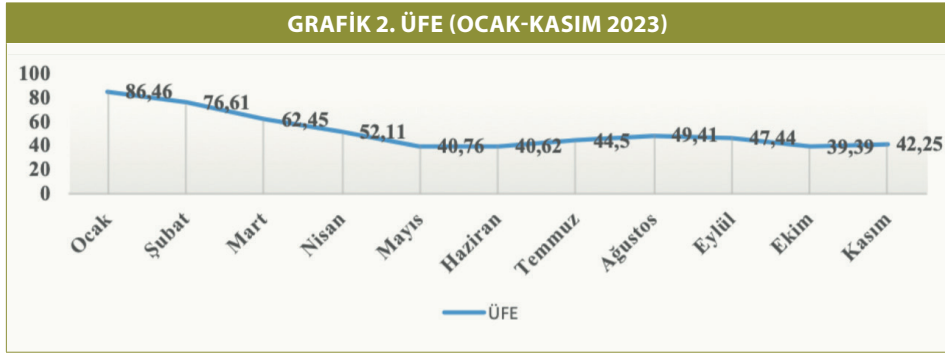
ENFLASYON VE PARA POLİTİKASI

2022'de genel itibarıyla yükseliş trendine giren enflasyon oranı 2023'te yerini dengelemeye bıraktı ve bu oran Kasım'da yüzde 61,98'e kadar düştü. Çekirdek enflasyon da yükseliş eğilimini koruyarak yüzde 69,89'a erişti (Grafik 1). Enflasyonun Haziran'daki artış kuvvetini kaybederek yıl sonunda baz etkisiyle yüzde 65'te dengelenmesi beklenmektedir. Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE), Tüketici Fiyat Endeksine (TÜFE) kıyasla 2023'te düşüş eğilimi göstermiştir. Ocak'ta yüzde 86,46 seviyesinden başlayan ÜFE Kasım'da yüzde 42,25'e gerilemiştir. Böylece ÜFE yıl boyunca düşüş seviyelerini korumuş oldu. ÜFE ve TÜFE'nin artış kuvvetinde iç etmenlerin yanı sıra küresel soklar da etkiliydi (Grafik 2).

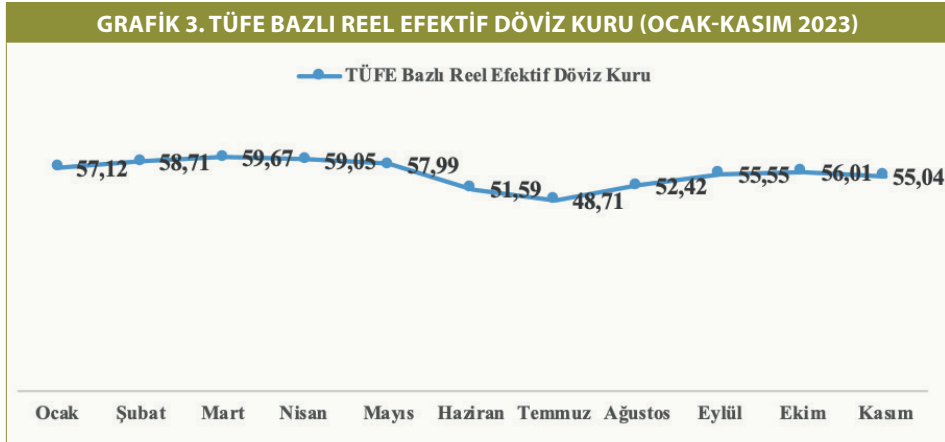
Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB)

⁴ "World Economic Outlook Database: October 2023", IMF, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/October/weo-report?c=186,&cs=NGDPD,NGDPDPC,&cy=2023&ey=2024&ssm=0&cscsm=1&sc=0&ssc=1&ssc=0&scic=0&sort=country&ds=.&br=1>, (Erişim tarihi: 24 Aralık 2023).

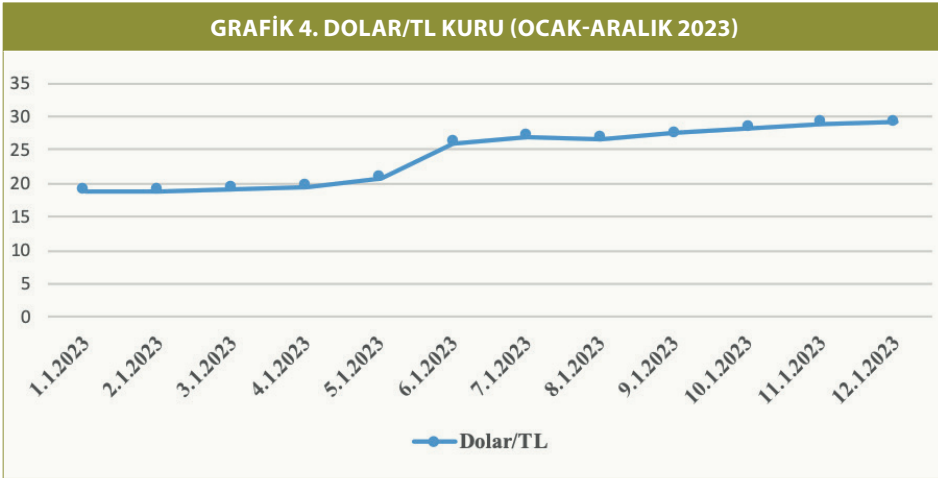
Kaynak: TCMB

2022'nin başlarından itibaren küresel merkez bankaları faizleri tarihi yüksek seviyelere taşıdı. FED faizi son yirmi bir yılın en yüksek seviyesine çıkarırken AMB, FED'i takip etti. İngiltere Merkez Bankası ve diğer merkez bankaları da FED'in parasal sıkılaştırma adımlarını takip ettiler. Finansal borçlanma maliyetlerinin artması ve talebin baskılanması nedeniyle küresel enflasyon tarihi yüksek seviyelerinden geri döndü. ABD ve AB genelinde çift hanelere çıkan TÜFE rakamlarını üç hanelere yaklaşan ÜFE takip etti.⁵ Enerji, gıda ve tedarik krizi nedeniyle petrol krizleri seviyelerine ulaşan enflasyon oranı FED ve AMB'nin aldığı sıkılaştırma önlemleriyle makul düzeye çekildi. Türkiye özelinde 2024'te daha fazla hissedilmesi beklenen tersine enflasyon sürecinin 2025'te tamamlanması ve 2026'da enflasyonun tek hanelere düşmesi beklenmektedir.

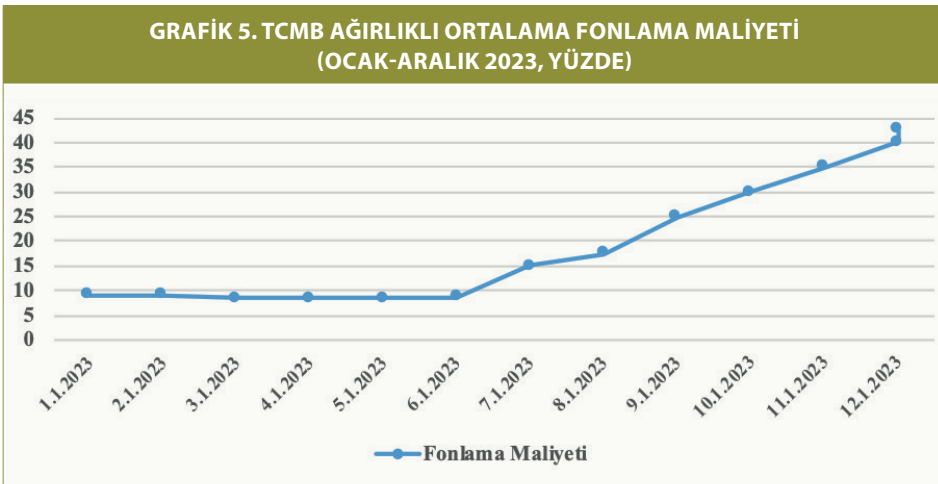
Kaynak: TCMB

⁵ "Norway Producer Prices", Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/norway/producer-prices#:~:text=Producer%20Prices%20in%20Norway%20averaged,source%3A%20Statistics%20Norway>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2023).

Kaynak: TCMB

2023'ün önemli gelişmelerinden biri de TL'de yaşanan değer kaybı oldu. Ocak'ta dolara karşı 18,8 seviyelerinde bulunan döviz kuru Aralık'a kadar 29,2'ye yaklaştı. Yüzde 50'den fazla değer kaybı yaşayan TL'deki gelişmeler enflasyonun ivme kazanmasına ve yüzde 38'lerden yüzde 62'lere kadar yükselmesine neden oldu (Grafik 3 ve 4). TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru yüzde 57 ile başladığı yılı yüzde 55'e kadar düşüşle tamamladı (Grafik 3). Parasal sıkılaştırma önlemlerini işleme alan Merkez Bankası ise politika faiz oranlarını yukarıya çekti. Ocak-Haziran arasında yüzde 8,5'e kadar düşürülen faiz oranı 23 Haziran'dan sonra hızla yukarı çekildi. 7 adet faiz artışıyla 2023 yılı tamamlanırken politika faiz oranı yüzde 8,5'ten yüzde 42,5'e çıktı. Son yirmi yılın zirve noktası olan faiz oranları FED ve AMB'nin izlediği patikayı takip etmek suretiyle gerçekleştirildi (Grafik 5).

Kaynak: TCMB

KAMU MALİYESİ

2023'te iç talebin dengelenmesi, verimli büyümenin tercih edilmesi ve küresel resesyon ihtimaline karşın Türkiye ekonomisi dünya ortalamasından daha fazla büyümüştür. OVP'de de Türkiye ekonomisinin bu yıl yüzde 4,4 gibi bir oranda büyümesi öngörülmektedir (Tablo 3). Beklenen büyümenin tüketim merkezli olarak gelişim göstermesi iç talebin canlılığına işaret etmektedir. İşleme alınan sıkı para ve maliye politikaları mevcut talebi dengelemeyi hedeflemektedir. 2023'te özel tüketimin yüzde 10,9 ve kamu tüketiminin yüzde 6,0 ile toplam büyümeye katkı sunması beklenmektedir. Toplam sabit sermaye yatırımlarının ise yüzde 5,5 büyümesi ve toplam ekonomik büyümeye katkı sağlaması öngörülmektedir. Kamu harcamalarının da bu yıl yüzde 6,0 oranında artırarak büyümeye katkı sunması beklenmektedir. 2024'te yurt içi tasarruf oranlarının milli gelire oranında artış öngörülmürken görece sıkı bir maliye politikasına işaret edilmekte ve mali disipline dikkat çekilmektedir. Ancak 6 Şubat'ta meydana gelen asrın felaketi nedeniyle yeniden inşa çalışmalarının kamuya finansal olarak önemli bir yük getirdiği görülmektedir. Bütçe açığının diğer yıllara kıyasla yükselmesinin altında da asrın felaketinin ekonomik maliyeti bulunmaktadır.

TABLO 3. TEMEL MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER (2024-2026, OVP)

	2022	2023	2024	2025	2026
GSYH Büyümesi	5,5	4,4	4,0	4,5	5,0
Toplam Tüketim	16,3	10,3	3,6	4,3	4,3
Kamu	5,0	6,0	4,3	3,8	3,6
Özel	17,8	10,9	3,5	4,3	4,4
Toplam Sabit Sermaye Yatırımı	1,3	5,5	3,6	3,8	4,7
Kamu	18,9	8,3	0,3	0,6	1,9
Özel	-0,6	5,1	4,0	4,3	5,0
Toplam Yurt İçi Tasarruf/GSYH	30,0	29,2	29,6	30,2	30,8
Kamu	2,0	0,1	-0,9	-0,1	0,3
Özel	28,0	29,1	30,5	30,3	30,6
Toplam Tasarruf Yatırım Farkı/GSYH	-5,0	-3,9	-3,0	-2,5	-2,2
Kamu	-1,9	-4,0	-4,2	-3,2	-2,8
Özel	-3,1	0,1	1,2	0,7	0,6

Kaynak: Orta Vadeli Program (2024-2026)

* Gerçekleşme tahmini

** Program

*** Zincirlenmiş hacim endeksi (yüzde değişim)

**** Toplam tasarruf-yatırım farkı ile cari açık arasındaki fark milli gelir hesaplamalarında ihracat ve ithalat ağırlıklı döviz kuru kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

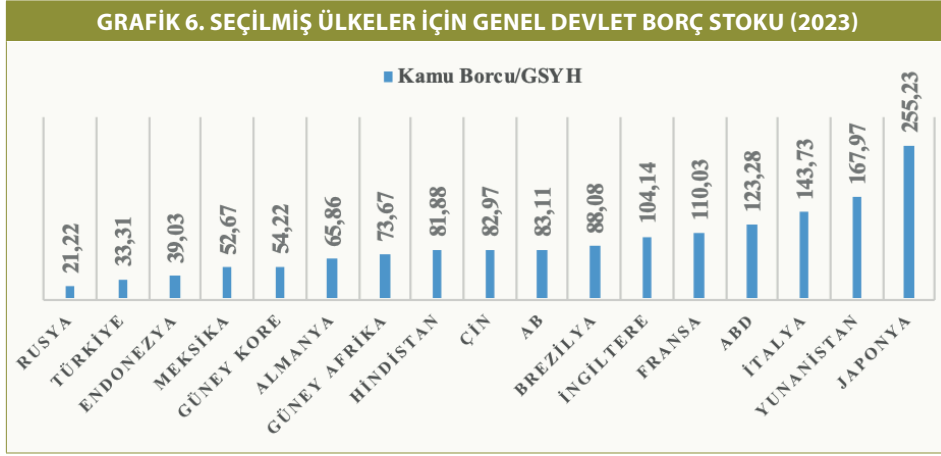
OVP'de kamu gelirlerinin GSYH'ye oranının 2023'te 2,4 puan artışla yüzde 30,2'ye yükselmesi beklenmektedir. 2022'de yüzde 15,9 olarak gerçekleşen vergi gelirlerinin de 1,1 puanlık artışla yüzde 17'ye yükselmesi öngörülmektedir (Tablo 4). Faktör gelirlerinin sabit kalarak yüzde 4,2 düzeyine erişmesi beklenmektedir. Mevcut beklentilerle kesişen şekliyle kamu harcamalarının da yüzde 36,7 olarak gerçekleşmesi tahmin edilmektedir. Kamu harcama ve gelirlerindeki azalmaya bağlı olarak bütçe dengesi açığının da yüzde 6,5 olarak yılı tamamlaması hedeflenmektedir. Kamu borcunun (AB tanımlı genel devlet borç stoku) GSYH'ye oranının da öngörülerle uyumlu şekilde yüzde 31,7'den yüzde 33,3'e çıkması beklenmektedir. 2023'te AB tanımlı borç stokunda üye ülkelere kıyasla daha iyi bir seviyede bulunan Türkiye'nin mevcut borç düzeyinde daha iyi bir performans sergilemesi ve en az borçlu ülkeler arasındaki konumunu sürdürmesi öngörülmektedir (Grafik 6).

TABLO 4. GENEL DEVLET DENGESİ (2022-2025, GSYH'YE ORANI)					
	2022	2023*	2024**	2025**	2026**
Gelirler	27,8	30,2	31,2	31,2	31,2
Vergiler	15,9	17,0	18,2	18,2	18,2
Vergi Dışı Normal Gelirler	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Faktör Gelirleri	4,2	4,2	3,6	3,7	3,7
Sosyal Fonlar	6,4	7,6	8,0	7,9	7,8
Özelleştirme Gelirleri	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
Harcamalar	28,6	36,7	37,2	34,2	33,7
Faiz Dışı Harcamalar	26,5	34,1	34,1	30,8	30,0
Cari Harcamalar	12,2	14,5	14,8	14,4	14,2
Yatırım Harcamaları	2,9	3,1	2,7	2,6	2,5
Transfer Harcamaları	11,5	16,5	16,7	13,8	13,3
Stok Değişim Fonları	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Faiz Harcamaları	2,2	2,6	3,1	3,5	3,7
Genel Devlet Dengesi	-0,8	-6,5	-6,0	-3,0	-2,5
Faiz Giderleri Hariç Denge	1,4	-3,9	-2,9	0,4	1,2
Özelleştirme Giderleri Hariç Denge	-0,8	-6,5	-6,1	-3,1	-2,6
Faiz Giderleri ve Özelleştirme Gelirleri Hariç Denge	1,3	-3,9	-3,0	0,4	1,1
AB Tanımlı Genel Borç Stoku	31,7	33,3	35,2	34,6	33,2

Kaynak: Orta Vadeli Program (2024-2026)

* Gerçekleşme Tahmini

** Program

Kaynak: IMF

ORTA VADELİ EKONOMİ PROGRAMI

OVP (2024-2026), Türkiye Yüzyılı çerçevesine uygun şekilde yapısal reformları içermektedir. Dengeli, sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla yapısal çözümlere yönelik politika önceliklerini ortaya koyan OVP istihdam, ihracat ve üretim odaklıdır. Beklentilere yön verilmesi amacıyla hazırlanan ve yatırım ortamını iyileştirmeyi hedefleyen OVP, ekonomi politikalarında öngörülebilirliği artırmaya çalışmaktadır. İç ve dış dengenin sağlandığı istikrarlı bir büyüme ortamını sürdürürken enflasyonu tek haneye indirmek için politik öncelikleri ortaya koyan OVP 2026'da yüzde 8,5'lik enflasyon hedefine sahiptir. Bunun için yapısal dönüşümlerin yanı sıra sıkı parasal duruş ve mali disiplini temel alan makroekonomik politika araçları benimsenecektir. Benimsenen politikanın yardımıyla yatırımlar için sağlıklı ortam tesis edilecek ve iş yapma altyapısı güçlendirilecektir. Yeşil ve dijital dönüşüm odağıyla üretim, teknoloji ve ihracat kompozisyonu da kuvvetlendirilecektir.

TABLO 5. OVP HEDEFLERİ (2023-2026)

	2023	2024	2025	2026
GSYH Büyüme Hedefi (Yüzde)	4,4	4,0	4,5	5,0
Enflasyon Büyüme Hedefi (Yüzde)	65,0	33,0	15,2	8,5
Bütçe Açığı/GSYH	-6,5	-6,0	-3,0	-2,5
Cari Açık Hedefi/GSYH	-4,0	-3,1	-2,6	-2,3
İşsizlik Oranı (Yüzde)	10,1	10,3	9,9	9,3

Kaynak: Orta Vadeli Program

Fiyat istikrarına özel önem verilen OVP'de dengeli ekonomik büyüme öncelenmektedir. Enflasyonun tek haneye indirilmesi için para ve maliye politikaları koordinasyon halinde uygulanacaktır. Arzı artırıcı ve maliyetleri düşürücü ek tedbirlerle enflasyonla topyekün bir mücadele hedeflenmektedir. Özellikle tarımsal girdi mali-

yetlerine özel önem verilmektedir. Üretim tekniklerinin daha modern hale getirilmesiyle girdi maliyetleri düşürülecektir. Ayrıca modern hale getirilecek üretim teknikleri uluslararası rekabette Türkiye'nin konumunu da kuvvetlendirecektir.

Türkiye ekonomisi yılın ilk üç çeyreğinde dengeli bir büyüme performansı sergilemiştir. OVP'de de değinildiği haliyle yılın yüzde 4,4'lük büyümeyle tamamlanılması hedeflenmektedir. 2024, 2025 ve 2026'da bu yıl olduğu gibi dengeli büyümenin sürmesi ve enflasyonun tek haneye düşürülmesi beklenmektedir (Tablo 5).

DIŞ TİCARET

2022'de yaşanan küresel şok ve krizler salgın sonrasında küresel ticareti ciddi anlamda etkiledi. Enflasyonun küresel bir problem haline gelmesi ise talebi baskıladı. Küresel ekonomi dengeli bir büyüme gösterirken küresel ticaret süreçten negatif etkilendi. Ancak salgın döneminde ertelenen talebin devreye girmesiyle resesyon olarak isimlendirilen süreç küresel ticareti tam anlamıyla etkisi altına alamadı. Rusya-Ukrayna savaşının neden olduğu gıda ve enerji şokları etkisini sürdürürken enflasyonun yükselmesi sıkı para politikasının devreye alınmasına sebep oldu. FED ve AMB faizleri yükseltirken firmalar yeni istihdam ve talep oluşturmak için gerekli finansmana daha pahalı ulaştı. 2020-2023 döneminde krizlerle sarsılan küresel ticaretin 2019'daki normal seviyelerine 2024'te gelmesi beklenmektedir. Özellikle Çin'deki iç talebin artması ve uygulanan düşük faiz politikasının küresel ticaret üzerinde olumlu etki meydana getirmesi tahmin edilmektedir.⁶

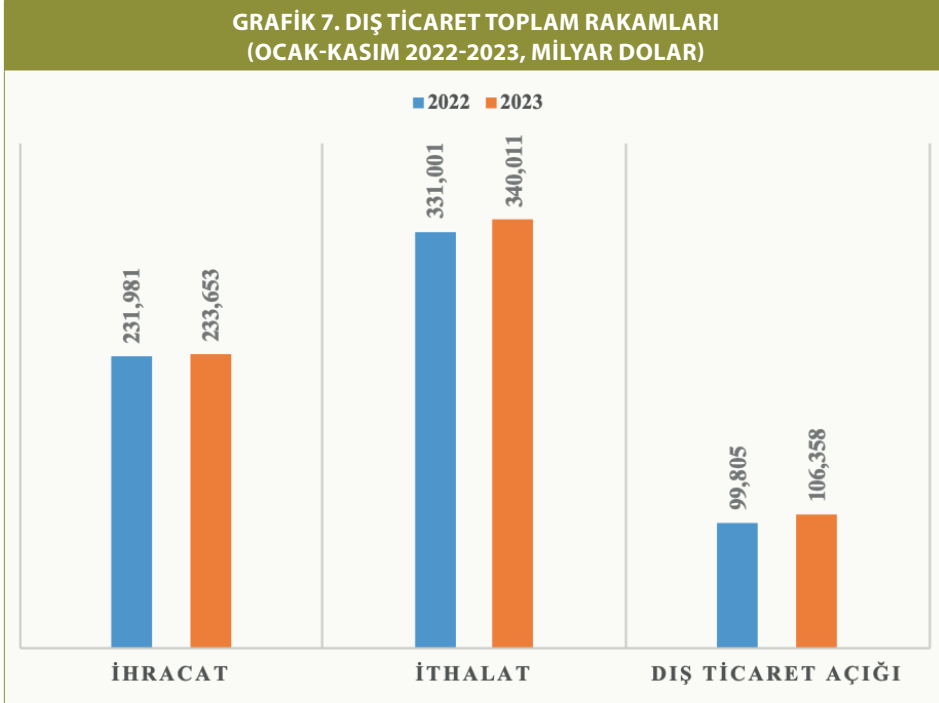
TABLO 6. DIŞ TİCARET VERİLERİ (OCAK-KASIM 2023, MİLYAR DOLAR)

AYLAR	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ
Ocak	19,376	33,742	-14,336	53,177
Şubat	18,638	30,833	-12,195	49,471
Mart	23,596	32,169	-8,573	55,766
Nisan	19,315	28,162	-8,847	47,477
Mayıs	21,651	34,312	-12,661	55,963
Haziran	20,901	26,297	-5,396	47,198
Temmuz	20,093	32,476	-12,383	52,569
Ağustos	21,619	30,494	-8,875	52,114
Eylül	22,616	33,000	-10,384	55,616
Ekim	22,837	29,594	-6,757	52,468
Kasım	23,011	28,931	-5,919	51,942

Kaynak: TÜİK

6 Arendse Huld, "China's Economy in 2023-A Year of Growth and Recovery", China Briefing, <https://www.china-briefing.com/news/chinas-economy-in-2023-growth-recovery>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2023); Joao Amador, Carlos Melo Gouveia ve Catarina Pimenta, "COVID-19, Lockdowns and International Trade: Evidence from Firm-Level Data", *Empirical Economics*, Sayı: 65, (2023), s. 2450-2460; "International Trade During the COVID-19 Pandemic: Big Shifts and Uncertainty", OECD, <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/international-trade-during-the-covid-19-pandemic-big-shifts-and-uncertainty-d1131663>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2023).

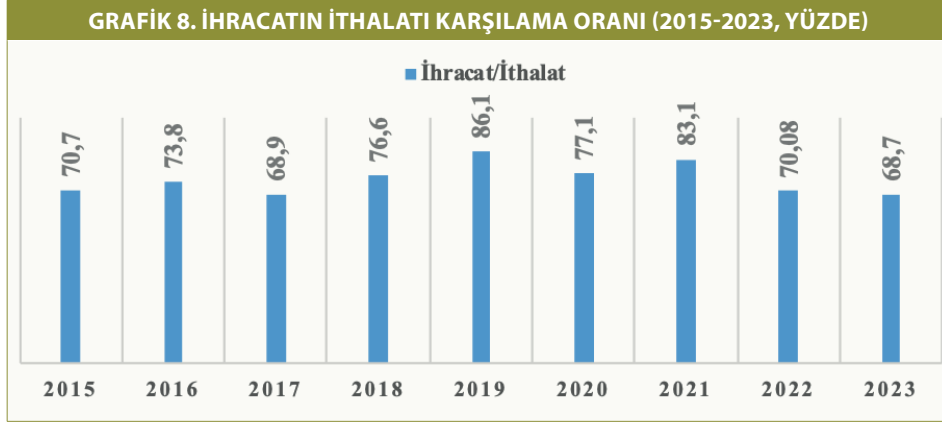
2022'de 600 milyar doları aşan Türkiye'nin dış ticareti 2023'te de artış eğilimini sürdürmüştür. Senenin sonunda 610 milyar doları aşması beklenen dış ticaret hacmine hizmet ticareti eşlik etmiştir. Cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine ulaşan dış ticaretin büyüme eğilimini sürdürmesi beklenmektedir. Hizmet ihracatında da benzer bir eğilimin yakalandığı söylenebilir. 2023'te 120 milyar dolarlık hizmet ihracatı gerçekleştirilmesi beklenen Türkiye'nin Türk Hava Yolları öncülüğünde hizmet ihracatını artırması hedeflenmektedir. Yılın ilk on ayı içerisinde 573,6 milyar dolara ulaşan dış ticaretin geçen yıla kıyasla arttığı görülmektedir. 2022'nin ilk on ayında 510 milyar dolar olan dış ticaretin yüzde 10'dan fazla büyüdüğü anlaşılmaktadır. İhracatın deprem nedeniyle artış eğilimi yavaşlarken ithalatın yükseliş trendini koruduğunu söylemek mümkündür. Ancak 255 milyar dolarlık ihracat hedefinin yıl sonunda gerçekleşmesi ihtimal dahilindedir. 2024'te ise 267 milyar dolarlık ihracatın deprem bölgesindeki toparlanmayla birlikte gerçekleşmesi beklenebilir. Küresel ortamdaki düzelme ve enflasyondaki düşüşle birlikte Türkiye'nin ihracat merkezli büyümeyi daha fazla hissetmesi ise 2024'te daha fazla ön plana çıkacaktır (Tablo 6).

Kaynak: TÜİK

Asrın felaketi olarak isimlendirilen ve 100 milyar doları aşan bir ekonomik maliyete neden olan 6 Şubat depremleri, ardında yeniden inşa edilmesi gereken şehirler bırakmıştır. On beşten fazla şehrin etkilenmesi nedeniyle ihracatın büyüme hızı yavaşlamıştır. Ancak 2022'ye göre yüzde 1'den fazla artış olması kamu tedbirleri ve teşviklerinin doğru şekilde işleme alındığını göstermektedir. 2023'ün ilk on ayında

İhracat 233 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat ise geçen seneye göre yüzde 3'e yakın artarak 340 milyar dolar olmuştur (Grafik 7). Yılın ilk on ayında dış ticaret açığı ise 106 milyar dolara ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı da yüzde 70'ten yüzde 68'e gerilemiştir (Grafik 8).

Kaynak: TÜİK

TABLO 7. TEKNOLOJİ YOĞUNLUĞUNA GÖRE İMALAT SANAYİİ ÜRÜNLERİNİN DİŞ TİCARETİ (OCAK-EKİM 2023, MİLYAR DOLAR)

TEKNOLOJİ YOĞUNLUĞU	OCAK-EKİM 2022		OCAK-EKİM 2023	
	DEĞER	YÜZDE	DEĞER	YÜZDE
İhracat (FOB)				
Toplam İmalat Sanayii	198,296	100,0	198,255	100,0
Yüksek Teknolojili Ürünler	5,745	2,9	7,296	3,7
Orta Teknolojili Ürünler	65,615	33,1	72,512	36,6
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	62,800	31,7	56,658	28,6
Düşük Teknolojili Ürünler	64,136	32,3	61,790	31,2
İthalat (CIF)				
Toplam İmalat Sanayii	213,150	100,0	245,843	100,0
Yüksek Teknolojili Ürünler	20,612	9,7	25,356	10,3
Orta Teknolojili Ürünler	88,608	41,6	104,708	42,5
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	77,315	36,3	88,575	36,0
Düşük Teknolojili Ürünler	26,615	12,5	27,204	11,1

Kaynak: TÜİK

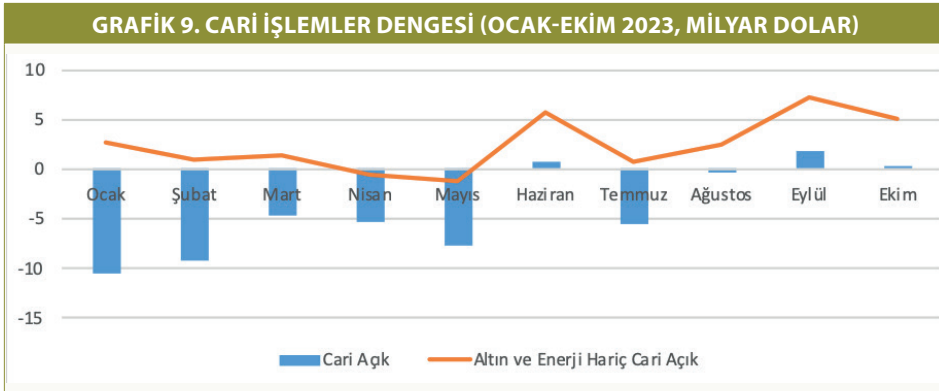
Tablo 7'de ise imalat sanayii ürünlerinin teknoloji yoğunluğuna göre dış ticaret kompozisyonu yer almaktadır. 2023'ün ilk on ayında orta teknolojili ürün ihracat ve ithalatında büyük oranda yükseliş olduğu görülmektedir. Yüksek teknoloji ihracatı-

nın 0,8 puanlık artış ile 7,3 milyar dolara yaklaştığı anlaşılmaktadır. Yılın sonunda 8 milyar doları aşması muhtemel yüksek teknoloji ihracatı Türk sanayiinin değişim geçirdiğine işaret etmektedir. Ancak yüksek teknoloji ithalatında da yükseliş yaşandığı ve ihracatın istenilen düzeyde artış göstermediği söylenebilir. OVP'de vurgulandığı haliyle Türkiye yüksek teknoloji ürün ihracatını 20 milyar dolara çıkarmayı hedeflemektedir. Bu hedefin kabul edilebilir olduğunu söylemek mümkündür.

Orta düşük ve düşük teknoloji grubunda hem ihracat hem de ithalat oranları gerilemiştir. Yüksek teknoloji ve orta teknoloji grubundaki yükselişin cari açığın orta vadede ortadan kaldırılması için önem arz ettiği söylenebilir. 2023'te orta düşük teknoloji ürün ihracatı 3,1 puan düşerek yüzde 28,6'ya gerilemiştir. Benzer şekilde düşük teknoloji ihracatı 1,1 puan düşerek yüzde 31,2 olarak gerçekleşmiştir. Orta düşük teknoloji ürünlerde ithalat 0,3 puanlık düşüş yaşayarak yüzde 36 olmuştur. Düşük teknoloji ürünlerin ithalatındaki azalış 1,4 puan olurken yılın ilk on ayını yüzde 11,1 düzeyinde tamamlamıştır (Tablo 7).

CARİ İŞLEMLER DENGESİ

Türkiye ekonomisi 2023'ün Ocak-Ekim döneminde 50,7 milyar dolar açık verdi. Geçen yılın aynı döneminde 42,7 milyar dolar olan cari açığın yükseldiği görüldü. Türkiye ekonomisinin dengeli bir büyüme patikasını tercih etmesine rağmen 32 milyar doları aşan altın ithalatı cari açığı olumsuz etkiledi. Altın ve enerji hariç cari denge ise 2023'ün Ocak-Ekim döneminde 34,9 milyar dolar fazla verdi. 2022'de 37,2 milyar dolar olan mevcut rakamın kısmi olarak azalması küresel resesyon ihtimali nedeniyle gerçekleşti (Grafik 9). 2022'nin Ocak-Ekim döneminde Türkiye'ye gelen turist sayısı 42 milyon iken 2023'te 50 milyona çıkarak tarihi bir rekor kırdı. Yılın ilk on ayında ihracatta yakalanan başarı rekabet düzeyi yüksek TL ile birlikte cari dengeye olumlu katkı sundu.

Kaynak: TCMB

KRONOLOJİ: 2023'TE EKONOMİ	
3 Ocak	2022'de TÜFE yüzde 64,27; ÜFE yüzde 97,72 ve çekirdek enflasyon yüzde 51,93 olarak gerçekleşti.
10 Ocak	TÜİK verilerine göre Kasım 2021'de işsizlik oranı yüzde 10,2 oldu. İstihdama katılım oranı ise yüzde 48,6 olarak gerçekleşti.
19 Ocak	TCMB yılın ilk Para Politikası Kurulu toplantısında politika faizini yüzde 9'da sabit bıraktı.
28 Ocak	Ekonomik Güven Endeksi Aralık 2022'de 98,1 iken Ocak 2023'te 1,3 puan artarak 99,3 değerine yükseldi. Ekonomik güven endeksindeki artış tüketici ve reel kesim güven endekslerindeki artışlardan kaynaklandı.
31 Ocak	Merkezi yönetim brüt borç stoku 4,178 trilyon TL olarak gerçekleşti. Borç stokunun 1,448 trilyon TL tutarındaki kısmı TL cinsi, 2,729 trilyon TL tutarındaki kısmı döviz cinsi borçlardan oluştu.
3 Şubat	Ocak 2022'de TÜFE yüzde 57,68; ÜFE yüzde 86,46 ve çekirdek enflasyon yüzde 52,97 olarak gerçekleşti.
28 Şubat	Ekonomik güven endeksi Ocak'ta 99,3 iken Şubat'ta 0,3 puan azalarak 99,1 değerine düştü. Ekonomik güven endeksindeki düşüş reel kesim (imalat sanayii), hizmet ve inşaat sektörü güven endekslerindeki düşüşlerden kaynaklandı. Ocak'ta ihracat yüzde 5,3 artışla 17,540 milyar dolar ve ithalat yüzde 18,7 artışla 31,842 milyar dolar oldu. Merkezi yönetim brüt borç stoku 4,211 trilyon TL olarak gerçekleşti. Borç stokunun 1,505 trilyon TL tutarındaki kısmı TL cinsi, 2,706 trilyon TL tutarındaki kısmı döviz cinsi borçlardan oluştu.
3 Mart	Şubat'ta TÜFE yüzde 55,18; ÜFE yüzde 78,86 olarak gerçekleşti.
10 Mart	TÜİK verilerine göre Ocak'ta işsizlik oranı yüzde 9,7 oldu. İstihdama katılım oranı ise yüzde 48,9 olarak gerçekleşti.
28 Mart	Ekonomik güven endeksi Şubat'ta 99,1 iken Mart'ta 0,2 puan azalarak 98,8 değerine düştü. Ekonomik güven endeksindeki azalma tüketici, reel kesim (imalat sanayii), hizmet ve perakende ticaret sektörü güven endekslerindeki artışlardan kaynaklandı.
31 Mart	Şubat'ta ihracat yüzde 9 artışla 17,058 milyar dolar ve ithalat yüzde 9,2 artışla 28,905 milyar dolar oldu.
3 Nisan	Mart'ta TÜFE yüzde 50,51; ÜFE yüzde 62,45 olarak gerçekleşti.
10 Nisan	TÜİK verilerine göre Şubat'ta işsizlik oranı yüzde 10,0 oldu. İstihdama katılım oranı ise yüzde 48,2 olarak gerçekleşti.
29 Nisan	Ekonomik güven endeksi Mart'ta 98,8 iken Nisan'da 3,4 puan artarak 102,2 değerine çıktı. Ekonomik güven endeksindeki artış tüketici, reel kesim (imalat sanayii), hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörü güven endekslerindeki yükselişten kaynaklandı. Mart'ta ihracat yüzde 1,7 artışla 21,586 milyar dolar ve ithalat yüzde 2,2 artışla 30,318 milyar dolar oldu.
30 Nisan	Merkezi yönetim brüt borç stoku 4,588 trilyon TL olarak gerçekleşti. Borç stokunun 1,736 trilyon TL tutarındaki kısmı TL cinsi, 2,851 trilyon TL tutarındaki kısmı döviz cinsi borçlardan oluşmaktadır.
3 Mayıs	Nisan'da TÜFE yüzde 43,68; ÜFE yüzde 52,11 olarak gerçekleşti.
10 Mayıs	TÜİK verilerine göre Mart'ta işsizlik yüzde 10,2 oldu. İstihdama katılım oranı ise yüzde 47,7 olarak gerçekleşti.
28 Mayıs	Ekonomik güven endeksi Nisan'da 102,2 iken Mayıs'ta 1,4 puan artarak 103,7 değerine yükseldi. Ekonomik güven endeksindeki artış tüketici, reel kesim (imalat sanayii), hizmet ve perakende ticaret sektörü güven endekslerindeki artıştan kaynaklandı. Nisan'da ihracat yüzde 19,6 azalışla 17,706 milyar dolar ve ithalat yüzde 10,1 azalışla 25,888 milyar dolar oldu.

31 Mayıs	Türkiye ekonomisi yılın ilk çeyreğinde yüzde 4,0 büyüyerek beklentileri aştı. Merkezi yönetim brüt borç stoku 4,734 trilyon TL olarak gerçekleşti. Borç stokunun 1,774 trilyon TL tutarındaki kısmı TL cinsi, 2,960 trilyon TL tutarındaki kısmı döviz cinsi borçlardan oluşmaktadır.
3 Haziran	Mayıs'ta TÜFE yüzde 39,59; ÜFE yüzde 40,76 olarak gerçekleşti.
4 Haziran	Mehmet Şimşek hazine ve maliye bakanı olarak atandı.
9 Haziran	Hafize Gaye Erken Merkez Bankası başkanı olarak atandı.
22 Haziran	TCMB, politika faizini yüzde 8,5'ten yüzde 15'e çıkardı.
29 Haziran	Ekonomik güven endeksi Mayıs'ta 103,7 iken Haziran'da 2,5 puan azalarak 101,1 değerine düştü. Ekonomik güven endeksindeki düşüş tüketici, reel kesim (imalat sanayii), hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörü güven endekslerindeki azalıştan kaynaklandı.
30 Haziran	Merkezi yönetim brüt borç stoku 5,617 trilyon TL olarak gerçekleşti. Borç stokunun 1,845 trilyon TL tutarındaki kısmı TL cinsi, 3,771 trilyon TL tutarındaki kısmı döviz cinsi borçlardan oluştu. Haziran'da ihracat yüzde 10,4 azalarak 19,547 milyar dolar ve ithalat yüzde 17,5 azalarak 25,064 milyar dolar oldu.
3 Temmuz	Haziran'da TÜFE yüzde 38,21; ÜFE yüzde 40,42 olarak gerçekleşti.
6 Temmuz	Türkiye 85 milyon 279 bin 553 kişi nüfusu ile nüfus büyüklüğüne göre 195 ülke arasında 18. sırada yer alırken dünya toplam nüfusunun yüzde 1,1'ini oluşturdu.
13 Temmuz	TÜİK verilerine göre Mayıs'ta işsizlik oranı yüzde 9,5 oldu. İstihdama katılım oranı ise yüzde 48,5 olarak gerçekleşti.
23 Temmuz	TCMB, politika faizini yüzde 15'ten yüzde 17,5'e çıkardı.
29 Temmuz	Ekonomik güven endeksi Haziran'da 101,1 iken Temmuz'da 1,8 puan azalarak 99,3 değerine düştü. Ekonomik güven endeksindeki azalış reel kesim (imalat sanayii), hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörü güven endekslerindeki düşüşten kaynaklandı.
31 Temmuz	Merkezi yönetim brüt borç stoku 3,620 trilyon TL olarak gerçekleşti. Borç stokunun 1,170 trilyon TL tutarındaki kısmı TL cinsi, 2,450 trilyon TL tutarındaki kısmı döviz cinsi borçlardan oluştu. Temmuz'da ihracat yüzde 13,4 artarak 18,551 milyar dolar ve ithalat yüzde 41,4 artarak 29,24 milyar dolar oldu.
3 Ağustos	Temmuz'da TÜFE yüzde 47,83; ÜFE yüzde 44,50 olarak gerçekleşti.
10 Ağustos	TÜİK verilerine göre işsizlik oranı yüzde 10,3 oldu. İstihdama katılım oranı ise yüzde 47,8 olarak gerçekleşti.
24 Ağustos	TCMB, politika faizini yüzde 17,5'ten yüzde 25'e çıkardı.
29 Ağustos	Ekonomik güven endeksi Temmuz'da 99,3 iken Ağustos'ta yüzde 5,2 puan azalarak 94,1 değerine düştü. Ekonomik güven endeksindeki azalış reel kesim (imalat sanayii), hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörü güven endekslerindeki düşüşten kaynaklandı. Türkiye ekonomisi ikinci çeyrekte yüzde 3,8 büyüme gösterdi.
2 Eylül	Ağustos'ta ihracat yüzde 1,6 artarak 21,615 milyar dolar ve ithalat yüzde 6,9 azalarak 30,217 milyar dolar oldu.
3 Eylül	Ağustos'ta TÜFE yüzde 58,94; ÜFE yüzde 49,13 olarak gerçekleşti.
16 Eylül	Orta Vadeli Program (2024-2026) açıklandı.
21 Eylül	TCMB, politika faizini yüzde 25'ten yüzde 30'a çıkardı.
29 Eylül	Ekonomik güven endeksi Ağustos'ta 94,1 iken Eylül'de 1,3 puan artarak 95,4 değerine yükseldi.
30 Eylül	Merkezi yönetim brüt borç stoku 6,096 trilyon TL olarak gerçekleşti. Borç stokunun 2,153 trilyon TL tutarındaki kısmı TL cinsi, 3,916 trilyon TL tutarındaki kısmı döviz cinsi borçlardan oluştu.

3 Ekim	Eylül'de TÜFE yüzde 61,53; ÜFE yüzde 47,44 oldu.
10 Ekim	Ağustos'ta işsizlik oranı yüzde 9,2 oldu. İstihdama katılım oranı ise yüzde 48,4 olarak gerçekleşti.
26 Ekim	TCMB, politika faizini yüzde 30'dan yüzde 35'e çıkardı.
30 Ekim	Ekonomik güven endeksi Eylül'de 95,4 iken Ekim'de 1,2 puan artarak 96,5 değerine yükseldi. Ekonomik güven endeksindeki artış tüketici ve reel kesim (imalat sanayii) güven endekslerindeki yükselişten kaynaklandı.
31 Ekim	Merkezi yönetim brüt borç stoku 6,276 trilyon TL olarak gerçekleşmiştir. Borç stokunun 2,219 trilyon TL tutarındaki kısmı TL cinsi, 4,057 trilyon TL tutarındaki kısmı döviz cinsi borçlardan oluştu.
2 Kasım	Ekim'de ihracat yüzde 4,6 artarak 19,721 milyar dolar ve ithalat yüzde 0,6 artarak 29,390 milyar dolar oldu.
3 Kasım	Ekim'de TÜFE yüzde 61,36; ÜFE yüzde 39,39 olarak gerçekleşti.
10 Kasım	Ekim'de işsizlik oranı yüzde 8,2 oldu. İstihdama katılım oranı ise yüzde 48,0 olarak gerçekleşti.
23 Kasım	TCMB, politika faizini yüzde 35'ten yüzde 40'a çıkardı.
29 Kasım	Ekonomik güven endeksi Ekim'de 96,5 iken Kasım'da 1,2 puan azalarak 95,3 değerine düştü. Ekonomik güven endeksindeki düşüş tüketici ve hizmet sektörü güven endekslerindeki düşüşlerden kaynaklandı. Kasım'da ihracat yüzde 5,2 artarak 23,011 milyar dolar ve ithalat yüzde 5,6 azalarak 28,931 milyar dolar oldu.
3 Aralık	Kasım'da TÜFE yüzde 61,98; ÜFE yüzde 42,25 oldu.
21 Aralık	TCMB, politika faizini yüzde 40'tan yüzde 42,5'e çıkardı.

2023'TE

ENERJİ

YAZAR: BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR

2023'TE ENERJİ

BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR

GİRİŞ

2023 Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir yıl olmuştur. Yılın ilk yarısı genel seçimler ile cumhurbaşkanı seçiminin aynı tarihte yapılması nedeniyle yoğun bir seçim gündemi ile geçmiştir. Bu durum iç siyaset gündeminin dış politika, ekonomi ve enerji gibi alanlarda da yankı bulmasına neden olmuştur. Aynı zamanda 2023'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılı olması nedeniyle enerji sektörü için geçmiş yıllarda belirlenen 2023 hedeflerine ulaşılması adına yoğun çaba sarf edilmiştir. Sakarya Gaz Sahası, Gabar Petrol Sahası ve Akkuyu Nükleer Güç Santrali (NGS) başta olmak üzere çok sayıda enerji projesinin geliştirilmesine yoğun çalışmalarla devam edilmiş, her üç projenin de Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilklerine vesile olması sağlanmıştır. Seçimin ardından yeniden cumhurbaşkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan ve oluşturulan yeni kabine de dış politika gündemine hızlı bir geri dönüş yaparak çok sayıda görüşme ve anlaşmaya imza atmıştır. Bu bölümde 2023'te Türkiye'nin enerji sektöründeki bazı önemli gelişmeler ele alınmaktadır.

ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Geride bıraktığımız senede Türkiye'nin enerji görünümünü anlamlandırmak için öncelikle Cumhuriyet'in 100. yılı olan 2023 yılı için belirlenmiş hedeflere değinmek yerinde olacaktır. 2010'larda belirlenmiş olan hedefler daha sonra 2019-2023 dönemini kapsayan On Birinci Kalkınma Planı ile somut bir kimlik kazanmıştır. Planda enerji başlığı altında temel amaç "enerji arzının sürekli, kaliteli, sürdürülebilir, güvenli ve katlanılabilir maliyetlerle sağlanması"dır. Buna yönelik olarak da elektrik üretim, iletim ve dağıtım altyapısının iyileştirilmesi, doğal gaz arzı güvenliğinin artırılması, nükleer enerji çalışmalarının hızlandırılması gibi enerjinin hemen her alanında çok sayıda tedbir alınmasına karar verilmiştir. Yanı sıra net sayılarla belirlenmiş bazı hedefler de yine planda yer almaktadır (Tablo 1).

TABLO 1. ENERJİ SEKTÖRÜ 2023 HEDEFLERİ

Elektrik Enerjisi Talebi (TWh)	375,8
Doğal Gazın Elektrik Üretimindeki Payı (Yüzde)	20,7
Yenilenebilir Kaynakların Elektrik Üretimindeki Payı (Yüzde)	38,8
Yerli Kaynaklardan Üretilen Elektrik Enerjisi Miktarı (TWh)	219,5
Hidroelektrik Enerjisi Kurulu Gücü (MW)	34.000
Rüzgar Enerjisi Kurulu Gücü (MW)	20.000
Güneş Enerjisi Kurulu Gücü (MW)	5.000
Jeotermal Enerjisi Kurulu Gücü (MW)	1.000
Biyokütle Enerjisi Kurulu Gücü (MW)	1.000
Elektrik Enerjisi Kurulu Gücü (MW)	109.474

Kaynak: İsmail Kavaz, "Türkiye'nin Enerjide Gelecek Vizyonu", SETA Perspektif, Sayı: 252, (Aralık 2019).

Enerji sektörü için belirlenmiş hedefler bu şekilde iken bu yazının hazırlandığı dönemde en güncel resmi verilerin Eylül 2023'e ait olduğunu belirtmek gerekir. Buna göre Eylül 2023 itibarıyla elektrik enerjisi toplam kurulu gücü 105 bin 667,86 megavat (MW) düzeyine ulaşmış ve bu haliyle henüz 109 bin 474 MW seviyesine yükselmediği görülmektedir. Bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla kurulu güçteki artış yenilenebilir enerji kaynaklarının kurulu gücüne eklenen santraller odaklı gerçekleşmiştir. Fosil yakıtlı termik santrallerin kurulu gücündeki artış ise daha sınırlı olmuştur. Bir önceki yılın aynı dönemine göre kurulu gücü en fazla artan kaynaklar sırasıyla güneş enerjisi, rüzgar enerjisi ve biyokütle enerjisidir. Yenilenebilir kaynaklı kurulu güçteki artış sayesinde toplam kurulu güç içinde yenilenebilir toplam kurulu gücünün payı yüzde 54,7'ye ulaşarak önceki yıla göre artarken termik kurulu gücünün toplam kurulu güç içindeki payında da gerileme gerçekleşmiştir (Tablo 2).

TABLO 2. ELEKTRİK ENERJİSİ KURULU GÜCÜNÜN KAYNAKLARA GÖRE DAĞILIMI (2022-2023, MW)*

KAYNAK TÜRÜ	TOPLAM KURULU GÜÇ**			
	EYLÜL 2022	ORAN (YÜZDE)	EYLÜL 2023	ORAN (YÜZDE)
Hidrolik	31.567,74	30,86	31.594,72	29,90
Rüzgar	11.195,62	10,95	11.609,05	10,99
Güneş	8.961,71	8,76	10.899,25	10,31
Biyokütle	1.819,43	1,78	2.049,15	1,94
Jeotermal	1.686,34	1,65	1.691,39	1,60
Yenilenebilir	55.230,83	54,00	57.843,56	54,74
Doğal Gaz	25.683,78	25,11	25.744,88	24,36
Kömür	21.098,53	20,63	21.813,53	20,65
Diğer	265,91	0,25	265,91	0,25
Termik	47.048,21	46,00	47.824,31	45,26

Kaynak: "Elektrik Piyasası Aylık Sektör Raporları", EPDK, www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-23/elektrikaylik-sektor-raporlar, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

* Anlamli bir karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla her iki yılın da Eylül ayına dek olan verileri kullanılmıştır.

** Lisanslı ve lisanssız santraller dahil edilmiştir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı kurulu güç sırasıyla hidroelektrik enerjisinde 31 bin 595 MW, rüzgar enerjisinde 11 bin 609 MW, güneş enerjisinde 10 bin 899 MW, biyokütle enerjisinde 2 bin 49 MW ve jeotermal enerjisinde 1.691 MW olmuştur. Bu durumda 2023 hedeflerine hidroelektrik ve rüzgar enerjilerinde henüz ulaşamadığı, enerjisi ve biyokütle enerjilerinde ise hedefin iki katından daha fazla kurulu güce ulaşıldığı görülmektedir. Jeotermal enerjisi kurulu gücünün de yine hedeflenen miktarın üzerinde gerçekleştiğini belirtmek gerekir (Tablo 1 ve 2).

Henüz 2023 hedeflerinin tümüne ulaşılmasına karşılık 2002'den bu yana yenilenebilir enerji kaynaklarının kurulu gücü düzenli olarak artmaktadır. En fazla artış sırasıyla modern yenilenebilir enerji kaynakları olarak nitelendirilen güneş ve rüzgar enerjilerine dayalı kurulu güçlerde kaydedilmiş, ardından biyokütle, jeotermal ve hidroelektrik enerjileri gelmiştir. Burada 2014'te kurulu güce eklenerek on yıldan kısa bir sürede 11 bin MW seviyesine yaklaşan güneş enerjisine dikkat çekmek gerekir (Tablo 3). Bahse konu kurulu gücün lisanslı ve lisanssız tüm santralleri kapsadığı göz önünde bulundurulduğunda Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması'nın (YEKDEM) oynadığı rol açıkça görülebilmektedir.¹

TABLO 3. YENİLENEBİLİR KAYNAKLI KURULU GÜCÜN TOPLAM KURULU GÜÇ İÇİNDEKİ PAYININ GELİŞİMİ (2002-2023, MW)								
YILLAR	HİDROLİK	JEOTERMAL	RÜZGAR	GÜNEŞ	BIYOKÜTLE	YENİLENEBİLİR KURULU GÜCÜ	TÜRKİYE TOPLAM KURULU GÜCÜ	YENİLENEBİLİR PAYI (YÜZDE)
2002	12.240,90	17,5	18,9		13,8	12.291,10	31.845,80	38,6
2003	12.578,70	15,0	18,9		13,8	12.626,40	35.587,00	35,5
2004	12.645,40	15,0	18,9		13,8	12.693,10	36.824,00	34,5
2005	12.906,10	15,0	20,1		13,8	12.955,00	38.843,50	33,4
2006	13.062,70	23,0	59,0		19,8	13.164,40	40.564,80	32,5
2007	13.394,90	23,0	147,5		21,2	13.586,60	40.835,70	33,3
2008	13.828,70	29,8	363,7		38,2	14.260,40	41.817,20	34,1
2009	14.553,30	77,2	791,6		65,0	15.487,10	44.761,20	34,6
2010	15.831,20	94,2	1.320,20		85,7	17.331,30	49.524,10	35,0
2011	17.137,10	114,2	1.728,70		104,2	19.084,20	52.911,10	36,1
2012	19.609,40	162,2	2.260,60		147,3	22.179,50	57.059,40	38,9
2013	22.289,00	310,8	2.759,70		178,0	25.537,50	64.007,50	39,9
2014	23.643,20	404,9	3.629,70	40,2	227,0	27.945,00	69.519,80	40,2
2015	25.867,80	623,9	4.503,20	248,8	277,1	31.520,80	73.146,70	43,1

1 YEKDEM'in elektrik enerjisi kurulu gücünün artışı için oynadığı rol için bkz. Büşra Zeynep Özdemir, "Milli Teknoloji Hamlesi ve Türkiye'de Enerji Sektörü", *Türkiye'nin İstiklali Milli Teknoloji Hamlesi*, ed. Burhanettin Duran, Ferhat Piriñçi ve Gloria Shkurti Özdemir, (SETA Yayınları, İstanbul: 2023).

2016	26.681,10	820,90	5.751,30	832,50	363,80	34.449,60	78.497,40	43,90
2017	27.273,10	1.063,70	6.516,20	3.420,70	477,40	38.751,10	85.200,00	45,50
2018	28.291,40	1.282,50	7.005,40	5.062,80	621,90	42.264,00	88.550,80	47,70
2019	28.503,00	1.514,70	7.591,20	5.995,20	791,30	44.395,30	91.267,00	48,60
2020	30.983,90	1.613,20	8.832,40	6.667,40	1.484,70	49.581,60	95.890,60	51,70
2021	31.492,58	1.676,17	10.606,98	7.815,63	1.644,52	53.235,88	99.819,57	53,34
2022	31.571,48	1.691,34	11.396,17	9.425,44	1.921,31	56.005,73	103.809,26	53,95
2023*	31.594,72	1.691,39	11.609,05	10.899,25	2.049,15	57.843,56	105.667,86	54,74

Kaynak: TEİAŞ Elektrik İstatistikleri ve EPDK Elektrik Piyasası raporlarından elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır.

* Eylül sonu itibarıyla

Elektrik enerjisi üretimi incelendiğinde kurulu güçten farklı bir durumla karşılaşılmaktadır. Toplam elektrik enerjisi üretiminde bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla azalma gerçekleşmiştir. Bu durum elektrik enerjisi talebinde gerileme olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu durum Ocak-Eylül arasında 2023 için hedeflenen yaklaşık 376 bin MW'lık elektrik enerjisi talebine henüz ulaşamadığını göstermektedir. Buna karşılık yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi üretimindeki payının yüzde 38,8 olması hedefi gerçekleştiren yüzde 42,62'lik oran ile aşılmıştır (Tablo 4).

**TABLO 4. ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİMİNİN KAYNAK BAZLI DAĞILIMI
(2022-2023, MWH)**

KAYNAK TÜRÜ	TOPLAM ÜRETİM*			
	2022 (OCAK-EYLÜL)	ORAN (YÜZDE)	2023 (OCAK-EYLÜL)	ORAN (YÜZDE)
Hidrolik	57.066.065,86	22,94	48.997.843,44	19,94
Rüzgar	26.114.392,50	10,50	25.393.335,62	10,34
Güneş	12.339.932,62	4,96	15.031.175,63	6,12
Biyokütle	6.841.691,92	2,75	7.199.682,64	2,93
Jeotermal	8.218.808,62	3,30	8.075.377,10	3,29
Yenilenebilir	110.580.891,52	44,45	104.697.414,43	42,62
Doğal Gaz	57.439.356,83	23,09	53.831.845,35	21,91
Kömür	80.463.578,53	32,33	86.625.645,15	35,26
Diğer	291.895,28	0,11	513.075,40	0,21
Termik	138.194.830,64	55,55	140.970.565,90	57,38
TOPLAM	248.775.722,16	100	245.667.980,33	100

Kaynak: "Elektrik Piyasası Aylık Sektör Raporları".

* Lisanslı ve lisanssız santraller dahil edilmiştir.

Üretimin kaynak bazlı dağılımı incelendiğinde en fazla azalış hidrolik kaynaklı üretimde görülmüştür. Büyük ölçüde bir önceki yıla göre yağışların az olması hidroelektrik santrallerinden yüzde 14 daha az elektrik üretilmesine neden olmuştur. 2023'ün ilk dokuz ayında olduğu gibi yenilenebilir kaynaklı santrallerin düşük verimle çalıştığı dönemlerde baz yükü karşılamak ve kesintisiz elektrik temin etmek için hayati önem arz eden termik santrallerin elektrik üretiminde ise artış gerçekleşmiştir. Ancak artışın kömür ile elektrik üreten santrallerde kaydedildiği, doğal gaz ile elektrik üreten termik santrallerde ise elektrik üretiminde azalma gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 4). Bu durum Rusya-Ukrayna savaşı başta olmak üzere uluslararası piyasalarda jeopolitik gelişmeler kaynaklı yükselen doğal gaz fiyatları ile açıklanabilir. Bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla kaydedilen gerilemeye rağmen 2023 hedefi olan doğal gazın elektrik üretimindeki payının yüzde 20,7 olması gerçekleşen yüzde 21,9'luk oran ile aşılmıştır.

ENERJİ İTHALATI

Enerji ithalatı, en büyük ithalat kalemi olan doğal gaz alanında 2023'ün ilk dokuz ayında da beklendiği üzere devam etmiştir. Ocak-Eylül 2023 döneminde toplam 36 bin 628,6 milyon metreküp doğal gaz ithal edilmiştir. Bu miktar bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 11,7 gerilemiştir. Buna karşılık ithalata kıyasla oldukça düşük olmakla birlikte, üretilen doğal gaz miktarı bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 54'ten fazla artmıştır. İhraç edilen doğal gaz miktarı Ocak-Eylül 2022 dönemine kıyasla yüzde 17 azalırken aynı dönemde tüketilen doğal gaz miktarı da 38 bin 171,4 milyon metreküp ile yine önceki yıla kıyasla yaklaşık yüzde 7 gerilemiştir (Grafik 1).

Söz konusu ithalatın kaynak ülkelere göre dağılımı incelendiğinde boru hatları aracılığıyla ithalat yapılan ülkelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Rusya yaklaşık 15 milyar metreküplük doğal gaz ithalatı ile ilk sırada, Azerbaycan ise 7,8 milyar metreküp ile ikinci sırada yer almaktadır. Uzun dönemli kontratla sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ithal edilen Cezayir 4,3 milyar metreküp ile üçüncü sırada yer alırken onu 3,8 milyar metreküp ile İran izlemektedir. Spot piyasalar üzerinden ithal edilen LNG incelendiğinde ABD'nin 2,7 milyar metreküp ile ilk sırada, Mısır'ın 1,2 milyar metreküp ile ikinci sırada yer aldığı görülmektedir (Tablo 5).

GRAFİK 1. 2022 İLE 2023 DOĞAL GAZ DENGESİ KARŞILAŞTIRMASI (OCAK-EYLÜL, MİLYON METREKÜP)*

Kaynak: "Doğal Gaz Piyasası Aylık Sektör Raporları", EPDK, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-95/dogal-gazaylik-sektor-raporu>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

* Grafikte sütunların tamamı Ocak-Eylül toplam miktarı ifade ederken alttaki mavi renkli kısımlar ise yalnızca Eylül'e ait miktarı temsil etmektedir.

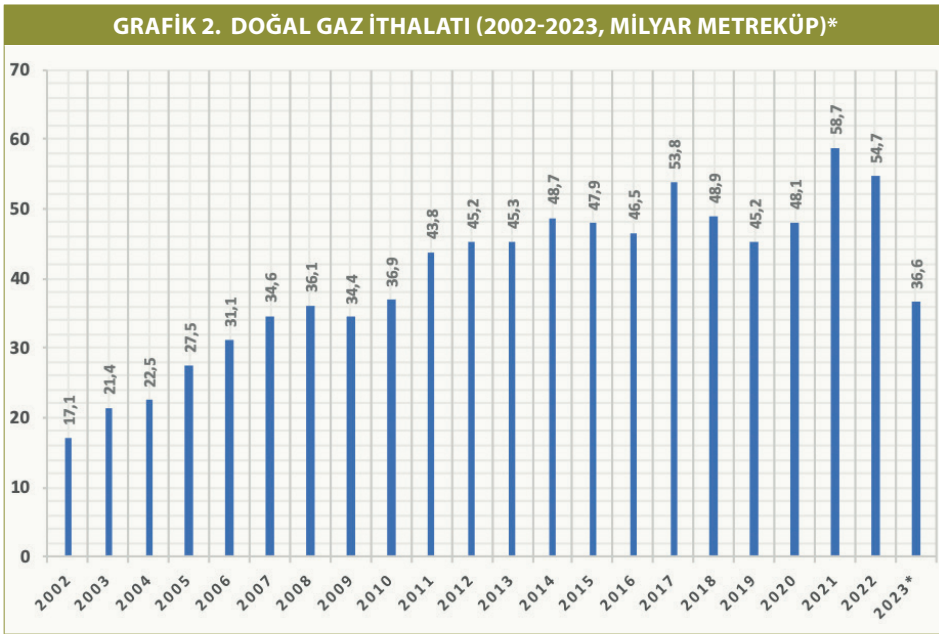
TABLO 5. DOĞAL GAZ İTHALATININ KAYNAK ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (OCAK-AĞUSTOS 2023, MİLYON METREKÜP)

MAHİYETİ	İTHAL EDİLEN ÜLKE	OCAK-EYLÜL 2023	PAY (YÜZDE)
Boru Gazı	Azerbaycan	7.890,40	22
	İran	3.812,83	10
	Rusya	14.927,91	41
Uzun Dönemli LNG	Cezayir	4.340,15	12
	Nijerya	392,45	1
	Trinidad ve Tobago	237,04	1
Spot LNG	ABD	2.733,07	7
	Mısır	1.227,46	3
	Norveç	275,64	1
	Fransa	492,55	1
	Diğer*	299,08	1
	Toplam	36.628,58	100

Kaynak: EPDK Doğal Gaz Piyasası Aylık Sektör Raporlarından derlenmiştir.

* Belçika 102,87 milyon metreküp, Mozambik 104,68 milyon metreküp ve Umman 91,53 milyon metreküp

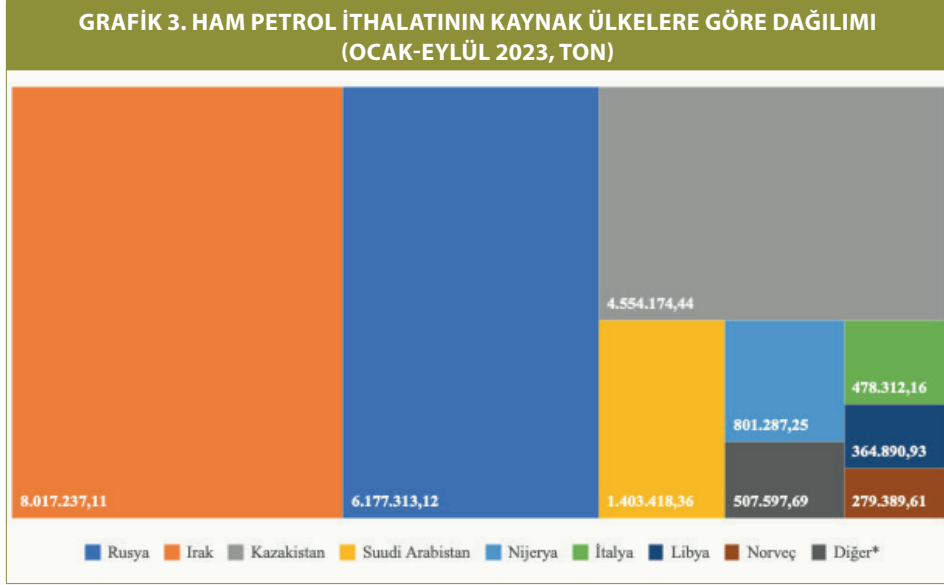
2002'den bu yana gerçekleştirilen doğal gaz ithalatı incelendiğinde birkaç yıl haric ithalatın arttığı görülmektedir. Artan ekonomik büyüme ve doğal gazın ısınma amaçlı kullanılmasının yaygınlaşması neticesinde doğal gaz talebi artarak genel olarak ithalatın da artmasına neden olmuştur (Grafik 2). Ancak 2023'ün ilk dokuz ayında ithal edilen miktar Grafik 1'de de görüldüğü üzere bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla gerileme kaydetmiştir. Bu durumun 2014-2016 dönemine benzer olabileceği, artan talebin sonraki iki yıl gerileyebileceği tahmin edilmiştir. Kış döneminin mevsim normallerinin dışında geç başlaması ve Aralık başı itibarıyla henüz havalarda önemli ölçüde soğumamış olması nedeniyle özellikle ısınma kaynaklı talebin yıl sonuna dek ithalatta kayda değer bir artışa neden olmayacağı düşünülmektedir.

Kaynak: EPDK Doğal Gaz Piyasası Aylık ve Yıllık Sektör Raporlarından derlenmiştir.

*2023 Eylül sonu itibarıyla

Petrol Türkiye'nin enerji alanındaki en büyük ithalat kalemini oluşturan bir diğer emtiadır. Ham petrol ithal ederek rafinerilerinde petrol ürünleri üreten ve ürettiği ürünleri yalnızca iç piyasaya sürmekle kalmayıp ihraç eden Türkiye'nin 2023'ün ilk dokuz ayında en fazla ham petrol ithal ettiği ülke Irak'tır. Ardından sırasıyla Rusya, Kazakistan, Suudi Arabistan ve Nijerya gelirken toplam ham petrol ithalatı 22 milyon 583 bin 621 ton olmuştur (Grafik 3).

Kaynak: "Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporları", EPDK, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-104/petrolaylik-sektor-raporu>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

* İthal edilen ham petrol miktarı ABD 218 bin 668 ton; Guyana 136 bin 940 ton; Gabon 126 bin 984 ton ve Tunus 25 bin 6 ton dur.

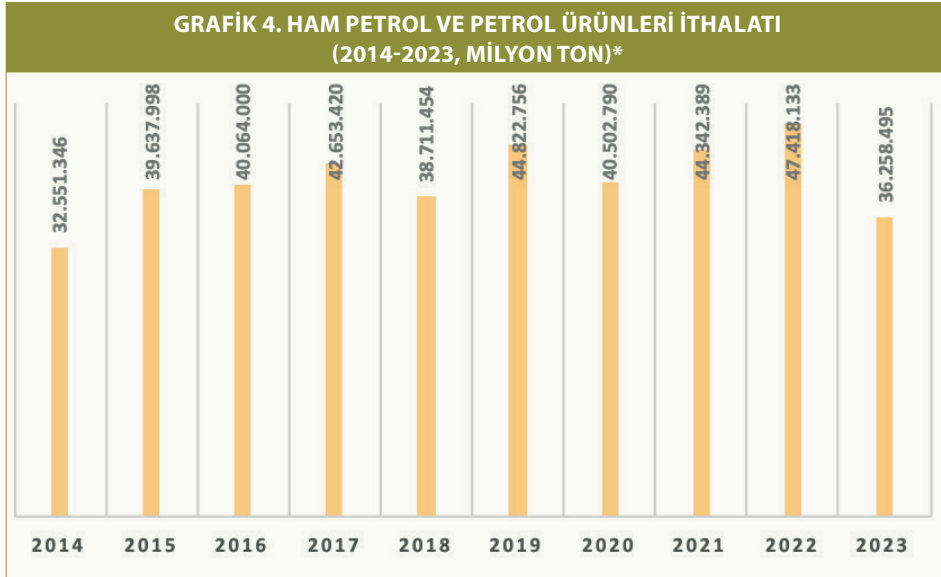
Ham petrolün ardından en fazla ithal edilen petrol ürünü motorindir. Ocak-Eylül 2023 döneminde en fazla motorin ithal edilen ülke açık ara farkla Rusya olmuştur. Rusya'dan yapılan motorin ithalatı toplam motorin ithalatının yaklaşık yüzde 83'ünü oluştururken en fazla motorin ithal edilen diğer ülkeler sırasıyla İsrail, Yunanistan, Hindistan ve Mısır olmuştur. Yılın ilk dokuz ayında ithal edilen toplam motorin miktarı 9,7 milyon ton olarak kayıtlara geçmiştir (Tablo 6).

TABLO 6. MOTORİN İTHALATININ KAYNAK ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (OCAK-EYLÜL 2023, TON)

KAYNAK ÜLKE	TON
Rusya	8.056.504,86
İsrail	540.570,67
Yunanistan	400.459,24
Hindistan	181.830,93
Mısır	162.557,60
Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)	116.212,07
Suudi Arabistan	105.328,59
İtalya	94.170,59
ABD	32.926,65
Litvanya	31.994,46
TOPLAM	9.722.555,66

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporlarından derlenmiştir.

2023'ün ilk dokuz ayında ithal edilen toplam petrol miktarı 36,2 milyon ton olmuştur.² Bu miktar bir önceki yılın aynı döneminde ithal edilen petrol miktarına kıyasla yaklaşık yüzde 2 daha fazladır.³ Yıllar itibarıyla ithal edilen petrol miktarı incelendiğinde koronavirüsün (Covid-19) etkili olduğu ve enerji talebinin dünya genelinde gerilediği 2020 hariç 2018'den bu yana petrol talebinin arttığı görülmektedir. Bir önceki yılın son üç ayında 10 milyon tondan fazla petrol ürününün ithal edildiği göz önünde bulundurulduğunda 2023 yıl sonu petrol ithalatının 2022'de ithal edilenden fazla olacağı tahmin edilebilir (Grafik 4).

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir.

* 2023'ün Eylül sonu itibarıyla

ENERJİ PROJELERİ

2023'ün Türkiye'de seçim yılı olması devam eden enerji projelerinin hız kazanması durumunu beraberinde getirmiştir. Bu projelerden ilki Sakarya Gaz Sahası projesidir. Aralık 2022'de yapılan yeniden değerlendirme çalışmaları sonrasında rezerv miktarı 710 milyar metreküp olarak güncellenen Sakarya Gaz Sahası'nın üretime alınması çalışmaları 2023'te de hızla devam etmiştir. Fatih, Yavuz ve Kanuni derin deniz sondaj gemilerine ek olarak elliye yakın geminin görev yaptığı sahada boru hatlarının ve karada yer alan Filyos Doğal Gaz İşleme Tesisi'nin tamamlanmasının ardından test çalışmaları başlatılmış, gazın tesise sorunsuzca ulaştırılması sağlanmıştır.⁴ Filyos'un 165 kilometre açığında 2 bin 200 metre deniz derinliğinde kurulan Deniz Tabanı

² Ham petrol ve petrol ürünleri

³ 2022 Ocak-Eylül dönemi petrol ithalatı 35.483.498,3 tondur.

⁴ Zeynep Beyza Kılıç, "Karadeniz Gazını Aktaracak Ölçüm İstasyonu ve Kara Boru Hattı Tamamlandı", Anadolu Ajansı, 17 Ocak 2023.

Üretim Tesisi, Filyos Doğal Gaz İşleme Tesisi ve iki ana merkezi birbirine bağlayan boru hatları ile üç bölümden oluşan projenin ilk etapta 10 kuyu ile 10 milyon metreküp, ardından 2025'te 20 kuyu ile 40 milyon metreküp, 2026'da ise 36 kuyu ile 60 milyon metreküp gaz üretmesi planlanmıştır.⁵

Mart 2023'te Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Filyos Doğal Gaz İşleme Tesisi'nin enerji ihtiyacını karşılamak üzere Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının (TPAO) kendi sahalarından ürettiği petrol ve doğal gaz ile elektrik üretilmesinin önü açılmıştır. Alınan bu karar tesisin doğal gaz üretirken kendi enerji talebini de karşılaması açısından önemlidir. Filyos'ta genişleme çalışmalarının tamamlanmasının ardından yapılacak çalışmalarla talebin belirlenmesi ve ardından ihtiyacı karşılamaya yönelik doğal gaz çevrim santralının kurulması planlanmaktadır.⁶

20 Nisan 2023'te Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katılımıyla Filyos Doğal Gaz İşleme Tesisi'nde gerçekleştirilen Karadeniz Gazı Devreye Alma Töreni'nde yakılan meşale ile gazın karaya ulaştırılması süreci resmi olarak başlatılmıştır. Tüm imkanların seferber edilmesiyle keşiften tam 32 ay sonra devreye alınan saha dünyada en hızlı devreye alınan ikinci saha olma özelliği taşımaktadır.⁷ Son olarak Kasım'da Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar'ın yaptığı açıklamaya göre Sakarya Gaz Sahası'nın günlük gaz üretimi 4 milyon metreküpe ulaşmış ve söz konusu üretimle 1,5 milyon hanenin doğal gaz ihtiyacı karşılanabilmektedir.⁸

Yıl içinde devam eden bir diğer önemli hidrokarbon projesi Gabar Petrol Sahası'nın geliştirilmesi projesidir. 2020'de başlatılan sismik araştırma faaliyetleriyle bölgede bulgulara rastlanması sonucunda uzun yıllar terör ile anılan Gabar artık petrol ile anılmaya başlamıştır. 2021'in ikinci yarısında üretime alınan ilk petrol kuyusunu, yapılan ek keşifler ve açılan yeni kuyular takip etmiş ve 2022'de sahanın rezerv miktarı 150 milyon varile ulaşmıştır.⁹

Gabar sahasının geliştirilmesi çalışmaları 2023'te açılan yeni kuyularla devam etmiştir. Kasım itibarıyla sahada 22 kuyuda üretim çalışmaları yürütülürken 14 kuyunun da üretime alınması için çalışılmaktadır. 22 kuyudan toplam 25 bin varil/gün ham petrol üretilirken bu miktarın yıl sonunda 35 bin varil/güne, 2024'te ise 100 kuyu ile 100 bin varil/güne ulaştırılması hedeflenmektedir.¹⁰

2023'ün enerji alanındaki en önemli gelişmelerinden biri hiç şüphesiz Akkuyu NGS'nin resmi olarak nükleer tesis ünvanını alması olmuştur. 27 Nisan'da Türkiye

5 Fuat Kabakcı, "Filyos Doğal Gaz İşleme Tesisi Karadeniz Gazı Devreye Alma Töreni için Gün Sayıyor", Anadolu Ajansı, 15 Nisan 2023.

6 "Filyos Tesisinin Enerji İhtiyacı Karadeniz Doğal Gazından Karşılanacak", İHA, 3 Mart 2023.

7 Sohbet Karbuz, "3 Soruda Karadeniz'deki En Büyük Doğal Gaz Keşfi", Anadolu Ajansı, 1 Mayıs 2023.

8 "Sakarya Gaz Sahası'nda Üretim 4 Milyon Metreküpe Ulaştı", TRT Haber, 17 Kasım 2023; Zeynep Beyza Kılıç ve Fuat Kabakcı, "Cumhuriyet'in 100. Yılında Doğal Gazda İlk İmza Atıldı", Anadolu Ajansı, 24 Ekim 2023.

9 Büşra Zeynep Özdemir, "3 Soruda Türkiye'nin Petrol Rezervi Keşifleri", Anadolu Ajansı, 26 Aralık 2022.

10 "Gabar'da Petrol Üretiminde Yıl Sonu Hedefi 35 Bin Varil", TRT Haber, 30 Kasım 2023; Sibel Morrow ve Firdevs Yüksel, "Türkiye, Kuruluşunun 100. Yılında Petrolde Sınıf Atladı", Anadolu Ajansı, 20 Ekim 2023.

Cumhuriyeti tarihinin enerji alanındaki en büyük yatırımı olan Akkuyu NGS'nin 1.200 MW'lık dört reaktöründen ilkinin yakıt çubuklarının teslimatı resmi törenle yapılmıştır.¹¹ Yakıtın teslim alınmasının ardından nükleer tesis kimliğine kavuşan Akkuyu'da yılın geri kalanında diğer üç reaktörün de hazırlanmasına yönelik çalışmalar devam etmiştir. İlk reaktörün tüm parçaları bir araya getirilerek kurulumu Ekim içerisinde tamamlanmıştır. Dört reaktörün aynı anda inşa edildiği tesiste ilk reaktörün inşa çalışmalarının yıl sonuna dek bitirilmesi ve izin süreçlerinin tamamlanmasının ardından Ekim 2024'te devreye alınması planlanmaktadır.¹²

Deniz ve kara alanlarında petrol ve doğal gaz arama ve sondaj faaliyetleri de yine 2023 boyunca devam etmiştir. Barbaros Hayrettin Paşa sismik araştırma gemisi Nisan'ın başında Doğu Karadeniz'de Ordu ve Samsun açıklarında petrol arama çalışmalarına başlamış, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığından yapılan açıklamada Orta ve Doğu Karadeniz'de petrol potansiyelinin bulunduğu bilgisi paylaşılmıştır. Bölgede petrol arama çalışmalarının devam ettirilmesi adına 9 Kasım'da Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Petrol İşleri Genel Müdürlüğü TPAO'ya sekiz yıl süre ile Karadeniz'de petrol arama ruhsatı verilmesi kararı almıştır.¹³ Filoya son katılan derin deniz sondaj gemisi Abdülhamit Han ise Ağustos'ta Akdeniz'de yer alan Akseki-1 Kuyusu'nda sondaj çalışmalarına başlamıştır.¹⁴

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Maden ve Petrol İşleri (MAPEG) Genel Müdürlüğü 5 Aralık'ta yaptığı açıklamada Türkiye'deki aktif sondaj kulesi sayısının Aralık'ın ilk haftası itibarıyla 66 adet olduğu, bu sayı ile Türkiye'nin Avrupa'da arama faaliyetlerinin en yoğun yapıldığı ülke konumuna yükseldiği ifade edilmiştir. 2023'te 33 adet yerli, 10 adet ise yabancı sermayeli toplam 43 şirket ile petrol arama ve üretim faaliyetleri yürütülürken bir önceki yılın Ekim'ine kıyasla günlük ham petrol üretiminin yüzde 14, doğal gaz üretiminin ise yüzde 80 arttığı vurgulanmıştır. Bu sayede Türkiye 2023'te tarihi bir rekora imza atarak günlük 86 bin varil ham petrol ve 4 milyon 700 bin metreküp de doğal gaz üretebilir duruma gelmiştir.¹⁵

2023'ün ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli gelişmelerinden biri de 2022'de keşfedilen nadir toprak elementlerinin ekonomiye kazandırılması sürecinin

11 Büşra Zeynep Özdemir, "Enerjide Dev Adım | Akkuyu Nükleer Güç Santrali", SETA, 27 Nisan 2023, <https://www.setav.org/odak-enerjide-dev-adim-akkuyu-nukleer-guc-santrali>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

12 Serkan Avcı, "Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nde Çalışmalar Sürüyor", Anadolu Ajansı, 25 Kasım 2023; Firdevs Yüksel ve Serkan Kaya, "Akkuyu NGS'de Tam Ölçekli Simülasyon Merkezi Devreye Alındı", Anadolu Ajansı, 3 Kasım 2023; Firdevs Yüksel, "Akkuyu NGS'nin İlk Ünitesinde İnşaat Çalışmaları Yıl Sonuna Kadar Tamamlanacak", Anadolu Ajansı, 16 Kasım 2023; Fuat Kabakçı, Gökçe Topbaş, Sibel Morrow ve Başak Eralan, "Enerji Bakanı Bayraktar, Akkuyu NGS'nin İlk Reaktörünün 29 Ekim 2024'te Devreye Alınacağını Bildirdi", Anadolu Ajansı, 5 Ekim 2023.

13 Fuat Kabakçı, "Barbaros Hayrettin Paşa Gemisi Doğu Karadeniz'de Petrol Arıyor", Anadolu Ajansı, 10 Mayıs 2023; Gökçe Topbaş, "TPAO'ya Karadeniz'de 4 Saha için Petrol Arama Ruhsatı Verildi", Anadolu Ajansı, 9 Kasım 2023.

14 "Abdülhamid Han Sondaj Gemisi Yeniden Akdeniz'e İndi", *Dünya*, 11 Ağustos 2023.

15 Zeynep Beyza Kılıç, "Mapeg Genel Müdürü Narin: Türkiye, Avrupa'da Petrol Arama Faaliyetlerinin En Yoğun Olduğu Ülke", Anadolu Ajansı, 5 Aralık 2023.

başlatılmasıdır. 17 farklı toprak elementinin bulunduğu Eskişehir'in Beylikova ilçesindeki 694 milyon tonluk rezerv Çin'in 800 milyon tonluk rezervinin ardından ikinci en büyük rezerv olarak kabul edilmiştir.¹⁶ Savunma sanayiinden uzay araştırmalarına, havacılıktan uydu ve haberleşme sistemlerine ve biyotıbbaya kadar çok sayıda endüstride kullanılan nadir toprak elementleri yeni teknolojilerin geliştirilmesi için hayati önem arz etmektedir.¹⁷ 17 elementin ilk etapta 7, ardından 10 tanesini üretmesi planlanan Beylikova Florit, Barit ve Nadir Toprak Elementleri Pilot Tesisi'nin açılışı Nisan 2023'te yapılmıştır. Pilot çalışmaların ardından endüstriyel tesise dönüştürülmesi planlanan tesiste yıllık 570 bin tonluk üretim ile yaklaşık 250 milyon dolarlık gelir elde edilmesi hedeflenmektedir.¹⁸

Türkiye'nin 2023'te yeşil hidrojen alanında yaptığı çalışmalar da dikkate değerdir. Ocak ayı içinde aralarında Enerjisa Üretim'in de olduğu yerli ve yabancı on altı şirketin 36,8 milyon avroluk AB projesi onaylanmıştır. Güney Marmara Hidrojen Kıyısı adı altında Türkiye'nin ilk hidrojen vadisini hayata geçirecek olan proje ile yıllık minimum 500 ton yeşil hidrojen üretilmesi planlanmaktadır. AB Komisyonunun 8 milyon avro hibe desteği sağlayacağı proje ile üretilen hidrojenin ilerleyen zamanlarda ihraç edilmesi hedeflenmektedir.¹⁹

ENERJİ PİYASASINI ETKİLEYEN DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ VE ENERJİ DİPLOMASİSİ

2023 enerji diplomasisi açısından Rusya-Ukrayna savaşının etkilerinin devam ettiği bir yıl olmuştur. AB'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar sonrasında Kremlin'in gaz arzını büyük ölçüde askıya alması Birlik üyesi ülkelerin alternatif arayışlarını hızlandırmıştır. Altyapısı uygun olan Fransa ve İspanya gibi ülkeler LNG ithalatını artırmaya yönelmiştir. Henüz altyapısı olmayan Almanya da LNG ithal etmek üzere çalışmalara başlamış, bir yandan yeniden gazlaştırma terminaleri inşa ederken diğer yandan süreci hızlandırmak adına yüzer depolama ve yeniden gazlaştırma terminalerini (FSRU) devreye almıştır. Ekonomisi görece daha zayıf olan bazı Balkan ülkeleri ise farklı alternatifler aramaya yönelmiştir. Bu noktada 7 farklı boru hattı ve 5 LNG ithalat terminali ile çok sayıda ülkeden doğal gaz ithal etme imkanına sahip olan Türkiye, AB üyesi ülkeler için önem kazanmıştır.

3 Ocak'ta Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan doğal gaz alanında iş birliği anlaşması AB üyesi ülkelerin arayışlarının bir ürünüdür. İki ülke enerji bakanları tarafından BOTAŞ ve Bulgargaz adına imzalanan mutabakat zaptına göre on üç yıl

¹⁶ "Bakan Dönmez Duyurdu, İşte Dünyanın İkinci Büyük Rezerv Keşfinin Detayları", *Hürriyet*, 1 Temmuz 2022.

¹⁷ Yunis Sharifli, "Nadir Toprak Elementleri ve Türkiye'nin Potansiyel Rolü", *Anadolu Ajansı*, 17 Ağustos 2022.

¹⁸ Duygu Alhan ve Başak Erkanan, "Türkiye, Cumhuriyet'in 100. Yılında Nadir Toprak Elementlerini İşlemeye Başladı", *Anadolu Ajansı*, 27 Ekim 2023.

¹⁹ Büşra Zeynep Özdemir, "Türkiye'nin Yenilenebilir Rekabet Gücü", *Anadolu Ajansı*, 6 Ekim 2023; "Yeşil Hidrojen, Enerjisa Üretim'in Bandırma Üssü'nde Üretilecek", *Dünya*, 31 Ocak 2023.

süreliliğine Türkiye'den Bulgaristan'a yıllık yaklaşık 1,5 milyar metreküplük doğal gaz transferi yapılacaktır. Bu miktar Bulgaristan'ın yıllık doğal gaz tüketiminin yaklaşık yüzde 30'una karşılık gelmektedir. İlk etapta LNG terminalleri aracılığıyla ithal edilen doğal gazın Bulgaristan'a iletilmesi planlanırken Bulgaristan üzerinden diğer komşu ülkelere de gaz transfer edilmesiyle Türkiye'nin Balkan ülkelerinin doğal gaz arz güvenliğine önemli katkı sağlaması beklenmektedir.²⁰

30 Ocak'ta Türkiye ile Umman arasında ilk kez doğal gaz ticaretine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. Umman'dan Türkiye'ye on yıl süreliğine yıllık yaklaşık 1,4 milyar metreküp LNG ihraç edilmesine yönelik anlaşmanın ilerleyen süreçte uzatılması planlanmaktadır. BOTAŞ ile Oman LNG arasında imzalanan anlaşma Avrupa ülkeleri başta olmak üzere çok sayıda ülkenin alternatif tedarikçi aradığı bir süreçte yapılması açısından ayrıca önem arz etmektedir.²¹

Şubat'ta Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez'in Bakü'ye yaptığı ziyaret esnasında Türkiye ile Azerbaycan arasında enerji alanındaki iş birliklerinin artırılması isteği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda TPAO ve Azerbaycan ulusal petrol şirketi SOCAR, Hazar bölgesindeki bazı hidrokarbon sahalarının ortaklaşa geliştirilmesi için bir anlaşma imzalamıştır.²²

6 Şubat'ta Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen ve on bir ilde yıkıcı etki oluşturarak çok sayıda vatandaşın hayatını kaybetmesine neden olan depremler ve 14 Mayıs seçimleri dolayısıyla dış politika ve enerji diplomasisi gündemi bir süreliğine askıya alınmıştır. Seçim sonrasında devam eden gündemde Temmuz'un ikinci yarısında gerçekleştirilen Körfez turu öne çıkmıştır. İlk durak olan Suudi Arabistan'da aralarında enerji ve maden sektörlerinin de yer aldığı çok sayıda alanda iş birliklerinin geliştirilmesi adına mutabakat zabıtları imzalanmıştır. Türkiye adına imza atan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar en kısa sürede somut projeler için de imza atma temennisini paylaşmıştır.²³ Turun diğer durakları olan Katar'da iki ülke arasındaki ekonomik iş birlikleri ve ticaret hacminin artırılması kararı alınırken BAE'de de enerji, ulaştırma, altyapı gibi çok sayıda alanda iş birliklerinin derinleştirilmesi kararı alınmıştır.²⁴

20 "Türkiye ile Bulgaristan, Doğal Gaz Alanında İş Birliği Anlaşması İmzaladı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 3 Ocak 2023; Firdevs Yüksel, Ebru Şengül Cevrioğlu, Zeynep Beyza Kılıç, Gülşen Çağatay ve Sibel Morrow, "Bakan Dönmez: Türkiye, Umman'dan Yıllık 1,4 Milyar Metreküp Gaz Alacak", Anadolu Ajansı, 30 Ocak 2023.

21 Yüksel, Cevrioğlu, Kılıç, Çağatay ve Morrow, "Bakan Dönmez: Türkiye, Umman'dan Yıllık 1,4 Milyar Metreküp Gaz Alacak"; "Türkiye ile Umman Arasında Tarihi Anlaşma", BOTAŞ, 30 Ocak 2023, <https://www.botas.gov.tr/Icerik/turkiye-ile-umman-arasinda-tar/7>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

22 "Türkiye AB'nin Arz Güvenliğinin Artırılması İçin En Uygun Güzergah", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 3 Şubat 2023, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21109>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

23 Mümin Ataş, "Türkiye ve Suudi Arabistan Arasında Yatırım, Savunma Sanayii, Enerji, Savunma ve İletişim Alanında Anlaşmalar İmzalandı", Anadolu Ajansı, 18 Temmuz 2023.

24 "Türkiye ile Suudi Arabistan Arasında 5 Yeni Anlaşma İmzalandı", İhlas Haber Ajansı, 18 Temmuz 2023; "Körfez Turunda 3 Ülkeyle İş Birlikleri Güçlendirildi", TRT Haber, 20 Temmuz 2023; "Erdoğan'ın Körfez Turunda 3 Ülkeyle İş Birliğini Güçlendiren Anlaşmalar İmzalandı", *Dünya*, 20 Temmuz 2023.

Yine Temmuz'da Fransız Total Energies şirketi ile Rönesans Holding arasında Türkiye'de yenilenebilir enerji alanında yatırım yapılmasına yönelik iş birliği anlaşması imzalanmıştır. İmza törenine katılan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar da Türkiye'nin yüksek yenilenebilir enerji potansiyelinin uluslararası iş birliklerini cezbedici bir unsur olarak öne çıktığını vurgulamıştır. İlk etapta yüzde 100 yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşacak 1.000 MW'lık kurulu gücü hedefleyen ortaklık kısa sürede hedefi 5 bin MW seviyesine yükseltmeyi düşünmektedir. İki şirketin yetkilileri de yaptıkları açıklamalarda iş birliklerinin yalnızca Türkiye ile sınırlı kalmayacağını, diğer ülkelerde de ortaklaşa yatırım yapmayı planladıklarını ifade etmişlerdir.²⁵

Ağustos'ta bir diğer AB üyesi olan Macaristan ile doğal gaz anlaşması imzalanmıştır. 21 Ağustos'ta imzalanan anlaşma ile Türkiye ilk kez sınır komşusu olmayan bir ülkeye doğal gaz transfer edecektir. BOTAŞ ile Macaristan devlet şirketi MVM CEEnergy arasında imzalanan anlaşmaya göre Türkiye'nin LNG terminallerine ulaşan doğal gazın 2024'ten itibaren Macaristan'a iletilmesi planlanmaktadır.²⁶

Eylül'de ise sırasıyla Japonya, Azerbaycan, Nahçıvan ve Romanya ile çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. 5 Eylül'de Japonya ekonomi, ticaret ve sanayi bakanı ile Türkiye Cumhuriyeti enerji ve tabii kaynaklar bakanı iki ülke arasında enerji forumu kurulmasına yönelik anlaşma imzalamış; yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, doğal gaz ve yeni yakıtlar alanlarında iş birliklerinin geliştirilmesi kararı almıştır.²⁷ Ardından 25 Eylül'de Nahçıvan'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in katılımıyla İğdir-Nahçıvan doğal gaz boru hattının temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. İnşa edilecek hattın Azerbaycan gazını Türkiye üzerinden Nahçıvan'a iletilmesi ve Ankara ile Bakü arasındaki iş birliğinin pekiştirilmesine katkı sağlaması hedeflenmektedir.²⁸ Son olarak 27 Eylül'de Türkiye'den Romanya'ya doğal gaz ihraç edilmesine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. BOTAŞ ile Romanya OMV Petrom arasında imzalanan anlaşmaya göre 1 Ekim 2023'ten 31 Mart 2025'e dek Türkiye'den Romanya'ya günlük 4 milyon metreküpe yakın doğal gaz ihraç edilmesi planlanmaktadır.²⁹

Kasım'da enerji diplomasisi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Cezayir'e yaptığı ziyaret ile önemli bir gelişmeye sahne olmuştur. Cezayir 1988'de yapılan anlaşma ile Türkiye'nin uzun dönemli LNG tedarik ettiği ilk ülkedir. BOTAŞ ile SONATRACH arasındaki yıllık 4 milyar metreküp LNG tedarikini sağlayan ve Ekim 2024'te sona

25 "Rönesans Holding ve Total Energies'ten Enerji İş Birliği", Bloomberg HT, 21 Temmuz 2023.

26 "Türkiye'den Macaristan'a Doğal Gaz İhracatı", NTV, 21 Ağustos 2023.

27 "Türkiye-Japonya Enerji Forumu'nun Başlatılmasına İlişkin Ortak Bildiri'yi İmzaladık", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 5 Eylül 2023, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21175>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

28 "İğdir-Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı'nın Temeli Atıldı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 25 Eylül 2023, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21179>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

29 "BOTAŞ'tan Romanya'ya Doğal Gaz İhracatı", BOTAŞ, 27 Eylül 2023, <https://www.botas.gov.tr/Icerik/botas-tan-romanyayadolgalgaz/841#>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

erecek olan kontrat üç yıl süreliğine uzatılmış, ithalat miktarı ise 4,4 milyar metreküp olarak güncellenmiştir.³⁰

Yıl boyunca dış politikada ve enerji politikasında en çok konuşulan konulardan biri de Rusya'nın Türkiye'de bir doğal gaz ticaret merkezi kurma önerisi olmuştur. Uzun yıllardır Avrupa'ya ihraç ettiği doğal gazı Ukrayna'yı baypas ederek farklı rotalardan iletmeyi hedefleyen Kremlin Rusya-Ukrayna savaşının ardından bu hedefi gerçekleştirmek için yeniden çalışmalara başlamıştır. Son olarak 2019'da AB aracılığıyla Ukrayna'nın ulusal doğal gaz şirketi Naftogaz ile gaz transit anlaşmasını beş yıllığına yenileyen Rus Gazprom, savaşın ardından Ukrayna aracılığıyla yaptığı gaz sevkiyatını büyük ölçüde azaltarak Ukrayna'nın olmadığı alternatifleri yeniden gündeme almıştır.³¹ Bu alternatiflerden biri de Rus gazının Avrupa piyasasına Türkiye üzerinden iletilmesi projesidir.

İlk olarak 2022'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından Cumhurbaşkanı Erdoğan'a iletilen Türkiye'de doğal gaz ticaret merkezi kurulması teklifi Türkiye tarafından da olumlu karşılanmış, 2023 içerisinde projenin hayata geçirilebilmesine yönelik çok sayıda görüşme yapılmıştır. İstanbul Finans Merkezi çatısı altında Enerji Piyasaları İşletme A.Ş. (EPIAŞ) bünyesinde faaliyet göstermesi planlanan doğal gaz piyasası ile Rus gazının Türkiye üzerinden başta Avrupa olmak üzere diğer pazarlara ihraç edilmesi planlanmaktadır.³²

KRONOLOJİ: 2023'TE ENERJİ	
3 Ocak	Türkiye ile Bulgaristan arasında yıllık yaklaşık 1,5 milyar metreküplük doğal gaz transferi sağlayacak iş birliği anlaşması imzalandı.
30 Ocak	Türkiye ile Umman arasında on yıl boyunca yıllık 1,4 milyar metreküplük LNG tedarik edilmesine yönelik anlaşma imzalandı.
3 Şubat	TPAO ve SOCAR arasında Hazar bölgesinde hidrokarbon yataklarının geliştirilmesine yönelik anlaşma imzalandı.
2 Mart	Türkiye rüzgar enerjisi kurulu gücünde Avrupa'da 6. sıraya yükseldi.
20 Nisan	Filyos Doğal Gaz İşleme Tesisi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katılımıyla Karadeniz gazının devreye alınması töreni gerçekleştirildi.
27 Nisan	Akkuyu NGS'nin birinci reaktörü için yakıt çubukları teslim alındı, böylece tesis resmi olarak NGS ünvanını almış oldu.
18 Temmuz	Suudi Arabistan ile aralarında enerjinin de bulunduğu çok sayıda alanda mutabakat zaptı imzalandı.
20 Temmuz	Türkiye ve Katar arasındaki ekonomik iş birlikleri ve ticaret hacminin artırılmasına, BAE ile de enerji, ulaştırma, altyapı gibi çok sayıda alanda iş birliklerinin derinleştirilmesine karar verildi.

30 "Cezayir ile LNG Anlaşması 2027'ye Uzatıldı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 21 Kasım 2023, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21202>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

31 Savaş öncesinde Rusya'nın Ukrayna üzerinden Avrupa'ya ihraç ettiği doğal gaz miktarı yıllık yaklaşık 90 milyar metreküp iken bu miktar 2023'ün ilk yarısında 7,2 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir.

32 Nuran Erkul Kaya, "Türkiye Enerjide Ticaret Merkezi Olmaya Hazırlanıyor", Anadolu Ajansı, 1 Kasım 2022; Dmitri Chirciu, "Putin: Türkiye ile Ortaklık En Yüksek Düzeyde ve Tecrübeye Dayanıyor", Anadolu Ajansı, 5 Aralık 2023.

11 Ağustos	Abdülhamit Han Derin Deniz Sondaj Gemisi Akdeniz'de sondaj çalışmalarına başladı.
21 Ağustos	Türkiye ile Macaristan arasında doğal gaz ihracat anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Macaristan Türkiye'den doğal gaz satın alacak.
5 Eylül	Türkiye-Japonya Enerji Forumu kurulmasına yönelik anlaşma imzalandı.
25 Eylül	Azerbaycan doğal gazını Türkiye üzerinden Nahçıvan'a iletecek olan İğdır-Nahçıvan doğal gaz boru hattının temel atma töreni gerçekleştirildi.
27 Eylül	Türkiye ile Romanya arasında doğal gaz ihracatına yönelik anlaşma imzalandı.
21 Kasım	BOTAŞ ile Cezayir ulusal gaz şirketi SONATRACH arasındaki uzun dönemli LNG kontratı 2027'ye dek uzatıldı.

2023'TE

HUKUK

VE YARGI

YAZARLAR: CEM DURAN UZUN • MERT HÜSEYİN AKGÜN

2023'TE HUKUK VE YARGI

CEM DURAN UZUN VE MERT HÜSEYİN AKGÜN

GİRİŞ

Deprem felaketinin ve iki turda tamamlanan cumhurbaşkanı seçiminin yaşandığı 2023, hukuk ve yargı alanında da yoğun gündemin olduğu bir yıl olarak tamamlanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) geride bıraktığımız yıl 6 Şubat depremleri ve seçimler nedeniyle çalışmasına ara verse de kamuoyu gündeminde yer alan pek çok konuya dair yoğun bir yasama faaliyeti yürütmüştür. 2022'de toplam 77 kanun teklifi yasalaşırken 2023'te kabul edilen yasa sayısı 1 Aralık itibarıyla 65 olmuştur. Özellikle toplum ve siyasetin gündeminde yer alan hususlarda Meclisin düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Kabul edilen yasalar ile ek bütçe yapılmış, Aile ve Gençlik Fonu kurulmuş, kentsel dönüşüme ilişkin düzenleme yapılmış, kamuoyunda EYT olarak anılan 1999 öncesinde çalışmaya başlamış kişilerin emekli olmasına imkan sağlanmış ve Yedinci Yargı Paketi yasalaştırılmıştır. Diğer taraftan TBMM'nin kanun dışındaki düzenleyici işlem türü Meclis kararlarıdır. Ocak-Aralık arasında toplam 27 Meclis kararı kabul edilmiştir. Bu Meclis kararları arasında, 6 Şubat depremlerinden etkilenen illerde olağanüstü hal (OHAL) ilan edilmesine ilişkin cumhurbaşkanı kararının onaylanması ile Türkiye'nin milli menfaatlerini korumak için Libya, Azerbaycan, Suriye ve Irak tezkerelerinin yenilenmesi de vardır.

Cumhurbaşkanının düzenleyici işlem yetkisi kapsamında çıkardığı Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin odağında ise 6 Şubat depremlerinin yol açtığı zararları gidermek amacıyla alınan tedbirlerin yer aldığı OHAL düzenlemeleri bulunmaktadır. Bu amaçla yıl içerisinde 25 OHAL Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yayımlanmıştır.

Yargı alanında da reform çalışmalarına devam edilmiş, Yedinci Yargı Paketi Mecliste kabul edilmiş ve çok sayıda proje hayata geçirilmiştir. Hazırlanan izleme raporuna göre *Yargı Reformu Strateji Belgesi*'nde öngörülen 9 başlık altında toplanan 256 faaliyetin 181'i son dört yılda hayata geçirilmiştir.

YASAMA FAALİYETLERİ

TBMM geride bıraktığımız yıl 6 Şubat depremleri ve seçimler nedeniyle çalışmasına ara verse de kamuoyu gündeminde yer alan pek çok konuya dair yoğun bir yasama faaliyeti yürüttüğü bir dönemi geride bırakmıştır. 2022'de toplam 77 kanun teklifi yasalaşırken 2023'te kabul edilen yasa sayısı 1 Aralık itibarıyla 65'tir. Özellikle toplum gündeminde yer alan hususlarda Meclisin düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Kabul edilen yasalar ile ek bütçe yapılmış, Aile ve Gençlik Fonu kurulmuş, kentsel dönüşüme ilişkin düzenleme yapılmış, kamuoyunda EYT olarak anılan 1999 öncesi çalışmaya başlamış kişilerin erken emekli olmasına imkan sağlanmış ve Yedinci Yargı Paketi yasalaştırılmıştır.

Diğer taraftan TBMM'nin kanun dışındaki düzenleyici işlem türü Meclis kararlarıdır. Ocak-Aralık arasında toplam 27 Meclis kararı kabul edilmiştir. Bu Meclis kararlarıyla 6 Şubat depremlerinden etkilenen illerde OHAL ilan edilmesine ilişkin cumhurbaşkanı kararı onaylanmış, TBMM başkanlık seçimi yapılmış, Libya, Azerbaycan, Irak ve Suriye tezkereleri yenilenmiş, meclis başkanlığına Numan Kurtulmuş getirilmiş, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki stratejik ortaklık yenilenmiş, On İkinci Kalkınma Planı onaylanmış, balıkçılık ve su ürünleri sektöründe yaşanan sorunların giderilmesi amacıyla Meclis Araştırma Komisyonu kurulmuş ve üç RTÜK üyesinin seçimi yapılmıştır.

TBMM'nin 2023'te kabul ettiği bazı önemli kanunlara aşağıda yer verilmiştir.

7431 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

12 Ocak'ta kabul edilen Kanun ile memur ve emekli maaşlarında iyileştirmeler yapılmıştır. Buna göre kamu görevlilerinin aylık ve ücretleri ile malullük, yaşlılık ve ölüm aylıklarında artış oranı yüzde 30 olarak uygulanmış; emeklilere ve hak sahiplerine ödenen malullük, yaşlılık ve ölüm aylıkları asgari ödeme tutarın 5 bin 500 Türk lirası olarak belirlenmiş; işverenlere sağlanan "asgari ücret desteği" Haziran 2023'e kadar uzatılmıştır.

7438 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

1 Mart'ta kabul edilen Kanun ile kamuoyunda emeklilikte yaşa takılanlar (EYT) olarak bilinen ve 1999'da emekliliğe hak kazanma yaşının yükseltilmesi sebebiyle emekli olamayan kişilerle ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre 8 Eylül 1999'da ve bu tarihten önce çalışmaya başlayanların erken emekli olmasının önü açılmıştır.

7441 sayılı Afet Yeniden İmar Fonunun Kurulması Hakkında Kanun

15 Mart'ta kabul edilen Kanun ile "doğal afetler nedeniyle genel hayata etkili afet bölgesi ilan edilen alanlarda; imar, altyapı ve üstyapı çalışmalarını için gerekli kaynağın sağlanması, yönetilmesi ve ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına aktarılması amacıyla" Afet Yeniden İmar Fonu kurulması kararlaştırılmıştır.

7445 sayılı İcra ve İflas Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

28 Mart'ta kabul edilen Kanun ile konut olarak kullanılan yerlerde haciz yapılmasının icra mahkemesi kararına bağlanması sağlanmış, aile bireylerine ait kişisel eşyalar ile ailenin ortak kullanımına hizmet eden ev eşyalarının haczi yasaklanmıştır.

7452 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Yerleşme ve Yapılaşmaya İlişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin Kabul Edilmesine Dair Kanun

5 Nisan'da kabul edilen Kanun ile 126 sayılı OHAL Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Meclis tarafından yasalaştırılmıştır.

7446 sayılı Çevre Kanunu ile Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

30 Nisan'da kabul edilen Kanun ile büyük tonajlı gemiler hakkında uygulanan idari para cezalarında ortaya çıkan orantısızlığın giderilerek ancak yüz bin grotondan büyük tanker, gemi ve diğer deniz araçları için yüz bin groton esas alınarak idari para cezası verileceği düzenlenmiştir.

7456 sayılı 6 Şubat 2023 Tarihinde Meydana Gelen Depremlerin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpların Telafisi için Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi İhdası ile Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

15 Temmuz'da kabul edilen Kanun'da yer alan "Kanunun yayımı tarihinde ilgili sicilde kayıt ve tescilli bulunan taşıtlar, sicillere ilk defa kayıt ve tescil edilecek olan taşıtlar, bir defaya mahsus olmak üzere, 2023 için tahakkuk ettirilen motorlu taşıtlar vergisi tutarı kadar ek motorlu taşıtlar vergisine tabidir" düzenlemesi ile mükelleflerden ikinci bir motorlu taşıtlar vergisi alınması kararlaştırılmıştır. Anayasa Mahkemesi bu kanuna karşı yapılan iptal başvurusunu reddetmiştir. Mahkemenin bu kararı yargı başlığında ele alınmıştır.

7457 sayılı 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ile Bağlı Cetvellerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

Deprem gerekçesi ile artan kamu harcamaları sebebiyle, 15 Temmuz'da kabul edilen Kanun ile ek devlet bütçesi yapılmıştır.

7471 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

7 Kasım'da kabul edilen Kanun ile özellikle 6 Şubat 2023'te gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremlerde yaşanan kayıpların tekrarlanmaması için afet riski odaklı kentsel dönüşüm çalışmalarının gözden geçirilmesi ve dönüşüm uygulamalarının ivedilikle başlatılması amaçlanmış, dönüşüm uygulamalarına mali kaynak oluşturabilmek ve dönüşüm uygulamalarının etkinliğini artırmak için çeşitli tedbirler alınmıştır.

7474 sayılı Aile ve Gençlik Fonu Kurulması Hakkında Kanun

AK Parti'nin seçim vaatlerinden olan bir diğer husus da Aile ve Gençlik Fonu'nun kurulmasıdır. Seçim sonrasında bu amaçla 22 Kasım'da kabul edilen Kanun ile "aile müessesesinin desteklenmesi, güçlendirilmesi, gençlerin sosyal risklere karşı korunması ve gelişimleri ile girişimlerine destek sağlanmasına yönelik kaynağın oluşturulması, yönetilmesi ve ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına aktarılması için" Aile ve Gençlik Fonu kurulmuştur.

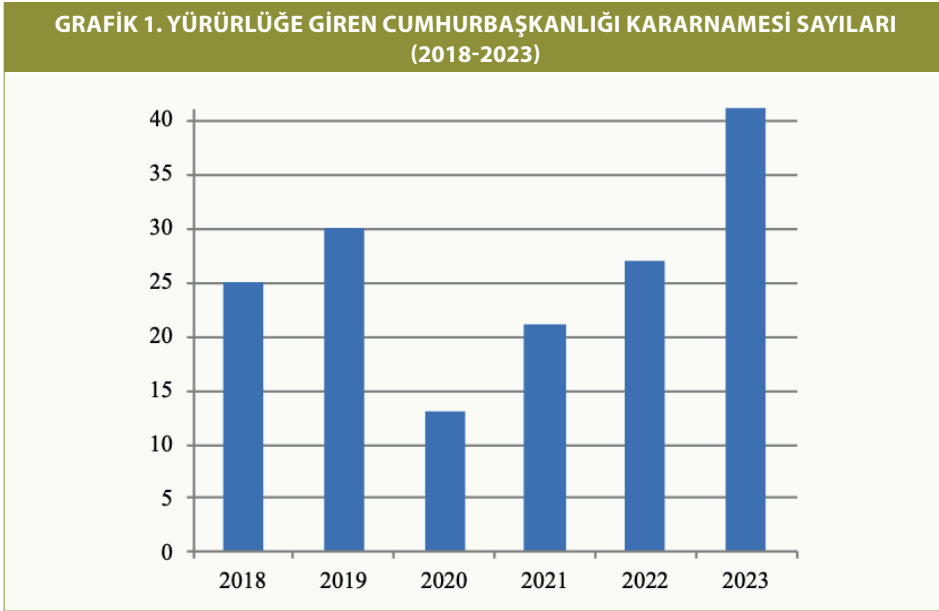
YÜRÜTMENİN DÜZENLEYİCİ İŞLEMLERİ: CUMHURBAŞKANLIĞI KARARNAMELERİ

Dünyadaki diğer başkanlık sistemlerinde olduğu gibi Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle Türkiye'de de yürütme erkine ilk elden ve herhangi bir yasa ya dayanmadan düzenleme yapma yetkisi tanınmıştır. Cumhurbaşkanlığı sistemine geçildiği 2018'den itibaren Anayasa'nın 104. maddesinin 17. fıkrası çerçevesinde Cumhurbaşkanlığı kararnameleri çıkarılmaya başlanmıştır. İlk kararname 10 Temmuz 2018'de *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 2018'de 25, 2019'da 30, 2020'de 13, 2021'de 21 ve 2022'de toplam 27 kararname çıkarılmıştır. 2023'te yayımlanan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi sayısı ise 41'dir.

Görüldüğü üzere Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Türk hukuk düzenine dahil olduğu 2018'den bu yana en çok kararnamenin kabul edildiği yıl 2023 olmuştur. Bu artışın sebebi 6 Şubat depremlerinden sonra ilan edilen OHAL kapsamında toplam 25 OHAL Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin yayımlanmasıdır.

Bilindiği üzere Türkiye 6 Şubat'ta Kahramanmaraş merkezli on bir ili etkileyen iki ayrı depremlerle sarsılmış ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kararıyla tarihinde ilk kez bir doğal afet sebebiyle OHAL ilan edilmiştir.¹ Kararla Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa illerini kapsayan bölgede üç aylık süreyle OHAL ilan edilmiştir. OHAL kapsamındaki kararnameler çıkarıldığında 2023'te yayımlanan kararname sayısı 16'dır.

¹ 8 Şubat 2023 tarihli ve 6785 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı

Aşağıda geride bıraktığımız yıl çıkarılan bazı kararnameler hakkında kısaca bilgiler verilmiştir.

26 Ocak 2023 tarihli ve 117 sayılı Uludağ Alan Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi²

Kararnameyle Bursa'da yer alan ve Türkiye'nin önemli doğa turizmi merkezlerinden biri olan Uludağ'ın "doğal sit alanları ve diğer korunan alanları ile birlikte jeolojik ve biyolojik varlıklar, su ve benzeri kaynak değerlerinin korunması, yaşatılması, geliştirilmesi, tanıtılması, planlanması, yönetilmesi ve denetlenmesi ile Uludağ Alanında yürütülen faaliyetlerin düzenlenmesi" amaçlanmaktadır. Bu bağlamda 7432 sayılı Uludağ Alanı Hakkında Kanun'da verilen görevleri yerine getirmek üzere Uludağ Alan Başkanlığı kurulmuştur.

6 Şubat Depremlerinin Ardından İlan Edilen OHAL Kapsamında Yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

Türkiye, 6 Şubat'ta Kahramanmaraş merkezli on ili etkileyen iki ayrı depremle sarsılmış ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kararıyla Anayasa'nın 119. maddesi çerçevesinde tarihinde ilk kez bir doğal afet sebebiyle OHAL ilanında bulunmuştur.³ Kararla Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa illerini kapsayan bölgede üç aylık süreyle OHAL ilan edilmiştir. Daha sonra bu illerin arasına Elazığ da eklenmiştir.

Anayasa, olağanüstü hallerde cumhurbaşkanına kanun hükmünde kararname (KHK) çıkarabilme yetkisi tanımaktadır. Bu kararnamelerle ancak OHAL'in gerekli

² "26 Ocak 2023 Perşembe tarihli ve 117 sayılı Uludağ Alan Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", *Resmî Gazete*, Sayı: 32085.

³ 8 Şubat 2023 tarihli ve 6785 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı

kıldığı konularda düzenleme yapılabilir. 6 Şubat sonrası OHAL kapsamında toplam 25 Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılmıştır.⁴ 11 Şubat'ta yayımlanan ilk kararname olan 120 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile daha çok adalet hizmetlerine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Kararname ile yargı alanında yaşanabilecek hak kayıplarının önlenmesi için OHAL ilan edilen illerde adli süreler dondurulmuştur. Afet kapsamındaki illerde hırsızlık ve yağma suçları için gözaltı süresi yirmi dört saatten dört güne çıkarılmıştır. Ayrıca savcı tarafından bu sürenin yedi güne uzatılmasına da olanak tanınmıştır.

13 Şubat tarihli ve 121 sayılı Kararname ile sağlık hizmetlerinin aksamaması için eczanelerin faaliyetlerini yerine getirmelerini kolaylaştıracak tedbirler alınmıştır.

15 Şubat'ta yayımlanan 122 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ise kamu personellerinin yasal kısıtlamalara tabi olmaksızın OHAL bölgesinde geçici olarak görevlendirilmeleri ve statü değişimlerine dair düzenleme yapmıştır.

17 Şubat tarihli ve 124 sayılı Kararname ile bankaların OHAL süresince Bankacılık Kanunu'ndaki sınırlamalara bağlı olmaksızın AFAD'a bağışta bulunmalarına imkan tanınmıştır.

Takip eden dönemde depremin toplumsal yaşamdaki olumsuz etkilerini süratle giderebilmek için kararnameler yayımlanmaya devam etmiştir. 3 Mart'ta aynı gün beş OHAL Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yayımlanmıştır. Bu kararnameler ile yükseköğretim, kamu sosyal tesisleri ve sosyal hizmetler alanına ilişkin çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu süreçte OHAL kararnameleriyle yargı, tarım, sanayi ve kalkınma teşvikleri alanlarında düzenlemeler yapılmıştır. OHAL kapsamında çıkarılan son kararname olan 146 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne ve Mazbut Vakıflara Ait Taşınmazlar Hakkında Alınan Tedbirlere Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi 6 Mayıs'ta *Resmi Gazete*'de yayımlanmıştır. OHAL uygulaması uzatılmadığı için 6 Mayıs 2023 itibarıyla kendiliğinden sona ermiştir.

1 Mayıs 2023 tarihli ve 144 sayılı Doğal Gaz Tüketimine İlişkin Sistem Kullanım Bedelleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi⁵

Kararname ile Karadeniz'de keşfedilen doğal gaz kaynağının kullanıma sunulmasına paralel olarak konut, ibadethane ve cemevlerinin 24 Nisan 2023'ten 31 Mayıs 2023'e kadar olan faturalarının tamamı ile 1 Mayıs 2024'e kadar tahakkuk edecek faturalarının 25 santimetreküpe kadar olan kısmının bedelinin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bütçesinden karşılanması öngörülmüştür.

4 Mert H. Akgün, "6 Şubat Depremleri Sonrasında OHAL İlanı ve Sonuçları", *SETA Perspektif*, Sayı: 357, (Şubat 2023).

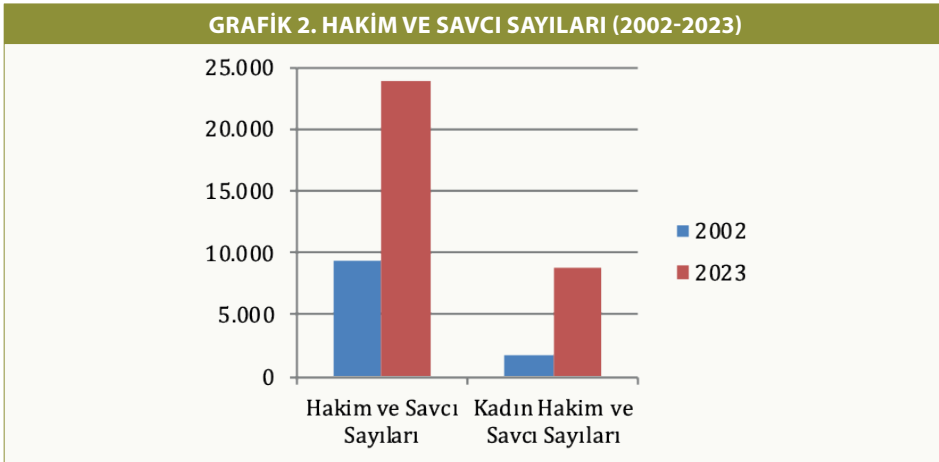
5 "1 Mayıs 2023 tarihli ve 144 sayılı Doğal Gaz Tüketimine İlişkin Sistem Kullanım Bedelleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", *Resmi Gazete*, Sayı: 32177.

YARGI

Yargı Reformu

“Güven veren ve erişilebilir bir adalet sistemi” hedefi ile hazırlanan *Üçüncü Yargı Reformu Strateji Belgesi* 30 Mayıs 2019’da kamuoyuna ilan edilmişti. Bu amaçla dört yıldır yürütülen faaliyetlere 2023’te de devam edilmiştir. Ekim’de yayımlanan *Yargı Reformu Stratejisi Uygulama Raporu*’na göre, bu döneme kadar *Yargı Reformu Strateji Belgesi*’nde belirtilen “hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi; savunma hakkının etkin kullanımının sağlanması; adalete erişimin kolaylaştırılması ve adalet hizmetlerinden memnuniyetin artırılması; yargı bağımsızlığı, tarafsızlığı ve şeffaflığının geliştirilmesi; insan kaynaklarının nitelik ve niceliğinin artırılması; ceza adaleti sisteminin etkinliğinin artırılması; yargılamanın sadeleştirilmesi ve alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin yaygınlaştırılması” şeklindeki dokuz başlık altında toplanan 256 faaliyetin 181’i hayata geçirilmiştir.⁶

Diğer taraftan 2002’den bu yana yargı teşkilatının insan kaynağı kapasitesi ciddi bir artış göstermiştir. Hakim ve savcı sayısı 2002’de 9 bin 349 iken 2023’te 23 bin 788’e yükselmiştir. 2002’de 100 bin kişiye düşen hakim sayısı 9,40 iken 2023’te bu sayı 19,02; savcı sayısı 4,97 iken 2023’te 8,91 olmuştur. Mevcut kadın hakime ve savcı sayısında da ciddi bir artış söz konusudur. 2002’de 1.847 kadın hakime ve savcı mevcut iken bu sayı bugün yüzde 380 artışla 8 bin 859’a yükselmiştir.⁷

Yedinci Yargı Paketi

Eylem Planı kapsamında son dört yılda kabul edilen altı yargı paketine ek olarak bu yıl içerisinde hazırlanan Yedinci Yargı Paketi ile önemli düzenlemeler yapılmış-

⁶ “Yargı Reformu Stratejisi Uygulama Raporu”, T.C. Adalet Bakanlığı, (Ekim 2023), <https://yargireformu.adalet.gov.tr/dosyalar/yrsuygulama.pdf>, (Erişim tarihi: 4 Aralık 2023).

⁷ “10 Kasım 2020 tarihli Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanağı”, TBMM, 10 Kasım 2020, s. 23, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=2596 (Erişim tarihi: 3 Aralık 2023).

tır. Temelde ceza adaleti sisteminin etkinliğinin artırılması, hukuk yargılaması ile idari yargılamanın etkin hale getirilmesi, adalete erişimin kolaylaştırılması ve adalet hizmetlerinden memnuniyetin artırılması amacıyla İcra ve İflas, Ceza Muhakemesi, Arabuluculuk ve Avukatlık kanunları başta olmak üzere birçok alanda geniş çaplı düzenlemeler hayata geçirilmiştir.

En kapsamlı değişikliklerin İcra ve İflas Kanunu'nda yapıldığı görülmektedir. “Konutta Haciz” başlıklı yeni maddeye göre haciz yapılacak yerin konut olması halinde haciz kararının İcra Mahkemesi tarafından onaylanma zorunluluğu getirilmiştir. Borçlu ve aynı çatı altında yaşayan aile bireylerine ait kişisel eşya ile ailenin ortak kullanımına hizmet eden tüm ev eşyası haczedilemeyecek mallar arasında sayılmıştır.

Ceza adalet sisteminin etkinliğinin artırılması noktasında da bir dizi düzenlemeye gidilmiştir. Bu kapsamda göçmen kaçakçılığı suçu için verilen cezanın alt sınırı üç yıldan beş yıla çıkarılmış, on yıl veya daha az süreli hapis cezasına mahkum olan veya adli para cezası infaz sürecinde hapis cezasına çevrilen kadın hükümlünün, çocuğunun hasta olması halinde infazının bir yıla kadar ertelenebileceği düzenlenmiştir.

Asliye ticaret mahkemelerinde tek hakim tarafından görülen, maddi değeri parayla ölçülebilen uyuşmazlıklarda, dava değeri 500 bin liradan 1 milyon liraya yükseltilmiştir. Bu özel parasal sınırın her yıl yeniden değerlendirme oranında artırılması kararlaştırılmıştır.

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına karşı itiraz hakkı getirilmiştir. Bu itirazı değerlendirecek merci, karar ve hükmü detaylı bir biçimde inceleyerek usul ve esas açısından herhangi bir aykırılığı tespit etmesi durumunda, gerekçesini belirterek karar ve hükmü kaldırabilir. İtirazın sonucunda gereken işlemleri yapmak üzere dosyayı ilgili mahkemeye gönderir.

Yargının iş yükünü azaltma amacıyla geliştirilen ara buluculuk kurumunun kapsamı genişletilmiştir. Kiralanan taşınmazların 2004 sayılı Kanun'a göre ilamsız icra yoluyla tahliyesine ilişkin hükümler hariç olmak üzere, kira ilişkisinden kaynaklanan uyuşmazlıklar, taşınır ve taşınmazların paylaşılmasına ve ortaklığın giderilmesine ilişkin uyuşmazlıklar, 23 Haziran 1965 tarihli ve 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu'ndan kaynaklanan uyuşmazlıklar, komşu hakkından kaynaklanan uyuşmazlıklar ara buluculuk kapsamına alınmıştır.

Kamuoyunda Yakından İzlenen Davalar

FETÖ ve 15 Temmuz Darbe Girişimi Davaları

FETÖ'nün 15 Temmuz darbe girişimine ilişkin açılan 289 fiili darbe davasının tamamı ilk derece mahkemelerinde karara bağlanmıştır. Bunlardan 176'sı Yargıtay tarafından onanarak kesinleşmiş ve 4 tanesi ise istinaf aşamasında kesinleşmiştir.⁸ 15 Temmuz 2023 itibarıyla fiili darbe davalarında mahkumiyet alan 4 bin 891 FETÖ mensubu bulunmaktayken aynı zamanda bu davalarda 2 bin 870 beraat verilmiş,

8 Cem Duran Uzun, “Yedinci Yılında 15 Temmuz ve FETÖ ile Mücadele”, *Sabah*, 15 Temmuz 2023.

964 davada ise ceza verilmesine yer olmadığına karar verilmiştir. Bununla birlikte darbe girişimi ile ilgili sonuçlanan davaların tümüne bakıldığında 122 bin 632 kişi hakkında mahkumiyet kararı, 97 bin 139 kişi hakkında ise beraat kararı verilmiştir. Toplamda ise 693 bin 162 kişi hakkında adli işlem yapılmıştır.

Darbe girişimi sonrasında yurt dışına firar eden FETÖ mensupları için 112 ülkeden 1.270 kişi hakkında iade talebinde bulunulmuştur. Şu ana kadar Romanya'dan 2, Cezayir'den de 1 olmak üzere 3 iade talebi kabul edilmiştir. 123 iade talebi ise Türkiye'ye sınır dışı edilmek suretiyle kabul edilmiştir.⁹

HDP Kapatma Davası

17 Mart 2021'de HDP'nin kapatılması istemiyle dava açılmış ancak iddianamedeki eksiklikler sebebiyle dosya iade edilmişti. Bunun üzerine Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı 7 Haziran 2021'de tekrar dava açmış ve 21 Haziran'da iddianamenin kabulüyle HDP'nin ön savunması, yazılı savunması, ek savunmaları, savcılığın ek deliller sunması, davalının beyanları, savcılığın esas hakkındaki mütalaası ve HDP'nin esasa karşı savunması gibi aşamalar izlenmiş ardından Anayasa Mahkemesi "26 Ekim 2022'de dosyaya ek deliller sunulması sebebiyle HDP'ye otuz günlük ek savunma süresi" tanımıştı.¹⁰

HDP'nin talebi üzerine ek süre verilerek partinin sözlü savunması 11 Nisan 2023'e ertelenmişti. Bunun üzerine "parti, seçim dönemi yoğunluğu nedeniyle 11 Nisan'da sözlü savunma vermenin imkansız olduğunu belirterek savunma vermeyeceğini açıklamıştı."¹¹

Süreç esnasında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının istemi üzerine, partinin Hazine yardımı bulunan hesaplarına 5 Ocak'ta tedbiren bloke konulmasına karar verildi.¹² "Yüksek Mahkeme, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının, 28. dönem milletvekili genel seçimlerine katılmayan HDP'ye Hazine ve Maliye Bakanlığınca Siyasi Partiler Kanunu'nun ek 1. maddesinin 6. fıkrası uyarınca ödenen 400 milyon 228 bin 667 lira tutarındaki yardıma tedbiren bloke konulması ile devlet yardımından harcanan kısmın partiden, harcamayı yapan ilgililerden tahsil edilerek Hazineye gelir kaydedilmesi talebini görüştü. Anayasa Mahkemesi, oy birliğiyle talebe ilişkin karar verilmesine yer olmadığına hükmetti."¹³ Anayasa Mahkemesi kararın gerekçesinde Anayasa, Siyasi Partiler Kanunu ve benzeri diğer kanunlarda, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına siyasi partilerin mali denetimi konusunda görev ve yetki veren spesifik bir düzenlemenin bulunmamasına dikkat çekmektedir.¹⁴

9 "Adalet Bakanlığı Basın Duyurusu", T.C. Adalet Bakanlığı, 15 Temmuz 2023, <https://basin.adalet.gov.tr/bakan-tunc-15-temmuz-u-anlatti>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2023).

10 "Anayasa Mahkemesi, HDP'ye Savunma için 30 Günlük Ek Süre Verdi", Anadolu Ajansı, 26 Ekim 2022.

11 "AYM, HDP Dosyasını Raportöre Gönderdi: Kapatma Davasında Süreç Nasıl İşleyecek?", BBC Türkçe, 11 Nisan 2023.

12 "AYM, 'HDP'nin Hazine Yardımı Blokesini Kaldırdı", TRT Haber, 9 Mart 2023.

13 "Anayasa Mahkemesi'nden HDP Kararı", TRT Haber, 19 Haziran 2023.

14 "Anayasa Mahkemesi Kararı, E.2023/6, K.2023/2", T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası, 19 Haziran 2023, <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/2023/2/4>, (Erişim tarihi: 4 Aralık 2023).

Anayasa Mahkemesinde İptal/İtiraz Davaları

Anne Tarafından Soybağının Reddi Davasının Açılmasına İmkan Tanımayan Kuralın İptali

Anayasa Mahkemesi anneye soy bağının reddi davası açma imkanı tanımayan 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 286. maddesinin 1. fıkrasını iptal etmiştir. Başvuruda soy bağının reddi davasını açma hakkının koca ile çocuğa tanınmasına karşılık anneye tanınmamasının hukuk devleti ve eşitlik ilkeleriyle bağdaşmadığı, anne tarafından soy bağının reddi talebiyle yargı mercilerine başvurulamaması nedeniyle hak arama özgürlüğünün de ihlal edildiği belirtilerek kuralın Anayasa'ya aykırı olduğu ileri sürülmüştür.¹⁵

Anayasa Mahkemesi kararın gerekçesinde soy bağının reddi davasını açabilecek kişilerin sınırlı sayıda olduğunu fakat bu kişilerin arasında annenin yer almadığını, çocuğun ve ergin olmayacak çocuğa atanacak kayyımın soy bağı davası açabilmesi mümkün iken kayyım tarafından dava açılmasının annenin özel hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkı ile ilişkili olarak etkili başvuru hakkını tehlikeye düşürebileceğini değerlendirmiştir. Bu sebeple "Anne tarafından davacı sıfatıyla soy bağının reddi davası açılmaması kuralının, özel hayata saygı gösterilmesini isteme hakkı bağlamında etkili başvuru hakkını ihlal edeceği belirtilerek Anayasa'ya aykırı bulunmuş ve söz konusu karar iptal edilmiştir".¹⁶

Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi Düzenlemesinin İptal İsteminin Reddi

2023'te iki defa Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi alınmasını öngören yasal düzenlemenin iptali için açılan davada, Anayasa Mahkemesi 6 Şubat 2023 tarihinde Meydana Gelen Depremlerin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpların Telafisi için Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi İhdası ile Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un 1. maddesinin bazı hükümlerinin iptali talebini oy birliğiyle reddetmiştir.

Ek vergi düzenlemesinin belirli, ulaşılabilir ve öngörülebilir nitelikte olduğu ve bu yönüyle kanunilik şartını taşıdığını belirten mahkeme, 6 Şubat depremleri nedeniyle toplumsal dayanışmanın sağlanması maksadıyla ek vergi yükümlülüğü getirilmesinde kamu yararına yönelik meşru bir amacın mevcut olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁷

Hakimler ve Savcılar Kuruluna İlişkin Kadroların İhdas Edilmesini Düzenleyen Cumhurbaşkanlığı Kuralının Anayasa'ya Aykırı Olduğu

Anayasa Mahkemesi 4 Mayıs 2023 tarihli kararında Bazı Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Kadro İhdas Edilmesine İlişkin Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin

¹⁵ "Anayasa Mahkemesi Basın Duyurusu", T.C. Anayasa Mahkemesi, 20 Ekim 2023, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/norm-denetimi-basin-duyurulari>, (Erişim tarihi: 4 Aralık 2023).

¹⁶ "Anayasa Mahkemesi Kararı, E.2023/37, K.2023/140", T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası, 26 Temmuz 2023, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2023140-nrm.pdf>, (Erişim tarihi: 4 Aralık 2023).

¹⁷ "Anayasa Mahkemesi Kararı, E.2023/131, K.2023/160", T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası, 28 Eylül 2023, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2023-160-nrm.pdf>, (Erişim tarihi: 4 Aralık 2023).

Anayasa'ya aykırılık içerdiğine karar vererek iptaline hükmetmiştir. İptal talebinde kamu görevlilerinin kadrolarının ihdasına ilişkin hükümlerin münhasıran kanunla düzenlenmesi gerektiği, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile yapılan düzenlemelerle yürütme organına genel, sınırsız, esasları ve çerçevesi belirsiz bir düzenleme yetkisinin tanındığı belirtilmiş, mevcut durumun yasama yetkisinin devredilemezliği, Anayasa'nın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ile kuvvetler ayrılığı ilkeleriyle bağdaşmadığı ileri sürülmüştür.¹⁸

Anayasa Mahkemesi iptal başvurusuna ilişkin yapılan değerlendirme sonucunda Hakimler ve Savcılar Kuruluna kadro ihdas edilmesinin yalnızca yürütme yetkisine ilişkin bir konu olmadığı ve yargı yetkisine sahip kamu görevlisi olan hakim ve savcılarının kadroları ile ilişkili işlemlerin mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı gözetilerek kararname ile yapılamayacağını belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi yapılan düzenlemenin Anayasa'ya aykırı olduğuna ve iptaline karar vermiştir.

Bazı Üst Kademe Kamu Yöneticilerinin Cumhurbaşkanlığı Onayı ile Atanmasını Düzenleyen Kuralın İptali

Anayasa Mahkemesi 11 Ekim 2023 tarihli kararında “(3) numaralı Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 2. maddesinin (2) numaralı fıkrasının birinci cümlesinde yer alan ‘... (II) sayılı cetvelde yer alan kadro, pozisyon ve görevlere Cumhurbaşkanlığı onayı ile...’ ibaresinin (II) sayılı Cetvel’de yer alan ‘I. Hukuk Müşavirleri (Bakanlık Bağlı, İlgili, İlişkili Kuruluşları)’ ve ‘Spor Müşavirleri’ yönünden konu bakımından yetki yönünden Anayasa'ya aykırı olduğuna ve iptaline; (II) sayılı Cetvel’in kalan kısmı yönünden konu bakımından yetki yönünden Anayasa'ya aykırı olmadığına ve iptal talebinin reddine, içeriği itibarıyla Anayasa'ya aykırı olduğuna ve iptaline, iptal hükmünün kararın *Resmî Gazete*'de yayımlanmasından başlayarak dokuz ay sonra yürürlüğe girmesine” hükmetmiştir.¹⁹

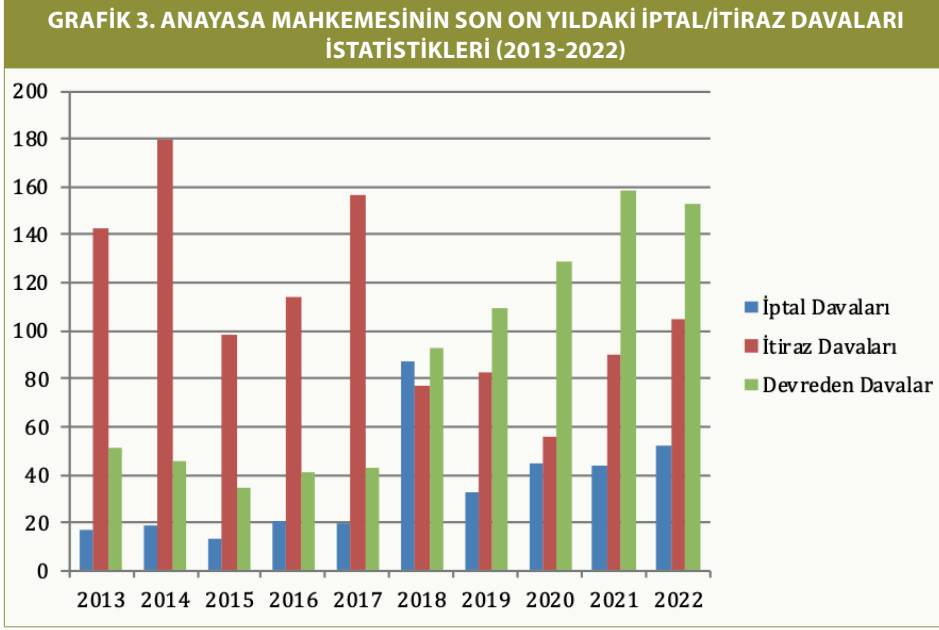
Mahkeme karar kapsamında Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin konu bakımından mahfuz yetkiye sahip olmadığını açıkça belirtmiş ve şu ifadelerle yer vermiştir:

Anayasa'nın 104. maddesinin 9. fıkrasında üst kademe kamu yöneticilerinin atanmalarına ilişkin usul ve esasların düzenlenmesi Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenleneceği özel olarak belirtilen konulardan olsa da yasama yetkisinin genelliği ilkesi uyarınca TBMM Anayasa'ya aykırı olmamak koşuluyla üst kademe kamu yöneticileri ile ilgili usul ve esaslar hakkında kanun yapma yetkisine sahiptir.²⁰

18 “Anayasa Mahkemesi Basın Duyurusu”, Anayasa Mahkemesi, 29 Eylül 2023. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/norm-denetimi-basin-duyurulari/h%C3%A2kimler-ve-savcilar-kuruluna-iliskin-kadrolarin-ihdas-edilmesini-duzenleyen-kuralin-anayasa-ya-aykiri-oldugu>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2023).

19 “Anayasa Mahkemesi Basın Duyurusu”, Anayasa Mahkemesi, 1 Aralık 2023, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/norm-denetimi-basin-duyurulari/bazi-ust-kademe-kamu-yoneticilerinin-cumhurbaskani-onayi-ile-atanmasını-duzenleyen-kuralin-iptali>, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2023).

20 “Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 2018/120, K.2023/171”, T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası, 11 Ekim 2023, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2023-171-nrm.pdf>, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2023).

ULUSAL İNSAN HAKLARI KORUMA MEKANİZMALARI

TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu

Meclis İnsan Hakları İnceleme Komisyonu 5 Aralık 1990'da kabul edilen 3686 sayılı Kanun ile kurulan ilk ulusal insan hakları koruma mekanizmasıdır. Komisyonun amacı Türkiye'de insan haklarıyla ilgili uygulamaları denetlemek, ilgili kanun tekliflerini görüşmek ve insan hakları ihlali iddialarına ilişkin bireysel başvuruları incelemektir.

Geride bıraktığımız yıl komisyon bünyesinde Hükümlü ve Tutuklu Haklarını İnceleme Alt Komisyonu, Göç ve Uyum Alt Komisyonu ve Çocuk Haklarını İnceleme Alt Komisyonu kurulmuştur. TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu 2023'te üç toplantı yapmıştır.

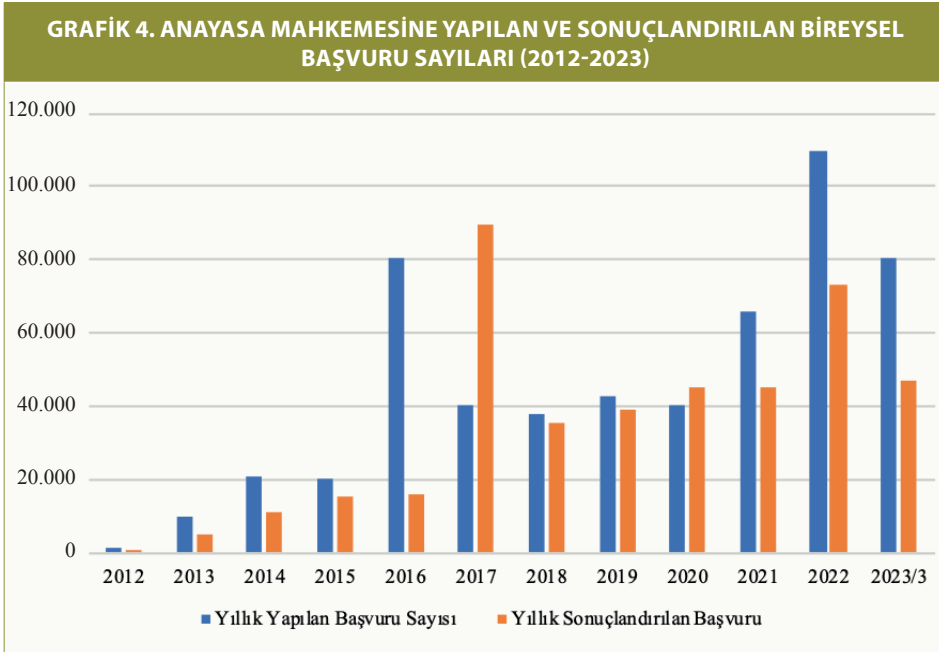
Komisyonun içerisinde bulunduğumuz 28. Yasama Dönemi'nde 14 Temmuz 2023 tarihi itibarıyla yapılan başvuru sayısı 441'dir. Bunlardan 194'ü ceza infaz kurumlarında karşılaşılan sorunlara ve 89 başvuru da yargı organlarının görev alanlarına ilişkindir.²¹

21 "14 Temmuz 2023 tarihli İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Toplantı Tutanağı", TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, s. 5, www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=3155, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2023).

Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolu 2010 Anayasa değişikliğiyle Türk hukuk düzenine dahil olmuş ve Mahkemeye kişilerin Anayasa'da ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) koruma altına alınan temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği iddiasıyla yapacağı bireysel başvuruları inceleme görevi verilmiştir.

2023 itibarıyla on birinci yılını geride bırakan Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine gitmeksizin temel hak ve özgürlüklerin ulusal boyutta korunmasına önemli katkılar sunmuştur. On bir yılda Mahkemeye toplam 551 bin 156 bireysel başvuru yapılmıştır. Bu başvurulardan 422 bin 16'sı (yüzde 76,6) sonuçlandırılmıştır. 30 Eylül 2023 itibarıyla Mahkemenin önünde 129 bin 140 derdest bireysel başvuru dosyası bulunmaktadır. Hak ihlali kararı verilen başvuru sayısı 70 bin 364'tür (yüzde 16,7). Hak ihlali kararlarının hak ve özgürlüklere ilişkin dağılımına bakıldığında ilk sırayı 56 bin 443 ihlal kararıyla makul sürede yargılanma hakkının ihlali almaktadır. Bir başka deyişle Mahkemenin vermiş olduğu ihlal kararlarının yüzde 80'e yakını makul sürede yargılanma hakkına ilişkindir. Onu yüzde 5 ve yüzde 4,9'luk oranlarla sırasıyla adil yargılanma hakkı ve ifade özgürlüğü takip etmektedir.²²

Kaynak: Anayasa Mahkemesi

²² "Bireysel Başvuru İstatistikleri 2023, (23/9/2012-30/9/2023)", T.C. Anayasa Mahkemesi Başkanlığı, (2023), https://www.anayasa.gov.tr/media/8917/bb_2023_3_tr.pdf, (Erişim tarihi: 4 Aralık 2023).

Makul Sürede Yargılanma Hakkının İhlali İddiasıyla Yapılan Başvurunun İncelenmeyi Gerektiren Haklı Kılan Bir Neden Olmadığı Gereğesiyle Düşmesi²³

Başvurucu, tapu iptali ve tescil davasının uzun sürmesi nedeniyle makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiğini ileri sürerek Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunmuştur. Mahkeme, adil yargılanma hakkının unsurlarından biri olan makul sürede yargılanma hakkının temin edilmesi için daha önce hayata geçirilen Adalet Bakanlığı Tazminat Komisyonu Başkanlığı kurulduğuna fakat makul sürede yargılanma hakkına ilişkin yapısal sorunların devam ettiğine dikkat çekmiştir.

Anayasa Mahkemesi 2022'de verdiği pilot kararda²⁴ “makul sürede yargılanma hakkının ihlali nedeniyle ortaya çıkacak zararların tazmin edilmesi için Anayasa'nın 40. maddesi gereğince bireysel başvurudan önce etkili bir başvuru yolunun kurulması gerektiğine” dikkat çekmiştir. 6384 sayılı Kanun'da yapılan değişiklikle 9 Mart 2023 itibarıyla Anayasa Mahkemesinin önünde derdest olarak bulunan başvurular için Tazminat Komisyonuna müracaat imkanı getirilse de Mahkeme bu tedbirin 9 Mart sonrasını kapsamaması nedeniyle Anayasa Mahkemesine makul sürede yargılanma hakkının ihlali iddiasıyla başvuru yapılmaya devam edildiğini belirtmiştir.

Mahkeme bu sebeple “makul sürede yargılanma hakkının ihlali iddialarına ilişkin idari veya yargısal bir başvuru yolunun oluşturulmaması karşısında, bu iddiaları incelemeye devam etmesi halinde pilot kararının anlam ve önemini yitireceğini” ifade ederek “başvurunun incelenmesinin sürdürülmesini haklı kılan bir neden görülmediğinden düşmesine” hükmetmiştir.²⁵

Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakkı ile Kişi Hürriyeti ve Güvenliği Hakkının İhlal Edilmesi²⁶

Söz konusu karar kamuoyunda Gezi Davası olarak bilinen ceza davasında yargılanıp mahkum olmuş, istinaf başvurusu reddedilmiş, temyiz incelemesi sürerken 14 Mayıs seçimlerinde milletvekili seçilmiş Şerafettin Can Atalay'ın bireysel başvurusu üzerine verilmiştir. Atalay, temyiz incelemesi devam ederken milletvekili seçilmesi ve yasama dokunulmazlığı sebebiyle Yargıtaydan durma kararı vermesini ve tahliye edilmesini talep etmiştir. Yargıtay başvurusunun talebini reddetmiş daha sonra da bireysel başvuru incelemesi devam ederken mahkumiyet hükmünü onamıştır. Yargıtay, Atalay'ın istemini Anayasa'nın 83. maddesindeki “seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasa'nın 14'üncü maddesindeki durumlar” istisnası kapsamında değerlendirerek dokunulmazlıktan yararlanamayacağına karar vermiştir.

23 Başvuru No: 2023/18536, 25/7/2023.

24 Başvuru No: 2021/58970, 5/7/2022.

25 “Anayasa Mahkemesi Basın Duyurusu”, Anayasa Mahkemesi, 10 Ekim 2023, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/makul-surede-yargılanma-hakkının-ihlali-iddiasıyla-yapılan-basvurunun-incelenmesinin-surdurulmesini-haklı-kılan-bir-neden-olmadığı-gereğesiyle-düşmesi>, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2023).

26 Başvuru No: 2023/53898, 25/10/2023.

Anayasa Mahkemesi ise Anayasa'nın 14. maddesinin belirliliğinin ancak kanunla sağlanabileceğini, Anayasa koyucunun yargı organına “yorum yoluyla 14. madde kapsamına giren suçları belirlemek için açık bir yetki vermediğine” dikkat çekerek başvuru sahibinin seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı ile kişi hürriyeti ve güvenliği haklarının ihlal edildiğine karar vermiştir.²⁷

Kamu Denetçiliği Kurumu

2012'de 6328 sayılı Kanun ile kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler, yargı yetkisinin kullanılmasına dair kararlar ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) sırf askeri nitelikteki faaliyetlerinin dışında idarenin her türlü eylem ve işlemi hakkında yapılan şikayetleri hukuk ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir. Kurulduğu günden bu yana bağlayıcı karar alma yetkisi bulunmasa da etkin şekilde faaliyet gösteren KDK'ya 2023 içerisinde 27 Ekim itibarıyla toplam 222 bin 308 bireysel başvuru yapılırken kurum bunlardan 220 bin 359'u hakkında karar vermiştir.²⁸

2023'te 1 Ocak-10 Ekim arasında 14 bin 897 başvuru yapılmış, bu başvuruların 14 bin 718'i karara bağlanmıştır. Bunlardan 1.231'i tavsiye kararı, 1.551'i dostane çözüm, 469'u kısmen tavsiye kısmen ret ve 823'ü de ret kararıdır.

Kurum aynı zamanda başvuru sahiplerine mail, faks ve telefon üzerinden hukuki destek vermektedir. Yine 2023'te 96 bin 478 kişiye telefonla, mail yoluyla veya yüz yüze görüşerek hukuki destek vermiş ve yardımda bulunmuştur.²⁹

Kişisel Verileri Koruma Kurumu

Kişisel verilerin korunması ülkemizde 2010 Anayasa değişikliğiyle anayasal hak olarak tanınmış ve 7 Nisan 2016'da Kişisel Verilerin Korunması Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanun ile bu alanda uygulanacak temel ilkeler ve veri koruma standartları belirlenmiştir. Kişisel Verileri Koruma Kurumu da kanunun belirlediği görev alanı kapsamında çalışmalar yapmaktadır. Kurulun göreve başladığı 2016'dan 21 Kasım 2023'e kadar 37 bin 99 başvuru yapılmış ve bunlardan 35 bin 125'i sonuçlandırılmıştır.

Kuruma 1.245 veri ihlal bildirimini intikal etmiş, gelen bildirimlerden 285'i kurumun internet sayfasında ilan edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda toplam 320 milyon 866 bin 828 Türk lirası idari para cezası uygulanmıştır. Kurulun görev alanına giren konularda 1.061 hukuki görüş verilmiştir. Kişisel verilerin yurt dışına aktarılmasıyla ilgili yeterli nitelikleri taşıyan 7 taahhütname kurul tarafından onaylanmıştır.

27 “Anayasa Mahkemesi Basın Duyurusu”, Anayasa Mahkemesi, 27 Ekim 2023, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/secilme-ve-siyasi-faaliyette-bulunma-hakki-ile-kisi-hurriyeti-ve-guvenligi-hakkinin-ihlal-edilmesi>, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2023).

28 “27 Ekim 2023 tarihli Plan ve Bütçe Komisyonu”, TBMM, 27 Ekim 2023 s. 38, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=3175, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

29 “27 Ekim 2023 tarihli Plan ve Bütçe Komisyonu”, s. 16.

Kurum 2023'te de farkındalık ve bilgilendirme çalışmalarına devam etmiştir. Bu kapsamda, kişisel verilerin korunmasıyla ilgili çeşitli konularda seminerler, zirveler, paneller, konferanslar ve etkinlikler düzenlemiş ve örnek teşkil eden kurul kararları ile ilgili kamuoyu duyuruları yayımlanmıştır. Kurum bünyesinde bulunan kişisel verilerin korunması temalı kütüphaneye kurumun internet sayfasından erişilmesi için gerekli çalışmalar tamamlanmıştır. Diğer taraftan kurum, genetik verilerin işlenmesinde dikkat edilmesi gerekenlere ilişkin rehber çalışması yapmıştır. *KVKK Akademik Bakış* derleme kitap çalışması ile “KVKK Bülten” çalışmasını hayata geçirmiştir.³⁰

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

2012'de kabul edilen 6332 sayılı Kanun ile kurulan Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHEK) 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ile ulusal önleme mekanizması olarak yeniden düzenlenmiştir. Ayrımcılığın, işkence ve kötü muamelenin önlenmesiyle görevli olan kurum, insan hakları ihlalleriyle ilgili resen harekete geçebileceği gibi gerçek ve tüzel kişiler de kuruma başvurabilmektedir.

Kurum 2023/345 başvuru numaralı kararında bir şarkıcının imam hatip okulları ile ilgili olarak kullanmış olduğu ifadelerin demokratik toplumun gerekleriyle bağdaşmadığına, toplumsal barış ve çoğulcu yapıyı sarstığına ve kültürel bir hizmet sunumu yapılırken inanç temelli ayrımcılık teşkil ettiğine karar vermiştir.

Kurum 2023/456 başvuru numaralı bir başka kararında ise bankanın memur işe alım sınavında başarılı olan bir başvurucunun hamile olduğunu bankaya bildirmesinin ardından atama onayının iptal edilmesinin “çalışma hakkından yararlanmada cinsiyet temelinde farklı muamele” teşkil ettiğini, bankanın gerçekleştirdiği “farklı muamelenin objektif ve makul bir nedene dayandığını ortaya koyamadığını” belirterek cinsiyet temelinde doğrudan ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir.

30 “21 Kasım 2023 tarihli Plan ve Bütçe Komisyonu”, TBMM, 21 Kasım 2023, s.32-34, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=3196, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

2023'TE

SOSYAL

POLİTİKALAR

YAZARLAR: FARUK TAŞÇI • HÜSNA KOSİF

2023'TE SOSYAL POLİTİKALAR

FARUK TAŞÇI VE HÜSNA KOSİF*

GİRİŞ

Toplumların sosyoekonomik hayatında önemli bir yeri olan sosyal politikalar, dar ve geniş anlamları ile ele alınmaktadır. Dar anlamıyla sosyal politikalar, çalışma hayatı odaklıdır; geniş anlamıyla ise çalışma hayatı dışındaki sosyal sorunlar merkezinde dezavantajlı gruplara yöneliktir. Bu nedenle sosyal politikalar denince hem çalışma hayatını hem de çalışma hayatı dışını birlikte görmek gerekmektedir. Bu çerçevede 2023'teki sosyal politikaları i) istihdam alanındaki gelişmeler, ii) dezavantajlı gruplar ve iii) (özelde) aile olmak üzere üç başlık altında ele almak mümkündür.

İstihdam alanında 2023'te iş gücüne katılım oranının az bir miktarda da olsa geçen yıla göre artış gösterdiği görülmektedir. Kadınların ve gençlerin iş gücüne katılım oranlarında da benzer bir artış yaşanırken işsizlik oranlarında ise düşüş görülmüştür. Öte yandan dezavantajlı gruplara yönelik var olan birçok politika devam ettirilirken yeni gelişmelere de imza atılmıştır. Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi ve I. Aşama Eylem Planı, Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'na ilişkin genelgeler *Resmi Gazete*'de yer almıştır. Diğer taraftan 2023'te Türkiye Çocuk Araştırması verileri yayımlanmıştır. Bunların yanı sıra sene içinde VIII. Aile Şurası gerçekleştirilmiş, ayrıca Aile ve Gençlik Fonu kurulmuştur.

İSTİHDAM ALANINDAKİ GELİŞMELER

Sosyal politikanın çalışma hayatına bakan yüzünde istihdam alanı en önemli kalemdir. Bu kalem içinde “iş gücüne katılım oranları”, “istihdam oranları” ve “işsizlik oranları” yaşanan süreçler hakkında değerlendirme imkanı sunmaktadır. Meselenin

* Metnin hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Hamza Kızılkaya'ya teşekkür ederiz.

öncelikle genel çerçevesi, sonrasında kadın ve genç bağlamları ile nihayetinde sosyal yardım-istihdam ilişkisi yönleri bulunmaktadır.

Bu bağlamdaki en güncel veriler Eylül 2023'teki TÜİK iş gücü verileridir. Bu nedenle 2023'teki istihdam ve iş gücü alanındaki gelişmeleri, Eylül 2022-Eylül 2023 arasındaki veriler ile iş gücüne katılım, istihdam ve işsizlik oranları ekseninde değerlendirmek gerekmektedir.

İş gücüne katılım oranlarına bakıldığında; Eylül 2022'den Eylül 2023'e kadar çok az dalgalanma ile birlikte toplamda az da olsa bir artışın (yüzde 53,7'den yüzde 53,9'a) olduğu görülmektedir.¹ Kadınların iş gücüne katılım oranları toplam iş gücüne katılım oranlarına göre düşük seviyededir. Ancak Eylül 2022'ye kıyasla 2023'te kadın iş gücüne katılım oranı az da olsa artış (yüzde 35,9'dan yüzde 36,1'e) göstermiştir. Gençlerin (15-24 yaş) iş gücüne katılım oranları toplam iş gücüne katılım oranlarından az, kadınların iş gücüne katılım oranlarından ise fazladır.² Ayrıca gençlerin iş gücüne katılım oranlarındaki iyileşme, hem genel iş gücüne hem de kadınların iş gücüne katılım oranlarındaki artıştan biraz daha fazladır; Eylül 2022'de yüzde 44,9 olan oran, Eylül 2023'te yüzde 46,9'a yükselmiştir. Burada eğitimde kalma yaşının gittikçe artıyor olması, bir başka deyişle üniversiteli olma, lisansüstü eğitim alma ve böylece emeğini arz etmeyi geciktirme yaşının yükselmesinin etkisi not edilmelidir. Örneğin bu sayı 2013-2014 arasında 5,5 milyon iken 2022-2023 arasında 8 milyona dayanmış durumdadır. Özellikle bunlar arasında kadınların varlığı dikkat çekmektedir. Söz konusu dönemlerde geride olan kadınların sayısı erkeklerin sayısını geçmiştir.³

İş gücü içinde istihdam edilenlerin oranlarına bakıldığında; bir yıllık süreçte küçük dalgalanmalara rağmen yüzde 48,4'ten yüzde 49,1'e yükselmiş olduğu görülmektedir.⁴ Bu veri, kadınlar söz konusu olduğunda çok az bir artış şeklinde ortaya çıkmaktadır; kadınların istihdam oranı Eylül 2022'de yüzde 31 iken Eylül 2023'e gelindiğinde yüzde 31,5 olmuştur. Bu yönüyle kadınların istihdam oranları erkeklerin neredeyse yarısına denk gelmektedir. Gençlerin istihdam oranındaki bir yıllık gelişmeye bakıldığında, iş gücüne katılım oranlarındaki gibi genel toplam ve kadın istihdam oranlarına kıyasla daha fazla artış gözlemlenmiştir. Buna göre gençlerin istihdam oranı Eylül 2022'de yüzde 36,4 iken Eylül 2023'te yüzde 39,5 olmuştur.⁵ İstihdamda sınırlı da olsa belli bir miktar artışın varlığı önemlidir. Bu belli miktar artışlar da çoğunlukla özel teşvikler ve çabalar ile mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda kadınların istihdamını artırıcı teşvikler kapsamında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının (ASHB) koordinasyonunda

1 "Temel İşgücü Göstergeleri", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2023).

2 "Temel İşgücü Göstergeleri (15-24 Yaş)", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2023).

3 "Öğrenim Düzeyine Göre Öğrenci Sayısı", YÖK Bilgi Yönetim Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2023).

4 "Temel İşgücü Göstergeleri".

5 "Temel İşgücü Göstergeleri (15-24 Yaş)".

Tarım ve Orman Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı ile imzalanan “Kadın Kooperatiflerinin Güçlendirilmesi İş Birliği Protokolü” 6 Eylül 2023'te beş yıl süre ile yenilenmiştir.⁶

İş gücü içinde istihdam edilemeyen işsizlerin oranlarına bakıldığında; Eylül 2022'de yüzde 9,9 olan işsizlik oranının 2023'ün aynı ayında yüzde 8,9'a düştüğü görülmektedir.⁷ 2023'ün bazı aylarında çift haneli işsizlik oranlarına çıkıldığı düşünüldüğünde, Eylül 2023'te elde edilen oranın önemli bir gelişme olduğu söylenebilir. Bu düşüğe paralel olarak aynı dönemlerde kadınların işsizlik oranlarında da yaklaşık yüzde 1'lik (yüzde 13,6'dan yüzde 12,8'e) düşüş ortaya çıkmıştır. Gençlerde de işsizlik oranında düşüş bulunmakta ve bu düşüş genel toplam ve kadınların işsizlik oranlarındaki düşüşten daha fazladır. Gençlerin işsizlik oranı Eylül 2022'de yüzde 18,9 iken Eylül 2023'te yüzde 15,9'a gerilemiştir.⁸

İstihdam söz konusu olduğunda kadın ve gençlerin dışında özel bir grup daha bulunmaktadır: sosyal yardım alanlar. Türkiye'deki kamu sosyal yardımlarının çoğunluğu ASHB bünyesinde yürütülmektedir. ASHB bünyesinde sosyal yardım alanların bir kısmı aynı zamanda çalışabilecek durumda olan yoksullardan oluşmaktadır. Bunlara yönelik istihdama meylettiren adımların varlığı önemlidir. Bu kapsamda ilk defa 2010'da Ekonomi Koordinasyon Kurulu kararı ile “Sosyal Yardım Sisteminin İstihdam ile Bağlantısının Kurulması ve Etkinleştirilmesi Eylem Planı” hazırlanmıştır. Bu plana göre yardıma başvuran çalışabilir durumdaki sosyal yardım alıcılarının İŞKUR'a yönlendirilmeleri söz konusudur. 2012'de de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile (dönemin) Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasında imzalanan protokol ile sosyal yardıma başvuran ve İŞKUR'a yönlendirilen bu kişilerin, kurum tarafından öncelikli değerlendirilmesi belli şartlara bağlanmıştır. Bu sayede sosyal yardım sisteminin istihdamdan uzaklaştırma veya kayıt dışı istihdam kapılarını açma riskleri minimize edilmektedir.

Bu hamle kapsamında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 2023 vizyonu içinde de “yoksulluğun azaltılması, gelir dağılımındaki dengesizliğin giderilmesi, sosyal yardım alanların ekonomik ve sosyal hayata katılımlarının sağlanması, bu kişilerin üretici ve kendi hayatını kazanabilir duruma getirilmesi, yoksul kesimin istihdam edilebilirliğinin artırılması ve üretken duruma geçirilmesi” gibi amaçlar yer almaktadır.⁹

DEZAVANTAJLI GRUPLAR İÇİN SOSYAL POLİTİKALAR

Daha önce de belirtildiği gibi sosyal politikaların hem çalışma hayatı hem de çalışma hayatı dışı yönleri bulunmaktadır. Bu iki yönde de yer alabilen engelliler ve yaşlılar

⁶ “2024 Yılı Bütçe Sunumu”, ASHB, s. 114, https://www.aile.gov.tr/media/146145/2024_pbk_butce-sunumu_c.pdf, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2023).

⁷ “Temel İşgücü Göstergeleri”.

⁸ “Temel İşgücü Göstergeleri (15-24 Yaş)”.

⁹ Asım Göker Keskin, “Sosyal Yardımlar ile İstihdam Bağlantısının Kurulması Amacıyla Yapılan Çalışmalar ve Hedeflenen Nokta”, *İstihdam*, Sayı: 11, (2013), s. 55.

gibi dezavantajlı gruplar bulunmaktadır. Bunların yanında göçmenler ve toplumun bazı kesimleri de dezavantajlı gruplara, haliyle sosyal politikaların ilgili alanlarına girmektedir. 6 Şubat depremleri sonrasında afetzedelere yönelik sosyal politikalar da bu başlık altında değerlendirilmelidir.

Engelliler

Çalışma hayatında bulunan engellilerin dezavantajlılıkları, çalışma hayatında olamayan engellilerin ise diğer ihtiyaçları sosyal politikaların alanına girmektedir.

Engellilerin iş gücüne katılım oranları, ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü istatistiklerinden görülebilmektedir. En son Temmuz 2023'te yayımlanan Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni'nde konuyla ilgili paylaşılan güncel veriler, Mayıs 2023'e aittir. Bu verilere göre engellilerin iş gücüne katılım oranı yıl boyunca yüzde 22,1 olarak sabit kalmış görünmektedir.¹⁰

Engelli iş gücü içinde istihdam edilen engelliler söz konusu olduğunda engelli kota sistemi önemli bir pozitif ayrımcılık imkanı sunmaktadır. Türkiye'de 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30. maddesine göre 50 veya daha fazla sayıda işçi (tarım ve orman işletmelerinde 51 veya daha fazla) çalıştıran kurumlar, toplam işçi kapasitesinin özel sektör iş yerlerinde yüzde 3'ü, kamu iş yerlerinde ise yüzde 4'üne tekabül eden oranda engelli meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdür. Bu çerçevede engelli çalıştırmakla yükümlü 50+ iş yeri sayısı 2002'den bu yana 9 binden 21 bine kadar çıkmış durumdadır.¹¹ Özel sektörde kamuya oranla daha belirgin bir artış görülmektedir. Her halükarda bu artış, doğal olarak Türkiye'de 50+ işçi çalıştıran işletme sayılarının artması nedeniyledir. Bu işletmelerde kota sisteminde göre çalışması gereken işçilerin sayısı toplamda geçen yıla nazaran az bir oranda (147 bin 154 işçiden 147 bin 764 işçiye) artmış durumdadır.¹² Burada "kota açığı" meselesi gündeme gelmektedir. Kamuda ve özel sektörde işçi kadrosundaki kota açığı 2022'ye kıyasla düşmüş durumdadır. Kota açığının düşmesinde cezai yaptırımların artırılması ve daha titiz takip edilmesi önemli rol oynamaktadır.

Bunlardan farklı olarak; 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 53. maddesi gereği memur kadrosunda toplam çalışanların yüzde 3'ü kadar engelli personelin istihdam edilmesi zorunludur. Bu kapsamda kamuda engelli kotasında istihdam edilen memur sayısı geçen seneye göre yaklaşık 2 bin 500 kişi artmış görünmektedir.¹³

Engellilerin istihdamını artırmanın zemini olan engellilerin eğitimi açısından 2023'te birtakım gelişmeler olmuştur. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü istatistiklerine göre, 2023'te engellilere yönelik 56 adet özel eğitim kurumu açılmıştır. Bu kurumlarda çalışan öğretmenlerin sayısı geçen yıla kıyasla yaklaşık 2

¹⁰ "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni", ASHB, (Temmuz 2023), https://www.aile.gov.tr/media/140662/eyhgm_istatistik_bulteni_temmuz_23.pdf, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2023).

¹¹ "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni".

¹² "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni".

¹³ "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni".

bin; eğitim alan engelli öğrencilerin sayısı ise yaklaşık 4 bin artmış durumdadır. Bu rakamlara özel eğitim sınıfında eğitim alan ve okullarda “kaynaştırma eğitimi” alan engelli öğrenci sayısı da ilave edildiğinde geçen seneye göre özel eğitim alan öğrenci sayısının yaklaşık 50 bin arttığı ve toplamda 472 bin 686 özel eğitim öğrencisi olduğu kaydedilmelidir.¹⁴

Örgün eğitimin yanında, yaygın eğitim kapsamında da engellilere yönelik özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri bulunmaktadır. Geçen seneye göre yaklaşık 300 adet artış ile toplamda 3 bin 118 özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi engellilere hizmet etmektedir. Bu kurumlardan faydalanan öğrenci sayısı bir yıl içerisinde 384 bin 471’den 471 bin 378’e ve çalışan öğretmen sayısı da 29 bin 672’den 32 bin 11’e yükselmiş durumdadır.¹⁵ Dolayısıyla engellilere yönelik yaygın eğitimin Türkiye’de gittikçe gelişmekte olduğu görülmektedir.

Engellilere yönelik bakım hizmetleri de bulunmaktadır. Kamu bünyesindeki “bakım ve rehabilitasyon merkezleri”, “umut evleri” ve “gündüz merkez ve yatılı hizmetleri”nin verildiği kuruluş sayısı son yıllarda pek değişmemiş olmakla birlikte toplamda 390 adettir. Bununla birlikte kurumlardaki yenilenmeler ve tadilatların da etkisiyle yatılı hizmeti alanların sayısında önceki dönemlere göre bir miktar artış görülmektedir.¹⁶

Kamu dışında özel sektördeki engelli bakım ve rehabilitasyon hizmetlerine baktığımızda; kurum, kapasite ve hizmet edilenlerin sayısı sürekli olarak artış göstermiştir. Geçen seneye göre az oranda bir artışla merkez sayısı 308 olmuş, kurum kapasiteleri de yaklaşık 1.000 artarak 31 bin 733’e yükselmiştir. Merkezlerde hizmet gören engelli sayısı geçen yıl ile karşılaştırıldığında yaklaşık 1.300 artarak 28 bin 49 kişiye ulaşmıştır.¹⁷ Bu artışta, kurumlarda bakılan engellilere kamunun her yıl aktarmış olduğu sübvanselerin etkisi bulunmaktadır. Geçen seneye göre iki kattan daha fazla bir kamu desteği aktarımı söz konusudur.

Türkiye’de ayrıca 2007’den bu yana kamu tarafından engellilere evde bakım yardımı yapılmaktadır. Bu kapsamda evde bakım yardımı alan engelli sayısı 2007’den bu yana her yıl istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. Bir önceki yıla göre bir miktar artışla 2023 itibarıyla 560 bin 647 engelli evde bakım yardımı almaktadır. Geçen seneye kıyaslandığında yapılan yardım miktarlarının iki kat fazla olduğu görülmektedir.¹⁸ Bunu tamamlayıcı bir destek olarak, 2022 sayılı Kanun kapsamında engelli yakını aylığı (18 yaş altı) ve bakıma muhtaç (yüzde 70 ve üzeri) engelli ile (yüzde 40-yüzde 69) engelli olanlara engelli aylıkları verilmektedir. Üç kategoride de destek verilen kişi sayısı ve verilen miktarların geçen seneye göre artmış olduğu söylenebilir.¹⁹

14 “Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni”.

15 “Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni”.

16 “Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni”.

17 “Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni”.

18 “2024 Yılı Bütçe Sunumu”.

19 “Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni”.

Tüm bunların yanında istihdamda, eğitimde, bakımda veya sosyal yardımlarda gözetilmesi gerekli olan engellilerin erişilebilirliği/ulaşabilirliği meselelerinde sorun yaşanmaması için 2023'te de adımların atılmaya devam edildiği görülmektedir. Bu kapsamda YÖK bünyesinde “engelsiz üniversiteler” açıklanmakta ve ödüller verilmektedir. Kamu tarafından erişilebilirlik verilen binalar, açık alanlar ve toplu taşıma araçlarının sayısı ilan edilmektedir. Ayrıca kamu kurumu olan belediyeler bünyesinde “engelsiz yaşam merkezleri” gittikçe yaygınlaştırılmaktadır.

Engellilere yönelik birçok hizmetin yanında 2030'a kadar Türkiye'nin yol haritasını belirleyen Engelsiz Vizyon Belgesi'ni faaliyete geçirmek amacıyla Aralık 2022'de ilk defa “Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)” ortaya koyulmuştur.²⁰ 3 Şubat 2023'te ise eylem planına ilişkin genelge *Resmi Gazete*'de yayımlanmıştır. Eylem planı ile istihdamdan erişilebilirliğe, eğitimden sağlığa, siyasal yaşama katılımdan adalete erişime ve hakların korunmasına kadar, engellilikten kaynaklı ihtiyaçlara yönelik 275 faaliyetin hayata geçirilmesi hedeflenmektedir.²¹

Yaşlılar

Sosyal politikalarda yaşlılar (65 yaş ve üstü) da önemli bir gündemdir ve önümüzdeki yıllarda daha da önemli hale gelmesi kaçınılmaz görünmektedir. Zira Türkiye'de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı her yıl artmaktadır. TÜİK tarafından paylaşılan 2022'ye ait güncel veriye göre, Türkiye'nin yaşlı nüfusunun oranı yüzde 9,9 ile Avrupa Birliği ortalamasının (yüzde 10,6) altında yer alırken dünya ortalamasıyla (yüzde 9,8) neredeyse aynıdır.²² Nüfus projeksiyonlarına bakıldığında, 2080'lerde Türkiye'nin yaşlı nüfus oranının yüzde 25 olacağı hesaplanmaktadır.²³ Öte yandan 65 yaş ve üstü yaşlıların içinde 80 yaş ve üstü yaşlıların oranı yüzde 18,4'tür. Ayrıca yalnız yaşayan yaşlıların oranı yüzde 24,1 gibi kritik bir orandır. Yaşlı bağımlılık oranı da bir önceki yıla göre artmaya devam etmektedir.²⁴

Bağımlılık oranlarındaki artışı engellemek adına yaşlıların iş gücüne katılımının devamı ve istihdam içindeki paylarının artışına önem vermek gerekmektedir. Bu bağlamda bakıldığında 2022'deki yaşlı iş gücüne katılım oranının bir önceki yıla kıyasla 1,3 puan artarak yüzde 11,3'e; istihdam oranının ise 0,9 puanlık bir artış ile yüzde 10,9'a yükseldiği görülmektedir. Buna mukabil işsizlik oranları da 2021'e kıyasla 0,3 puan artış göstererek yüzde 3'e ulaşmıştır.²⁵

20 “2024 Yılı Bütçe Sunumu”.

21 “Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı Hazırladı”, Anadolu Ajansı, 28 Aralık 2022.

22 “İstatistiklerle Yaşlılar, 2022”, TÜİK, 17 Mart 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaşlılar-2022-49667&dil=1>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2023).

23 “İstatistiklerle Yaşlılar, 2022”.

24 “Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni”.

25 “Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni”.

65 yaş sonrasında ayrıca aktif bir yaşlanma ve hayat boyu öğrenme kapsamında çeşitli imkanlar sunulmaktadır. Türkiye’de bu noktada “tazelenme (üçüncü yaş) üniversiteleri” örneği bulunmaktadır. Yaşlıların toplumla bütünleşmesi ve üretkenliğini sürdürmesi adına önemli bir imkan olarak telakki edilen tazelenme üniversitelerinde laboratuvar çalışmaları, seminer ve atölye faaliyetleri gibi hem teorik hem de uygulamalı dersler verilmektedir. 2023 itibarıyla on iki üniversiteyle ASHB’nin protokolü kapsamında 5 bin 665 yaşlı eğitim görmektedir.²⁶ Ayrıca ASHB bünyesindeki huzurevlerindeki yaşlıların dijital okuryazarlığını geliştirmek ve teknolojiye uyumlarını temin için “Dijital Bahar Projesi” çerçevesinde 4’ü 2023’te olmak üzere 10 huzurevinde 11 Dijital Bahar Odası hizmete açılmıştır.²⁷

Yaşlılar için diğer önemli sosyal politika adımı bakım hizmetleridir. ASHB’ye bağlı huzurevi sayısı ve kapasitesi son yıllarda sabit kalmıştır. Bu sebeple huzurevlerinde bakılan yaşlı sayısı da geçmiş yıllarla kıyaslandığında neredeyse aynıdır. Bununla birlikte Türkiye’de 2023 itibarıyla toplamda 459 huzurevi bulunmakta; bu kurumların toplamda 38 bin kişilik kapasitesinin 29 bini kullanılmaktadır. Ancak yaşlılar için külliye mantığı ile yaşam alanları, rehabilitasyon ünitesi ve ibadethanelerin yer aldığı hem sağlıklı hem de yatağa bağımlı kişilere hizmet verecek, tamamı 23 bloktan oluşan dünyada bir ilk olan Darülaceze Sosyal Hizmet Şehri 12 Kasım 2023’te hizmete açılmıştır.²⁸ Bunların yanında yaşlı bakım hizmetlerinde manevi bakım (danışmanlık ve rehberlik) uygulamalarının da daha fazla devreye sokulduğu not edilmelidir. Bu noktada 2016’da başlatılan Yaşlı Destek Programı (YADES) bünyesinde manevi desteklerin de içinde olduğu bütünlüklük bakım modelleri uygulaması yaygınlaştırılmaya devam etmektedir.²⁹

Yaşlılara yönelik sosyal yardımlar da önemli sosyal politika adımlarındandır. Türkiye’de 1976’dan bu yana 2022 sayılı Kanun kapsamında 65 yaş ve üstü muhtaç durumdaki yaşlılara sosyal yardım yapılmaktadır. Son on yıl boyunca bu kapsamda sosyal yardım alan yaşlıların sayısı sürekli artmaktadır, 2023 de buna dahildir.³⁰

Yaşlılara yönelik tüm bu hizmetlerin boyutunu/etkisini daha iyi anlama adına ASHB tarafından 2024’te yapılacak olan Yaşlı Profili Araştırması önemli bir değerlendirme zemini sunacaktır.³¹ Böylece Türkiye’de yaşlılara yönelik hizmetler ve ihtiyaçlar bütüncül şekilde veri bazlı ortaya koyulmuş olacak ve bu veriler yardımı ile koruyucu ve önleyici politikaların ve hizmetlerin geliştirilmesine imkan verecektir.

26 “2024 Yılı Bütçe Sunumu”.

27 “2024 Yılı Bütçe Sunumu”.

28 “2024 Yılı Bütçe Sunumu”.

29 “2024 Yılı Bütçe Sunumu”.

30 “Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni”.

31 “2024 Yılı Bütçe Sunumu”.

Kadınlar

Çalışma hayatında olsun veya olmasın kadınlar için en önemli sorunlardan biri aile içi şiddettir. Kadına yönelik şiddeti önleme, kadını koruma altına alma ve şiddeti gerçekleştiren kişiyi cezalandırma gibi adımlar önemli olmaktadır. Bu çerçevede 2023'te Türkiye'de kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında 2002'de kapasitesi 283 olan ASHB'nin 11 kadın konukevi varken 2023 itibarıyla 112'si ASHB'ye bağlı toplam 149 kadın konukevinde 3 bin 650 kadın destek görmektedir.³² Bu minvalde Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı (2021-2025) uygulanmaya devam etmektedir.³³ Ayrıca kadına yönelik şiddetle mücadelede etkin rol oynayan şiddeti önleme merkezleri (ŞÖNİM) 81 ilde hizmet vermeye devam etmekle birlikte, bazı illerde ikinci ŞÖNİM açılması için pilot uygulamalara geçilmiştir.³⁴

Roman Vatandaşlar

Sosyal politikaların uygulandığı diğer özel grup Roman vatandaşlardır. Türkiye'de Roman vatandaşlara yönelik "Roman açılımı" olarak adlandırılan, özellikle 2009 ve 2010 yıllarında gerçekleştirilen temsil kabiliyeti son derece yüksek olan çalıştayların, Roman vatandaşlara yönelik politika geliştirme sürecine önemli katkıları olmuştur. Daha sonra 2016-2021 dönemi için oluşturulan Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi, Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi I. Aşama Eylem Planı (2016-2018) ve Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi II. Aşama Eylem Planı (2019-2021) temel politika alanlarının, stratejik amaçların ve eylemlerin belirlendiği, pek çok kurum ve kuruluşa somut sorumlulukların verildiği bir politika belgesi işlevi görmüştür. Nihayetinde Ocak 2023'te Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2023-2030) ve I. Aşama Eylem Planı (2023-2025) devreye sokulmuştur. Böylece sorumlu kurumlarda Romanlara yönelik sosyal içerme odaklı sosyal politikaların artmasına imkan verilmiştir. Örneğin çeşitli şekillerde hizmet eden Aile Destek Merkezi (ADEM), Sosyal Dayanışma Merkezi (SODAM), Sosyal Destek Programı (SODES) ve Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı (SOGEP) gibi oluşumlar ile çok sayıda yerel projenin çatısını oluşturan Romanların Yoğun Olarak Yaşadığı Alanlarda Sosyal İçermenin Desteklenmesi (SİROMA) ve Roman Strateji Belgesi için Etkili Bir İzleme, Değerlendirme ve Koordinasyon Mekanizması Kurulması (ROMSİD) projeleri Roman vatandaşlar için kritik sosyal politika adımları olarak etkisini sürdürmektedir.

Göçmenler

Sosyal politikalar ile göçmenler arasında da bir ilişki bulunmaktadır. Göçmenlerden geçici koruma altında olan veya diğer statülerde Türkiye'de ikamet etme hakkı verilen

32 Mahinur Özdemir Gökteş, "2024 Bütçe Sunuş Konuşması", ASHB, https://www.aile.gov.tr/media/146913/2024_pbk_konus-ma-metni.pdf, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2023).

33 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

34 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

yabancı uyruklu kişiler sosyal politikaların ilgi alanı dahilindedir. Buna göre göçmenlere yönelik aynı ve nakdi yardımlar, barınma ve sağlık hizmetleri gibi destekler gündeme gelmektedir.

Göçmenler içinde en kalabalık nüfus geçici koruma statüsündeki Suriyelilerdir. 2021'den sonra sayıları azalmaya başlayan Suriyelilerin nüfusu, 2023'te de düşmeye devam etmiştir. Gelinek noktada Türkiye'de geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı Aralık 2023 itibarıyla 3,2 milyondur.³⁵ Bunlardan eğitim çağındaki öğrenciler, Türkiye'deki okullarda eğitim alarak sosyal uyum süreçlerine dahil olmaya devam etmektedirler.

Uluslararası Öğrenciler

Türkiye'de 2010'da 25 bin olan uluslararası öğrenci sayısı, 2022'de 260 bine ve bu yıl ise 301 bine yükselmiştir.³⁶ Böylece Türkiye, uluslararası öğrenci sayısı açısından dünyada ilk 10 ülke arasına girmiştir. Bunlardan yaklaşık 20 bini Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) "Türkiye Bursları" kapsamında destek görmektedir. Geri kalanların çoğunluğu kendi imkanları veya vatandaşı oldukları ülkelerin destekleriyle Türkiye'de okumaktadır. Uluslararası öğrenci kabulünde en büyük mesele olan sınav sistemi 2023'te Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) tarafından yapılmaya başlanan TR-YÖS ile dönüştürülmüş; öğrenci olduktan sonra ciddi zorluklar barındıran "öğrenci ikamet izni belge işlemleri" de Göç İdaresi Başkanlığı ile Yükseköğretim Kurulu (YÖK) arasında Kasım'da gerçekleştirilen protokol ile kolaylaştırılmıştır.

YÖK'ün kolaylık sağladığı diğer bir konu Filistinli öğrenciler ile ilgilidir. Zira 7 Ekim 2023'te Hamas'ın büyük taarruzunun ardından Gazze'ye yönelik İsrail'in soykırım derecesindeki bombardımanları sonrasında Türkiye'de öğrenci olan Filistinliler için çeşitli zorluklar baş göstermiştir. Bu zorluklar nedeniyle 17 Kasım 2023 tarihli *Resmî Gazete*'nin ilgili kararnamesinde "2023-2024 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar Döneminde; ailesi veya kendisi Filistin'in Gazze şehrinde ikamet eden ve herhangi bir devlet yükseköğretim kurumunda örgün öğretim programlarına devam eden ön lisans ve lisans öğrencilerinin ödemeleri gereken öğrenim ücreti devlet tarafından karşılanır" maddesine yer verilmiştir.³⁷ Daha sonra kapsam, lisansüstü öğrencileri de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Böylece zorluklar içindeki Filistinli öğrencilere maddi sosyal yardım ile kolaylık sunulmuştur.

35 "Geçici Koruma", TC İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2023).

36 Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2023).

37 "2023-2024 Eğitim-Öğretim Yılında Yükseköğretim Kurumlarında Cari Hizmet Maliyetlerine Öğrenci Katkısı Olarak Alınacak Katkı Payları ve Öğrenci Ücretlerinin Tespitine Dair Kararda Değişiklik Yapılması Hakkında Karar", *Resmî Gazete*, 16 Kasım 2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/11/20231117-2.pdf>, (Erişim tarihi: 24 Aralık 2023).

Depremzedeler

6 Şubat depremleri sonrasında kamu mekanizmaları içerisindeki sosyal politika aktörleri olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) ile ASHB devreye girmiştir. Afet sonrası atılan ilk adım olarak barınma, giyecek ve yiyecek noktasındaki ihtiyaçların temin edilmesinde ASHB, AFAD ile koordineli bir şekilde sürecin önemli bir parçası olmuştur. Bunun yanında ASHB bünyesinde depremin travmatik etkisini azaltma adına psikososyal destekler başta çocuklar, yaşlılar ve engelliler olmak üzere tüm kesimlere sunulmaya çalışılmıştır. Bu çabada belediyelerin ve STK'ların önemli destekleri olmuştur. Örneğin deprem bölgesinde belli sayıda refakatsiz çocuk koruma altına alınmış ve güvenli bölgelere nakledilmiştir.³⁸ Bunların bir kısmı kimlikleri tespit edilerek ailelerine, ailesi vefat edenler ise yakınlarına teslim edilmiştir. Yakınları da olmayanlar koruyucu aile yanına verilmiş ya da Bakanlığın ilgili kurumuna alınmıştır. Hepsinin psikososyal bakım takipleri de devam etmektedir. Tüm kalemlerde ASHB'nin 5 milyondan fazla depremzedeye ulaştığı resmi merciler tarafından ifade edilmektedir.³⁹ Öte yandan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesindeki İŞKUR eliyle de çalışma hayatı içinde olan işçi ve işverenlere yönelik çeşitli destek/teşvik veya kolaylıklar sunulmuş ve sunulmaya devam edilmektedir. Örneğin hem işsizlerin kısa süreli istihdam ve eğitimini sağlamayı hem de toplum yararına bir iş ya da hizmetin gerçekleştirilmesine katkı sunmayı hedefleyen Toplum Yararına Programlar'ın (TYP) olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Bu çerçevede 6 Şubat depremlerinden etkilenen on bir ilde ikamet eden vatandaşlar için vilayet fark etmeksizin ülke genelindeki tüm TYP'lere başvuru yapabilmeleri için sistemsel çalışmalar yapılmış ve kolaylıklar sağlanmıştır. Ayrıca koronavirüs (Covid-19) sürecinde edinilen tecrübeler ile özellikle depremden etkilenen bölgelerde kısa çalışma uygulaması hızlıca devreye sokulmuştur. Böylece internetten yapılan başvurular ve uygunluk tespiti ile işini kaybetme riskiyle karşı karşıya olan işçilere yapılan ödemeler sayesinde depremin iş gücü piyasasına olumsuz etkileri asgari düzeye indirgenmiştir.

AİLEYE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR

ASHB bünyesinde Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmekte olan birçok sosyal hizmet uygulamasının yanında özelde aileye yönelik on üç farklı sosyal yardım programı bulunmaktadır. Bu kalemlere ek olarak Şartlı Nakit Transferleri (ŞNT) çocuk ve annelere yönelik olduğu için aileye yönelik sosyal poli-

38 "Bakanımız Derya Yanık Refakatsiz Çocuklara İlişkin Açıklamalarda Bulundu", ASHB, 13 Şubat 2023, <https://www.aile.gov.tr/haberler/bakanimiz-derya-yanik-refakatsiz-cocuklara-iliskin-aciklamalarda-bulundu>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2023).

39 "Emine Erdoğan Hanımefendi ve Bakanımız Mahinur Özdemir Gökaş, New York'ta Sosyal Refahın Adil Dağılımı Konulu Panele Katıldı", ASHB, 22 Eylül 2023, <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/haberler/emine-erdogan-hanimefendi-ve-bakanimiz-mahinur-ozdemir-gokas-new-york-ta-sosyal-refahin-adil-dagilimi-konulu-panele-katildi>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2023).

tikalar kapsamında ele alınabilir. Bunların dışında 2023'te Aile ve Gençlik Fonu'nun kurulması ise başlı başına ayrı bir öneme sahiptir.

ASHB bünyesindeki önemli birimlerden biri olan ve ailelere ve toplumun tüm kesimlerine yönelik sosyal hizmetlerin bütüncül bir şekilde tek çatı altında toplanan Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM) bulunmaktadır. 2013'ten bu yana sürekli artan SHM'lerin sayısı 2022'de 397 iken 2023'te 410'a ulaşmıştır.⁴⁰ Örneğin "Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı arasında Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Alanında İş Birliği Yapılmasına Dair Protokolü" ile yavru vatanda da SHM açılmış ve bu sayede aileyi güçlendirme adımlarının atılmasına devam edilmiştir.⁴¹

Bunların yanında 2023'te "aile ve evlilik" bağlamında yapılan hizmetlerin devam ettiği görülmektedir. ASHB'nin Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) 5 bine yakın personel ile 7 milyon haneye ulaşılmış durumdadır.⁴² Aile eğitim programı kapsamında 4 milyon kişiye eğitim verilmiştir.⁴³ Evlilik öncesi eğitimlerden de 1,7 milyon kişi istifade etmiştir.⁴⁴ Aile danışmanlığı hizmetinden de 100 binin üzerinde kişi faydalanmıştır.⁴⁵

Özelde "çocuk" konusuna bakıldığında, koruyucu aile ve evlat edinme sayısı da geçen yıla göre artmış olduğu görülmektedir.⁴⁶ Çocuk bakımında "aile ortamına yakın" imkanların sağlanması çabalarının sonucu olarak ASHB bünyesindeki çocuk evleri ve çocuk evleri sitesi modellerinde kalan çocukların sayısı 2023 itibarıyla 15 bine ulaşmış durumdadır.⁴⁷ Öte yandan bu kurumlardan yetişen çocukların/gençlerin istihdam sayısı son yirmi yıldır sürekli artmış ve 2023'te de artış göstererek 61 bin 480'e ulaşmıştır.⁴⁸ Çocuklarla ilgili 2023'teki birçok uygulama ve gelişmenin yanında ilk defa 26-28 Nisan 2023 arasında I. Çocuk Şurası'nın yapıldığı görülmektedir. Şura kapsamında i) çok boyutlu çocuk gelişimi ve sosyal ilişkiler, ii) çocuk koruma, iii) çocuk ve eğitim, iv) afet, kriz ve acil durumlardan etkilenen çocuk, v) çocuk ve teknoloji, vi) çocuk, kültür, sanat ve oyun alanlarında altı çalışma grubunda fikirler ortaya koyulmuştur. Şuranın devamı niteliğinde ilk kez Türkiye Çocuk Araştırması (2023) gerçekleştirilmiştir.⁴⁹ Araştırmada 0-17 yaş grubundaki 14 bin 705 çocuk ile ilgili bilgiler derlenmiştir.

40 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

41 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

42 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

43 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

44 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

45 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

46 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

47 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

48 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

49 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

Aileye yönelik sosyal yardımlarda ASHB bünyesinde belli kalemler bulunmaktadır ve bunlar 2023'te rutin bir şekilde aileyi güçlendirme adına devam etmektedir. ASDEP, doğum yardımı, çoklu doğum yardımı, eşi vefat etmiş kadınlara yönelik düzenli nakit yardım programı, öksüz ve yetim yardımı, asker ailelerine yönelik düzenli nakit yardım programı, asker çocuğu yardımı, şehit yakınları ve gazilere yönelik yardımlar, terör zararı yardımları, afet/acil durum yardımları, vefat yardımı, işe yönlendirme yardımı ve işe başlama yardımı aileyi destekleme ve güçlendirme adına ASHB bünyesinde yürütülmekte olan sosyal yardım programlarıdır.⁵⁰

Aile söz konusu olduğunda, VIII. Aile Şurası'nda da gündeme gelen ve 2023'ün son aylarında *Resmi Gazete*'de yayımlanıp yürürlüğe giren Aile ve Gençlik Fonu'nun aileyi teşvik ve gençlere destek anlamında devrim niteliğinde bir uygulama olduğu söylenmelidir. Fonun ilk uygulaması 6 Şubat depremlerinden etkilenen illerde olacaktır. Fondan istifade etme yaşı 18-27 yaş olarak zikredilmektedir. Fondan gençlere verilecek olan miktar faizsiz borç (*karz-ı hasen*) mantığı ile işleyecektir. Ayrıca fonun Türkiye'nin (yeni çıkarılacak olan doğal gaz ve petroler/madenler gibi) öz kaynakları ile beslenecek olması önemli bir gelişmedir.⁵¹

En nihayetinde tüm sıralanan programların, faaliyetlerin veya uygulamaların aileyi daha da güçlendirmesinin devamını sağlama adına Ailenin Güçlenmesi Vizyon Belgesi ve Eylem Planı (2024-2028) kapsamında da ifade edildiği üzere hukuk, sosyal kalkınma, nüfus ve demografi, yaşam döngüsü, çevre ve iklim ile dijitalleşme alanlarında politika ve hizmetlerin etkisinin artırılması gerekmektedir.⁵²

Sonuç olarak 2023'te sosyal politika alanında toplumun çeşitli kesimlerinden oluşan dezavantajlı gruplara yönelik birçok adım atılmıştır. Bu bağlamda engellilere, Roman vatandaşlara ve aileye yönelik eylem planları hazırlanmış ve uygulamaya geçirilmiştir. 2024'te de sosyal politikalarda bu tür uzun vadeli, sürdürülebilir ve mevcut imkanları artırmaya yönelik adımların atılacağını söylemek mümkündür.

KRONOLOJİ: 2023'TE SOSYAL POLİTİKALAR	
21 Ocak	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2023-2030) ve I. Aşama Eylem Planı (2023-2025) ile ilgili genelge yayımladı.
3 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın imzasıyla Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'na (2023-2025) ilişkin genelge <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlandı.
22 Mart	TÜİK ile ASHB Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü arasında imzalanan protokol kapsamında TÜİK tarafından ilk defa "Türkiye Çocuk Araştırması, 2022" verileri yayımlandı.
6 Eylül	Kadın Kooperatiflerinin Güçlendirilmesi İş Birliği Protokolü beş yıl süre ile yenilendi.
26 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da katılımıyla VIII. Aile Şurası gerçekleştirildi.
12 Kasım	Darülaceze Sosyal Hizmet Şehri hizmete açıldı.
29 Kasım	Aile ve Gençlik Fonu Kurulması Hakkında Kanun yürürlüğe girdi.

50 "Sosyal Yardım Programlarımız", ASHB, <https://www.aile.gov.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yaritim-programlarimiz>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2023).

51 Faruk Taşçı, "Sağlam Toplumsal Yapı için 'Aile ve Gençlik Fonu'" *SETA Perspektif*, Sayı: 380, (Aralık 2023) s. 4.

52 "2024 Yılı Bütçe Sunumu".

